અર્પણ પત્રિકા

શ્રીરણછોડરાયજીને ચરણે.

જે દ્વારકાધીશ બોડાણા ઉપર પ્રસન્ન થઇ ડાકોર પધાર્યા, જે શ્રીદ્વારકાધીશે
નરસિંહ મેહેતાનાં સઘળાં કારજ કરી આપ્યાં, અને જે દ્વારકાધીશ પર્વત
મેહેતાને ઘેર પધાર્યા, તે સ્વરૂપે ત્રિવિધ છતાં પણ વસ્તુત. તો
એક અદ્વિતીય શ્રીરણછોડરાયજી છે; જેને ત્રિકમદાસજીએ પૂર્ણ
ભાવ અને શ્રદ્ધાથી ભજ્યા અને જેની આશા પરિપૂરણ
કરી, તે પ્રભુને જ તેના જશગુણ ગાનારૂં આ પુસ્તક
સમર્પી અમે કૃતકૃત્ય થવા અભિલાષા રાખીએ
છીએ, અને એ જ શ્રીરણછોડરાયજી આ
પુસ્તક વાંચનારાઓની, મનન કરનારાઓની,
ભક્ત જનોની આશા પરિપૂરણ કરો
એવી પ્રાર્થના છે.

નટવરલાલ ઇચ્છારામ દેશાઇ
નથનસુખરાય વિનોદરાય મજમુદાર

પ્રસ્તાવના

આ ગ્રન્થ પ્રકટ કરવાનો પ્રસંગ અનાયાસ ભગવત્કૃપાએ પ્રાપ્ત થયો છે, એટલા માટે પ્રસ્તાવનામા યત્કિંચિત કથન કરવાની જરૂર મને લાગે છે. સંવત ૧૯૮૫ના વર્ષનું ગુજરાતી પ્રેસનું પચાગ તૈયાર કરતી વખતે તેમાં રામેતા મુજબ કઈ ધાર્મિક બોધપ્રદ આખ્યાન આપવાનો વિચાર કરતો હતો, તેવામા ગુજરાતના ભક્તોમાથી એકાદ ભક્ત ચરિત આપ્યુ હોય તો ઠીક થાય, એવો વિચાર સ્ફુર્યો તે ઉપરથી પર્વત મેહેતાનુ આખ્યાન આપવાનું મન થયું. એ સંબધમા મળી તેટલી સામગ્રી એકઠી કરીને એ ભક્તચરિત્ર છાપ્યુ. તે સાથે પરમ ભગવદીય કવિ વૈષ્ણવ ત્રિકમદાસનું મળેલુ પર્વતાખ્યાન છાપ્યું અને બૃહત્કાવ્યદોહનના આઠમા ભાગમાથી કવિ વિશ્વનાથ જાનીના નરસિંહ મેહેતાના ચરિત્રમાથી પર્વત મેહેતાને લગતો ભાગ કાઢી છાપ્યો, અને આખ્યાન–ચરિત્ર બન્યુ તેટલુ સપૂર્ણ બનાવ્યુ. તે પછી ઓળખીતા-ઓમા મજકુર પંચાગ ભેટ તરીકે મોકલ્યુ. ઘણા વરસ પૂર્વે, લગભગ ૧૯૧૨–૧૪મા અમારા પ્રેમના શાસ્ત્રીજી પ્રાણજીવન હરિહરે અમરેલીના વૈષ્ણવ મજમુદાર જયસુખરાયભાઇની મુબઇમાં મુલાકાત થોડી કરાવેલી તે યાદ આવ્યા, અને માગરોળના ભગવચ્છાસ્ત્રનિષ્ણાત કાશીરામ શાસ્ત્રી અને તેમના પુત્ર કેશવરામ શાસ્ત્રીની ઓળખ થતા એમણે પર્વતપચ્ચીશીની એક પ્રત, તથા જયસુખરાયભાઇએ સસ્કૃત ભાષામા કાશીરામ શાસ્ત્રી પાસે કરાવેલા પર્વતાખ્યાનની નકલો આપી તે ઉપરથી મેં પચાગની એક નકલ અમરેલી મુકામે જયસુખરાયભાઇના પુત્ર વિનોદરાયભાઇ ઉપર મોકલી, અને તે પછી તેમનો પ્રસન્નતાનો પત્ર આવ્યો. પચાગ છપાયા પછી મારો વિચાર એવો હતો કે આટલું નાનું આખ્યાન છુટુ છપાવ્યુ હોય તો લોકોમા ઠીક ગવાતુ વંચાતું સચવાયેલું રહે. તેની પછી એક જાહેર ખબર આપી,

અને કામ છાપવા માંડ્યું, એટલામાં અમરેલીથી રા. રા. વિનોદરાયભાઈનો, ત્રિકમદાસનું એકલુ પર્વતાખ્યાન છપાવો છો તો તે સાથે તેનાં કાવ્યો, પદો વગેરે છપાવો તો કેવું સારૂ, એવો પત્ર આવ્યો. મેં પણ હા લખી અને કાવ્યો નકલ કરી મોકલી આપવા જણાવ્યું. તેમણે તે પછી પોતાના પુત્ર નયનસુખરાયભાઈની ઓળખાણ કરાવી અને નયનસુખરાયભાઇએ કાળજીપૂર્વક ત્રિકમદાસનાં તમામ કાવ્યો, પદો અને ચરિત્ર-એ સર્વ લખી મોકલ્યાં, અને રફતે રફતે, કંઈક નરસિંહ મેહેતાની, મામેરાની વ્હેલની ઝડપે છાપવાનું કામ આગળ ચાલ્યું. આ કારણને લીધે પાનાં ૧૯-૨૦-૨૧ ઉપર જે કેટલીક હકીકત મેં ટુંકમાં લખી છે, તે લંબાણુ ચરિત્ર ઉપરથી સુધારી વાંચવા વિનતિ છે. એમાં નહિ છપાયલાં કાવ્યો તરીકે ગણાવેલા રૂકમણિ-વ્યાહ અને ડાકોર લીલા એ બન્ને આ ગ્રન્થમાં સુભાગ્યે છપાયલા જણાશે. આ ગ્રન્થનાં પ્રથમ ૪૮ પાનાંનું લખાણ મારા હાથનું છે. પછીનો સમાપ્તિ સુધીનો ભાગ નયનસુખરાયભાઈનો લખેલો છે. અને રૂક્મણિ-વ્યાહની સૂક્ષ્મ ટીકા (પર્યાય) તેમની જ લખેલી છે. માત્ર ગુજરાતી કાવ્યવિભાગમાં એક બે ઠેકાણે ટીપ્પણીઓ કરી છે, તે વિષેની જોખમદારી મારી છે. તેમ પરિશિષ્ટોના લેખોની જોખમદારી પણ મારી છે. આમાં ભાઇ નયનસુખરાયે મને ઘણી સહાય કરી છે તે માટે તેમનો ઉપકાર માનું છું.

આ પુસ્તક તૈયાર કરતી વખતે મને ઘણા ગૃહસ્થોએ વિવિધ પ્રકારની માહિતી આપી સહાય કરી છે, તે માટે તે સર્વેનો ઉપકાર માનું છું. તેમાં કેટલાકનાં તો નામો મારે અત્રે જણાવવાંજ જોઇએ. માંગરોળના શાસ્ત્રી કેશવરામ અને તેમના પિતા કાશીરામ, તથા વૈષ્ણવ રંગપ્રસાદ પ્રભુલાલ; 'શુદ્ધાદ્વૈત માર્તણ્ડ'ના તંત્રી શાસ્ત્રી વસંતરામ, જૂનાગઢની ચોરા કમિટિના સભ્યો અને તેના સેક્રેટરી શ્રીનરસિંહ પ્રસાદભાઇ, તથા છેલશંકર કૃપાશંકર તથા જુનાગઢનિવાસી વૈષ્ણવ ગોવર્ધનદાસ ઇંદ્રજીભાઇ, એ સર્વેએ મને

વિવિધ પ્રકારે સહાય કરી છે. વળી રા. રા. નયનસુખરાયભાઇનુ નામ પણ મારી સાથે સપાદક તથા લેખક તરીકે મુકવાની પરવાનગી આપવા માટે રા. રા વિનોદરાયભાઇ અને પૂન્યશ્રી જયસુખરાયભાઇ એ સર્વનો આભાર ભૂલાય તેમ નથી.

આ ગ્રન્થ સાથે નરસિંહ મેહેતાની ભક્તિ અને રા. રા. ગોવર્ધનરામ ભાઇએ પૂછેલો પ્રશ્ન "એ જ્વાળા કયાંથી પ્રકટી?" એ વિષે વિવેચન કરી એક લંબાણ લેખ લખવાનો મારો વિચાર હતો, પણ કેટલીક સાધન સામગ્રીની ત્રુટકતાને લીધે બની શકયું નથી તે માટે દિલગીર છુ.

આ ગ્રન્થ પહેલી વાર છપાતો હોવાથી કેટલીક અજ્ઞાનતાથી ભૂલો વગેરે રહી ગઇ છે, તે સુજ્ઞ વાચકોને સુધારી લેવા વિનતિ છે. ત્રિકમદાસજીના હસ્તાક્ષર મેળવી આપવા માટે રા રા વિનોદરાય જયસુખરાય મજુમદારનો આભાર માનું છુ.

છેવટે જેમ રણછોડરાયજીના ત્રણે સ્વરૂપો ભક્ત ત્રિકમદાસજી ઉપર સદા કૃપાળુ દયાળુ અને પ્રસન્ન રહેતાં અને તેની આશા પરિપૂરણ કરતાં તેમ આ ગ્રન્થના વાચનારાઓ ઉપર પણ રહો અને સારી આશાઓ પૂરણ કરો એજ રણછોડરાય પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

નિદ્‌વત્કૃપાભિલાષિ
નટવરલાલ ઇચ્છારામ દેસાઇ

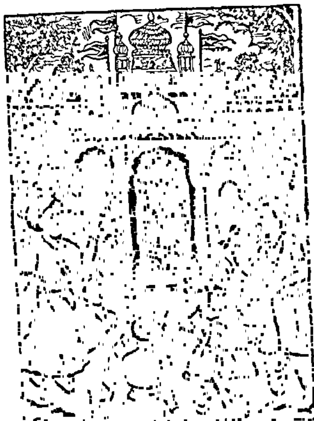
અનુક્રમણિકા

પર્વતાખ્યાન

પર્વત પચ્ચીશી

ભક્ત ત્રિકમદાસનું ચરિત્ર

શ્રી મોક્ષપુરી દ્વારિકામાં રણછોડરાયનું મંદિર

નરસિંહ મહેતો દ્વારિકામા પર્વત મહેતાને હાથમા તુલસી
વાની ભગવાનને અર્પણ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવડાવે છે

શ્રીદ્વારિકાનાથની જય! શ્રીરણછોડરાય સદા પ્રસન્ન રહો!!

શ્રીપરમ ભક્તરાજ નરસિંહ મહેતાના કાકા

પર્વત મહેતાનું આખ્યાન

ખંડ પહેલો

અધ્યાય ૧ લો

સત્સંગ પ્રતાપ અને પર્વત મહેતાને ભક્તિની પ્રાપ્તિ

वंदे श्रीद्वारिकाधीशं भक्तकल्पद्रुमं सदा ।
विहाय द्वारिकां यो वै राजते मङ्गले पुरे[1] ॥

ક્તજનોને કલ્પવૃક્ષ જેવા, જે દ્વારિકાને તજીને સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ લઇને સદા માંગરોળ વિષે વિરાજમાન છે, એવા દ્વારિકાધીશ શ્રીરણછોડરાય પ્રભુને પ્રેમપૂર્વક વંદન કરું છું. આ ઘોર કળિકાળમાં ત્રિવિધ તાપવડે તપાયમાન થયેલાઓ માટે ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની અદ્‌ભુત લીલાઓનું

૧ (માંગરોળ.)

અમૃતપાન કર્ણપુટદ્વારા કરવું એ પ્રાણી માત્ર માટે ધન્ય છે. આ ભગવાન જ એવા છે કે જેનુ ઉત્તમોત્તમ ચરિત્ર સાંભળીને કોઇપણુ તૃપ્ત થયું નથી; માટે તેમનું વિવિધ ચરિત્ર વારંવાર સાંભળવાની જરૂર છે.

દ્વાપરયુગના અંતમાં અને કળિયુગના પ્રારંભમાં શ્રીકૃષ્ણુ ભગવાને પોતે અવતાર ધરીને પૃથ્વીનો ભાર ઉતાર્યો, અને પછી પોતાના પ્રિયભક્તજનોનું હિત કરવાની ઇચ્છાએ ચતુર્ભુજ રૂપ ધરીને ડુબાવી દીધેલી દ્વારાવતીનો બચી ગયેલો એક ભાગ, જે પણુ પાછળથી દ્વારાવતી નગરીને નામે પ્રસિદ્ધ થયો તેમાં નિરંતર નિવાસ કરીને રહેવા લાગ્યા. આ કળિકાળમાં પાપ બુદ્ધિવાળા જીવોને મુક્તિ આપવા માટે અને સાંભળવા માત્રથી પાપનું હરણુ કરનારા ભગવાન્ જેવું અન્ય કોઇ સાધન નથી, એમ જાણી પોતે પૃથ્વી વિષે રહ્યા; અને પોતાનું પ્રત્યક્ષ દર્શન આપી સ્મરણુ કરનારા એવા ઘણા જનોને પોતાના પદે પહોંચાડ્યા.

ભગવાન્ ભાષ્યકાર પરમહંસ પરિવ્રાજકાચાર્ય શ્રીઆદ્યશંકરાચાર્ય ભરત-ખંડમાંથી બૌદ્ધ, જૈન, મ્લેચ્છ, યવન વગેરે વેદને પ્રમાણુ તરીકે નહિ માનનારા નાસ્તિકોના મતોનું ખંડન કરી દિગ્વિજય કરી, શ્રીદ્વારિકાપુરીમાં પધાર્યા ત્યારે, સર્વત્ર વાસુદેવને જ જોનારા એવા જ્ઞાની ભક્ત જે પોતાના આત્મા છે,[2] એવા શંકરાચાર્યને પોતાના દર્શને આવેલા જોઇ ભગવાને તેમના ઉપર અતિ પ્રસન્નતા દર્શાવી, અને પોતાનું 'જગદ્ગુરુ' એવું બિરુદ[3] શ્રીશંકરાચાર્યને પ્રેમભાવથી આપ્યું, ત્યારથી શ્રીશંકરાચાર્ય "જગદ્ગુરુ" કહે-વાણા. જ્યારે ભગવાન્ દ્વારિકાનાથ શંકરાચાર્યને ભેટ્યા ત્યારે તેમણે કહ્યું કે, "મેં અર્જુનને કુરુક્ષેત્રમાં ઉપદેશ આપતી વખતે, આ જગતમાં સર્વત્ર એક વાસુદેવને જોનારો જે પુરુષ છે તે ખરો મહાત્મા છે, તેજ ખરો જ્ઞાની

૨ ज्ञानी त्वात्मैव मे मतम्. ગીતા. અ. ૭ શ્લોક. ૧૮.

૩ कृष्णं वंदे जगद्गुरुम् ગીતાનું માહાત્મ્ય.

ભક્ત છે, અને તેવો પુરુષ મળવો પણ દુર્લભ છે એમ કહ્યું હતું. વળી એવા જ્ઞાની તો પ્રત્યક્ષ મારો આત્મા જ છે; મારા અને એનામાં ભેદ નથી. તમે શ્રીમહેશ્વરની કૃપાથી તે અનુભવ્યું છે, તેથી હું પ્રસન્ન છું. તમે મારા જ સ્વરૂપ શ્રીવ્યાસ નારાયણની આજ્ઞાથી બ્રહ્મસૂત્ર ઉપર ભાષ્ય રચ્યું છે, અને તેમાં સ્મૃતિ તરીકે મારા ઉપદેશનો આદર કર્યો છે, તેથી હું અતિ પ્રસન્ન છું. તેથી મારી આજ્ઞા છે કે મારા ઉપદેશ ઉપર પણ તમે અદ્વૈત ભાષ્ય લખો." શ્રીશંકરાચાર્યે વિનયપૂર્વક જણાવ્યું કે, "હે કૃપાળુ નાથ! જો કે તમારો અને મારો અભેદ છે છતાં પણ હું તમારો જ છું; તમે મારા નથી; તમે તો સર્વાંતર્યામી છો. તરંગ તો સમુદ્રનો જ હોય, કંઈ સમુદ્ર તરંગનો ન હોય.[૪] દેહભાવે હું આપનો દાસ છું, જીવભાવે તો તમારો અંશ છું; માત્ર આત્મભાવે—બ્રહ્મભાવે આપણો અભેદ છે; એવી તમારી કૃપાદૃષ્ટિથી મારી નિશ્ચિત મતિ થઇ છે. આપના કૃપાબળથી જ આપનાં વચન ઉપર ભાષ્ય લખાશે." આ પ્રમાણે ભગવદ્ આજ્ઞાનુસાર શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા ઉપર ભાષ્ય લખ્યા પછી શ્રીદ્વારિકાનાથની આજ્ઞાથી જ ભરતખંડના તેમના ચારે ધામમાં શ્રીઆદિ શંકરાચાર્યે મઠો સ્થાપ્યા; તેમાં પહેલો મઠ શ્રીદ્વારિકામાં જ સ્થાપ્યો અને તેને શ્રીશારદામઠ એવું નામાભિધાન આપ્યું. આ મઠ અદ્યાપિ પર્યંત ભગવાન્ રણછોડરાયની કૃપાથી ચાલુ જ છે. શ્રીશંકરાચાર્યે તે પછી પશ્ચિમે જગન્નાથપુરીમાં ગોવર્ધનમઠ, ઉત્તરે બદરીનારાયણના આશ્રમમા જ્યોતિર્મઠ, અને દક્ષિણે વિષ્ણુકાંચી નગરી પાસે શૃંગેરીમઠ સ્થાપ્યો. શ્રીદ્વારિકાપુરીના શારદામઠ ઉપર પ્રથમ અભિષેક શ્રીસુરેશ્વરાચાર્યનો થયો, અને તેમણે ભગવાનનો ભક્તિપૂર્વક સેવાપ્રકાર સ્થાપી વૈષ્ણવોની પરંપરા ચલાવી.

---

૪ सत्यपि भेदापगमे नाथ तवाहं न मामकीनस्त्वम् ।
सामुद्रो हि तरङ्ग॰ क्वचन समुद्रो न तारङ्गः ॥
શંકરાચાર્યકૃત ષટ્પદી. શ્લો. ૩.

પૂજ્યપાદ શ્રીસુરેશ્વરાચાર્યના સમયમા "વૈષ્ણવપદ કોને કહેવુ ?" તે સબંધમા, શ્રીશકરાચાર્યરચિત પચીકરણ ઉપર રચેના તેમના વાર્તિકમાથી નીચેના શ્લોકો પ્રાપ્ત થાય છે, જે દરેક જિજ્ઞાસુએ મનન કરવા જેવા છે–

वाच्यवाचकनिर्मुक्तं हेयोपादेयवर्जितम् ।
प्रज्ञानघनमानन्दं वैष्णवं पदमश्नुते ॥ ६२ ॥
इद प्रकरण यत्नाज्ज्ञातव्यं भगवत्तमै ।
अमानित्वादिनियमैर्गुरुभक्तिप्रसादत ॥ ६३ ॥

ભાવાર્થ –આ પરબ્રહ્મના સ્વરૂપ વિષે વાચ્ય અને વાચકનો અભેદ ભાવ રહેલો છે, તેને વિષે ત્યાગ તેમજ ગ્રહણનો વિષય હોતો નથી, જ્યા સર્વત્ર જ્ઞાન અને આનદ આનદ જ છે, એવા પ્રકારનુ જે વૈષ્ણવ પદ છે તેને જીવન્મુક્તની અવસ્થાવાળો પ્રાપ્ત થાય છે (૬૨) જેઓ કેવળ ભગવત્ સ્વરૂપને પામેલા છે તથા જેઓએ અમાનિત્વ વગેરે નિયમો પાળેલા હોય છે, તેઓ ગુરુભક્તિના પ્રસાદથી આ સર્વ પ્રકારનો વિષય જાણી શકે છે. ૬૩

ત્યાર પછી અનેક ભક્તજનોને પવિત્ર દર્શન કરાવતા અને ઉદ્ધાર કરતા ભગવાનના સ્વરૂપને ઘણા વર્ષો વિતી ગયા અને વિક્રમ સંવત્ ૧૨૧૫ (કાર્તિક સુદિ ૧૫) મા ગુજરાત દેશને પવિત્ર કરવાની ઇચ્છાથી ડંકપુર (ડાકોર) નિવાસી ભક્ત બોડાણા ઉપર કૃપા કરી શ્રીપુણ્યક્ષેત્ર ડાકોરમા શ્રીદ્વારિકાધીશનુ એક મોટુ સ્વરૂપ પધાર્યું, અને ત્યા મનોહર દિવ્ય સ્વરૂપે આજ દિન પર્યંત વિરાજે છે

આ રીતે શ્રીદ્વારિકાનાથે પોતાના ભક્તોને ગુજરાતમા પાવન કર્યા છે એટલુ જ નહિ પણ પોતાનું એક સ્વરૂપ દક્ષિણમા પઢરપુરમા શ્રીપુડરીકને નામે પણ પધરાવી આપ્યું છે, જે આજે શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીને નામે પ્રસિદ્ધ છે શ્રીભગવાન્ આ પ્રમાણે શ્રીદ્વારિકાપુરીમા વસતા અને શરણાગત દૈવી જીવોનો ઉદ્ધાર કરતા હતા તેવામાં શ્રીસોરઠની રસાળ ભૂમિ ઉપર મહારાજા

શ્રીવિક્રમના પંદરમા સૈકામાં બે દૈવી જીવોનું પ્રાકટ્ય થયું. તે બે ભક્તોમાંના એક નરસિંહ મહેતા અને બીજા તેના કાકા પર્વત મહેતા. શ્રીનરસિંહ મહેતાનું ભક્તચરિત્ર તો સુવિખ્યાત છે; પણ તેમના કાકા શ્રીપર્વત મહેતાનું ચરિત્ર તેટલા પ્રમાણમાં જાણીતું થયું નથી; તેથી શ્રીરણછોડરાયને પ્રણામ કરી તેમની આજ્ઞા લઇ પર્વત મહેતાનું આખ્યાન અત્રે લખાય છે.

મહારાજ શ્રીવિક્રમના પંદરમા સૈકામાં સૌરાષ્ટ્રની રસાળ ભૂમિ ઉપર ગૌબ્રાહ્મણ પ્રતિપાળ અને ચાતુર્વર્ણાશ્રમ ધર્મ સંરક્ષક ક્ષત્રિય રાજા ચૂડાસમાઓનું રાજ્ય ચાલતું હતું. તે સમયે (વિ. સં. ૧૪૫૦–૧૫૦૬ ના સુધી આશરે) મહારાજા મહિપાળ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. અદ્યાપિ પર્યંત દિલ્હીથી મુસલમાનોનું આક્રમણ સૌરાષ્ટ્રની ભૂમિ ઉપર થયું નહોતું, અને વલ્લભીપુરનો વિનાશ કરનાર આરબ જાતિના મ્લેચ્છોની વસ્તી ઘણી ઓછી થઇ ગઈ હતી. મહારાજા મહિપાળને કંઇ સંતતિ નહોતી, તેથી તે ખિન્ન રહ્યા કરતો હતો; પણ તે એક મનથી પ્રતિદિવસે શ્રીદ્વારિકાધીશની પૂજા કરતો. તેની ધર્મપત્ની રાણી મોદલ દેવી કરીને એક વીર ક્ષત્રિયાણી હતી. આ સ્ત્રી ખરેખરી પવિત્રા, બુદ્ધિશાળી અને ધર્મનિષ્ઠા હતી, એટલું જ નહિ પણ ક્ષત્રિયાણીને શોભતા સર્વ સદ્‌ગુણો અને ક્ષાત્રત્વથી તે યુક્ત હતી. તેમની ભક્તિથી પ્રસન્ન થઇને શ્રીદ્વારિકાધીશે રાજા મહિપાળને સ્વપ્નામાં દર્શન આપી જૂનાગઢ ઉર્ફે જીર્ણદુર્ગમાં શ્રીદામોદરરાયનું મંદિર બાંધવા આજ્ઞા કરી અને તેને એક પુત્ર જન્મશે એવું વરદાન આપ્યું. આ ઉપરથી રાહ મહિપાળે શ્રીદામોદરજીનું મંદિર અને કુંડ વિ. સં. ૧૪૬૯–૭૩ માં બંધાવ્યાં અને તે જ સમયમાં તેને ત્યાં વૈષ્ણવી રાણી મોદલ દેવીની કુખે એક પુત્ર રત્નનો જન્મ થયો. તેનું નામ તેણે રા'માંડલિક પાડ્યું.[૫] આ જ સમયે એટલે વિ. સં. ૧૪૬૯ માં ભગવાને પીપાજી નામના પોતાના એક

---

૫ આ કુમારનું બાળ, પૌગંડ અને યુવાન વયનું ચરિત્ર કવિવર ગંગાધરે સંસ્કૃત ભાષામાં રચ્યું છે. ઉત્તર કાળનું ચરિત્ર દંતકથા ઉપર આધાર રાખે છે.

ભક્તને નરસિંહ મહેતા તરીકે અવતરવાની આજ્ઞા આપી, તેથી શ્રીકૃષ્ણદાસ નામના નાગર બ્રાહ્મણને ઘેર તેનો જન્મ થયો.

જૂનાગઢથી થોડે દૂર (હાલમાં ભાવનગર તાબે) તળાજા ગામમાં ખટ-નાગર જ્ઞાતિ મધ્યે વડનગરા નાગર—નરોત્તમ—કુળદીપક, વૈષ્ણવ—વંશ—વર્ધક પુરુષોત્તમદાસ નામનો એક પવિત્ર બ્રાહ્મણ ગૃહસ્થ રહેતો હતો. આ બ્રાહ્મણ વેદ વિદ્યામાં પારંગત હતો, અને ભગવાન્ વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણનો પરમ ઉપાસક હતો, અને શ્રીદ્વારિકાનાથનાં દર્શને વારંવાર જતો હતો. પુરુષોત્તમદાસને શ્રીરણછોડ-રાય[૬]ની એટલી તન્મય ભક્તિ થયેલી કે તે સર્વત્ર જગતને રણછોડમય જોતો હતો અને તે પછી ભગવાને કૃપા કરી એકવાર સ્વપ્નમાં દર્શન આપી કહ્યું કે, તારા કુળમાં મારી ભક્તિ કરનાર બે પુત્ર રત્નોનો જન્મ થશે, અને તેથી તારું સમગ્ર કુળ પાવન થશે. ભગવદ્વચનાનુસાર વિ. સં. ૧૪૨૮ કે ૩૦ માં તેને ત્યાં કૃષ્ણદાસનો જન્મ થયો અને વિ. સં. ૧૪૩૩ માં પર્વતદાસનો જન્મ થયો, ત્યારે તેને ઘણો આનંદ થયો. પુરુષોત્તમદાસનો યોગક્ષેમ ભગવત્કૃપાથી સાંગોપાંગ નિર્વિઘ્ન સારી રીતે ચાલતો હતો, અને કર્મકાંડાદિ વૈદિક ક્રિયામાં તેની કુશળતા જોઇને નાગર જ્ઞાતિજનો તેને "પંડ્યા" એની અવટંકે ઓળખતા હતા. વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં શ્રીરણછોડરાયનું સ્મરણ કરતાં પુરુષોત્તમદાસ ભગવાનની સાયુજ્ય મુક્તિને પામ્યા. એમના અવસાન પછી કૃષ્ણદાસ અને પર્વતદાસ પણ પરમ ભક્તિથી ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણની સેવા સ્મરણ કરતા હતા, અને આજી-

૬ રણછોડ—એ પદની વ્યુત્પત્તિ કરવી મુશ્કેલ છે; છતાં ભક્તો અને પંડિતો નીચે પ્રમાણે અર્થ સમજાવે છે. (૧) કાળયવન અને જરાસંધના ત્રાસથી મથુરા નગરી છોડી, "રણ" સંગ્રામ પણ "છોડી" નાઠા અને દ્વારિકામાં આવી વસ્યા, માટે રણ+છોડ એવું નામ દ્વારિકાધિપતિ શ્રીકૃષ્ણનું પડ્યું. આ નામ સંસ્કૃતમાં નથી. (૨) દ્વારિકાધિપતિ રુક્મિણીરમણની ભક્તિ કરનાર મનુષ્ય ત્રણ પ્રકારના ઋણમાંથી મુક્ત થાય છે, માટે ઋણમુક્ત એવું નામ ભગવાનનું પડ્યું, અને પ્રાકૃત ભાષામાં "રણછોડ" કહેવાયા.

વિકાર્થે તે સમયના રાજ્ય દરબારમાં મુત્સદ્દીગિરિ કરતા હતા, તેથી તેમની અટક "પંડ્યા" મટીને "મહેતા" પડી હતી. આ બન્ને ભાઈઓ ઉપર બાળપણથી સારા વૈષ્ણવી સંસ્કાર પડવાથી તેઓ બુદ્ધિવાળા, રુડાં આચરણ કરનારા હતા. તેઓ જિતેન્દ્રિય, સંસારના પદાર્થોમાં વિરક્ત તથા બ્રાહ્મણાદિની સેવા કરનારા હતા. તેઓ ભગવાનના ગુણોનું શ્રવણ કરનારા અને તેના નામનું અને લીલાનું કીર્તન કરવામાં પ્રીતિવાળા હતા. તેમને સ્ત્રીઓ પણ તેવા જ સદ્‌ગુણોવાળી મળી હતી. તેઓ વિષયી પુરુષોનો સંગ તજીને સાધુ પુરુષોનો સમાગમ નિરંતર કરતા હતા.

આ સમયે તળાજામાં એક નૈસર્ગિક આપત્તિ આવી પડી તેથી અને જીવનવ્યવહાર ચલાવવામાં મહા કલેશ પડતો હોવાથી તથા જૂનાગઢમાં રા' માંડલિકના પિતા રાહ મહિપાળે વિ. સં. ૧૪૭૧–૭૩ માં પુત્ર જન્મ ઉત્સવનિમિત્તે શ્રીદામોદરરાય ભગવાનનું નવું મંદિર તથા દામોદર અને રેવતી કુંડ વગેરે જળાશયો બંધાવવાથી નાગરો તળાજા છોડીને જૂનાગઢ જઈને રહ્યા. આજ સમયે એટલે ૧૪૬૯–૭૦ માં શ્રીકૃષ્ણદાસ મહેતાને ગૃહે ત્રીજા પુત્ર તરીકે ભાવી પરમભક્તરાજ, નાગરકુળશિરોમણિ શ્રીનરસિંહ મહેતાનો માગશર સુદ ૭ ને દિને જન્મ થયો હતો. રાહ મહિપાળને ઘેર રાહ માંડલિક, નરસિંહ મહેતાની ભક્તિની કસોટી કરનારનો જન્મ પણ આજ વરસમાં એટલે ૧૪૬૯–૭૦ માં થયો હતો. નરસિંહ મહેતાના જન્મ પછી શ્રીકૃષ્ણદાસનું મૃત્યુ તેના બાળપણમાં જ થયું અને બે ચાર વર્ષના અંતરમાં નરસિંહ મહેતાની માતા પાર્વતીબાઈ પણ શ્રીકૃષ્ણશરણે ગઈ. એટલે નરસિંહ મહેતા તેના મોટા ભાઈ જીવણરામ ઉર્ફે મંગળજી અને કાકા પર્વતદાસની છાયામાં ઉછરવા લાગ્યા.[૭]

૭ નરસિંહ મહેતાનું વિસ્તૃત જીવન જાણવાની ઇચ્છા રાખનારે "ગુજરાતી" પ્રેસ તરફથી પ્રગટ થયેલો "નરસિંહ મહેતાકૃત કાવ્યસંગ્રહ" જોવો.

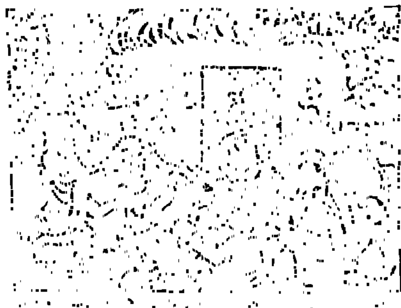
જે નાગરો તળાજેથી જૂનાગઢ આવી વસ્યા તેમાંથી એક ભાગ શ્રીમાંગરોળ અંદરે જઇને વસ્યો, અને તે ભેગા પર્વતદાસ મહેતા પણ ત્યાં ગયા અને જૂનાગઢમાં નરસિંહ મહેતો અને તેનો ભાઇ રહ્યા. પર્વતદાસ મહેતા જો કે શ્રીરણછોડરાયના પરમભક્ત હતા, છતાં વર્ણાશ્રમધર્મ સખત રીતે પાળતા હતા; નરસિંહ મહેતો તો નાનપણથી આખા જગતને શ્રીકૃષ્ણમયજ જોતા હતા; અને ભોળા શંભુ ગોપેશ્વરનાથની કૃપાથી શ્રીકૃષ્ણ અને મહારાસનું દર્શન કરી આવ્યા પછી (વિ. સં. આશરે ૧૪૮૬–૮૭) એક દિવસે માંગરોળથી પધારેલા કાકાશ્રી પર્વતદાસની સાથે શ્રીદ્વારિકાનાથની યાત્રાએ ગયા. રસ્તે જતાં તેઓ પરસ્પર શ્રીભગવાનના ગુણાનુવાદ ગાતા હતા, અને પર્વતદાસ મહેતા પોતાના ભત્રીજા નરસિંહ મહેતાને શિખામણ સાથે ઉપદેશ કરતા કે, "આપણે ઉચ્ચ કુળના નાગર બ્રાહ્મણ છીએ, અને વર્ણાશ્રમ ધર્મ શાસ્ત્રોક્ત રીતિએ યથાસ્થિત પાળનારા છીએ, માટે લોક વેદની મર્યાદાનો ત્યાગ કરવો નહિ, અને વિધિનિષેધનો ભંગ કરવો નહિ. મેં ઘણા નાગરોને મોઢેથી સાંભળ્યું છે કે તું ઢેડવાડે જાય છે અને ત્યાં કૃષ્ણકીર્તન કરે છે; અને આહિરો ભેળો ખાય છે. કોઇની લાજ–શરમ રાખતો નથી. આવું વર્તન આપણા કુળમાં ન શોભે, માટે, ભાઇ! લોકવ્યવહાર પણ પરમાર્થ સાથે સાચવવો જોઇએ." નરસિંહ મહેતે જવાબ દીધો કે, "કાકા, તમારી શિખામણ સારી છે, પણ તે મારે માટે નકામી છે. જેને આત્માનું દર્શન થયું નથી તેને માટે લોક વેદની મર્યાદા છે, પણ જે શ્રીરાધાકૃષ્ણની પરમ ભક્તિમાં ડુબ્યો છે, અને જેને પરમાત્માનો સર્વત્ર અપરોક્ષાનુભવ થયો છે તેને તો

"વર્ણના ધર્મ ને કર્મ કરવાં ટળ્યાં, મર્મ જાણ્યો ત્યારે ભર્મ ભાગ્યો."
શ્રીરાધિકાકૃષ્ણ, ભજ સચ્ચિદાનન્દને, તેથી નથી કાંઇ ધર્મ આઘો. ૧
મનુષ્યને કર્મ કરવાં ઘટે જ્યાં લગી, ત્યાં લગી ભક્તિનો ભેદ અળગો;
ભાવે ગોવિંદમાં ભજન ભેદી રહો, એક ઉપાસના જઇને વળગો. ૨

જાગ ને જોગ જગન નરથી ટળ્યા, ભૂખ વેઠી શીદ વ્રત કરતો;
તીર્થની સોચના, મ્હેલ મનથી પરી, દેહ દમીને કા જન્જાળ કરતો. ૩
સકલ સાધનનું શ્રીહરિ નામ છે, પાર પામ્યા કોઇ સંત પૂરા;
શાસ્ત્રરૂપી એ સમુદ્ર તરે જેટલા, જાય કાપી ગયા જંન શૂરા. ૪
મારે તો આશરો, એક હરિ નામનો, છેક આવ્યો હવે કયારે જઇએ;
ભણે નરસૈંયો એ નામને આશરે, નામ ને મૂર્તિમા લીન રહીએ. ૫

કાકા આ જગત્ સર્વ કૃષ્ણમય છે. તેમા ભક્તને કશો ભેદ નથી." પર્વતદાસે કહ્યું કે, "તારુ કહેવુ ખરુ છે, પણ એમ કરવાથી આપણા કુળને કલંક લાગશે, માટે આહાર વિહાર સાચવીને કરવા." તેઓ આ પ્રમાણે વાદવિવાદ કરતા માર્ગમા ચાલ્યા જતા હતા ત્યારે નરસિંહ મહેતાને મનમા થયુ કે કાકા વૈષ્ણવ તો છે, પણ હજી જરા કાચા છે, માટે તેમને ભગવાન્ ચમત્કાર બતાવે તો કઈ સમજે. એટલામા ખરો બપોર થયો અને બન્ને ભક્તોના કંઠ સૂકાયા, પાણીનો સોષ પડવા લાગ્યો, અને ક્ષુધા પીડવા લાગી. ભક્તોનું દુ:ખ જાણી અને નરસિંહ મહેતાની ઇચ્છા પૂરવા માટે ભગવાને માર્ગમાં એક નેસડો બનાવ્યો, અને એક સુંદર વાટિકામાં ગાયો સહિત આહિરનું રૂપ ધરી સખાઓ સંગે ગોવાળનું કર્મ કરવા લાગ્યા માર્ગમાં આ અદ્ભુત લીલા જોઇને નરસિંહ મહેતાએ પર્વતદાસ કાકા સાથે ત્યાં રજા લઇને વિસામો કર્યો, અને પોતે આહિર બનેલા શ્રીકૃષ્ણને તુરત ઓળખી ગયા. ત્યાં સ્નાન સંધ્યા કરી આહિરનુ જ ભોજન કરવાને નરસિંહ મહેતા બેઠા; પણ પર્વતદાસ મહેતાને જાતિ અને કુળનું અભિમાન હોવાથી તેમ કરતાં અચકાયા. નરસિંહ મહેતાએ કાકાને આગ્રહ કર્યો, અને આહિરરૂપ શ્રીકૃષ્ણે પણ આગ્રહ કર્યો કે, વૈષ્ણવ જનમાં પરસ્પર ભેદ ન હોય. નરસિંહ મહેતાએ તો કાકાને જણાવ્યું કે, "આ આહિરના રૂપમા શ્રીકૃષ્ણ જ પોતે આપણા ઉપર કૃપા કરીને પધારેલા છે, માટે નાતજાતનો ભેદ છોડી

સર્વે કૃષ્ણમય સમજી પ્રસાદ લ્યો.” તેનો ઘણો આગ્રહ છતાં પણ પર્વત મહેતા જમવા બેઠા નહિ, ત્યારે નરસિંહ મહેતો આહિરરૂપ લીધેલા ભગવાનની સાથે આનંદથી પ્રસાદ લેવા લાગ્યા; તે એટલે સુધી કે આહિરના ભાણામાંથી તેનું એઠું પણ ખાઈ ગયા. (જુઓ ચિત્ર ૧ લું) આ જોઈને પર્વતદાસને

ખાય છે અને પર્વત મહેતા ખીજાય છે.

ઘણી ખીજ ચઢી; પણ આહિરના ઝુપડામાં તો કશું બોલ્યા નહિ અને કચવાતા મને ખિન્નવદને બેસી રહ્યા. તે પછી ખાઇ પરવારીને તેઓ પાછા દ્વારિકાનાથની યાત્રાએ વળ્યા. તે વખતે રસ્તામાં પર્વતદાસે નરસિંહ મહેતાને કહ્યું કે, “તારા આવા ભ્રષ્ટાચાર વિષે મારા કાને ઘણી વાતો આવી હતી, પણ તે હું માનતો નહોતો; પણ આજે મેં પ્રત્યક્ષ મારી આંખોએ જોયું તેથી મારી

ખાત્રી થઇ છે, કે તું હવે કેવળ બહેકી ગયો છે, અને વટલ્યો છુ અને મારે જ્ઞાતિજનો સમક્ષ તારી, આહિરનું ઓટ્યુ ખાઇ વટલાયાની વાત કહેવી પડશે, તે વગર તું સુધરે તેમ નથી." નરસિંહ મહેતાએ હસતા હસતા કહ્યુ કે, "મેં જેનું ઓટ્યુ એઠું ખાધુ છે તેનું તો સર્વ જગત્ ખાય છે. તમે ભગવાનને હજી ઓળખ્યા નથી તમે પાછા વળીને જોઇ આવો કે આપણે બેઠા, જમ્યા, પ્રસાદ આરોગ્યો અને વિશ્રાંતિ લીધી ત્યા આગળ કોણુ છે ? તમારો લોટો ત્યા રહી ગયો છે તે પણ લઈ આવો." આ ઉપરથી પર્વતદાસ પાછા ફર્યા અને જ્યાં આગળ પોતાનું પીવાનું પાત્ર રહી ગયું હતું ત્યા જઇ જોયું તો ન મળે તે આહિર કે ન મળે તે નેસડો, કે ન મળે તે ગાયોનું ટોળું કે નહિ દેખાઈ તે લીલીછમ વાડી, પણ ધૂળમા જ્યા પોતે ભૂલી ગયા હતા ત્યાં માત્ર લોટો પડેલો દીઠો. આ જોઇને તેમના જ્ઞાનચક્ષુ ખુલી ગયા, અને નરસિંહ મહેતાને પોતાનો કેવળ લૌકિક ભત્રીજો નહિ સમજતા મહા ભાગ્યવાન્ દૈવી પુરુષ ભક્તરાજ અને ગુરુ તરીકે ઓળખ્યા, અને પસ્તાવો કરવા લાગ્યા કે, મેં મૂર્ખાએ ભગવાનને અને તેમના ભક્તને આટલા વખત સુધી નજ ઓળખ્યા હવે મને પાછાં શ્રીહરિના પ્રત્યક્ષ દર્શન કયારે થશે, એવા વિચારમાં ને વિચારમા પોતાનો લોટો ઉપાડી નરસિંહ મહેતા પાસે આવ્યા, અને દંડવત્ પ્રણામ કરી હાથ ઝાલી પસ્તાવો કરતા બોલ્યા કે, "અહ્યા નરસિંહ, તું જ મારો ગુરુ છે. તારે મને ભગવાનનો મેળાપ કરાવવો પડશે"

ભક્તરાજ બોલ્યા કે, "આપણે દ્વારિકા જઇશુ, ત્યારે ભગવાનની ઓળખ કરીશું, પણ હાલ તો કાકા, જ્ઞાતિજનો સમક્ષ ફરિયાદ કરવા માટે ગાઓ કે,

"વટલોરે નાગર નરસૈંયો, ઓટ્યુ આહિરનું ખાધુંરે;
"ને અવર રસ સહુ ઢોળી દીધા, અમૃત કચોળુ લાધુંરે,
"નીત ઉઠી સુંદર શામળીઓ, વૃંદાવનમાં ગૌ ચરાવા જાયેરે;
"નરસૈંયાને માહે બેસાડી, આહિરડામાહી ખાયેરે."

કાકા ચેતી ગયા કે નરસિંહે ટાણો માર્યો છે, પણ પોતાની ભુલ એટલે કંઇ બોલ્યા નહિ; પણ તેનાં વચન પ્રમાણે આગળ વધ્યા. આ પછી તેઓ થોડે દહાડે દ્વારિકા જઇ પુગ્યા, અને ગોમતી સ્નાન કરી ભગવાન્ રણછોડ-રાયનાં દર્શન કરી પાવન થયા; પણ પર્વતદાસ મહેતાએ નરસિંહ મહેતાને આગ્રહપૂર્વક કહ્યું કે, તું મને બોલતા ચાલતા ભગવાનનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન કરાવ. આ ઉપરથી નરસિંહ મહેતાએ ભગવાનની સ્તુતિ કરી તેની મનઃકામના પૂરી કરવાની માંગણી કરી. ભગવાને કહ્યું કે, "તારી સંગતિથી તારા કાકાનો ઉદ્ધાર થયો છે. પણ હજી જગત્ વિષે તીવ્ર વૈરાગ્યભાવ અને મારા વિષે એકાત્મ અભેદ ભાવ થયો નથી, માટે હજી એણે તપ તપવું જોઇએ, તેથી તું એને માર્ગ દેખાડ. હું એના ઉપર તારા વચનની ખાતર જરૂર કૃપા કરીશ. તું તો મારો આત્મા છે. તું કરશે તે થશે. તારા કાકાને સ્વપ્નમાં હું બેવાર પ્રેમથી દર્શન આપીશ, અને એક વખત તેની સાથે પ્રીતેથી બોલીશ. તેઓ મારા વિષે દૃઢ ભક્તિમાં પ્રેરાશે એટલે અમે તેને ઘેર સ્વયં પધારીશું." નરસિંહ મહેતાએ તે ઉપરથી કાકા પર્વત મહેતાને, પ્રતિવર્ષ હાથમાં લીધાં તુલસીનો ક્યારો વાવી તેની માળા બનાવી ભગવાનને ચઢાવવા માટે દ્વારિકા આવવાની પ્રતિજ્ઞા લેવડાવી; અને કહ્યું કે ભગવાન્ તમારે ત્યાં પધારશે ત્યારે મંગળ ઓચ્છવ વખતે અમે પણ ભક્ત મંડળી સાથે કીર્તન કરવા આવીશું. (જુઓ મુખ પૃષ્ઠનું ચિત્ર)

પર્વત મહેતો શ્રીદ્વારિકાધીશનું દર્શન કરી આનંદમાં ડુબી ગયો. વળી નરસિંહ મહેતાના કહેવાથી તેણે, કલિયુગને વિશે મનુષ્યોએ કરવાને કઠિન એવો એક નિશ્ચય, ભક્તરાજ બોડાણાનો દાખલો લઈ, પરમ આસ્થાપૂર્વક કર્યો કે, "હાથને વિષે તુલસી રોપી ને તેને માંજર થાય એટલે તે લઇને મારે દ્વારિકા પ્રતિવર્ષ જવું[૮] અને તેની માળા શ્રીદ્વારિકાધીશને પ્રેમપૂર્વક સમર્પણ

[૮] પર્વત મહેતો પ્રતિવર્ષ દ્વારિકા કેટલીવાર તુલસી ચઢાવવા જતા તે વિષે ચરિત્રકારોમાં મતભેદ છે. વ્રજરાજ ત્રિકમદાસ, પર્વત મેહેતો વરસમાં બે વાર દ્વારિકા જતા એવું જણાવે છે; વિશ્વનાથ જાની, વરસમાં બાર વાર જતા, એટલે

કરવી અને તુલસી પત્ર વડે જ ભક્તિથી પૂજા કરી ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણને પ્રસન્ન કરવા. એ પ્રમાણે જ્યાં સુધી ભગવાન્ પ્રસન્ન થાય ત્યાં લગી એ વ્રત મારે કરવું." પર્વતદાસ મહેતાએ તે પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા લીધી, અને જમણા હાથમા ભક્ત બોડાણાની માફક તુલસી રોપી પ્રતિવર્ષ દ્વારિકા જઇને ચઢાવે, અને બીજા હાથેજ સર્વ કાર્ય કરે. તેમને નરબત અને સુરજી આદિ પુત્ર પૌત્રો હતા, તેઓ ગૃહસસાર ચલાવતા પણ પોતે તો ભગવાનમાં ધ્યાન રાખતા.

આટલી પર્વત મહેતાના પૂર્વાશ્રમની હકીકત છે, અને તે પછીનો ઇતિહાસ તેમના એક વંશજ વૈષ્ણવરાજ ત્રિકમદાસે "પર્વત પચ્ચીસી" નામના એક કાવ્યમા આપેલો છે, એટલા માટે તેમની જ વિમળ વાણીનો પ્રસાદ અત્રે આપીએ છીએ.

ઇતિશ્રી ગુર્જર ભક્ત ચરિતામૃતે પર્વત મહેતાના આખ્યાન વિષે સત્સગ પ્રતાપ અને પર્વત મહેતાને શ્રીરાજાધિરાજ દ્વારિકાના રણછોડરાયની દૃઢ ભક્તિની પ્રાપ્તિ એ નામનો પ્રથમ અધ્યાય સમાપ્ત.

પ્રતિભાસ જતા એવું જણાવે છે. સર્વ વાતનો સાર એ છે કે પર્વત મહેતાના તુલસી ચઢાવવાના તપકાર્યમા તેની એક હાથની હથેલી કેવળ પ્રભુ માટે રોકાયલી રહેતી; અને આ તેના તપથી ભગવાન્ પ્રસન્ન થયા હતા.

અધ્યાય ૨ જો

પર્વત પચ્ચીસી અને પર્વત વંશ

ભક્તરાજ નરસિંહ મહેતા અને પર્વતદાસના કુળની વંશાવળી નીચે દર્શાવ્યા પ્રમાણે અમને પ્રાપ્ત થઇ છે. મૂળ પુરુષ પુરુષોત્તમદાસને બે પુત્રોઃ- મોટા કૃષ્ણદાસ અને નાનો પર્વતદાસ.

કૃષ્ણદાસને ત્રણ પુત્રો, તેમાં સૌથી નાનેરો ભક્ત નરસિંહ મહેતો.

(૧)

મૂળ પુરુષ **પુરુષોત્તમદાસ**, અવટંક પંડ્યા, તળાજાના રહેવાસી.

|

(મોટા પુત્ર) કૃષ્ણદાસ (જન્મ આશરે વિ. સં. ૧૪૨૮-૩૦)

|

જીવણરામ ઉર્ફે મંગળજી. નિર્વંશ.	નરભેરામ. નિર્વંશ.	નરસિંહ મહેતો. (જન્મ વિ. સં. ૧૪૬૯) (પરણ્યા માણેક મહેતીને)

|

શામળદાસ (પરણ્યા વડનગરના દિવાન મદન મહેતાની અને બચીબાઇની પુત્રી કમળાબાઇ ઉર્ફે સૂરસેના સાથે. આ વડનગર ગુજરાતનું નહિ સમજવું. પણ નાગરોને જુનાગઢના રાજા તરફથી મળેલાં બાર ગામોમાંનું એક છે. આજે એ વડનગર નષ્ટ થયુ છે.) નિર્વંશ.	કુંવરબાઇ. (પરણી ઉનાના શ્રીરંગ મહેતા અથવા ઓઝાના પુત્ર વછરાજ સાથે.) | (એનો વંશ ચાલેલો કહેવાય છે. એક રેવાશંકર ઉર્ફે નાથા (મહેતા) ઓઝા કરીને ગૃહસ્થ થોડાં વર્ષપર જીવતો હતો. વિ. સં. ૧૯૭૦-૭૫ માં. એનું ઘર ગણેશ ફળીઆમાં હતું. હાલમાં સાંભળ્યા પ્રમાણે તેનો રામપ્રસાદ નામનો પુત્ર હયાત છે, અને તે અંગ્રેજી નિશાળમાં માસ્તરની નોકરી કરે છે.)

(૨)

મૂળ પુરૂષ પુરૂષોત્તમદાસ.

(૧) પર્વતદાસ (બીજો પુત્ર; તળાજેથી જૂનાગઢ અને પછી માંગરોળ જઈ રહ્યો. જન્મ આશરે સં. ૧૪૩૩.)

(૨) નરપત અને સુરજી (સુરજીનો વંશવેલો જુદો દર્શાવ્યો છે જુઓ નં. ૩).

(૩) હરદાસ.

(૪) અળવશ્વર.

(૫) શ્રીકંઠ.

(૬) સદાફળ (કુતિયાણાના મહાલકરી હતા.)

(૭) હરિદાસ.

(૮) કૃષ્ણદાસ.

(૯) વલ્લભદાસ. (માંગરોળથી જુનાગઢ આવ્યા.)

(૧૦) ભવાનીદાસ (સં. ૧૮૦૨ માં ગુજર્યા.)

(૧૧) ત્રિકમદાસ કવિ (પર્વત પચ્ચીસીના રચનાર.)
(જન્મ વિ. સ. ૧૭૯૦. વૈકુંઠવાસ સં. ૧૮૫૫, ઉમર ૬૫ વર્ષ. ડાકોરની યાત્રાએ જતાં ડાકોરમાં શ્રીરણછોડરાયનાં દર્શન કરી દેહ છોડી. એમનું ચરિત્ર હિન્દી ચન્દ્રાવળા છંદમાં રચાયલું છે, પણ હજી છપાઇ પ્રકટ થયું નથી.)

(૧૨) ગવરીદાસ.

(૧૩) રઘુનાથરાય. (સં. ૧૮૫૩–૧૯૩૪. કવિ)
(બેટ બાવની વ્રજભાષામાં રચી છે.)

(૧૪) દુલેરાય.

(૧૫) જયસુખરાય મજમુદાર* (કવિ છે. વાનપ્રસ્થ જીવન ભોગવે છે.)

(૧૬) વિનોદરાય. (અમરેલીમા વકીલાત કરે છે.)

(૧૭) નયનસુખરાય. (,,)

---

(૩)

પર્વતદાસના બીજા પુત્રનું નામ સુરજી હતું તેનો વંશ વેલો નીચે પ્રમાણે ચાલેલો છે –

પુરૂષોત્તમદાસ
૧ પર્વતદાસ
૨ સુરજી (બીજો પુત્ર)
૩ નીલકંઠ
૪ શામળજી
૫ ગદાધર

(૪)

પર્વત મહેતાથી પાંચમા શ્રીકંઠની વંશવૃદ્ધિ નીચે પ્રમાણે છે:–

૫ શ્રીકંઠ
૬ સારંગધર (કવિ, બીજો પુત્ર)
૭ શ્રીરાય
૮ મહાદેવ
૯ જીભાઈ
૧૦ કાનજી

---

* પર્વત મહેતાના ૧૫ મા વંશજ રા જયસુખરાયે, માંગરોલના વૈષ્ણવ-શાસ્ત્રી કાશીરામને, પર્વત પચ્ચીશી ઉપરથી સંસ્કૃતમાં રચેલું તેનું પર્વતાખ્યાન નામનું પુસ્તક છપાવી આપેલું છે.

૬ રૂપનાથ
|
૭ વેણીલાલ ઉર્ફે ગોવર્ધન
|
૮ શામળજી
|
૯ માકરલાલ
|
૧૦ દુર્લભજી
|
૧૧ નારણજી
|
૧૨ કૃપાશંકર
|
૧૩ *છેલશંકર
|
૧૪ ધૈર્યશંકર

૧૧ ગુલાબરાય
|
૧૨ વણારસીદાસ
|
૧૩ વ્રજદાસ
|
૧૪ *કલ્યાણરાય
|
૧૫ જયતિલાલ

નોંધ–*રા. છેલશંકર અને રા. કલ્યાણરાય હાલમાં નૃસિંહ મેતાજીના સેવક મંડળમા જુનાગઢમા કામ કરે છે.

પર્વત પચ્ચીસીકાર ત્રિકમદાસના પિતા ભવાનીદાસ સં. ૧૮૦૨ માં પ્રભુશરણ થયા પછી વયમાં આવતાં ત્રિકમદાસને તે સમયના ગાયકવાડ શ્રીમંત મોટા ફત્તેહસિંહરાવ મહારાજા સાહેબે સારો આશ્રય આપ્યો હતો. તેમના મોટાભાઇ તાપીદાસ પછી તેમનો કારભાર ગાયકવાડ સરકારને પસંદ પડ્યો હતો. તેઓ ફારસી, સંસ્કૃત, વ્રજભાષા અને ગુજરાતી ભાષાના ઉંચા વિદ્વાન હતા. શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની ભક્તિના રંગથી રંગાયલા હતા. તેમને નરસિંહ મહેતાનાં પદો, અષ્ટસખાનાં પદો વગેરે ઘણાં મોઢે હતાં અને પોતે પણ સારા કવિ હતા. તેમણે ફારસી અને વ્રજભાષામાં "શ્રીરૂક્મિણિ વ્યાહ," નામનો કાવ્ય ગ્રન્થ રચ્યો છે; જેમાં આરંભમાં ગ્રન્થ રચવાના કારણમાં પોતે જણાવે છે કેઃ–

जवा हिन्दी जुत फारसी, सुनि रामायन चद।
दिलमय दारद आरजु, बद सुना प्रबध ॥

મતલબ કે "ફારસી અને હિન્દીભાષા મળીને ચદ કવિની રચેલ રામાયણ સાંભળી મારા મનમા એવી ઇચ્છા થઈ કે હું પણ તેવો પ્રબધ બાધુ" તેઓ રાજકાજમાં પરોવાયલા હોવાથી અનેક પ્રલોભન હોવા છતા કદી પણ અનીતિને માર્ગે ચાલ્યા નથી, તેથી ગાયકવાડ સરકારની તેમના ઉપર ઘણી કૃપા હતી તેમણે પર્વત પચ્ચીસી લખવા માડી ત્યારે એક ચમત્કાર થયો કહેવાય છે ૮ પદો રચ્યા પછી ૯ મુ પદ રચતી વખતે દીવના સત્તાટનું નામ તેમને કેમે કર્યું યાદ આવે નહિ, તેથી તેમણે કલ્પિત નામ લખવાની ઇચ્છા કરી, પણ લખ્યુ નહિ એટલા વિચારમાં ને વિચારમાં નિદ્રા આવી ગઈ અને તેમા તેમને એક મધુરપ્રિય સ્વર ત્રણવાર સભળાયો કે "વાસુદેવ, વાસુદેવ, વાસુદેવ," આ નામ સાભળતા પોતે ઉઠયા ને "દીવને વાસ વસે એક વૈષ્ણવ વાસુદેવ વિખ્યાત રે" એ કડી જોડી કાઢી. એ રીતે શ્રીરણછોડરાય પ્રભુ તેમને સહાય કરતા અને પરચો દેતા શ્રી ત્રિકમદાસ મહાબુદ્ધિમાન, મર્દ, ધીરવીર, મુત્સદ્દી અને શૂરા હતા તેમણે ગાયકવાડ સરકાર તરફથી ઘણી લડાઇઓ લડી હતી તેઓ સવત ૧૮૫૫ માં શ્રીપુણ્યક્ષેત્ર ડાકોરમા રણછોડરાયના સ્વરૂપના દર્શન કરી, ચરણ સ્પર્શ કરી, 'કર્મ જોગે જ્યાં જ્યાં ફરૂં જાદવા, ત્યાં તમારી મને ભક્તિ દેજો' એ મનોહર પદ ગાઈ, ઉતારે આવી, દેહ છોડી પરમપદને પામ્યા તેમનું રચેલું રણછોડજીનું કાવ્ય અમે સ ૧૯૮૪ ના 'ગુજરાતી' પ્રેસના કાર્તિકી પચાગમા બોડાણાના આખ્યાન સાથે છાપ્યુ છે ત્રિકમદાસને સાત દીકરા અને એક દીકરી હતા, તેઓ સૌ પરાક્રમી અને આપકર્મી હતાં. અને બાપના જેવાજ નરીમદાર હતાં તેમના સાતમા પુત્ર રેવાશકરને પોતાના પિતાના વારસામા કવિત્વ શક્તિ અને વૈષ્ણવી ભક્તિ મળ્યાં હતા. ત્રિકમદાસ અને અમરજી દિવાન તથા

રેવાશંકર અને રણછોડજી દિવાન સમકાલીન હતા. કોઇએ પણ એવું ગાયું નથી કે પરમેશ્વરે તેની સર્વ આશા પુરી હોય, પણ ભક્તરાજ ત્રિકમદાસે પોતાનાં પદોને છેડે લખ્યું છે કે "ત્રિકમદાસની આશા પુરી, પરબતને નાથે" વગેરે. આ ઉપરથી એમ સમજાય છે કે તેઓ સંતોષી અને સર્વ પ્રકારે સુખી હતા. નરસિંહ મહેતા સંબંધમાં તેમને એટલી બધી તીવ્ર લાગણી હતી કે ભગવાને તેમને સ્વપ્નમાં દર્શન આપ્યું હતું, અને તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે નરસિંહ મહેતાના નિવાસ સ્થળની શોધ કરી નરસિંહ મહેતાના ચોરાને પ્રસિદ્ધિમાં પ્રથમ લાવનાર અને નરસિંહ મેહેતાની મૂર્તિ તથા માંગરોળથી રણછોડરાયજીનું સ્વરૂપ જુનાગઢમાં પધરાવનાર ત્રિકમદાસ મહેતા જ હતા. વિ. સં. ૧૮૪૮ માં તેમણે "શ્રીઠાકોરલીલા" નામનું એક કાવ્ય લખ્યું છે, જે હજી સુધી પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું નથી. તેમની રચેલી "પર્વત પચ્ચીસી" આ ચાલુ પર્વતાખ્યાનના એક પ્રકરણ તરીકે અમે અત્રે આપીએ છીએ.

પર્વત પચીશી

મંગળ સ્તુતિ

રાગ આશાવરી, તાલ ત્રેતાલ.

નમો નમો શ્રી જે શ્રીરણછોડ, લીલાસાગર પૂરણ કોડ;
નમો નમો શ્રીદ્વારકા ઇશ, ભુવન ચતુર્દશ નામે શીશ. ૧
નમો નમો સર્વ અંતરજામ, નમો નમો સર્વ વેદવિશ્રામ;
નમો આનંદનિધિ કરણ, ત્રિકમદાસ તમારે શરણ. ૨

પદ ૧ લું, રાગ આશાવરી, તાલ ત્રેતાલ.

જય રણછોડ જદુકુળ ભાણ, લીલા સાગર કૃપા નિધાન;
મહિમા મંડળ જ્યોત પ્રકાશ, અધર્મ તિમિર તતક્ષણ નાશ. ૧

કિરણ પ્રતાપ ચહુદશ વ્યાપ, શર્ણાગતના શોષણ તાપ;
અનેક બિરદ તમારાં હરિ, ભક્ત વત્સલ તે સર્વોપરિ. ૨
ધ્રુવ પ્રહલાદ આદ્ય જે ભક્ત, ઉજ્વળ અચલ પ્રેમ આસક્ત;
ભક્તવડે ભક્તિનો પંથ, સ્વચ્છ રહે એમ ગાયે ગ્રંથ. ૩
જુની થઈ જાણી જે વાત, મન વિચારૂં વૈકુંઠનાથ;
કુડાં કળિયુગ કેરા લોક, પુરવ કથા પતિજે કોક. ૪
તે જનનું કરવા કલ્યાણ, ઉભય ભક્તને અવિચળ દાન;
જીરણગઢ મંગળપુર વાસ, નરસૈં નાગર પરબતદાસ. ૫
એકનાં કારજ આપ્યાં કરી, એકને ઘેર પધાર્યા હરિ;
એ વડિયેં કળિયુગનાં જન, પંથે ચઢી થયા પાવન. ૬
ભક્તિ માર્ગે નિષ્કંટક થયો, તે દિનથી ગંગાજળ વહ્યો;
નવ જોશો હરિ મારાં કર્મ, ત્રીકમદાસ તમારે શર્ણું. ૭

પદ ૨ જું, રાગ આશાવરી, તાલ ત્રેતાલ.

ભૂતળ ભક્તિ પદારથ મોટા, સમોવડ સાધન અન્ય ન હોય;
ભક્તતણે વશ એ વિશ્વંભર, માનવ મન વિમાસી જોય. ૧
નરસૈં માટે નાગર ઉપર, હરિને હેત ઘણેરૂં રે;
જદ્યપિ ધર્મ કર્મ નથી કાંઈ, કારણ કરૂણા કેરૂં રે. ૨
પરબતને અંકોર પ્રેમનો, આદિ થકી પણ અંતર માંહે;
મેહેતાજીસું મલણ ઘણેરૂં, ઉદે હવો તે સંગ પસાય. ૩
સંત સંગતથી સદ્બુદ્ધિ આવી, શામળિયાસું વાધ્યો સ્નેહ;
સત્ય પદારથ સેવા સમરણ, અસત્ય પદારથ દીઠો દેહ. ૪
ત્રીકમનું આરાધન કરવા, તત્પર દાસ થયા તેણીવાર;
સુત પરિવાર સદન વિસારી, ધાર્યો નામ તણો આધાર. ૫

પદ ૩ જું, રાગ આશાવરી, તાલ ત્રેતાલ.

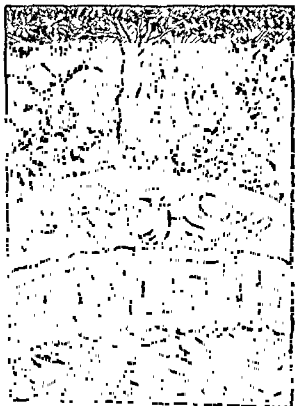
પરમતે પ્રતિજ્ઞા લીધી, પ્રાણ વસે જ્યાં સુધી દેહ;
દ્વારકા નાથ નિરંતર નિરખું, છબિયોજી નહિ આપે છેહ. ૧
દક્ષિણ કર તુળસીનો કયારો, વામ કરે કરે સહુ કર્મ;
શીત ઉષ્ણ વર્ષા સમતોલે, પોતાનો પાળે કુળધર્મ. ૨
ઉદક તણી મન આશ ન રાખે, અપવાસે નવ થાય અચેત;
કાચું કોરૂં મળે જ્યારે, પામે પોષે સંત સહેત. ૩
ધન હિણો ધંધો નવ જાણે, લુખું બોલે ઘરનાં લોક;
સુનો થઈ સંસાર ચલાવ, કે'તલ સાંભળતલ જ્યમ કોક. ૪
એક વરસમાં ઉભય વારકી, દ્વારામતિ આવે ને જાય;
પુરે પ્રેમે પૂજે પ્રભુને, નીરમળ નીર ગોમતી નાહે. ૫
અરસઠ વરસ ગયાં એણી રીતે, જરજર થયું જરાએ અંગ;
ઇંદ્રિ નિરબળ દુર્બળ દેહિ, ચિતનો ચટકો ચઢતે રંગ. ૬
સંઘતણો સંઘાથ જોઈને, હરિ દર્શનની કીધી હામ;
પુત્ર કળત્ર સહોદર સઘળું, મળ્યું વારવા આખું ગામ. ૭
આંકરથી ઊભાઇ ચાલ્યા, સંઘતણો સંઘાથ લઈ;
ત્રણ ગાઉ ત્રિ પહોરે પોહોચ્યા, સાંઝે સુતા શિથિળ થઈ. ૮
*આજક આગળ એક મહીની, વાવ્ય વડી વિખ્યાત રે;
સીતા સુંદરડી નામજ જેનું, જગત વિષે પ્રખ્યાતરે. ૯
અડવડતા આખડતા આવ્યા, પગે પત્યા બહુ છાલારે;
શિથિલ ગાત્ર શ્રમિત થઇ પડિયા, સત્ય દ્વારિકાવાળારે. ૧૦
પરથારે પડી રહ્યા પરભત, જામ જુગલ રહી રાતરે;
ચિત્ત આતુર છે ચરણ કમળમાં, હૃદય વિષે રળિયાતરે. ૧૧

---

* આજક નામનુ એક ગામડુ માંગરોળથી માધવપુર જતા રસ્તામા છ ગાઉ દૂર આવે છે. આનુમા મેખડી.

સદા સ્વભાવ સુકોમળ જેનો, તે ક્યમ સહેશે દાસનાં દુઃખ,
તત્ક્ષણ ત્રિકમ ત્યાંજ પધાર્યા, પરબત દાસને દેવા સુખ. ૧૨

(જુઓ ચિત્ર ૩ જું)

ચિત્ર ૩ જું-પર્વત મહેતા મઢી વાવની પરથારે સુતા છે
અને દ્વારિકાનાથ સ્વપ્નમાં રાતે દર્શન આપે છે

પદ ૪ થું, રાગ બિલાવલ, તાલ ધમાર.

સેજથકી શામળિયો ઉઠયા, કમળા કહે "આજ કોને રૂઠયા ?"
પૂછે પદ્મા પાલવ તાણી, "ક્યાં છે ગરૂડ ?" વદે હરિ વાણી. ૧
રોકી વાટ રમા રહી આડી, બોલ્યા નાથ ઓવા કરી ધાડી;
"મગળપુરમા પરમત મારો, ચાલી ન સકે ચરણે બિચારો. ૨
તુળસી ક્યારો કરમા વાવી, સેવા કરતો ઇહાં લગી આવી;
માળા તિલક મનોહર બાનો, નાગર તે નથી તમથકી છાનો ૩
ભક્તવત્સલ બિરદ કેમ ટાળુ, પટ મુકો જઈ પાછો વાળુ;"
આંખ્ય જોઈ અળગી રહી નારી, ગરૂડારૂઢ થયા ગિરિધારી. ૪
પંથ કરી પુરૂષોત્તમ પોહોત્યા, નિજ સેવક નિદ્રા વશ હુતા;
એવા દયાળ શ્રીદ્વારકારાય, ભજે ત્રીકમ જેમ ભવભય જાય. ૫

પદ ૫ મું, રાગ કાલેરો, તાલ ત્રેતાલ.

શ્રીપતિ સ્વમાંતરમાં બો'યા, વાવ વિષે વૈષ્ણવને સગ;
"પ્રસન્ન થયો હું તારે પ્રેમે, રાચ્યો રૂદયા કેરે રગ ૧
વૃદ્ધ થયો પાછો વળ પરબત, શાને શ્રમ પમાડે પંડ;
માસ એકમા મદિર પધારીશ, નાગર પ્રગટ કરૂ નવ ખંડ ૨
ગોમતિ સરિતા સાથે લાવુ, સ્નાન કરવા સાયંપ્રાત;
પરબત આજ થકી મેં આપ્યું, 'વૈષ્ણવ' પદ તુજને સાક્ષાત".* ૩
જાગી જોયે તીહાં કાંઈ ન દેખે, એ શોણું કે સાચુ રે।
ક્ષણમા હૃદય ખરૂ કરી રાખે, ક્ષણમા થાયે કાચુ રે। ૪
"વેદ શાસ્ત્ર સ્મૃતિ એમ બોલે, અસત્ય ન હોય તમારી વાણ;
પામર જીવ પરતીત ન આણે, માટે કરો મયા કરીને એંધાંણ." ૫

---

* મહેતા કે પંડ્યા મટી વૈષ્ણવ થયા

"દીવ થકી એક દિવસ આઠમા, ભેટ લાવશે તારી પાસ;
સુંદર સિંહાસન," એમ બોલ્યા, અંતર ધ્યાન રહી અવિનાશ. ६
ગદગદ કંઠ બેઉ કરજોડી, રોમાંચિત મન મોદ ન માયે;
કાલી ઘેલી સ્તુતિ કરીને, પરબત નમ્યા પ્રભુને પાયે. ७
કીરતન કરતાં રજની વીતી, ભૂલી ગયા દેહનું ભાન;
સુર ઉગતાં સ્નાન કરિને, હૃદયે ધર્યું ત્રીકમનું ધ્યાન. ८

પદ ૬ ઠું, રાગ રામગ્રી, તાલ દિપચંદી ધમાર.

રૂકમણિ મન ચિંતા કરે, "પતિ અટળક મારો;
શ્યો વર આપી આવશે, કરી વેણુ પસારો ! १
તાંદુલ સાટે લઈ ગયો, લખ્યા લેખ વિધાતિ;
કર ન ગ્રહત જો કંથનો, મારી શી ગત થાતી !" २
દાસી કહે કમળા પ્રત્યે, "તમે કાં ન વાર્યા ?
પાસવ મેલ્યો મોકળો, ત્યારે પ્રભુજી પધાર્યા !" ३
"અદ્ભુત પ્રકૃતિ એહની, જોડે કોઇ ન માંડે;
ભક્તની વારે વારંતાં, હુંને હાથથી છાંડે." ४
ત્યાં પંખા સુણી સુપર્ણની પ્રાણજીવન દીઠા;
પ્રેમેશું લાગ્યાં પુછવા મુખ બોલડા મીઠા. ५
"પરબત સદન પધારવું સાથે આવશો સ્વામી ?"
"ચરણ તજું કેમ નાથનાં ?" એમ ઓચર્યા રામા. ६
ત્રીકમ તમ કરૂણાવિના, એ કૂળ અવતાર;
પ્રાપ્તિ કર્યા થકી દાસને, પર્વત પરિવાર ! ७

પદ ૭ મું, રાગ ભેરવ, તાલ આડ ત્રેતાલ.

વળિયા પરબત આવ્યા ફળિયે, હસવા લાગ્યા સઘળા લોક;
"માંડ માંડ ઉઘાંડ કરે છે, શાને કાજે ફજેતી ફોક ?" १

મોટા મોટા મળવા મસે, સન્મુખ આવી ઉભાં બાળ;
"પૂજા કરીને તરત પધાર્યા, લાવો તિલક પ્રસાદી માળ." ૨
"તે સાચું જે તમે વિચાર્યું, અંગ તમારૂં અતિશે વૃદ્ધ,"
પરબત કહે, "પ્રભુ આહીં આવશે, મુજને આપ્યુ સ્વમપ્રસિદ્ધ." ૩
મનમેલાં નિર્મળ મુખ બોલે, "પુરવાસિનાં પુણ્ય અપાર!
ગોમતી નહાશું કૃતકૃત થાશું! દરશન દેશે દેવ મુરાર!" ૪
પોતે પોતાને મંદિર આવ્યા, કરે પરસ્પર વાત હશી;
આળ પંપાળ બકે જે પરબત, કહો ભાઇઓ કેને સત્યવસી? ૫
પૂજા કરી પ્રસાદ લેઇને, પરબત સુતા પલંગ જઇ;
ત્રીકમદાસ સુરત શ્રીપતને, ચરણે લાગુ સુદ્રઢ થઇ. ૬

પદ ૮ સું, રાગ ભેરવ, તાલ-ત્રેતાલ.

હાટડીએ* બેઠા ગપ હાંકે, 'રેઢો નથી કાંઇ રણછોડરાય,
છપન ભોગ તજીને ત્યાંના, પરબત ન્યાં શું ખડ કાં ખાયે? ૧
વિપ્રતણે વશ એ વિશ્વંભર, કહો ભાયો કેમ આવે રે?
જોતાં દૂર દ્વારિકા નગરી, સરિતા શી પેર લાવે રે! ૨
ઘરમાં ઠામ નથી રહેવાને, આગણિયુ અગાસું રે;
સાઠી ઉપર આઠ ગયાં, તે ચિત ચળ્યાનું પાસું રે." ૩
પરદે પરબત સર્વ સાંભળે, નરસું બોલે નાગર સાથ;
ત્રીકમરાય ત્રીભુવન તારણ, દાસની લાજ તમારે હાથ. ૪

પદ ૯ સું, રાગ બિલાવલ, તાલ-ત્રેતાલ.

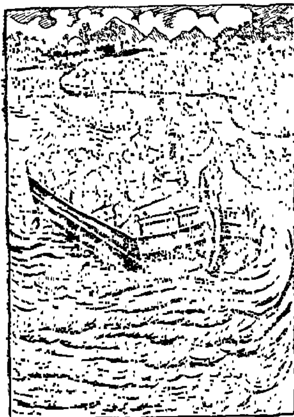
ઉત્તમ કથા હરિજન કેરી, તે સાંભળતાં શુદ્ધ થઇએ રે;
જો સંચિત હોય પૂર્વ જન્મનાં, તો સદા સમીપે રહીએ રે. ૧

* આ હાટડી, લાલજી મંદિરને નામે પ્રખ્યાત જગ્યા હાલ જે છે તે હોવા સંભવ છે. નાગર બ્રાહ્મણવાડાને નાકે

દીવને વાસ વસે એક વૈષ્ણવ, વાસુદેવ* વિખ્યાત રે;
છાપાં તિલક તુલસી હરિસેવા, ગજધર† કેરી ગ્નાત રે. ૨
કરે કસબ કુલીનતા મેલી, અધર્મનું ધન હાથ ન સાહે;
જ્યા લાભ સંતોષે વરતે, સાધુને ખવરાવી ખાયે. ૩
એક પાષાણતણું સિંહાસન, શોભા સીમા કેરી રે;
દશ અવતાર દ્વારકા લીલા, ચિતરીઉં ચહુ ફેરી રે. ૪
પંદર માસે થયુ પરિપૂરણ, પુરે પ્રેમે ઘડિયું રે;
તુચ્છ પદારથ છે તે આગળ, કંચન મણિયે જડિયું રે. ૫
વણિક એક હકારે હોડી, લવિંગ ભરી લઈ જાવા બેટ;
સિંહાસન લઈ તેમા બેઠા, ભુદરજીને કરવા ભેટ. ૬
પુનરપિ શ્રમ કરી સ્વપ્નામાં, બોલ્યા નાથ ધરી મન મેહેર,
"સિંહાસન લઇ જાઓ સેવક, મંગળપુર પરબતને ઘેર. ૭
થોડા દિવસ ત્યાં સ્થિર થઇ રહેજો, ગોમતિ સહિત પધારીશ ત્યાંહે;"
જાગ્યા જન આશ્ચર્ય મન પામ્યા, શુ દીઠું મેં સ્વપ્ના માહે. ૮
પૂછતાં સહુકો એમ બોલ્યા, સ્વપ્નતણી નોહે સાચી વાત;
પેહેલે પથ હકારી હોડી, રચ રહી હવે પાછલી રાત. ૯
વાયુ વાય અચાનક અવળો, જુવાળા ઉઠ્યા જળમા રે;
નાંગર તોડી નાવડી પોહોચી, મગળપુરમાં એક પળમાં રે. ૧૦

* ભક્તોને મુખે અને ગ્રન્થાંતરે એવી વાત સભળાય છે કે દિવબંદર નિવાસી સલાટ વાસુદેવનો પુત્ર અત્યંત વ્યાધિગ્રસ્ત થયો હતો, ત્યારે તેણે દ્વારિકાધીશ રણછોડરાય પ્રિત્યર્થે માનતા માની હતી કે, જો પુત્ર વ્યાધિ મુક્ત થાય તો એક સુંદર સિંહાસન ઘડી શ્રીદ્વારિકાપતિને અર્પણ કરીશ આ સૂત્રધારનો પુત્ર નિરોગી થયો અને જ્યારે તેણે સુંદર સિંહાસન ઘડી દ્વારિકા જવા માંડયુ, ત્યારે ભગવાને તેને માગરોળ ઉતરી તે સિંહાસન પર્વતદાસ મહેતાને આપવાનું સ્વપ્નાંતરે કહ્યું. ત્રીકમદાસે આ હકીકત વર્ણવી નથી † ગજધર એટલે સલાટ; કડીઓ; સુતાર, ત્રણે અર્થ થાય છે પણ અત્ર માત્ર સલાટ અર્થ લેવો.

ઉગ્યો સૂર દૂરથકી દીઠી, માલમે ઓળખી બેડી રે,
વાસુદેવ વૈષ્ણવને પ્રણમી, બંદરે આની બેડી રે. ૧૧
(જુઓ ચિત્ર ૪ થું)

ચિત્ર ૪ થું–વાસુદેવ સનાટ માંગરોળ બંદરે
સિંહાસન ઉતારે છે.

હરષ ભરાણા ભક્ત ઉજાણા, સાથે સંત વશા દશવીશ;
ત્રીકમની ગત ત્રીકમ જાણે, સ્તુતિ કરી સમરે જગદીશ. ૧૨

પદ ૧૦ મું, રાગ બિલાવલ, તાલ ધમાર.

"પરબત વૈષ્ણવ કયા વસે?" જણ જણ પ્રત્યે પૂછે;
માનવ કો માને નહિ, તેનું કારણ શુ છે? ૧
ચાલી આવ્યા ચોવટે, એક એકને કામે;
ઉત્તર કોઈ આપે નહિ, વૈષ્ણવને નામે. ૨
"પંડ્યો પરબત છે સહી, જાઓ નાગરવાડે;"
હરિજન બેઠા હાટડી, મળી નાત અખાડે. ૩
કોઈ કેને નવ ઓળખે, સ્વમાની સગાઇ;
દોડી આવ્યા બરોઠિયે,* ભેટયા બે ભાઇ. ૪
આંખડિયે અમૃત ઠર્યા, શિતળ થઇ છાતી;
વળી વળી ભુજ બળ ભીડતાં, નેહ નાના ભાતિ. ૫
એક એકને ચરણે નમ્યા, ચિત્ત સરખા સરખે;
ઝાલી હાથને ચાલિયા, હૈડામાં હરખે. ૬
વિનય કરી વાસુદેવ કહે, "હુંને હલધર વિરે;
સિંહાસન લેઇ મોક'લ્યો, નાવ નાંગર્યું તીરે." ૭
મેહેતો મુર્ચ્છાગત થયા, હર્ષ આસુ અઘલાં;
કૌતક દેખી કારમુ, ધાઇ આવ્યાં સઘળાં. ૮
તે સમે ત્રીકમ આવિયા, દામના દિલ માંહે;
ધીરજ આપી ઉઠીઆ, આવ્યા હાટડિ જ્યાંહે. ૯

* બરોઠિયો-નામની નાગર બ્રાહ્મણોની નિત્ય બેસવાની જગ્યા માંગરોળના કોટના ઉત્તર તરફના દરવાજાથી બહારની સડક ઉપર પૂર્વ તરફ ચાલતાં, મોચીઓના મકાન પછીનો ગોવિંદબારી ઉપરનો ભાગ.

પદ ૧૧ મું, રાગ બિલાવલ, તાલ ધમાર

નાગર નમી નમી આપણા અપરાધ ક્ષમાવે;
સિંહાસન પધરાવવા શણગારીને આવે. ૧
ઘર ઘર ગઇ છે વધામણી, શોણું થયું સાચું;
પરબત પૂરણ ભક્ત છે, માનવ મન કાચું. ૨
ઢોલ દદામા દુંદભી, ઝાંઝ ઝાલરી વાજે;
તાલ પખવાજ તાળિયો, ઘોર સ્વરે ગાજે. ૩
ઘેલું ગામ ટોળે વળ્યું, બંદરને બારે;
આ જોતાં એમ જાણજો, પરિબ્રહ્મ પધારે. ૪
વાજતે ગાજતે લાવિયા, સિંહાસન ઘરમાં;
પરબત વસુદેવ જોડલુ, ચીંધે નારિ નરમાં. ૫
તેજ સમે મંદિરતણુ,* મહામુરત લીધુ;
કદીયે હિત ચિતમાં ધરી, પરિપૂરણ કીધું. ૬
પરબતે પૂરણ પ્રેમશું, પુરૂષાતન છાંડી;
ભામિનીભાવે ત્રીકમા, સ્તુતિ કરવા માંડી.† ૭

---

* મદિર=આ ગોમતી વાવ નજીક પૂર્વબાજુ રબારી વાડામાં રાજમહેલનાં અમલદાર હરદાસ માંડણનુ મકાન તેજ.

† પોતાના આરાધ્ય ઇષ્ટદેવ પ્રત્યે દરેક જનની જૂદી જૂદી માન્યતાઓ હોય છે. તેમાં વૈષ્ણવોની ખાસ કરીને સર્વથી જૂદી પડતી માન્યતા છે. અને તેવી માન્યતાનું એક સ્વરૂપ–પરમેશ્વરને પતિભાવે ભજવો અને પોતે પુરુષ હોય છતાં પણ પત્નીભાવ મનમા ગ્રહણ કરવો–એ છે. વૈષ્ણવો બાહ્યાકારે દેહભાવે પુરુષ હોય છે, અને પોતાનો ગૃહસ્થાશ્રમ બરોબર ચલાવે છે. પણ પોતાના ઇષ્ટદેવના પ્રતિ પોતાની ચિત્તવૃત્તિનો ભાવ, એક પતિવ્રતા સ્રી પોતાના પૂજ્ય પ્રિયપતિ માટે જેવી તલસાટવાળી મનોવૃત્તિ રાખે છે, તેવો રાખે છે. આ રહસ્ય જેઓ આવા પ્રકારની ભક્તિનુ રહસ્ય સમજતા હોય અને જેઓ સમાનભાવી હોય છે તેઓ જ સમજી શકે છે. નરસિંહ મહેતો, ત્રિકમદાસ,

પદ ૧૨ મું, રાગ પરજ (સખીભાવનું પદ)

આવોરે આવોરે મારે મંદિરીયે, મીઠડા ગોઠ મળી કરિયે;
ઘણા દિવસના તાપ સમાવું, અમી ઠરે મારે ઉરવરિયે. ૧
દીઠા પાખે દિવસ ન જાયે, રાત બધી રોઇ રોઇ મરિયે;
પંડ પ્રાણ પરવશ થયાં મારાં, કહાનડ ધીરજ કેમ ધરિયે? ૨
માય બાપ મહારા નવ ખીજે, સગડ તજ્યે ઘેળે સાસરિયે;
સુરિજનયાંની શંકા ટળી તો દુર્જનીયાંથી શું ડરિયે? ૩
નીંનમ જોબન સુંદર મંદિર, પ્રેમળ સજ્જા પાથરિયે;
શ્રીકમ તમસું તાળી દેતાં, ભવ સાગર સેહેજે તરિયે. ૪

પદ ૧૩ મું, રાગ મારૂ પરજ (સખીભાવનું પદ)

આરતભંજન રે, લક્ષ્મીવર લટકાળા;
મનના રંજન રે, મધુરી મોરલીવાળા. ૧
જે દહાડાના નયણે દીઠા, કામણગારા કાળા;
તે દહાડાની થઇ છઉં ઘેલી, ગુણસાગર ગોવાળા. ૨
શું જાણું મીટડિયે તાહારી, ચોરી કેરા ચાળા;
આપોપું સોંપત નહિ આગે, રોપત નહિ વરમાળા. ૩
આવીને આલિંગન આલો, શ્રીકમ કાં ફિરો ટાળા;
દાસને આશ ઘણી દામોદરા, દીનાનાથ દયાળા. ૪

દયારામ વગેરે ઘણા ભક્તજનો અને કવિઓએ શ્રીકૃષ્ણને પતિભાવે સ્મર્યા છે, અને તેઓએ પોતે સખીભાવ અથવા કામિનીભાવ ધારણ કરેલો હોય છે. ભક્ત પર્વતદાસ પણ ભગવાનની કામિનીભાવે સ્તુતિ કરે છે. આવી રહસ્યમય વાતો ઘણા આધુનિક ચિકિત્સકો અને ટીકાકારોને સમજાઈ નહિ હોવાથી, તેઓ તેનો કાં તો વિચિત્ર રીતે સમન્વય કરે છે અથવા તો નિંદા કરે છે.

પદ ૧૪ મું, રાગ રામકલી, તાલ ધમાર.

હરિ કમળા હાસ વિલાસ કરે, રસ મગ્ન રસિક બેઉ પરસ્પરે;
મણિમય મંદિર મુક્તા જડ્યાં, માંહે કનક તણાં લટકે કડાં. ૧
ચાર ડાંડિ તે ચમકે રત્નશું, દાસી દોરડી તાણે જત્નશું;
કોમળ સજ્જા પયફીણ થકી, રૂડા અલિવાસ સુવાસે રહ્યા છકી. ૨
કોઇ ચંમર ઢળાવે પાસે રહી, કોઈ સન્મુખ ફૂલ તંબોળ લઇ;
એક આસને જુગલ બિરાજતાં, ઘન દામનીની છબિ છાજતાં. ૩
સરસ વચને વસ્યે ભમી, અન્યો અન્ય રહ્યાં બેઉ રંગ રમી;
સ્તુતિ પરબતની શ્રવણે પડી, પરાં કીધા પદ્માને તે ઘડી. ૪
ભક્ત વત્સલ ભૂલ્યા ભોગને, રસ રંગ રમા સંજોગને;
આપ્યું વચન નાથ ઉર આવિયું, વાહાલે વિનતાને સંભળાવિયું. ૫
'આમ શું હેત ભક્તનું ભૂધરા? અમે દવલાં ને ઈ વાહાલા ખરા?'
'શું જાણો તમે એ જુકતને, હું તો વશ છું ભામા ભક્તને. ૬
મારો દાસ જન્મ થકી દુબળો, માટે રિદ્ધ સિદ્ધ મોરથી મોકલો;
રખે વિલંબ કરો,' એટલું કહી, પછે સ્વપ્નું પરબતને દઇ. ૭
ઉઠ્યા નાથ પધાર્યા આંગણે, ગોમતીને તેડીને એમ ભણે;
'પરબતનો તે પ્રેમ પૂરો કરો, પાતાળને મારગે પરવરો. ૮
એ પંથે અમે પણ આવશું, પરબતના કોડ પુરાવશું'
રમા વિનવે, 'રાજ(ભોગ) વેળા થઈ,' 'આજ ભોજન પરબત ત્યાં જઈ.' ૯
સોંદયાં સ્વામા સાંભળી વાતને, આવ્યા અગ્રજ ભેટવા ભ્રાતને;
'શ્રીકમજી કહે તમે ત્યાં જાશો, અહીંનું રાજકાજ કોને સોંપશો?' ૧૦

પદ ૧૫ મું, રાગ પંચમ, તાલ આડ ત્રેતાલ.

વહાલોજી વિમાસે રે, "હવે કેમ કીજીએરે, સળસળ ચઢતો ઉગે સુર;
દ્વારકા દુભાશે તો ફરીને મનાવશું રે, જાતું કાંઇ પરબત ઘેર જરૂ

ત્રિવિધ સ્વરૂપે રે, હું ઇહાં વસું રે, ઉભય સ્થુળ ને સુક્ષ્મ એક;
એક પરીબ્રહ્મ ને એક વ્યૂહ વિગ્રહે સહી, ત્રીજું લીલાવપુ વિશેષ.
એક ડાકોર ને એક રહે દ્વારકાં રે, સુક્ષ્મ પરબત તણે સદન;"
એમ કહીને રે કર કમળા તણો રે, જમણો ઝાલ્યો જગજીવન. ૩
"એણે રે ઠેકાણે રે રાખી હું વેગળી રે, તે મારો કાંઈ વક્ષસ્થળમા વાસ;
અળગી ન ટાળો તો સાથે સાચરૂં રે," હરિયે 'હા હા' કહ્યુ સહાસ. ૪
અવિમત રૂપે રે પ્રભુજી પધારિયા રે, જય જય ચવે જગતના જન;
વહાલા રે વૈકુંઠથી તમને ત્રિકમા રે, ભૂતળ ભકતો તણાં ભુવન. ૫

પદ ૧૬ મું, રાગ કાલિંગડો, તાલ ધમાર.

"તું તો સાભળની મારી સજની, રસ રંગે ભરી રૂડી રજની;
જાણ્યુ દ્વારકાનાથ પધારિયા, મારા મન અભિલાખ સુધારિયા. ૧
ઉઠો પરમત દીપ ઉદ્યોત કરો, મેલી આળસને આનંદ ભરો;"
વહાલો હાથ સાહીને એમ વદે, "શાને સેવક રાખો શોચ હદે? ૨
અમે અઢળક તમ ઉપર ઢળ્યા, રિદ્ધ સિદ્ધ સીંચે રાણી કમળા;
અમે, ભીના તમારા ભાવમા, ગોમતી ગુણવંતા વાવ્યમા" ૩
જાગું સેવા કરૂ સન્મુખ થઈ, નાથને નમતાં તે નિદ્રા ગઈ;
ત્રીકમજી જોવાને ટળવળું, મારૂ ભાગ્ય સોહાગ ભલું ફળ્યુ. ૪

પદ ૧૭ મું, રાગ સામગ્રી, તાલ ધમાર

પ્રાતસમે પાણિયારિયો ગઇ ભરવાને પાણી,
લહેરો ઉઠી વાવમાં મચોમચ ભરાણી. પ્રાતસમે૦ ૧
ઉછળી ચાલ્યુ કારસુ કૌતકની કહાણી;
હોકારો સુણી આવિયા બો'યા પરમતવાણી. „ ૨
"બાઇઓ કા બકવા કરો? આવ્યા ગોમતીરાણી;"
મચ્છ કચ્છ માહે જોઇને લોકે વાત પ્રમાણી. „ ૩

સ્નાન કર્યાં સહુ નાગરે નાહ્યાં પુરનાં પ્રાણી;
વસુદેવ વહાલે ઝીલતાં અંગે ઉલટ આણી. પ્રાતસમે. ૪
સાંજે સંઘ આવ્યો હતો તેણે વાતડી જાણી;
મજ્જન કીધાં મોદશું વૈષ્ણવને વખાણી. ,, ૫
ત્રીકમદાસને તારવા વહાલે વાણી પ્રમાણી;
પરભાતે મંગળપુરમાં પૂરણ નિધિ આણી. ,, ૬

પદ ૧૮ મું, રાગ રામગ્રી, તાલ ધમાર.

સહુ છેલ છબિલા તણું ધ્યાન હૃદયામાં ધારી;
પરભાત નાહ્યા પ્રેમસું પછે વીસમ્યું વારી. ૧
પદ પદ જળ પાછું હઠે જ્યમ ઉત્તરે પગથી;
ભરાઇ રહ્યું ભંડારમાં વહાલો બેઠા વગથી. ૨
પરભાત ભીતર પરવર્યા ખાંતે શું ખોળે;
લક્ષમીવર લાધે નહિ ઉંડાં નીરને ઓળે. ૩
સેવક અંતર સંચર્યાં પિંડી સમ પાણી;
ત્રીકમ તે વારે પ્રકાશિયા જન આતુર જાણી. ૪

(જુઓ ચિત્ર ૫ મું)

પદ ૧૯ મું, રાગ ધનાશ્રી, તાલ ત્રેતાલ.

ધન્ય ધન્ય સંવત પંદર એક, ધન્ય ધન્ય માગસર માસ વિશેક;
ધન્ય ધન્ય ઉજવાળ પક્ષી સાર, ધન્ય ધન્ય જે જમલો બુધવાર. ૧
ચાર ઘડી દિન ચઢતે ભાણુ, સમે પધાર્યા શ્રી સારંગપાણુ;
નીરખવાને મોટાં મોડ, દાસે દીઠા શ્રી રણછોડ. ૨

શીશ મુગટ મકરાકૃત કાન, ભાલ તિલક હરિ ભીનેવાન,*
શંખ ચક્ર ગદાંભુજ હાથ, દશ આંગુલ શ્રી દ્વારકાનાથ.† ૪

સેવકને મન સંદેહ થશે, આ સ્વરૂપ કોઇ બીજું હશે;
એવું વિચારી ત્રિભુવન ભૂપ, દરશન દીધું આદ્ય સ્વરૂપ. ૪
સ્તુતિ કરીને લાગ્યા પાય, પરબત ઉર આનંદ ન માય;
સુંદર શ્યામ કમળદળ નેણ, પરબત પ્રત્યે બોલ્યા વેણ. ૫
"વૈકુંઠપેં હુંને વહાલી ઘણી, જરજર ઝુંપડી સેવક તણી;
સુંદર મંદિર દ્વારકા ધામ, તેથી વહાલું તારૂં ગામ. ૬
કુળ સહિત કરવા પાવન, સદા બિરાજું તારે ભુવન;
ષટ માસ આંહીં જાત્રા થશે, ને ચોદશથી ચાલી આવશે. ૭
તારો શ્રમ મેં સહ્યો ન જાય, હવે પધરાવો મંદિર માંય;"
રોમ રોમ બ્રહ્માંડ જ રમે, તે પ્રભુને હસ્તાસન ગમે. ૮
વાવ થકી નીસરિયા બહાર, ચોદશ વરત્યો જેજેકાર;
કૌતક દેખે દેવ આકાશ, પુષ્પ વૃષ્ટિ થાય ત્યાં ત્રીકમદાસ. ૯

[પર્વત મહેતા સ્તુતિ કરે છેઃ-

રાગ પ્રભાત

ધન્ય છે ધન્ય છે રાય રણછોડજી, દ્વારિકાધીશ શ્રીકૃષ્ણ કાળા;
ભક્ત વત્સલ પ્રભુ, ટેક ધારી ધણી, વારી જાઉં રંગી રૂપાળા. ૧

કરે છે. ભગવાન દ્વારિકાનાથનુ એક મોટું સ્વરૂપ શ્રી પુણ્યક્ષેત્ર ડાકોરજીમાં બિરાજે છે. બીજું દ્વારિકા ખાતે છે, અને પર્વત મહેતાને માથે બિરાજતું સ્વરૂપ નાનું અને ગોદડું છે. પર્વત મહેતાને નાનુ સ્વરૂપ જોઇને ચિંતા થઇ કે માંગરોળના નાગરો અને વૈષ્ણવો આ સ્વરૂપને પ્રમાણ શી રીતે માનશે? ત્યારે પ્રભુજીએ તેને આ પ્રમાણે કહ્યું.

શ્રમ પડે આપના, અંગનેરે વળી,
હોય જો આ મુર્તિ મોહોટી મારી;
એક અશક્ત ને, વળી વૃદ્ધ મેતા તમે,
એટલા માટે મેં સુક્ષ્મ ધારી.
(સેવક મંડળ તરફથી ગવાતાં પદોમાંથી ઉતારો)

કોણ હું દાસ પરબત અને કોણ તું, કોટી બ્રહ્માંડપતિ પૃથ્વીપાળા;
ક્યાં શ્રીદ્વારિકાં, ક્યાં મઢી માહરી, વાહ: ગતિ ગહન તુજ બંશીવાળા. ૨
દીન ધનહીન નાગર હું તો નાતમાં, આજ રિદ્ધ સિદ્ધ ભરીયાં ભૂપાળા;
નાથ ફીધો સફરાણો સોરઠ વિષે, મુક્તિભયઈશ્વર દીસે દીન દયાળા. ૩
દઃ નિવારિયા, કરતો પક્ષાપક્ષું, ખંડી જન્મ રાજ ભય ભક્તપાળા;
દેવ માંગે નહિ, દાણુ મુજ કુળ સહ, દેખી તિલક દળ તુલસી માળા. ૪
ભય નવ રહ્યો, નાથ લવલેશ નહિ મરણનો, આજ સનાથ કીધો કૃપાળા;
દાસ પરબતપતિ તારિયા કુળ સહ, ચર્ણ શર્ણું રાખો મુજને રસાળા. ૫
(સેવક મંડળ તરફથી ગવાતાં પદોમાંથી આ સ્તુતિ ઉતારી છે.)]

પદ ૨૦ મું, રાગ આશાવરી, તાલ ધમાર.

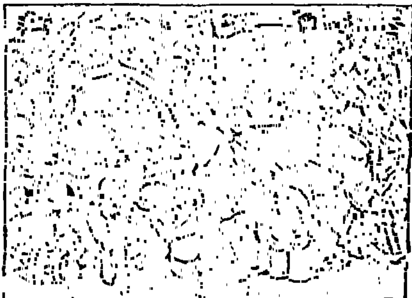
શ્રીરણછોડ રવાડિ ચઢિયા, ચારે પાસે ચમર ઢળે;
દૂર સમીપ સહુને દર્શન, અકળ કળા એની કો ન કળે. ૧
જુવતિજન જોવાને ઉભાં, મારગ મેડી ભીંત પછીત;
ભાવે તે તે ભાતે વધાવે, સહુને સરખા સરખી પ્રિત. ૨
ઢોલ દદામા ભેર નફેરી, ઝાંઝ મૃદંગ ઝાલરી વાહે;
આગળ નર નાચે ને રાચે, પાછળ ભાનની મંગળ ગાય. ૩
મ્હોંખી મંદિરમાં પધરાવ્યા, સિંહાસન ઉપર પરિબ્રહ્મ;
પરબત ભાગ્ય વિચારી વિસમે, સફળ થયો સેવકનો શ્રમ. ૪
અભિષેકાદિક વિધિ ઓચ્છવની, કીધી જે બની આવીરે;
શ્રીકમદાસ આશ પરિપૂરણ, ભક્ત વત્સલ મન ભાવીરે. ૫

(જુઓ ચિત્ર ૬ ઠ્ઠું)

પદ ૨૧ મું, રાગ બિલાવલ, તાલ ધમાર.

ભલે પધાર્યા શ્રીનાથજી, દ્વારામતિના રાય;
આપણને સુખ આપવા, મુળ મંગળપૂરમાંય. ૧

કીધાં સનાથ શ્રીનાથજી, હાથે ઝાલીને બાંહે;
આજ લગે સખી એવડું, દ્રષ્ટે ન દીઠું ક્યાંહે. ૨
ક્યાંહે કાને નથી સાંભળ્યું, થયું નથી થાશે ક્યાંહે;
ચૌદ ભુવનનો રાજીઓ, ચાલીને આવે આંહે ૩

ચિત્ર ૬ ઠું–શ્રીરણછોડરાયને માંગરોળના નાગરો અને લોકો પાલખીમાં પધરાવી વાજતેગાજતે પર્વત મહેતાને ઘેર લઈ જાય છે.

ગોમતી આગળ મોકલ્યાં, પાછળ પૂર્ણાનંદ;
નહાશું નિરખશું હરખશું, નીત નવલા આનંદ. ૪
પાંગળો પામે જ્યમ સખી, ઘરમાં બેઠા ગંગ;
ત્યમ આપણ ઉપર જુઓ, સાહે થયા શ્રીરંગ. ૫

ચરણ પુજે ચતુભુજ તણાં, પ્રેમદા આણીને પ્રીત;
વારી વારી જાઓ વારણે, ગાઓ મગળ ગીત. ૬
ધન્ય ધન્ય દહાડો આજનો, ધન્ય ધન્ય માગશિર માસ;
ધન્ય સુદ છઠ બુધવારે, વહાલે પુર્યો વાસ. ૭
ધન્ય ધન્ય પુણ્ય પરબત તણા, ધન્ય ધન્ય નાગરી નાત;
ધન્ય ધન્ય શ્રીકમદાસને, કહે વીસતારીને વાત. ૮

પદ ૨૨ મું, રાગ સારંગ, તાલ આડ ચોતાલ.

આનંદ રસની રેલરે, આજ મહારે આનંદરસની રેલ;
લડસડતા લક્ષ્મીવર આવ્યા, કરવા લીલા કેલરે. આજ. ૧
મારગડે પ્રેમળ પથરાવું, પુરૂષોત્તમ પગ ધરવા;
વિવિધ સુગંધે સદન સમારૂં, વહાલાને વશ કરવા. આજ. ૨
આંગણે ચોક રચ્યાં ચિત્રામણ મંડપ છાયાં ચીર;
શુભ સિંહાસન ઉત્તમ આસન, બેઠા બળભદ્રવીરરે. આજ. ૩
દુધડે પાય પખાળ્યા પરથમ, કેસર કુમકુમ નીર;
ચર્ણોદક લઇ મસ્તક મેલ્યુ, પાવન થયુ શરીર. આજ. ૪
તુળસી ટોડર ચાપા ચોસર, ચુઆ ચદન સાથે;
કમળાવરને અગે અરપ્યાં, મેં મારે હાથે. આજ. ૫
નાના ભાત નીપાયાં ભોજન, મધુરાં મન ગમતાં;
અંતરજામીએ અતિ સુખ આપ્યા, જુગતે શું જમતાંરે. આજ. ૬
શિતળ નીર સુવાસીત બીડી, મસમસતા મુખવાસ;
આરતી વારી સેજ સમારી, ચોસર ચોકી પાસરે. આજ. ૭
કમળા કાન્ત નિરતર નિરખું, નાના ભોગ વિલાસ;
ભાવીજન પ્રભુ કૃપા પ્રસાદે, પામ્યા પરબતદાસરે. આજ. ૮

પદ ૨૩ સું, રાગ ધનાશરી, તાલ આડ ત્રેતાલ.

મહેતા પરબતતણે રે, ભુવન આજ વધામણાં;
પધાર્યા જગજીવન, લળી લળી લે ભામણાં. ૧

ઇંદ્રિ સદનથી અદકી ઓભા, શોભવા લાગ્યું ધામ;
કશી ન્યુન જ્યાં કૃષ્ણ પધાર્યા, પોતે પૂરણ કામ. ૨

પદમિનીબાલ પીયળ કુમકુમની, પહેર્યાં નવરંગ ચીર;
આંગણીએ મલપતિ ચાવે, પાયે ઝમકી રહ્યાં ઝંઝર. ૩

ચતુરા હાથ ચમકતા ચુડા, સાથિયા પૂરે સાર;
ઉબર ઓગે ને હશી હશી બોલે, રૂપે રૂડી નાર. ૪

કુમકુમ અક્ષત શ્રીફળ થાળી, લટકે લઈ લઈ હાથ;
મંગળ ગાતી માનુની આવે, વધાવે શ્રીવૈકુંઠનાથ. ૫

મંગળ કળશ રચ્યા કદળી સ્થંભ, તોરણ બાર સોહાય;
નાદ નૃત્ય વધાઇ વાજે, મંદિર ભીડ ન માય. ૬

પરબત સભા સમારી બેઠા, સહુ કોને સન્માન;
સુત ભાટ નાટક નૃત્યકારી, નાના વિધનાં દાન. ૭

રાજા પ્રજા ભેટ લેઇ આવે, આભરણ વસ્ત્ર અપાર;
બ્રાહ્મણ વેદ ભણે રસભીના, આશીર્વાદ ઉચ્ચાર. ૮

વૈષ્ણવ ફળિયું* ઝળહળ દીસે, જાણીએ ગોકુળ ગામ;
કે વૈકુંઠ કે દ્વારકા નગરી, પધાર્યા જુગ વિશ્રામ. ૯

શ્રીકમદાસ આશ પરિપૂરણ, સેવો શ્રીરણછોડ;
પાડ ચઢાવ્યો પુરૂષોત્તમને, પુર્યા મનના કોડ. ૧૦

---

* રબારીવાડો તથા નાગર બ્રાહ્મણવાડો.

પદ ૨૪ મું, રાગ ધનાશરી, તાલ ધમાર.

વારણે જાઉં અટલ વચનને, બોલે તેથી અધિક પળે;
જદ્યપિ ચળે અચળ ધ્રુમંડળ, પણ હરિ ટેકથી ન ટળે. ૧
ક્યાં પરબ્રહ્મ ને ક્યાં પુરૂષોત્તમ, ક્યાં ભાનુ ક્યાં રજતજ જાત!
ક્યાં દ્વારકાં ક્યાં ભુવન ભક્તનું, જોતાં આશ્ચર્ય આવે વાત! ૨
સોરઠમાં સપરાણો કીધો, નિર્ધન નાગર સાધન હીણ;
મુક્તિ સરીખો મહા પદારથ, આંગણિયે ડોલે થઈ દીન. ૩
પંચાપણાના દંડ નિવાર્યા, ખંડિ જમ રાણાની આણ;
છાપ તિલક તુળસીદળ દેખી, કુળમા દેવ ન માગે દાણ. ૪
એવાં એવાં વચન તમારા, વ્હાલા જૂઠાં કહેતાં ઉભ ખડે;
કારણ ચૂક ચરણ સેવામા, માટે અમને કરમ નડે ૫
હવે હુંને નથી શક્તિ સહ્યાની, જન્મ મરણનો તીખો ત્રાસ;
અધમ ઓધારણ બિરદ સંભારો, શરણે આવ્યો ત્રીકમદાસ. ૬

પદ ૨૫ મું, રાગ ધન્યાશ્રી, તાલ ત્રેતાલ.

પરબ્રહ્મ પચીશી પરિપૂરણ, પૂરણ પ્રેમે સાંભળશે;
પર્બતની પેઠે તે નર ઉપર, ઢીંગડમલ અઠળક ઢળશે. ૧
વિમુખપણાના દોષ રોષ, એ ગુણ ગાતાં સઘળા ગળશે,
જન્મ જન્મ ભૂધરની ભક્તિ, આશિર્વાદ સફળ ફળશે ૨
ત્રીકમદાસ તણા મુખથી, કેમ અવળા અક્ષર નીસરશે?
વૈકુંઠનાથ વસ્યા વાણીએ, પોતાને વચને પળશે. ૩

[જેમ વિષ્ણુ ભગવાનનાં સહસ્ર નામ, શત નામ છે, પણ તે નામો કેવળ એક હજાર કે એકસો જ પુરાં હોતાં નથી, પણ તેથી અધિક હોય છે, તેમ ભક્ત ત્રિકમદાસની લોકપ્રચલિત પર્વત પચ્ચીશીનાં ૨૫ પદો ઉપરાંત ચાલુ પ્રસંગને લગતાં બીજા પદો વિશેષ મળી આવે છે, અને તે પદો સુંદર હોવાથી અત્ર તેનો પણ સંગ્રહ કરેલો છે.]

પદ ૧ લું; રાગ બિભાસ-તાલ ત્રેતાલ.

મારે મંદિરે મંગળનીત નવા, શું જાણું જેસ્યા પુણ્ય પ્રગટ હવાં;
જેનું દર્શન દુર્લભ દેવને, તેની પરબત પામ્યા સેવને. મારે. ૧
જે વેગળો વેદના વેણુસું, તેને પરબત નીરખે નેનસું;
જે રૂપી અરૂપી ગાજતો, તે તો પરબત સદન બિરાજતો. મારે. ૨
જે મુનીજનના મનમાં રમે, તેને પરબતનું મંદિર ગમે;
એવા દીન વત્સલને વારણે, આવ્યા નાથજી દાસ ઉધારણે. મારે. ૩
આવ્યા ત્રિકમદાસને તારવા, સેવકનાં કારજ સારવા;
સ્વામીભક્તિ એવી મન શું ધરી, પર્ણકુટીમાં શું બિરાજ્યા હરી. મારે. ૪

પદ ૨ જું; રાગ-રામશ્રી.

પાવન કરવાને પધાર્યા હરિ, પાવન કરવાને;
પતિત શિરોમણિ પરબત કુલના, દુઃખડાં હરવાને. પધાર્યા. ૧
ચરણ કમળ જેના મુનીવર વાંછે, ધ્યાને ધરવાને;
ભાગ્ય જો જો મુજ દીન તણાં, ઘેર ડગલાં ભરવાનેરે. પધાર્યા. ૨
ત્રુઠા નાથ પ્રતિજ્ઞા પાળી, કારજ સરવાને;
સકળ લોકમાં અમે સપરાણા, ફુલી ફરવાનેરે. પધાર્યા. ૩
ટાળી અનાથ સનાથજ કીધાં, હામે ઠરવાને;
શ્યો શ્યો પાડ ચઢાવું સજની, એ ગુણ ગરવાનેરે. પધાર્યા. ૪
આજ લગે મારે તો હતો, ભવજળ તરવાને;
ત્રીકમદાસ હવે થઇ આશા, વૈકુંઠ વરવાનેરે. પધાર્યા. ૫

પદ ૩ જું–રાગ રામગ્રી.

મંગળ વુઠા મેહરે, આજે માહરે;
આનંદ કેરાં આભ ચઢ્યાં માહરે, અમૃત ઠરીયાં દેહ. આજ. ૧
કલી કલમસના કીચ ધોવાણાં, પુણ્યની સરિતાપુર;
દુઃખના તિમિર ટળ્યા સુણ સજની, સુખના ઉગ્યા સુર. આજ. ૨
ભાગ્યતણા ભંડાર ઉઘડીઆં, કુંકુમ લેખ લિલાટ;
અભેદાન દાતા ઘેર આવ્યા, મોકલાં મુક્તિ કપાટ. આજ. ૩
દાસ રખે મન દોહલા થાઓ, નીજ જન કેરી દાઝ;
પરબત કુળ અવતાર ધર્યાની, લક્ષ્મી વરને લાજ. આજ. ૪

પદ ૪ થું; રાગ પ્રભાત.

આજુનો રળીઆમણો દાહડો દીવાળી દીસે;
નાથજી પધાર્યા મારૂં હૈડું તો હીસે. આજુનો. ૧
કેસર કેરાં છાંટણાં છાંટે ઉદંબર ઓળે;
મંગળ ગાયે માનની મળીને ટોળે. આજુનો. ૨
ધસમસી ધાઇ તારૂણી તોરણ બાંધે;
કુર ને કંસાર કામિની રીઝીને રાંધે. આજુનો. ૩
ધન્ય ધન્ય મારા કંથને, કહી કહી બાઇજી બોલે;
ગોવિંદે ઘર કીધુ મારૂ ગોકુળીઆ તોળે. આજુનો. ૪
દ્વારકાથી આવ્યા લાવ્યા ગોમતી સાથે;
ત્રીકમદાસની આશા પુરી પર્વતને નાથે. આજુનો. ૫

પદ ૫ મું; રાગ આશાવરી

આઠ પોહર આંગણીએ મારે, આનંદ આનંદ હોય રે;
રિદ્ધિ સિદ્ધિ રમે, નમે આ નવ નિધિ, મુક્તિ ભમતી જોય. આઠ. ૧
અમૃત વૃષ્ટિ ને સુખની સૃષ્ટિ, સેરડીયુંમાં વાસ વસે;
તીરથ સકળ, સકળ સાધન ફળ, ઉંબરથી અળગા ન ખસે. આઠ. ૨

હેરી રહે મદિર ઇન્દ્રાદિક, સુરીનર સાડ ઘડી નીશદીન,
ચર્મ ચક્ષુ પામર ન પેખે, દેખે દેવ નેત્ર જે જન આડ ૩
જહાં જગદીશ મુક્તિ તહાં સધળી, એમા નહિ અચરજ કાઇ,
પરબતને ઘેર પ્રભુજી પધાર્યા, ત્રીકમદાસ નરો ગુણ ગાઈ આડ. ૪

પદ ૬ ઠું, રાગ કાન્હરો.

સનત પદર એક અપાર, માગસર સુદ પઠી બુધવાર,
તે માહે પ્રભુ પહોને પોહર, સગાતે ગોમતી મોર ૧
વડનગરા વડનાગરી નાત, જાત એક ને જુજવી ભાત,
(તેમા) પરબત કુળ કીધુ જગદીશ, દ્વારકાથી પધાર્યા ઇશ ૨
ભગળપુર પરમતની છાપ, વૈષ્ણવ પદ આપ્યુ સાક્ષાત,
બાહ્ય ગ્રહ્યાની રાખે લાજ, શરણે આ તો ત્રીકમદાસ ૩

ઇતિશ્રી ગૂર્જરભક્ત ચરિત્રામૃતે પર્વત મહેતાના આખ્યાન વિષે ભક્ત
શ્રીત્રીકમદાસનું સક્ષિપ્ત ચરિત્ર અને પર્વત પચ્ચીસી મૂળ-
એ નામનો બીજો અધ્યાય

અધ્યાય ત્રીજો

નરસિંહ મહેતાની પધરામણી અને ભગવાને તેમને પાણી પાયું તે પ્રસંગ.

પર્વત મહેતાને ઘેર ઉત્સવ વખતે નરસિંહ મહેતાને ભગવાન ઝારી આપી પાણી પાય છે.

પરમ ભક્ત પર્વત મહેતાનું ચરિત્ર એક સરખું પ્રાપ્ત થતું નહિ હોવાથી જુદાં જુદાં સ્થળોએથી એકઠું કર્યું છે. પર્વત પચ્ચીસીમા જે ઇતિહાસ નથી તે ભક્તોને મુખેથી સાંભળીને પ્રથમ અધ્યાયમાં આપ્યો છે. આ અધ્યાયમાં નરસિંહ મહેતાના એક જીવનચરિત્ર લખનાર પાટણના પ્રાચીન કવિ વિશ્વનાથ જાનીના કાવ્ય ઉપરથી તેની જ રમ્ય ભાષામાં નીચેનો વિષય આપીએ છીએ.

રાગ કેદારો

પરવત મેહેતો નાગર જે, **માંગરોળમાં*** રેહેતો તે;
લેહેતો ભક્તિ શ્રીહરિ તણી એ.
ગોવિંદના ગુણ ગાયે નિત્ય, હરનિશ ધ્યાન હરિનું ચિત્ત;
પ્રીતે પૂજે દ્વારકા ધણી રે.

ઢાળ.

દ્વારકાનાથની પૂજા કરવા, નેમ પાળે એહ;
માસ એકે દ્વારામતિ જઇને, હરિપદ પૂજે તેહ.
સંવત્સરમાં દ્વાદશી એપ, કરે સ્થિર બુદ્ધ આણી;
ભક્તિ જોઈ પર્વત મેહેતાની, ત્રુઠા સારગપાણી.
સ્વપનમાહે તેને દર્શન દીધુ, આજ્ઞા આપી સાર;
"હું માટે તું શ્રમ કરાં છાં, તો રહીશ તું ગ્રેહે મુઝાર.
પ્રાતઃસમે તુજ સિંધુ તીરે, પ્રતિમા છે એક મારી;
તેને લઇને પૂજન કરજે, મનસા ફળશે તારી.
નિકટજ આવ્યો તારે મંદિર, કૃપા કરીને હુંય;
ત્યાં રહીને સેવા કરજે, ફરીશ મા આવું તુંય."
પ્રાતઃસમે ત્યાં જઈ જોયું, તો દીઠા શ્રી મહારાજ;
*　*　*　*　*
દીનબંધુ દયાનિધી સ્વામી, ભક્ત વત્સલ પ્રભુ કહાવ્યા;
એકમને આરાધ્યા ભક્તે, તો તેને મંદિર આવ્યા.
પરવત મેહેતા નગર માંહે, વૈભવનો નહિ પાર;
રીધ સિધ સંપત સુખ સઘળુ, પુત્ર કલત્ર પરિવાર.

---

* કવિ વિશ્વનાથ જાનીએ આ સ્થળે જુનાગઢ શબ્દ વાપર્યો છે, તે સરતચૂક હોવી જોઇએ એવું અનુમાન થાય છે. બૃહત્કાવ્ય દોહન ભાગ ૮ મો જુઓ.

કીરતન ઓચ્છવ સદા નિરંતર, હોયે ભૂવન મોઝાર;
બાલગોપાળ સૌ કો તેના, ભક્તિ કરે મોરાર.
એક દિવસ પરવત મેહેતે, કીધી સજાઇ કીરતન;
વિનતિ કરી નરસૈં મેહેતાને, તેડ્યા પોતાને ભુવન.
નિશાએથી કીરતન આરંભ્યું, મળ્યા વૈષ્ણવ સાથ;
સખી સંગાથે મેહેતા નાચે, સમરે ગોપીનાથ.
તાલ મૃદંગ ને વેણા વાજે, ઝાલરી ને કરતાલ;
મગન થઇને મહેતો નાચે, રંગ ઝામ્યો છે રસાળ.
પરવત મેહેતો ગાવા લાગે, આણી મન આનંદ;
લોક સૌ તાહા જોવા આવ્યા, નરનારીનાં વૃન્દ.
એક દૃષ્ટિએ સૌ નિહાળે, મેહેતાજીનું રૂપ;
હરિરસ અમૃત રેડે, વિણા વાજીત્ર શબ્દ અનૂપ.
શુદ્ધ બુદ્ધ સૌ કો ગયું વિસરી, જોઇ મેહેતાનું કીરતન;
મેહેતો નીરખે અંતરગતિ, આનંદ તણો નંદન.
તે સમે ત્યાં તૃષિત થયા ને, મેહેને માંગ્યું પાણી;
નર નારી ઉભાં સૌ પાસે, પણ કોએ ન સાંભળી વાણી.
ગાન તાનના રંગમાં ભુલ્યા, ઘરના માણસ જેહ;
મેહેતાજીના સંગી જે કો, રસ મગ્ન થઇ ગયા તેહ.
તતક્ષણ જાણ્યું છેલ છબીલે, જે જલ માંગ્યું ભક્ત મારે;
ઝારી ભરીને પ્રભુજી પધાર્યા, મેહેતે દીઠા તેવારે.
નરસૈં મેહેતે પ્રણામ કરીને, જળ પીધું તેણી વાર;
કનક ઝારી આપી જળ પીને, હરિના કરમોઝાર.
મેહેતાજી પોતે એકલા નીરખે, સુંદર શામળવાન;
ઝારી એકલી લોકે દીઠી, વિસ્મે થયા તે સ્થાન.

ફરી ગગનમાં જાતી દીઠી, હેમતણી તે ઝારી;
પરવત મહેતા આદે લહીને, સૌ કો રહ્યાં મન વિચારી.
મનમાં મરમ પ્રીછયો સૌ કોએ, જે મેહેતે માગ્યું હતું પાણી;
આપણે કોએ ચિત્ત ન ધરીયું, કૃષ્ણે પાયું પાણી.
જેજેકાર થયો તેણી વેળા, પુષ્પવૃષ્ટિ ત્યાં કીધી;
નરસૈં મેહેતા નૃત્ય કરે છે, મનસું તાલી દીધી.
ધન ભક્તિ નરસૈં મેહેતાની, જેની ચંતા ચતુરભૂજ જાણે;
હાથે કરી હરિ પાણી પાએ, જેને દેવ વખાણે.
ધન ધન જીવ્યું તે પ્રાણીનું, જે સંગ મેહેતાનો પામ્યા;
ભવસાગર તરીઆ તે સેહેજે, જનમનાં દુઃખ વામ્યા.
કીરતન કરતાં રાત વિહાણી, અરુણ ઉદે થયો જે વારે;
થાળ ગાઇ ભોગ સમર્પ્યો, વેહેંચી આપ્યો તે વારે.
પ્રભાત સમે સુધી કીરતન, નવ તે કીધ * ;
ગાયન કરતા મેહેતોજી પધાર્યા, (મહેતોજી) મહાભાગ.

વલણ

મહાભાગ સાધુ શિરોમણિ, નરસૈં મેહેતો ધંન;
સદા નિરંતર અંતર ખાંતિ, કરે કૃષ્ણ કીરતંન.

ઇતિશ્રી ગુર્જરભક્તચરિત્રામૃતે પર્વત મહેતાના આખ્યાન વિષે નરસિંહ મહેતાને પર્વત મહેતાને ઘેર ભગવાને પાણી પાયું-એ પ્રસંગનો ત્રીજો અધ્યાય સમાપ્ત

શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ.

ખંડ ૧ લો સમાપ્ત

ખંડ બીજો.

અધ્યાય ૧ લો

ભક્ત શ્રીત્રિકમદાસનું ચરિત્ર

રાગ બીહાગ અગર મારૂ

બાઇ મારે લેણુ શ્રીનક્ષ્મીવરનું;
આગેના અવગુણ વિસારી, કલેવર આપ્યું નરનું. ૧
વૈષ્ણુવ કુળ બ્રાહ્મણ ભૂતળમા, પ્રાકટય પરમત ધરનું,
સતતિ સપત્તિ પુણ્ય પ્રતિષ્ટા, દાન ગુસાઇ કુવરનું. ૨
વળી વિશેષે સુદર સેવન શ્રીમન્મુરલીધરનું;
ત્રીકમદાસ વિમુખ જો હરીથી, ધિક આયુષ અમરનુ. ૩

(ત્રીકમદાસના પોતાના શબ્દોમા પોતાનું જીવન ચરિત્ર)

[શ્રીપર્વત મહેતાના એક વશજ ભક્ત ત્રિકમદાસે પર્વત મહેતાના **ચરિત્રની** પચ્ચીશી રચી છે, તેમ તેમના એક પુત્ર રેવાશકર, જેઓ પણ એક મોટા નાગર વૈષ્ણુવ હતા અને એક સારા કવિ હતા, તેમણે પોતાના **તીર્થરૂપ** પિતાશ્રીનુ સક્ષિપ્ત ચરિત્ર **ચન્દ્રાવળા** છંદમા રચ્યુ છે આ ચરિત્ર **મનોહર** અને પ્રાસાદિક છે, તેથી વાચનારાઓની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવાને **અત્રે** છાપ્યુ છે.]

ૐ શ્રીહરિઃ

રાગ ચન્દ્રાવળા

કથા કીરતનનો નેમ તે નિત્યે, નિજ કૃત કરતા નિર્મળ ચિત્તે,
અતરમાં અહંકાર ન આણે, શ્રીહરિના ભક્ત જક્ત સહુ જાણે. ૧

વૈષ્ણવ કુળ વડનગરા નાતે, પરબતનો પરિવાર રે,
શ્રી વલ્લભનુ દાન[1] દ્વારકાનાયક ઇષ્ટ આધાર,
દ્વારકાનાયક આધાર તે ધરથી, આશરો નહિ કોઈ અમર અવરથી,
વિદ્યાવાન વિચિક્ષણ વાતે, વૈષ્ણવ કુળ વડનગરા નાતે ૨

સ્નાન સધ્યા ને નામ નહિ નિંદા, ત્રીકમદાસની ટેવરે,
શ્રી મુરલીધર[2] કેરૂ ઘરમા મદિર સુદર સેવ,
મન્દિર સુદર સેવ ને સતોષે, સાધુસતને પ્રીતે પોષે,
વિનય વિવેકે વિપ્રને વદ્યા, સ્નાન સધ્યા ને નામ નહિ નિંદા. ૩

આગળ અલ્પ અવસ્થાએથી, તાતજી ત્રીકમદાસ રે,
સમરણ સેવા શરણુ શ્રીકેરૂ, રાખતા ચરણપર આશ,
રાખતા આશ તે એકચીત્તે, તે પ્રત્યક્ષ ફળ પામ્યા અતે,
શોક તજી રેહે સ્વથાઇથી, આગળ અલ્પ અવસ્થાએથી ૪

---

૧ ત્રિકમદાસે વલ્લભસપ્રદાયના કોઇક ગોસ્વામી પાસેથી બ્રહ્મસબધ લીધો હતો, તેથી હજી તેમના કુળમા પુષ્ટીમાર્ગના આચાર્યોને માન અપાય છે પણ વૈષ્ણવ અનતપ્રસાદ ત્રિકમલાલના વડવાએ, વલ્લભસપ્રદાયના આચાર્યો ભક્ત વૈષ્ણવો પાસેથી ભેટ લેવામા જેવા પ્રવીણ હોય છે, તેવા તેના મનની શકા નિવારવામા સમર્થ હોતા નથી, તે કારણે તેઓએ શ્રીરામાનુજ સમ્પ્રદાયનો મત સ્વીકારી વૈષ્ણવતા ગ્રહણ કરી છે

૨ દક્ષિણમાં તળેગાવનો કીલ્લો લુટના ત્રિકમદાસના પિતા ભવાનીદાસને ભાગે મોરલીધર (મોરલી મનોહર જે હાલનુ નામ છે તે) આવ્યા, તેની સેવા વારસામા ત્રિકમદાસને મળી તે સ્વરૂપની ઘરમા સેવા કરતા હજુ પણ તે સ્વરૂપ જુનાગઢમા બિરાજે છે તથા તેનું મદિર છે અને તે હવે રગીલદાસના પુત્ર વ્રજદાસની બ્રહ્મપુરીમા (જુનાગઢમા નાગરવાડે) સ્વતત્ર મદિરમા બિરાજે છે

કેટલાક દિવસ જોગ કરમથી, આવીયાં કષ્ટ અનેક રે,
સંભારી સુખદુઃખ સમ લેખી, રાખી એક જ ટેક,
એક જ ટેક તે ભજનની, આંચ ન આવી કોઈ દુરીજનની,
ગજસંપત રક્ષા લાજ ભરમથી, કેટલાક દિવસ જોગ કરમથી. ૫
મૂળ થકી માવેત્ર પણ માથે, અસલ કરમી જાત રે,
ચાલુ ચાકર શ્રીમંત કેરા, દાસ ભવાની તાત,
ભવાની તાત તે ત્રીકમના, અતિશે કીધા અમલ હુકમના,
સહસ્ત્રાવધિ સીરદાર રહે સાથે, મૂળ થકી માવેત્ર માથે. ૬
પ્રથમ પીલાજી[૩] પૃથ્વીમાંહે, પ્રસિદ્ધ પ્રતાપી થાએ રે,
શાહા સુએ સોરઠને વચને, મુલક નિઝામ લજાએ,
નિઝામ લજાએ તે જોતાં, મુલક વચ મળતું મહારાજનું થાતાં,
પલુ પ્રતાપે પીલાજી થઆ સાહે, પ્રથમ પીયાજી પૃથ્વીમાંહે. ૭
દેશ દેખતાં સહુ દીવાની, પદવી પીલાએ દીધ રે,
વિદ્યા બદ્ધ બુનીયાદી દેખી, કૃપા અતીશેં કીધ,
કૃપા અતીશેં કીધ તે ટાંણે, હસ્તી ઈનામ દીધું સહુ જાંણે,
ઈ વાત અવનીમાં નથી છાની, દેશ દેખતાં સહુ દીવાની. ૮
દાયમ કાયમ દરબારી છે, દેખે દેશમાં સરવ રે,
ત્રીકમદાસ તાતને પુન્યેં, નથી ધરતા મન ગરવ,
ન ધરતા મન ગરવ તે સુત કોઈ, પીતા પ્રેમે પ્રભુ પાપ દે ધોઈ,
હજી સુધી ચાકરી સરકારી છે, દાયમ કાયમ દરબારી છે. ૯
એ રીતે છે અસલ અવનીપર, ધરથી ધર કહેવાય રે,
તે રીતે ત્રીકમ તંન તેહેના, અધિક અધિકારે થાએ,
અધિકારે થાએ તે સરકારે; દેશમાં નામ નીસરીઉં ભારે,
સત કરી કેહે રેવાશંકર, એ રીત છે અસલ અવનીપર. ૧૦

૩ પીલાજીરાવ ગાયકવાડ તે.

રાજનું કાજ રૂચે તેમ કરે, નહિ અનીતિ અહંકાર રે,
યાવત્ દેહ દેશાઈ પદવીએ શ્રીમંત ને સરકાર,
શ્રીમંત ને સરકાર તે રહ્યા, પ્રથવી માંહે પ્રસીધ જ થયા.
શામ ધરમીને કરમી વરે, રાજનું કાજ રૂચે તેમ કરે. ૧૧

નાત અંધાતં નમીને ચાલે, કુટુંબે નવ કચવાય રે,
યથાશક્તિ સેવાયેં સહુને, શમ (સપ) જેહેવો સચવાય,
શમ જેહેવો સચવાય તે સન્માને, અક્ષર એક ન કહે અભીમાને,
કરજોડી કંઈ કર ધાલે, નાત સંઘાત નમીને ચાલે. ૧૨

પાલખી પદ પરજંત પ્રતિષ્ઠા, આફ્તાબી અધિકાર રે,
ચોબદાર ને ચમર[૪] ચલાવે, સો ઘોડે સરદાર,
સો ઘોડે સરદાર સદાએ, મહિપત આગળ વેણુ મનાએ,
નિત્ય નૌબત પુરણ નીષ્ઠા, પાલખી પદ પરજંત પ્રતિષ્ઠા. ૧૩

પ્રભુ પ્રતાપે પ્રજા પણ પૂરી, પુત્ર પૌત્ર પરિવાર રે,
અહુને સતોષે ને પોષે સંસારનો વહેવાર,
સંસારનો વહેવાર તે વધારે, દુનિયાં કેરો ડોળ દેખાડે,
અતરમાં નહીં પ્રીત અંકુરી, પ્રભુ પ્રતાપે પ્રજા પણ પૂરી. ૧૪

સમ દૃષ્ટિ સૃષ્ટિ પર સરખી, લોભ તણો નહી લેશ રે,
કટુક વચન નવ કેહે કોઈને, ઘા[૫] કેહે સહુ દેશ,
ઘા કેહે સહુ દેશ તે દીવાને, પોતે કોઈ ધરે નહી કાંને,
સરવ સાથે રેહે નિત્યે હરખી, સમદૃષ્ટિ સૃષ્ટિ પર સરખી. ૧૫

---

૪ પાલખી, આફ્તાબી, ચોબદાર અને ચમર–એ ચારે ચીજો હજી તેમના વંશજ જયસુખરાયભાઇને ત્યાં છે.

૫ ઘા–વિક્રમદાસના પુત્રો પોતાના પિતાશ્રીને "ઘા" એવા પ્રિયતાવાચક શબ્દવડે સંબોધતા.

વૈભવ પ્રમાણે નવ વીસારે, વૈષ્ણવતાની વાત રે,
પૂજા અર્ચા કરે પ્રેમથી, હરિ ચરચા દીન રાત,
હરિ ચરચા દીન રાત તે ચાલે, ગળે માલ તુલસીની ઘાલે,
શુચી શુચીથી શરીર સહુ ધારે, વૈભવ પ્રમાણે નવ વિસારે. ૧૬

શ્રી ઠાકોર દેવની સેવ બહુ કરે, અહરનિશ એહની આશરે,
કિર્તન કથા કાવ્યો ઘણી કીધી, સરવશું રહો સુહાસ,
સરવશું રહો સુહાસ તે ઘણો, લ્હાવો લીધો યાત્રાઓ તણો,
દ્વારિકેશ નિત્ય ધ્યાનેં ધરે, શ્રીઠાકોર દેવની સેવ બહુ કરે. ૧૭

પરમતતણા પ્રભુ ઉપર પ્રેમ, રાખતા હૃદય મુઝાર રે,
સેવા મંદિર રેહેવા કીધા, આભ્રણ વસ્ત્ર અપાર,
આભ્રણ વસ્ત્ર અપાર તે કીધાં, વિપ્રને વરષાસન કરી દીધાં,
નિત્ય શ્રીમુખ નિરખ્યાનો નેમ, પરમતતણા પ્રભુ ઉપર પ્રેમ. ૧૮

કંઇકનાં કામો કહાડી દેતાં, કંઇકની રાખી લાજ રે,
કંઈ વરષાસનો ચાલુ કીધાં, ધરમની બાંધી પાજ,
ધરમની બાંધી પાજ તે હાથે, વરણવું શું વખાણ વધુ ગાયે,
અસત્ય વાક્ય મુખથી નવ કહેતા, કંઇકનાં કામો કાહાડી દેતાં. ૧૯

ઘેર સેવા વૈભવ વધાર્યો, રિદ્ધિ સિદ્ધિનો નહિ પાર રે,
રૂપું સોનું હીરા માણેક, મોતી જડાવના હાર,
મોતી જડાવના હાર તે ઝાઝા, મંદિર મરજાદની મોટી માઝા,
આવી સંસારમાં ફેરો સુધાર્યો, ઘેર સેવા વૈભવ વધાર્યો. ૨૦

ભ્રાત ત્રંણ પોતાની બાંજે, લાજા લાહરી ભક્ત રે,
કામકાજ કારભાર જ કીધા, સમજુ કહે સહુ જગત,
સમજુ કહે સહુ જગત તે તેહને, નમી મારગ આપે નહિ કેહેને,
ટેકી કોઇથી ન ડરે ઘા જો, ભ્રાત ત્રંણ પોતાની બાંજે. ૨૧

અંતે અવસાન સમે એ પોતે, તાતજી ત્રીકમદાસ રે,
દેહ તણો સંદેહ જાણીને, આવીઆ ડાકુરવાસ,
આવીઆ ડાકુરવાસ તે રહી, મહાપ્રસાદ ,ચરણોદક લઈ,
સોંપ્યું શરીર શ્રીશરણ સહુ જોતે, અંત અવસાન સમે એ પોતે. ૨૨

મુક્તિ જગતી જોતે પામ્યાં, શ્રીઠાકોર દેવને ધામરે,
મુખમાંહેથી ઘડી ન મુક્યું, રામકૃષ્ણનું નામ;
રામકૃષ્ણનું નામ તે ટાણે, ધરમ કીધું અધળે[૬] તાંહાં નાંણે,
આવાગમના ભય થકી વામ્યા, મુક્તિ જગતી જો તે પામ્યાં. ૨૩

સાતે સુત સકરમી સારા, સરકારે મનાએં રે,
મ્હોટા મહિપતીઓ માઝા રાખે, નામચીંન કહેવાયે,
નામચીંન કહેવાએ તે મહુ, લાજાળા ખરચાળજ બહુ,
કરી શુભ કારજ મા તાતને તાર્યા, સાતે સુત સકરમી સારા. ૨૪

પછવાડે પ્રજા પુત્રો તણી, લાજ આવી કહેવાએ રે,
સાવધાન સમે પરમાણે, સરવને સુખદાય,
સરવને સુખદાય તે લાગે, દુશ્મનો દેખીને ભાગે,
શ્રીમત સરખા માથે ધણી, પછવાડે પ્રજા પુત્રો તણી. ૨૫

એવા પુરૂષ ફરી નાત નાગરમાં, નીપજશે નહિ કોય રે,
ભાગ્યવાન ને ભક્તિવાળા, એવા બીજા નવ હોયે,
બીજા નવ હોયે તે નવ ખંડે, પૂરણ પૂરવ તપસ્વી પડે,
નહિ ફેરો ફરી ભવસાગરમાં, એવા પુરૂષ ફરી નાત નાગરમાં. ૨૬

સદા સરવદા છે શ્રી શરણે, જાણજો સરવ જન રે;
જન્મ થકી તે અંત જ સુધી, હરિ ભજનમાં મન,
હરિભજનમાં મન તે રાખ્યું, મહા પ્રસાદ વિણ અન્ન ન ચાખ્યું,
પ્રજા રૂડી, ગુરૂ દાન, વળી કરણે, સદા સરવદા છે શ્રી શરણે. ૨૭

---

૬ અધળે એટલે અધિક-ઘણા-અઢળક.

કઇક થયા ને કઇક જ થાશે, કઇક રહે જુગ માંહે રે,
ત્રીકમદાસ તાતજીની પેઠે, હરિનું શરણ નહિ સાહે,
શરણ નહિ સાહે તે વિશ્વાસે, રહ્યા એક રણછોડની આશે,
નથી દૃઢ આશરાવાન દા વાંસે, કઇક થયા ને કઇક જ થાશે. ૨૮

દીસે દુનિયામાં મનુષ્ય દેહે, પંડે દા ત્રીકમદાસ રે,
દૈવી જીવે જગતમાં જન્મ, પૂર્ણ કૃપા અવિનાશ,
પૂર્ણ કૃપા અવિનાશ તેની માથે, લઇ ગયા સઘળી શોભા સાથે,
વૈકુંઠવાસ શ્રી ચરણે રેહે, દીશે દુનિયામાં મનુષ્ય દેહે. ૨૯

ડાકોર દેવનાં દરશન કરતાં, દેહરી દાની દેખાએ રે,
સન્મુખ સરોવર સાંહામે કાંઠે, તાંહાં જઈ ભોગ ધરાએ,
જઇ ભોગ ધરાએ તે ધરીએ, દંડવત દેહરીને જઇ કરીએ,
નીહાળીએ નિત્ય શૃંગાર શ્રી ધરતાં, ડાકોર દેવનાં દર્શન કરતાં. ૩૦

કુળમાં કોકજ કષ્ટ જ પામે, તે સ્વકર્મને જોગરે,
પોતાના પ્રાચીન પ્રમાણે ભોગવે ભવમાં ભોગરે,
ભોગવે ભવમાં ભોગ તે સહુ, એહેંમાં દાનો દોષ શો કહું,
સુખી સરવ છે એહેને નામે, કુળમાં કોકજ કષ્ટ જ પામે. ૩૧

ગરીબ ગુરબાની જાયગા ગઈ, વૈકુંઠે (વસ્યે) ત્રીકમદાસરે,
દેશાંતરે ડંકો બેસાર્યો નામના ને સુહાસ,
નામના ને સુહાસ તે ઝાઝી, નિજ જ્ઞાતિ હતી ઇકતાજી,
ઈ ગયા વાંસે જગે ખાલી થઈ, ગરીબ ગુરબાની જાયગા ગઈ. ૩૨

સુખ સમુદ્ર વહી જાતો બહુ, તરસ્યું રેહેતું નહી કોય રે,
સુવિપ્રો વિધવા વિધુર પુરૂષો પીતું એકઠું તોય,
પીતું એકઠું તોય તે સુખે, વેદના વગર રેહેતું સહુ સુખે,
સંભાર્યા પંડે પણ ખ્યાત રહી સહુ, સુખ સમુદ્ર વહી જાતો બહુ. ૩૩

એકે વાત અધુરી નહિં, પરિપૂરણ પુણ્યવાન રે,
જે જે ઉપમા આપુ એહેને, સત્ય છે સુણો સુજાન,
સુણો સુજાન તે સહુ કરશે, નામના રહી ગઈ ચાપુ ધરશે,
આશ પૂરણ કરવી (તેં) સત્ય કઈ, એકે વાત અધુરી નહિ. ૩૪

ગાયકવાડ સરકાર મહારાજ, ગોવિંદરાવજી નામ રે,
ત્રીકમ તાતની માંદપ જાણી, આપ્યા બહુ ઇનામ,
આપ્યાં બહુ ઇનામ તે ઘેર આવી, રાજમંડળને ભેળા લાવી.
એ રીતે સરમરમાં લાજ, ગાયકવાડ સરકાર મહારાજ. ૩૫

અતિ આગ્રહ મહારાજે કીધો, રહેવા પોતા પાસ રે,
શરીર અશક્ત દેખીને કહ્યુ, પણ ન માન્યા ત્રીકમદાસ,
ન માન્યા ત્રીકમદાસ તે કેહેનુ, કહ્યુ 'ત્યાહાં જાઇશ કામ છે જેહનું',
દીવસ ચયે માર્ગ ડાકોરનો લીધો, અતિઆગ્રહ મહારાજે કીધો. ૩૬

હરિ ભક્ત પણ લાજને લીધે, હીરકણી લઇ હાથ રે,
ઉભેલા પ્રાત પ્રાશનને ચાહે, તાહા આવીઆ પરમતનાથ,
પરમતનાથ તે આવી, સાહે થયા સરવ સીપાઈ જગાવી,
સાક્ષ પુરે સહુ પરમન કીધે, હરિભક્ત પણ લાજને લીધે. ૩૭

સ્વપ્ન ધાને જઇને વળી દીધુ, શ્રી સરકાર સુવે જ્યાહાં રે,
મારા ભક્તને જક્ત જાણે તેમ (છુટા કરો તાંહાં)
(છુટા કર્યા ત્યાં આપે જઈ, આપ્યુ સન્માન મોટુ નહિ,
મર્વ પ્રકારે સુખીયા કીધા, સ્વમ ઘાને જઇને દીધા) ૩૮

ત્રીકમદાસ ભવાનીદાસ, પીતા પુત્રની ખ્યાત રે,
કહી કથી ન શકે કવિ કવીમા, કીરત શુ કરૂં તાત!
કીરત શુ કરૂં તાત તે નીજ ફેરી, વસુધામા કોઈ નહીં શીર વેરી,
સરવ સજન સહુ રાખે આશ, ત્રીકમદાસ ભવાનીદાસ ૩૯

સ્વમ સાંનિધ્ય આવીને દીધું, શ્રીરણછોડજી રાયે રે,
વડોદરામાં વચમાં, રાજદ્વારમાં સખતી થાયે,
સખતી થાય તે ટાંણે, શ્રીમુખેની વાણીથી જાણે,
ધાર્યું હતું તે કામ નવ કીધું, સ્વમ સાંનિધ્ય આવીને દીધું. ૪૦

સેવક જાણી શ્રી રણછોડ, જાણી સાંનિધ્ય નીત્ય રે.
કષ્ટ પડે ત્યાં આવી ઉભે, એવી કૃપાની રીત.
એવી કૃપાની રીત તે રાખે, તુરત ત્રીકમતણાં દુઃખ કાપે,
પુર્યાં કંઇક પાંનીએ કોડ, સેવક જાણી શ્રી રણછોડ. ૪૧

સેહેજની સખતી હતી અછતી, છતી નહિ સરકાર રે,
તે પણ પલ એક માંહે તોડી, દુશ્મન થયા ખોહાર,
દુશ્મન થયા ખોહાર તે ઘણા, શીરપાવો મળ્યા (શિરૂપેચ તણા,)
એવી ભકિતની સાહેતા હતી, સેહેજની સખતી હતી અછતી. ૪૨

શ્રીમંત સરખા શીરપર ધણી, બીજા બહુ સરદાર રે,
કસી વાતની કસર નોહોતી, પણ રહ્યા ન, થયા તૈયાર,
થયા તૈયાર તે જાવા, ડાકોર દેવને શરણે થાવા,
કૃપા શ્રીમંત મહારાજની ઘણી, શ્રીમંત સરખા શીરપર ધણી ૪૩

વડોદરેથી વૈકુંઠવાશી, ચાલી ગયા શ્રી ચરણ રે,
રાજ્ય અધીકાર વૈભવ વિસારી, સાહી લીધુ શ્રી શરણ,
લીધું શ્રી શરણ તે ડાકોરે, તારીયા ત્રીકમ તુરત ડાકોરે,
ઇચ્છા પ્રેરક થયા અવિનાશી, વડોદરેથી વૈકુંઠવાશી. ૪૪

જે જણ ઘાની પાસે રહેતા, દીઠા હોય જેણે દષ્ટ રે,
હોય તે સખસ તો સાક્ષી પુરે, જે નથી દીધું કષ્ટ,
નથી દીધું કષ્ટ તે કેહેને, સાંભરે સંપુરણ સંગ તેહેને.
કટકમાં પણ કીરતન કથા કહેતા, જે જણ ઘાની પાસે રહેતા. ૪૫

અવિનાશીને આશ્રય આવ્યા, આપથી અરપના અંગ રે,
  ડાકોરદેવના દેવલ પાસે, રહ્યા લઇ સાથે સત્સંગ
  સાથે સત્સંગ તે કરીને, ભજન કરે વધુ ભાવ ધરીને,
  નિત્ય નવા સેવા ભાવ જણાવ્યા, અવિનાશીને આશ્રય આવ્યા. ૪૬
સરવ સામગ્રી શ્રીવર સાર, કરાવી ધરવા ભોગરે,
  ઉછવ રીત સહુ તુરત મનાવી, જાણી અતિ દેહે રોગ,
  દેહે રોગ તે દેહનો, સેવા ભાવ જણાવ્યો અતિ સ્નેહનો,
  શરણુ રાખો મારું કુળ માહારૂં, સરવ સામગ્રી શ્રીવર સાર. ૪૭
શ્રી ડાકુરેશના દહેરાં તળે, × ધજાનું × ×
  અત સમયે અમ નીશરની, દ્યા એવું એમ ગાયને (?)
  એમ ગાયને તે કહીને, શાંત થયા શરીર શ્રી ચર્ણે દઇને,
  મુક્તિ આવી સાંહામી ભળે, શ્રી ડાકુરેશના દહેરાં તળે. ૪૮
સંવત અષ્ટદશ ઉપર વળી, ચૌદથી ચોગણા જાણરે, (૧૮૫૬)
  આશ્વીન માસ અજવાળી પક્ષને મંગળા સમે પ્રમાણ,
  મંગળા સમે પ્રમાણ તે થયો, પૂર્ણીમા સહ પડવો થઇ ગયો,
  વાર ઉત્તમ નીશા શરદની ભળી,
  (અથવા) સરદ ઉછવ સુમવારે દેહ ગયો છે ચાલી, સંવત અષ્ટા-
દશ ઉપર વળી ૪૯
ડાકુર ગામમાં એક અવતારી, ભટ્ટજી ઇચ્છારામરે,[7]
  અતિ ભક્તિ જગતી જાણેતી, જપે સદાએ નામ,

---

૭ ઇચ્છારામ ભટ્ટજી તે શ્રીવલ્લભચાર્યના અણુભાષ્ય ઉપર પ્રદીપ નામની ટીકાના લખનાર તે. તેઓ મૂળે પેટલાદના રહિસ હતા, પણ ડાકોરમાં આવીને રહ્યા હતા. ત્રીકમદાસના તેઓ સમકાલિન અને મિત્ર હતા. ત્રીકમદાસના વૈકુંઠ વાસ પછી દયારામ કવિનો ઇચ્છારામભટ્ટજી સાથે મેળાપ થયેલો અને કવિ દયારામના જે મુખ્ય ગુરૂ કે જેણે એને ઉપદેશ આપ્યો હતો તે આ જ ઇચ્છારામ ભટ્ટજી.

સદાએ નામ તે શ્રીવરનું, કરે કલ્યાણ નર કઇક અવરનું,
તે તણો સંગ દ્યાને હતો ભારી, ઠાકુર ગામમાં એક અવતારી. ૫૦

એજ ભટ ઇચ્છારામજી પોતે, શ્રીકમદાસની પાસ રે,
દેહ મુકતાને ટાણે હુતા, જાહા દ્યાનો નિવાસ,
દ્યાનો નિવાસ તે જગે, શરીર સોંપ્યુ શ્રીશરણ ત્યાંહાં લગે
ગયા વિમાન મહ ભટજી જોતે, એજ ભટ ઇચ્છારામજી પોતે. ૫૧

પુરૂષોત્તમ છે એ પૃથ્વી પરે, પ્રાણ હરવા વખત રે,
પ્રભુના પારષદ પાચ જ આવ્યા, નમ્યા જાણી મહાભક્ત,
નમ્યા મહાભક્ત તે જાણી, ઇચ્છારામથી ઉચર્યા વાણી,
મોકલ્યા અમને શ્રીકમલાવર, પુરૂષોત્તમ છે એ પૃથ્વીપર. ૫૨

શ્રીકમ તાતની પ્રક્રમા કરી, ભગવત પારષદે બહુ રે,
હાથ જોડી પધરાવી લીધા, ભટજી દેખે સહુ,
દેખે સહુ તે નેણે, પુત્રોને સંભળાવ્યુ વેણે,
આવ્યા હતા મુદ્રા તિલકને ધરી, શ્રીકમ તાતની પ્રક્રમા કરી ૫૩

દ્યાના સાંભળો સુત સકરમી, તમારા તાતની વાત રે,
શા સારૂ મહુ શોચ કરો છો, એહેની અતિશેં ખ્યાત,
અતિશેં ખ્યાત એની ઘણી, વધામણિ શ્રીધામ ગયા તણી,
એ પડ છે ધરતી પર ધરમી, દ્યાના સાંભળો સુત સકરમી ૫૪

ઇચ્છારામજીએ એંધાણ કઇકને દ્રષ્ટે દીધ રે,
પુષ્પ વૃષ્ટી પોતે કરી ઉપર, સ્તુતિ પ્રશસા કીધ,
પ્રશસા કીધ તે ટાણે, વધાવીઆ સોને રૂપે નાણે,
સોંપ્યો શ્રીને જ્યારે પ્રાણ, ઇચ્છારામજી એ એંધાણ. ૫૫

ગુર્જરખંડમાં એ પેડ ઉંહતાં, અધણુ કીધું પુન્ય રે,
ત્રણતન પણ ત્યાંહા પાસે હુતા, ન રહી એકે ન્યુન,

ન રહી એકે ન્યુન તે કોય વાર્તે, નરસું ન થયું એહેની જાતે,
પધાર્યા પોતે કીરતન ગાતાં, ગુર્જરખંડમાં એ પડ ઉકતાં. ૫૬

કેટલો વિસ્તાર કરૂં વાણીએ, કોઇથી નવ કહેવાય રે,
રાજ્ય અધિકારી રૂપવંતને પૃથ્વીમાં પકાએ,
પૃથ્વીમાં પંકાય તે પોતે, ગુહ્ય ગુણ ઘણો લાવે નહી ગોતે,
મુખ્ય ગુણ ભક્તિ માર્ગ જાણીએ, કેટલો વિસ્તાર કરૂં વાણીએ? ૫૭

નામાકિતપણું ત્રીકમદાસનું, વરણવું શું વધુ ગાથ રે,
અવધિ પ્રમાણે ભોગવું સરવે, અચળ પુણ્ય છે સાથ,
પુણ્ય છે સાથ તે ઘણું, પછવાડે સુખ છે પ્રજાતણુ,
અંત રેહેવું કીધુ વૈકુંઠનામનું, નામાંકિતપણુ ત્રીકમદાસનું. ૫૮

હેતે હરિ સ્વીકારી હુંડી, મુડી મજે નમૂળરે,
કુંવરબાઇના કારજમાંહે, પ્રભુ પુર્યા પટકૂળ,
પુર્યા પટકૂળ તે જઇ સાથે, હરિએ હાર ધાર્યો લઇ હાથે,
એવી કૃપા અતરની ઉંડી, હેતે હરિ સ્વીકારી હુંડી.[૮] ૫૯

નક્ર[૯]નું શીશ ચક્રથી કાપી, મુકાવ્યો માતંગરે,[૧૦]
દુ:ખદારિદ્ર હર્યું દ્વિજ[૧૧] કેરૂં, ધ્રુવને રાજ્ય અભંગ,
ધ્રુવને રાજ્ય અભંગ તે આપ્યુ, પ્રહલાદનું કષ્ટ પિતાથી કાપ્યું,
કંઇક પાપીને પદવી આપી, નક્રનું શીશ ચક્રથી કાપી.[૧૨] ૬૦

ઇતિશ્રી ગૂર્જર ભક્ત ચરિત્રામૃતે રેવાશંકરકૃત ત્રીકમદાસનું ચરિત્ર એ નામનો
ખડ બીજાનો અધ્યાય ૧ લો સમાપ્ત.

શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ.

---

૮ કવિએ પૂર્વે નરસિંહ મહેતાને પ્રભુએ સહાય કરી તેમ ત્રીકમદાસને પણ કરી–એ કહીને સમાર્યા છે ૯ નક્ર એટલે ગ્રાહ–ઝુડ ૧૦ માતંગ એટલે હાથી. ૧૧ દ્વિજ તે સુદામો. ૧૨ ગ્રંથ અપૂર્ણ મળ્યો છે, તેથી પૂર્ણાહુતિનો ભાગ છાપ્યો નથી.

અધ્યાય ૨ જો
ભવાનીદાસનું ચરિત્ર

તમ જાન્યો નિરધાર, અધમ ઉધારન હે હરિ,
પરબત કુળ અવતાર, દીનો ત્રીકમદાસકોં. ૧
ત્રીકમ તમ કરૂણા વિના એ કુળ અવતાર,
પ્રાપ્તિ કયાં થકી દાસને પરબત પરિવાર. ૨

વૈષ્ણવ કુલ શિરોમણિ પરબત મહેતા પછી, તેની પાંચમી પેઢીએ શ્રીકંઠના પુત્ર સારંગધર ઘણા જ વૈષ્ણવ હોઇ, તેણે પણ પદ કીર્તનો કરેલ છે. તેઓ જુનાગઢમા મરવાના થયા ત્યારે "હમણાં નહિ" એમ બોલી, ભાનમાં આવ્યા ને સાજા થયા. તે પછી તેમણે શ્રીદ્વારિકા જઇ ગોમતી કાંઠે દેહ મુકી. એ કોટીના ભીષ્મપિતામહ જેવા "ઇચ્છા–મરણી" ભક્ત તેઓ થઇ ગયા છે.

આ સારંગધરના ભાઈ સદાફળથી ચોથા એટલે પરબત મહેતાથી નવમા પુરૂષ વલ્લભદાસ કરીને થઈ ગયા. તે સાધારણ ગૃહસ્થ હતા તથા માંગરોળથી આવી જુનાગઢ રહેલા હતા. આ વલ્લભદાસના પુત્ર ભવાનીદાસ, તે આપણા ચરિત્રના નાયક ત્રીકમદાસના પિતા થાય.

આ પ્રમાણે સ્થિતિ હોઇ, પેઢી દર પેઢીથી "વૈષ્ણવતા"ની છાપ પામેલા ભગવત્‌ભક્તોના સાત્વિક કુળમાં ત્રીકમદાસનો જન્મ થયો હતો. પણ તેનુ ચરિત્ર શરૂ કર્યા પહેલાં આપણે ભવાનીદાસનું વૃત્તાંત થોડુ ઘણુ આ સ્થળે લખવુ ઉચિત છે; કારણ કે આ કુટુંબનો શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકાર સાથે પ્રથમ સંબંધ બાંધનાર ભવાનીદાસ જ હતા, તથા એ સંબંધને લઇને જ ત્રીકમદાસ પોતાના પિતાના મરણ બાદ, અમુક વખતે શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારની નોકરીમાં જોડાઇને, ઉત્તરોત્તર આગળ વધેલા તથા મુલુખગીરી મજમુદાર (કામદાર) કાયમ રહી પોતાના વંશને પણ તે દરજ્જે સ્થાપવા શક્તિમાન્ થયા.

*શાહજહાનાબાદ એટલે દીલ્હીમાં ફરૂખશીયર બાદશાહની વાંસે જ્યારે મહમદશાહ બાદશાહ તખ્ત ઉપર બેઠો, (ઈ. સ. ૧૭૨૧–૨૨) ત્યારે તેણે અગાઉના જોર પામી ગયેલા સૈયદહસનઅલી અને અબ્દુલાખાનને મહાત કરવા સારૂ નવાબ નીઝામ અસફજાહાં બહાદુરને પોતા પાસે વઝીરાતમાં તેડાવી રાખેલા હતા. તેઓએ પોતાની હકુમત નીચે દક્ષિણમાં હૈદરાબાદ ઔરંગાબાદના સુબાજાગીરના હોદ્દા બહાલ છતાં, તે દિવસથી અમદાવાદનો સુબો પણ પોતાની તરફથી રાખેલો. તેના જ પેટામાં જુનાગઢની એક સરકાર હકુમત હતી તથા તેજ જગ્યાએ પોતા તરફના અમીર મીર ઈસ્માઇલને અમલ હુકુમ ઉપર મુકેલા.

આ વખ્તમાં હીંદુસ્તાન, માલવા, ગુજરાત ચારે તરફ મરાઠા લોકોનો ઉપાડો ચાલતો આવેલ, પણ હજુ બાદશાહી અમલનો નમુનો સર્વત્ર બાહાલ હતો.

ભવાનીદાસ અને મીર ઈસમાઇલ

આ વખ્તે જુનાગઢમાં નાગર તથા બ્રહ્મક્ષત્રી લોકોની કોમમાં, કાબીલ સખસો, બાદશાહી દાબ રીવાજ જાણે તેવા ઘણા હતા. તેમાંના કેટલાક છોટા મોટા કામના હોદ્ધા ઉપર રહેતા. તેમાં નાગર વડનગરા વૈષ્ણવ અવટંક મહેતા ભવાનીદાસ વલભદાસ, જેઓ હીંદી, ફારસી, મજલસી ઇલિમના જાણકાર તથા પોતાની જ્ઞાતિમાં જાહેર ગણુતીના પુરૂષ હતા. વિશેષે સર્વેશ્વરે ઋણાનુબંધ યોગ કરતા તેને લીધે મીર ઇસ્માઇલ પાસે, તેની અધિક દખલગીરી થતાં, ચડતે ચડતે તેનો પાલખી, ચોબદાર પર્યંત આબરૂથી કુલકારભારનો અખ્તીયાર થયો, તે જુનાગઢના અહેવાલમાં પ્રસિદ્ધ છે; તથા હોદ્ધા ઉપર કામ કરતે પોતાના ધણી મીર ઈસ્માઇલ સાથે રહીને અમરેલી નજીક લડાઈમાં મીર ફકરદીન તથા આકાલીખાનને હરાવવામાં ભવાનીદાસે ઘણી શૂરવીરતા તથા પરાક્રમ બતાવેલાં (સને ૧૭૨૩–સં. ૧૭૮૯.)

---

* બેટ બાવનીના રચનાર રઘુનાથરાયના શબ્દોમાં આ હકીકત આપી છે, તેથી ભાષા જરા જુની લાગશે.

નિઝામ-ઉલ-મુલ્કની સાથે મેળાપ

સને ૧૭૨૨ ના અરસામાં મીર ઇસ્માઇલની સુબાગીરી બંધ થવાની અફવા જાહેર થતાં સુબાગીરીના બંદોબસ્ત માટે મીર ઇસ્માઇલે પોતે જુનાગઢ રહી, ભવાનીદાસને વઝીરસાહેબ નવાબ નિઝામ અસફજાહાં બહાદુરની હજુરમાં મોકલ્યા. તે વખત તેની બેઠક ઉઠક, અદબ, આદાબ તથા વાતચીતના પ્રસંગથી વઝીર સાહેબ ખુશ થયા તથા ત્રણ ચાર માસ પર્યંત ત્યાં રહી, કામ પુરૂં થયે મીર સાહેબના નામની નવેસર સનદ હાંસીલ કરી દેશમાં આવવા રજા લીધી; ત્યારે રજા ન આપતાં વઝીર સાહેબે તેને રોક્યા તથા હજુરમાં આવતા જતા રહેવા હુકમ કર્યો.

તે પછી વઝીર સાહેબ નવાબ નીઝામને વઝીરાતનું કામ પડયું મુકી, પોતાની જાગીરના ઉપર લખ્યા સુબા તરફ જવું થાતાં, ભવાનીદાસને પણ તેની સાથે જવું થયું. એટલે જુનાગઢ ખુશીના ખબર જાસુસ સાથે પહોંચાડી, પોતે નવાબ નીઝામ સાથે હૈદરાબાદ તરફ ગયા. નવાબ નીઝામ સાથે ચંદ રોજ રહી, તેની રીયાસત બહુ દૂર પલ્લે હોવાથી જો વતનમાં નાની મોટી નોકરી જડી આવે તો વધારે ઠીક, એ આશાએ દેશમાં આવવા રજા માગી, ત્યારે નવાબ નીઝામે ફરમાવ્યું કે, "ભવાનીદાસ! તારી પાસે હું કંઇક માગું છું." ત્યારે ભવાનીદાસે અદબથી ઉત્તર દીધો કે, "આપ માગો એવું મારી પાસે શું છે?" ત્યારે નીઝામે કહ્યું કે, "તું મારી હજુરમાં રહે." ભવાનીદાસે અરજ કરી કે, "હું આપનો જ છું; પણ હાલ મને રજા આપો, કારણ જેની તરફથી મને આપની મેહેરબાની હાંસીલ થઇ છે, તે મીર સાહેબની રજામંદી લઇ આપની હજુરમાં આવું, તે વધુ મુનાસબ." આ વાત નીઝામ સરકારને પણ પસંદ આવતાં રજા આપી રવાના કર્યા, તથા જ્યારે સુરત પહોંચ્યા ત્યારે ત્યાં પણ ભવાનીદાસે ખાન સાહેબ રૂસ્તમ અલીખાન બહાદુરની મુલાકાત હાંસીલ કીધી તથા તેણે

પણ તેવી જ ખાતરદારી કીધી. ત્યાંથી રજા લઇ જુનાગઢ આવી મીર સાહેબને મળી નવેસર બહુ માન સરફરાજી તેઓ પામ્યા.

થોડા વખત બાદ તે સૂબા ઉપર મીર સાહેબનો અમલ બંધ થયો, ત્યારે ભવાનીદાસને નાઉમેદ થયા જોઇ મીર સાહેબે કહ્યું કે, "તું મારી ભેળો હૈદરાબાદ ચાલ, ત્યાં તને અહીં કરતાં પણ વધારે આબરૂ ઇજતથી નીભાવણી થઇ આવશે." તે સમયે હૈદરાબાદ બહુ દૂર પલ્લે રહ્યું, તેથી સાથે તો ન ગયા, પણ આગળ ઉપર જરૂર પડે તો એમ ધારી, મીર સાહેબને અરજ કરી કે, "આપને હું વિનતિ કરૂં ત્યારે, બદસ્તુર મેહેરબાનીની રાહે યાદ લાવી જવાબે સરફરાજ કરવો એટલે હું આવીશ."

જુનાગઢમાં થયેલ નવા અમલમાં, જો કે ભવાનીદાસને સરકારી જુનું પ્રતિષ્ઠિત માણસ જાણી માનમરતબો હતો તથા કોઇ વખત તેને મોટી સલાહમાં પણ બોલાવતા, તો પણ પોતાની આબરૂ પ્રમાણે બેકારીમાં પ્રતિષ્ઠા પ્રમાણે ખર્ચ હતો; તેથી બહારનો રોજગાર મેળવવાની ઇચ્છાથી ગોદાવરીની યાત્રાને બહાને, વર્ષ છ મહીનાની રજા લઇ, પ્રથમ ડાકોર જઇ, રેવા સ્નાન કરી, સુરત ગયા. ત્યા જ નવાબ રૂસ્તમ અલીખાન બહાદુરે તેમને રોકી પાડ્યા તથા પોતા પાસે ખાનગી કારભારી પદે તેને રાખ્યા. એ રીતે એકાદ વર્ષ કામ કર્યા પછી પોતાના કુટુંબમાં લગ્ન હોવાથી રજા લઇ જુનાગઢ આવ્યા.

પીલાજીરાવ ગાયકવાડ સાથે મેળાપ

નવાબ રૂસ્તમઅલીખાં આ અરસામાં લડાઈમાં મરાયાના ખબર ભવાનીદાસને મળતાં, હૈદરાબાદ પોતાના અહેવાલના કાગળ લખી, પાસેના અંગી માણસને મોકલતાં, તુરત હાજર થવા સારૂ સરકારી મોહોર સીકા સહિત કાગળ સાદર થયો; એટલે તુરત નવાબ નીઝામુલમુલ્કની હજુરમાં જવા ઇરાદો રાખી જુનાગઢથી ચાલી નીકળ્યા. ગુજરાત ખાનદેશમાં જઇ નીઝામની રીયાસતમાં જવાનુ કરતાં, દક્ષિણથી શ્રીમંત પીલાજીરાવ ગાયકવાડ

મહારાજ, ગુજરાત દેશ સર કરવા માટે સામટી ફોજના જમાવથી પ્રથમ ઈ. સ. ૧૭૧૯મા સોનગઢનો કીલો હસ્તગત કરી, ત્યા મુકામ રાખી આગળ વધારવાની તૈયારીમા હતા, ત્યા ભવાનીદાસનું જવુ થાતા, તેમના મનમા થયુ કે મરાઠા લોકોની ચડતી થતી આવે છે, ત્યા તાકડે આ મોટા સરદારનો વાટમાં સહેજે યોગ થઈ આવ્યો તેથી તેઓની ભેટ લેતા જની તે પ્રમાણે ભેટ લેવા જતાં ખબર અંતર પુછવાથી તેણે પોતાનો અહેવાલ કહેતા શ્રીમંતે ફરમાવ્યુ કે, "એક દિવસ વધુ રોકાઈ અમારી નજરે નીઝામ સરકારનો તમને બોલાવ્યાનો લેખપત્ર આવેલ છે તે નજર કરી પછી સીધાવો."

તે પ્રમાણે બીજી મુલાકાતે તે લેખ નજર કરતા તે લેખ નીઝામ સરકારનો છે એમ ખાત્રી થયાથી, શ્રીમતને પણ મોટી ઉમેદો હતી, તેથી આગળ ઉપર આવુ માણુસ બહુ જ ઉપયોગી થઇ પડશે એમ લાગ્યાથી તેણે કહ્યુ કે, તમને તમારી યોગ્યતા પ્રમાણે રોજગાર મળશે અને અમારી પાસે રહો. તે વખતે–મરાઠી રીયાસત ચઢતી કળા માફક દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતી જાય છે અને હિંદુ રાજ્ય છે, વળી અનાયાસ આમ રોજગાર આવે છે તેને ઠેલવુ તે ઠીક નહિ તથા આગળ ઉપર જરૂર પડશે તો નીઝામ સરકાર તો છેવટ 'ભાગ્યાનો ભેરૂ' છે જ, પણ હાલ તુરત ઈશ્વર પ્રેરણાથી આ યોગ રોજગારનો થઈ આવે છે અને તે પણ પોતાના વતનથી બહુ દૂર નથી, જ્યારે હૈદરાબાદ તો બહુ દૂર પડશે આવેલું છે—આમ બધી રીતનો વિચાર કરી ભવાનીદાસે શ્રીમતની આજ્ઞા માથે ચઢાવી લીધી તથા વિનતી કરી કે, "આપ દિગ્વિજય કરવા ધારો છો તેમા મારા જેવા બલ્કે મારાથી ચઢે તેવા મુત્સદી કાબેલ ઘણા સખસો આપ પાસે આવી રજુ થશે. તેમા પ્રથમ મરી બાજી ચઢાવ્યાનું બીરદ નીભાવવુ એ આપ શ્રીમતના હાથમાં છે." તે ઉપરથી શ્રીમતે પકી દીલાસેથી ખાત્રી કરી પોતા પાસે ખાનગી કારભારી તરીકે ભવાનીદાસને રાખી લીધા.

કાઠિયાવાડમાં ચોથની ઉઘરાણી

તે પછી અમુક વખત બાદ ફોજ ગુજરાત તરફ વધતી તથા ચૌથ ઉઘરાવતી ઉત્તરાવતી સોરઠ પ્રાંતમાં ઉતરી. આજુબાજુનો કંઈક દડ-ખડ કરી મુખ્ય જુનાગઢે આવી છાવણી કીધી. ત્યા થોડી ઘણી લડાઈ ચાલી, દિવસ ગતિ ઘણી થઇ તથા લોકોને ઘણી હાડમારી પડવા લાગી, ત્યારે ભવાનીદાસના એક મિત્ર નામે મોહનલાલ છીકાર, જુનાગઢમા સુલેહ કરવા *નવાબ સાહેબ પાસે જુમ્મો ઉપાડી ફોજમાં ગયા, તથા ભવાનીદાસ મારફત શ્રી. પીલાજીરાવને મળ્યા તથા સમજાવ્યા કે—'જુનાગઢનુ રાજ્ય નાનું, તેનાથી આપની ફોજનો ખર્ચ ખરાજાત કેમ ઉપડે તથા આપ તો જુજવા મુલકના ધણી છો, તે એક ઠેકાણે અડ ઝાલી બેસો તે ઠીક નહી" વિગેરે... તે ઉપરથી છેવટે જુનાગઢમાં ચૌથનો બદોબસ્ત કરી, ચૌથ ભાગ વસુલ બદલ માણસો મુકી ફોજ ઉપડી ગઇ તથા ફોજ ખર્ચ બદલ ભવાનીદાસે શ્રીમત મહારાજા સાહેબને વિનંતી કરી કે-"આ પ્રાંતમાં તુરત ખંડણી સંસ્થાનોના ગુંજાયશ મુજબ ભેળી થવી જોઇએ." પછી ફોજ તુરત ચારેમેર ફરતી ફરતી પ્રથમ નવાનગર વિગેરે મોટાં સસ્થાનોનો, તેની ગુંજાયશ પ્રમાણે આંકડા મુકી ફેસ લોનકી કરી, પછી કુલ તાલુકા તપાની જેમ યોગ્ય લાગી તે પ્રમાણે ખંડણી ચુકવતી થઇ, ફોજ ખર્ચ પાર પાડ્યુ. એ રીતે પ્રાંત કાઠિયાવાડની મુલકગીરી જમાબંધી મજમુદાર તરીકે પ્રથમ મેતા ભવાનીદાસ હથુ લેવાણી.

દામાજીરાવ ગાયકવાડ

ઇ. સ. ૧૭૩૨ માં શ્રીમત પીલાજીરાવ મહારાજ ડાકોર મુકામે દગાથી મારાના હાથે ખંજરના ભોગ થઈ કૈલાસવાસી થયા. તે પછી શ્રીમંત દામાજીરાવ મહારાજ ગાદી ઉપર આવ્યા (ઇ. સ ૧૭૩૨ થી ૧૭૬૮). તેના

* ઈ. સ ૧૭૨૯મા જુનાગઢમા "નવાબ" ન હોતા, કારણ કે શેરખા બાબી (સંવત ૧૮૦૪ માં) ઈ. સ ૧૭૪૮ મા સ્વતત્ર થયા, તોપણ અત્ર માનાર્થે "નવાબ" એ શબ્દ વાપર્યો છે.

વખતમાં પણ ભવાનીદાસ તેના તે હોદ્દા ઉપર હતા અને તે વખતના તવારીખ પ્રસિદ્ધ કામોમાં પણ તે ભેળા હતા. તેના ઉપર જેવી શ્રી. કૈલાસવાસી પીલાજીરાવ મહારાજની મમતા હતી તેવી જ મમતા શ્રી. દામાજીરાવ મહારાજની હતી તથા દરેક ગુહ્ય મસલતમાં પણ પુછવા પાસે રાખવા પર્યંત ભરોસો હતો.

ભવાનીદાસની સંતતિ

ભવાનીદાસને પહેલી સ્ત્રીથી એકજ પુત્ર સતોકરામ થયેલ તથા તે વહુ નાની અવસ્થામાં ગુજરી જતાં, પોતે બીજીવાર લગ્ન કરેલું. આ સ્ત્રીથી તેને ત્રણ પુત્ર થયા હતા. મોટા તાપીદાસ, લક્ષ્મીદાસ તથા સૌથી નાના ત્રીકમદાસ. આ ત્રણે પુત્રો નાની કાચી વયના હોવાથી, તથા પોતાના મોટા પુત્ર સંતોકરામ, જો કે વયવાન હતા તો પણ સ્વભાવે સાદા અને હરિભક્ત હોઇ, કામકાજમાં બહુ જીવ રાખતા નહી હોવાથી, પોતાની પશ્ચાદવસ્થામા કોઈ અંગી પોતાનું માણસ દૂર પરદેશમાં સાથે હોય તો ઠીક એમ ધારી, ભવાનીદાસે પોતાની સગી બહેનના પુત્ર (એટલે પોતાના ભાણેજ,* ભાણજી ભાઇ લાહોરીદાસ વસાવડા (હાલના સર લલ્લુભાઇ શામલદાસના વડવાને) પોતા પાસે તેડાવીને રાખેલા હતા તથા કામકાજમાં તેને પાસે રાખી તૈયાર કર્યા હતા. ભવાનીદાસ વચ્ચે વચ્ચે કાઠીઆવાડમાં આવતા પણ તેણે વિશેષે રહેણાક નોકરી અંગે ગુજરાતમાં રાખી હતી, ત્યાંથી સંવત્ ૧૮૦૨ની સાલમાં કોઇ સરકારી કામ પ્રસંગે તેને દક્ષિણમાં તળેગાંવ મોકલવામાં આવ્યા ત્યારે સુબેદાર સાહેબ (દામાજીરાવ મહારાજ)ની હજુરમાં ભાણજીભાઇને રાખી પોતે તળેગાંવ ગયા; ત્યાં તેને તાવની સખ્ત બીમારી થઇ આવ્યાથી તેમણે વૈકુંઠવાસ કર્યો. (ઇ. સ. ૧૭૪૬).

---

* અનતજી દીવાનના જીવનચરિત્રના લખનારને ભાણજી ભાઈ તથા ભવાનીદાસ વચ્ચે શું સગપણ હતું, તે માલુમ નહિ હોવાથી, તેણે પોતાની વંશાવલીમાં એ બેનો સંબંધ બતાવ્યો નથી; પણ ઉલટું કોઈ ત્રાહિત માણસ હોય એવું દર્શાવ્યું છે.

ઇષ્ટ દેવતા–મુરલીધર

આ તળેગાંવ દાભાડે કુટુંબની સરંજામી જહાંગીર હતી અને દાભાડે કુટુંબ સતારાના મહારાજાઓના સેનાપતિને હોદ્દે હોઇ, ગાયકવાડ કુટુંબ તો તે વખતે દાભાડે કુટુંબના પણ સુબેદાર દરજ્જે હતું. આ કારણને લઇ શ્રી દામાજીરાવ મહારાજને વખતોવખત તળેગાંવ કામ પડ્યા કરતું હોવાથી, કોઇવાર ભવાનીદાસને પોતા સાથે લઇ જતા અને કોઇવાર ભવાનીદાસને એકલા તળેગાંવ મોકલતા.

જ્યારે ભવાનીદાસ તળેગાંવ જતા ત્યારે કોઇ એક અપુત્ર પણ સુપાત્ર ભક્ત દક્ષિણી વિધવાબાઇના ઘરમાં ઉતરતા. આ બાઇને ત્યાં શ્રી મુરલીધરના સ્વરૂપની સેવા હતી. આ બાઇએ ભવાનીદાસનાં વૈષ્ણવતાના આચારવિચાર તથા ભાવ જોઈ, પોતા પછવાડે કોઇ સેવા સોંપવા જેવું સગું નહિ લાગ્યાથી ભવાનીદાસને તે સ્વરૂપ સેવા કરવા માટે સોંપ્યું, ત્યારથી તે સ્વરૂપ ભવાની- દાસના વંશજોને માથે પધાર્યું. ભવાનીદાસના ગુજરવા પછી તે સેવા ત્રીકમદાસને ભાગે આવી હતી. (હાલ તે સ્વરૂપ તેના અંગના મંદિરમાં જુનાગઢમાં કોંગ્રેરોડ ઉપર વ્રજદાસભાઇ જેઓ ત્રીકમદાસના પૌત્ર થતા–તેની બ્રહ્મપોરીમાં બીરાજે છે.)

આ સ્વરૂપની વિશેષતા એ છે કે તેને દક્ષિણની પ્રણાલિકા પ્રમાણે બન્ને બાજુ એક એક એમ બે સ્વામીનીજીનાં સ્વરૂપો ત્યાંથી સાથે આવેલાં તે બીરાજે છે. જ્યારે આ તરફની પ્રણાલિકા માત્ર એક જ સ્વામીનીજીનું સ્વરૂપ હોવાની છે.

ભાણુજીભાઈનો ઈતિહાસ

ભવાનીદાસની પછી તેની સાથે અંગી માણસ તરીકે તેના ભાણેજ ભાણુજીભાઈ ભેગા હતા. તે ભાણુજીભાઇને શ્રીમંત દામાજીરાવ મહારાજે ખાનગી કારભારીની જગ્યાએ નીમ્યા. સંવત્ ૧૮૨૪ માં શ્રી. દામાજીરાવ મહારાજ કૈલાસવાસી થયા બાદ શ્રીમંત મોટા સયાજીરાવ મહારાજના વખતમાં પણ ભાણુજીભાઈ કારભારીની જગ્યોએ નીમાણા. ગાયકવાડની રાજ-ધાની સિદ્ધપુર-પાટણુમા હતી. તે મોટા ફતેહસિંહરાવ મહારાજે (જેઓ "મુતાલીક"–regent હતા) ફેરવી વડોદરામાં રાજ્યધાની સ્થાપી. તેમની ભાણુજીભાઈ ઉપર સપૂર્ણ કૃપા હતી. એક વખત શ્રી. ફતેહસિંહરાવ મહારાજે ભાણુજીભાઇને ભવાનીદાસના ઘર પરિવારની હકીકત પુછતા, સત્યપ્રિય અને ન્યાયી ભાણુજીભાઈએ ભવાનીદાસની ચાકરીથી માંડીને સર્વ હકીકત કહી. તે ઉપરથી ભવાનીદાસના પુત્રોને તેડાવવા શ્રીમતની આજ્ઞા થતાં તાપીદાસ તથા લક્ષ્મીદાસ બન્નેને હજુર રૂબરૂ બોલાવ્યા તથા ત્રીકમદાસ કનિષ્ઠ હોવાથી ઘર આગળ રહ્યા હતા. તાપીદાસ તથા લક્ષ્મીદાસ, ભાણુજીભાઇ પોતાના વડીલ થાય તેથી તેની તળે રહી હજુર કામ કરતા હતા. અને ભાણુજીભાઈ તેઓને નાને મોટા ગણી પોતે મુખ્તારકાર હતા, તોપણુ સર્વ કામ તાપી-દાસની સલાહે કરતા. સંવત ૧૮૨૯–૩૦ લગી ભાણુજીભાઇનો કારભાર ઉત્તમ પ્રકારે ચાલ્યો અને તે વર્ષમાં તેના મરણબાદ સં. ૧૮૩૦ માં શ્રીમંતે પાછો કારભાર તાપીદાસને સોંપ્યો.

તાપીદાસની એકનિષ્ઠ સેવા

આ વખતમાં આરબ જમાદાર અલી હબલીન તાપીદાસના બહાંદર થયા હતા, અને અતે આરબ જાત તેથી પોતાને કાબુવર જાણી બ્હેકાટ ઉપર આવ્યા હતા. આ ઉપરથી શ્રીમંત મહારાજા સર્વને તથા અલી હબલીનને બહુ તાંણુ પડી અને શ્રીમંતે તે જમાદારને દૂર કરવાને વીચાર્યું.

તાપીદાસને લાચારીએ દુતરફા (આરબ બહાંદરની અને શ્રીમંતની)

અધ્યાય ૩ જો

ત્રીકમદાસનું ચરિત્ર

હરીભક્ત પણ લાજને લીધે, હીરકણી લઈ હાથરે;
ઉભેલા ભ્રાતે પ્રાશનને ચાહે, તાંહાં આવીયા પરભતનાથ;
પરભતનાથ તે આવી, સાહે થયા સરવ સીપાઈ જગાતી;
સાક્ષપુરે સહુ પરશન કીધે, હરિભકત પણ લાજને લીધે. ચદ્રાવળા ૩૭

બાલ્યકાળ

આગળના અધ્યાયમાં કહ્યું છે તેમ ત્રીકમદાસ, ભવાનીદાસના સૌથી નાના પુત્ર હતા. તેની માતા પણ, પોતાને બાળક મુકીને ગુજરી ગયાથી તથા ભવાનીદાસની પરદેશમાં નોકરી હોવાથી, ત્રીકમદાસને તેની ભાભી (સંતોકરામનાં વહુ)એ સાચવણી કરી ઉછેર્યા હતા.

શિક્ષણ

તેઓએ તે જમાનાને અનુકૂળ કેળવણી પુરેપુરી લીધી હતી એટલે કે તેઓ સંસ્કૃત, ફારશી, દક્ષિણી, અને વ્રજભાષામાં નિપુણ હતા તથા પીંગળ શાસ્ત્ર પણ ભણેલા હતા. તેની સાથે તેઓ મહાચતુર, બુદ્ધિવાન અને પુરા મુત્સદ્દી હોઈ, સમયને વરતી સલામતીથી આગળ પડી જાણતા હતા. શરીરે તંદુરસ્ત, દેખાવમાં ખુબસુરત અને કદાવર હતા; પણ આ બધા કરતાં વિશેષ નોંધવાલાયક તો એ છે કે તેઓ પરમ ભાગવત હતા. પ્રભુમાં અત્યંત શ્રદ્ધા અને ભક્તિ તેના જેવી કોઇની ભાગ્યે જ હશે.

પોતે સૌથી કનિષ્ઠ બંધુ હોઈ ઘર આગળ રહી વ્યવહાર જાળવતા હતા અને પહેલવહેલું, શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકાર હજુર વડોદરે સંવત્ ૧૮૩૧ ના અરસામાં નીચેના સંજોગોમાં તેઓનું જવું થયું હતું.

ભાણજીભાઈનો ઇતિહાસ

ભવાનીદાસની પછી તેની સાથે અંગી માણસ તરીકે તેના ભાણેજ ભાણજીભાઈ ભેગા હતા. તે ભાણજીભાઇને શ્રીમંત દામાજીરાવ મહારાજે ખાનગી કારભારીની જગ્યાએ નીમ્યા. સંવત્ ૧૮૨૪ માં શ્રી. દામાજીરાવ મહારાજ કૈલાસવાસી થયા બાદ શ્રીમંત મોટા સયાજીરાવ મહારાજના વખતમાં પણ ભાણજીભાઈ કારભારીની જગ્યોએ નીમાણા. ગાયકવાડની રાજધાની સિદ્ધપુર–પાટણમાં હતી. તે મોટા ફતેહસિંહરાવ મહારાજે (જેઓ "મુતાલીક"–regent હતા) ફેરવી વડોદરામાં રાજ્યધાની સ્થાપી. તેમની ભાણજીભાઈ ઉપર સંપૂર્ણ કૃપા હતી. એક વખત શ્રી. ફતેહસિંહરાવ મહારાજે ભાણજીભાઇને ભવાનીદાસના ઘર પરિવારની હકીકત પુછતાં, સત્યપ્રિય અને ન્યાયી ભાણજીભાઇએ ભવાનીદાસની ચાકરીથી માંડીને સર્વ હકીકત કહી. તે ઉપરથી ભવાનીદાસના પુત્રોને તેડાવવા શ્રીમંતની આજ્ઞા થતાં તાપીદાસ તથા લક્ષ્મીદાસ બન્નેને હજુર રૂબરૂ બોલાવ્યા તથા ત્રીકમદાસ કનિષ્ઠ હોવાથી ઘર આગળ રહ્યા હતા. તાપીદાસ તથા લક્ષ્મીદાસ, ભાણજીભાઇ પોતાના વડીલ થાય તેથી તેની તજે રહી હજુર કામ કરતા હતા. અને ભાણજીભાઈ તેઓને નાને મોટા ગણી પોતે મુખ્તારકાર હતા, તોપણુ સર્વ કામ તાપીદાસની સલાહે કરતા. સંવત ૧૮૨૯–૩૦ લગી ભાણજીભાઇનો કારભાર ઉત્તમ પ્રકારે ચાલ્યો અને તે વર્ષમાં તેના મરણબાદ સં. ૧૮૩૦ માં શ્રીમંતે પાછો કારભાર તાપીદાસને સોંપ્યો.

તાપીદાસની એકનિષ્ઠ સેવા

આ વખતમાં આરબ જમાદાર અલી હબલીન તાપીદાસના બહાદર થયા હતા, અને અંતે આરબ જાત તેથી પોતાને કાબુવર જાણી બ્હેકાટ ઉપર આવ્યા હતા. આ ઉપરથી શ્રીમંત મહારાજા સર્વને તથા અલી હબલીનને બહુ તાંણ પડી અને શ્રીમંતે તે જમાદારને દૂર કરવાને વીચાર્યું.

તાપીદાસને લાચારીએ દુતરફી (આરબ બહાદરની અને શ્રીમંતની)

મરજી સપાદન કરતા, સરમર મરજીમા અતરાય પડના લાગ્યો, તથાપિ શ્રીમને એકાતમા તાપીદાસને તેડાવી સભાળવા કહ્યુ, ત્યારે નીખાનસપણે ધણી આગળ સઘળી હકીકત ઇત્થભૂત કહી સભળાવી પોતાની મુઝવણનો સર્વે અહેવાલ નીવેદન કર્યો અને અતે એટલુ કહ્યુ કે, "મારી તદ્બીર આ વાતમા પ્હોંચતી નથી, પરતુ મારો કનિષ્ઠ બધુ ત્રીમ્બકદાસ કરીને જીરણગઢ છે, તે અત્યત નજર પ્હોંચ તદબીરકાર પુખ્ત છે. તેને તેડાવો તથા તેની ચાલ જોઇ મહારાજા પણ પ્રસન થશે અને સર્વે વાતનો બદોબસ્ત પણ ઠીક થઇ જશે" એ રીતે ધણી તથા ચાકર વચ્ચે નીખાનસપણે બોલવુ થયા પછી ત્રીકમદાસને તેડાવ્યા અને લક્ષ્મીદાસ વ્યવહાર જાળવવા માટે જુનાગઢ ગયા

ત્રીકમદાસની ચઢતી

સાસારિક અવરોધને લઇ જરા વિલબને અતે ત્યારે ત્રીકમદાસ વડોદરે પહોંચ્યા, ત્યારે ખટપટને લઇ મામનો વધુ બીગાડ ઉપર હતો ત્રીકમદાસે આવી શ્રીમતની ભેટ લીધી ત્યારે શ્રીમતે કહ્યુ કે "તમારા ઘરમા તમે વિશેષ બુદ્ધિવાળા છો જાણી તેડા યા પણ વાત વધી ગઇ છે, તે પછી તમે આવ્યા છો હુ જાણુ છુ, વહેલા આવ્યા હત તો આટલા સુધી વાત વધવા પમત નહીં પણ આરમો જોર પકડી ગયા છે તે કાબુમા સહેજે આવે તેવુ નથી" એ પ્રમાણે આવ્યા ત્યારથી જ સરકાર હજુરમા વખતો વખત આવવા જવાનો પરિપાટ સપૂર્ણ પડવા લાગ્યાથી તેની ચાલ, કેવળ શુભેચ્છા, ગરીબી, આર્જવ, બોલવે ઘણા કુશળ, શાણપણુ અતિશય-તે બધુ જોઇ શ્રીમત ફત્તેહસિંહરાવની પણ તેના ઉપર ખુશ મરજી તથા નજર બહુ રહેવા લાગી

રાજકીય આફત

તાપીદાસ માંહેથી તો આરબ જમાદારના ઉપાડાથી કાયર, પણ તેનાથી છુટી નિરાળા થઈ શકે તેવુ હતુ નહિ આ પ્રસગે વળી તેના કારભાર

સામે બીજી તરફ દક્ષિણી મંડળે પણ—લાંબા વખતથી ચાલતા આવેલા તાપીદાસના કુટુંબના કારભારની ઈર્ષ્યાથી—તાપીદાસને અળસાવવા તથા તેનો એક પણ આસામી સરકારમાં રહેવા ન પામે એવી ખટપટ શરૂ કરી હતી, આખર પરિણામ એ આવ્યું કે શ્રીમંતે આરબોનો દોર તોડવા સં. ૧૮૩૨ માં સૈયદઅલીની હવેલી ઉપર હલ્લો કરી, જમાદાર મજકુરને પકડી જીવથી મારી તેનાં ઘરબાર લુંટયાં અને તાપીદાસને પકડી મંગાવી કેદ કરવા ફરમાવ્યું. તે સમય જરા ત્રીકમદાસ સામું જોઈ શ્રીમંત એટલું બોલ્યા કે "એ તો તાજો આવેલ છે–નિર્દોષ છે." પણ ભાઈ ભાઈથી કાંઈ જુદા ન હોતા, તેથી ભાઈને મદદરૂપ થવા ત્રીકમદાસ પોતાથી કેદમાં સાથે ગયા, તેથી બેઉને બંદીખાને રાખ્યા અને ગોવીંદ ગોપાળ શેણવી (ઉર્ફે ગોવીંદ પંત મામા) એ અંતોજી નાગેશવતી વરસદી કારભાર ચલાવ્યો અને પછી સ્વતંત્ર રીતે કારભારી થયા.

શ્રીમંત મહારાજા સાહેબ પોતે કદરદાન, તેમાં વળી તાપીદાસના વડીલની જુનવટ ચાકરી ઉપર એની નિગાહ વિશેષ, તાજેતર ત્રીકમદાસની અનન્ય રાજ્યભક્તિ ધ્યાનમાં, તેથી યત્કિંચિત્ તાપીદાસની ચુક ઉપર, લોકોને દેખાડવા જાહેરપણે ગુસ્સાનો દેખાવ કરતા તથા બે બાંધવને બંદીખાને કેટલુંક રાખ્યા, પણ ખાનગી રીતે કોઈને ખબર ન પડે તેમ બરદાસ્તથી સુરત રાખવા ચોકીના મુખ્ય માણસને પોતે ભલામણ કરેલ, તથા અંતરની એવી ઈચ્છા ખરી કે જુનાં એ માણસને સરકારથી બાર જ ન કરતાં નવેસર ત્રીકમદાસ ઉપર સરફરાજી કરી તેનો જુનો દરક–વડીલોપાર્જીત કાઠિયાવાડની મુલુકગીરીના કામનો–તેને સ્વાધીન નિરંતર રાખવો.

આ પ્રમાણે શ્રીમંત મહારાજ ખુદને બહુ વિરોધ ન હતો, પણ કારભારી ગોવિંદપંત મામાને તાપીદાસનો છુટકો થવા દેવો ન હતો અને તે જેમ ધારે તેમ કરે એવું તેનું ચલણ હોવાથી, તાપીદાસ તથા ત્રીકમદાસને જ્યારે

બંદીખાનામાં બહુ કષ્ટ પહોંચવા લાગ્યું ને દિવસ ગતિ પણ અધિક થવા લાગવાથી, વાત વિષ્ટિ ચલાવે તેમાં દંડ આપી ખુલાસો કરી લેવામાં આવે. પણ પોતાથી ન ભરી શકાય તેવું કારભારીએ દંડનું નામ પઝાનું સાંભળવાથી, બીજું કાંઇ ન સુઝતાં સડી સડીને મરવું તેના કરતાં હીરાકણી ચુસી દેહપાત કરવાનું બે એ ભાઇએ નીરધાર્યું.

આ વખત ત્રીકમદાસ મહાભક્તિવાન હોવાથી તથા પ્રભુ પ્રત્યે તેનો દૃઢ આશ્રય હોવાથી તુરત જ કાંઇક ભગવદાભાસ બંદીખાનામાં થઇ આવતાં, હરકોઇ પ્રકારે પ્રભુ ખુલાસો કરશે માટે ગભરાવા કારણ નથી, એવી દૃઢ મતિ લાવી, તાપીદાસને તેણે કહ્યું કે, દેહપાતનો કાચો વિચાર ન કરતાં ફરી પ્રયત્ન કરી જોઇએ.

તે ઉપરથી ફરીને ઉદ્યોગ કરતાં ધોધાના નાગર રણછોડદાસ (જે બીજા એક આરબ જમાદારના વકીલ હતા તથા જેઓ પોતાની ફઇના દીકરા ભાણજીભાઇના જમાઇ હતા.) તેની હથ્થુ વિષ્ટિ ચલાવી. પણ કારભારી વિરૂધ્ધ હતા તેથી કોઇ મદદ તો આપે નહિ, માટે ડભોઇ મુકામે શ્રીમંત સ્વારી હતી ત્યારે એકલા લાગ જોઈ શ્રીમંતને રણછોડદાસ મળ્યા, તથા વિનંતી કરી કે, તાપીદાસ અને ત્રીકમદાસને મારવા છે કે જીવાડવા? ત્યારે શ્રીમંત મહારાજા સાહેબ કૃપાવંત થઇ બોલ્યા કે, "એકવાર કારભારી આંકડો મુકે તે સ્વીકારી કેદખાનાં બહાર નીસરી જાઓ; પછી મારાથી જેટલો બચાવ થશે તેટલો કરી આપીશ."

આ પ્રમાણે આશ્વાસન હજુર તરફથી મળતાં વિષ્ટિ ચલવી કારભારીએ નામ પાર્યું તે સ્વીકારી, તેના હથ્થુ ખુલાસો લઇ બહાર નીકળ્યા અને શ્રીમંતે પણ પોતાનું વચન પાળી દંડનો બોજો હલકો કર્યો; એટલે જે આંકડો ભરવો ઠર્યો તે ભરાતાં સુધી ત્રીકમદાસને હજુરમાં "ઓલ" તરીકે રાખી તાપીદાસ જુનાગઢ આવ્યા.

તે સમયની કાઠિયાવાડની રાજકીય પરિસ્થિતિ

આ વખતમાં એમ રીવાજ હતો કે દશેરા પછી વડોદરેથી મોટી ફોજ મુલકગીરી ઉઘરાવવા નીકળતી, તે પાંચ છ મહીનામાં મુલુકગીરી ચુકવતી કરી પાછી વડોદરે જાતી અને વડોદરા તરફના મામલામાં ફોજને ઘણી વખત રોકાવું પડતું એટલે કાઠિયાવાડમાં સ્થિરતાથી શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારના સરદારો બારેમાસ રહેવા પામતા નહી, એટલે તેમની ગેરહાજરીમાં જુનાગઢ, ભાવનગર, જામનગર વગેરે રાજ્યોની ફોજે કાઠિયાવાડમાં નીકળી પડતી અને અડોસી પડોસી નબળું રાજ્ય હોય તેનો ગીરાસ આ સબળ રાજ્યો લઇ લેતાં અને કાઠીઓનાં ધાડાં નીકળતાં. તે મુલકમાં લુટ જ કર્યા કરતાં, તે જ્યારે ગાયકવાડ સરકારની ફોજ દેખાવ દે ત્યારે સૌ સૌની હદમાં પેસી જાતાં. આવી વસ્તુસ્થિતિ હતી.

ગાયકવાડ સરકારની ફરી કૃપા

ત્રીકમદાસજી "ઓલ" તરીકે વડોદરે રહ્યા હતા ત્યારે સં. ૧૮૩૪ માં શ્રીમંત ફતેહસિંહરાવ મહારાજે જાતે ફોજમાં રહી મુલુકગીરી કીધી. તેનું કામ "ઓલ" નિમિત્તે સાથે રાખી ત્રીકમદાસને જ હાથે શ્રીમંતે લીધુ. તે પછી જુનાગઢથી અવેજ આવ્યો ને ભરણું થઇ પાર પડ્યા એટલે સં. ૧૮૩૫ માં ત્રીકમદાસે ઘેર જવા રજા માગી, ત્યારે તે સાલની મુલુકગીરીની ફોજ સંબંધે મહારાજે જ આજ્ઞા આપી તથા પાછું ચાકરીમાં આવી હાજર થવા હુકમ કીધો. આ પ્રમાણે શ્રીમત ગાયકવાડ સરકારની હજુરમાં રહી વડીલોપાર્જિત દફતરનું કામકાજ કરવું શરૂ કર્યું.

સંવત્ ૧૮૩૫ ની આ ચુકવતી તમામ પણ ત્રીકમદાસને જ હાથે થઈ હતી અને જગો જગોની ચડાઈ, લડાઇ, સમાધાન વિગેરે કામોમાં ત્રીકમદાસને વિશેષ પુછવામાં આવતું હતું.

સમકાલિન રાજદ્વારી પુરુષો

આ વખતે કાઠિયાવાડમા જામનગરના રાજ્યમા મેરૂ ખવાસ, જુનાગઢમા અમરજી દિવાન, ભાવનગરમા હામેર સાહેબ આતાભાઇ, પોરબંદરમા ઠક્કર પ્રેમજી અને રાણા સુલતાનજી તથા ગોંડળમા કુંભોજી-વિગેરે મહા મુત્સદ્દી પરાક્રમી વીર પુરૂષો હતા તથા મચાપોચાને તો દાદ આપે તેવા ન હોતા, પણ શ્રીમત ફતેહસિહરાવ મહારાજ પોતે શૂરવીર, બહાદુર અને ડહાપણદાર હત તેથી કાઠિયાવાડમા ફતેહમદીથી કાર્ય સિદ્ધ કરી વડોદરે પધાર્યા અને ત્રીકમદાસ જે કેટલોક વખત સુધી શ્રીમત સરકારની સ્વારી સાથે હતા તે ઘર તરફ આવ્યા

અધ્યાય ૪ થો

પરબતનાથ શ્રીરણછોડરાયજીની પધરામણી

સંવત્ ૧૮૩૫ માં ત્રીકમદાસજી જુનાગઢ પાછા ફર્યા પછી જુનાગઢ રાજ્યમાં નોકરીનો સીગો પામ્યા. આ વખતે જુનાગઢમાં અમરજી દીવાનનો કારભાર હતો. તેમાં ત્રીકમદાસ માંગરોળ પાસે આવેલા જુનાગઢ રાજ્યના "સીલ" મહાલના વહીવટદાર નીમાયા હતા તથા તે અંગે 'સીલ' રહેતા. સીલ ગામ માંગરોળની નીજદીક હોઈ પોતાના કુળધન ઇષ્ટદેવશ્રી પરબત મહેતાના પતિ શ્રીરણછોડરાયજીનાં દર્શને વારવાર માંગરોળ જતા પણ ખરા.

રણછોડજીની પધરામણી

આ વખતે પ્રભુ ઇચ્છાથી એવો કીસ્સો બન્યો કે, માગરોળમાં મુસલમાન શેખોનું રાજ્ય હતું. તે રાજ્ય જુનાગઢને તદ્દન તાબે હજુ થયું હતું નહિ, પણ વારંવાર સામુ થયા કરતું. એ પ્રમાણે આ અરસામાં તેવું એક ત્યાંના મુસલમાનોનું હુલ્લડ થયું, તે હીંદુઓ સામે અને વિશેષે કરીને નાગરો સામે; કારણ કે અમરજી દીવાન જેઓ માંગરોળ જુનાગઢ તાબે કરવા માગતા હતા અને તાબે કર્યું હતું. તેઓ માંગરોળ નીવાસી નાગર હતા. મુસલમાનો ઉપાડો લઇ શ્રીરણછોડજીના મદિરપર ધસારો કરી આવશે એવો ખરેખરો ભય, તે શ્રીની સેવા કરનારા સેવકો પૈકી વારાવાળા નાથજી સેવકના જાણવામાં આવ્યો, તેથી શ્રીને શયન કરાવીને સાથે લઇને સોપો પડી ગયા પછી પગપાળા "સીલ" ત્રીકમદાસ પાસે અધરાતે આવ્યા. "સીલ" તે મહાલનું મુખ્ય સ્થળ હોઈ માંગરોળ નજીક હોવાથી એક કીલ્લાવાળુ ગામ હતું, તેથી નાથજી સેવકે ત્રીકમદાસને હાકલો મારી જાહેર કરાવ્યુ. તે ઉપરથી ત્રીકમદાસ કીલ્લા ઉપર આવ્યા અને પુછયુ કે, "કોણ છે?" ત્યારે સેવકે કહ્યું કે— "હુ નાથજી સેવક" ત્યારે ત્રીકમદાસે આમ અધરાતે આવવાનું કારણ પુછયું તો સેવકે જવાબ વાળ્યો કે "દરવાજો ઉઘાડો એટલે અંદર આવીને કહું." ત્યારે ત્રીકમદાસે ફરીથી પુછયું કે "કહો તો ખરા," ત્યારે સેવકે માંગરોળમાં

મુસલમાનોનો ઉપદ્રવ ઉભો થયાની વાત કહેવા માંડી આ ઉપરથી એકદમ અધીરા બની વચ્ચેથી જ શ્રીમહારાજ બોલી ઉઠ્યા કે "પણ રાજાધિરાજ ક્યાં?" ત્યારે સેવક કહે "મારી સાથે લાવ્યો છું" એટલે શ્રીમન્તાસે ઝટ દરવાજે ખોનાની સેવકને શ્રીસહિત અન્દર લીધા તથા પાછો દરવાજો બંધ કરાવી થાણામાં જઈ બધી વાત સાંભળી, શ્રીને પેટાડીને સેવક લાવેલા હોવાથી ખામા મંદિરની તજવીજ લગાવી, શ્રીને મા પોતાના થાણામાં રાખ્યા પછી તુરત જુનાગઢ લખી ત્યાં કોઈના પકતર જેવા મકાનને ખરીદ કરી તેને ખામા કરાવી તેમાં પધરાવ્યા (આ બનાવ સં ૧૮૩૫ થી ૧૮૩૭ ના ગાળામાં બન્યો)

એક ચમત્કાર

તે દહાડે તો એક જ ઘરમાં શ્રીરણછોડરાય અને ખટના સહિત સેવકો રહેતા હતા આ વખતે એક નોંધવા લાયક ચમત્કારી એવી બીના બની કે, સેવ કરી શ્રીને પોઢાડી જેવા સેવક સુવાનું કરતા હતા ત્યાં, એ પન્તર વહેમવાળુ ઘર હોવાથી ભુતાવળે જાગી, કલમલાટ મચા યો, પણ નજરે કાંઈ દેખાય નહિ, તેથી ધીરજ રાખી સેવકે પુછ્યુ કે, "ભાઈ! આહીં શું છે? આ તો મંદિર છે અમે તમારૂ શુ બગાડયુ?" વિગેરે ત્યારે જવાબ મળ્યો કે "પરસાદ લાવો, પરસાદ લાવો" એટલે સેવકે તુરત ઉઠી પર સાદ માંડ્યો ત્યારે અનેક લાંબા કરેલા હાથો માત્ર દેખાયા, તેથી તે દરેક હાથમાં સેવકે થોડો થોડો પરસાદ આપ્યો, એટલે તે હાથ અદ્રશ્ય થતા "મુક્તિ થઇ, મુક્તિ થઇ" એમ અવાજ કરતા, અવગતે ગએલા આત્માઓ જતા રહ્યા અને મુક્ત થયાથી પાછો દેખાવ દીધો નથી

પર્વત મહેતાના ઇષ્ટદેવ રણછોડજીનો ઇતિહાસ

ત્યારબાદ કેટલી મુદતે જુદુ ઘર સેવકોના સમાસ માટે નજીકમાં લઇ દીધુ અને મૂળ ઘરમાં પ્રભુનુ નિજમંદિર, શય્યા મંદિર, ભોગ મંદિર, સર સામાન વગેરે વૈભવ રહેવા લાગ્યો છે તે પ્રમાણે આજ સુધી મંદિર તથા સેવકવાળુ જુદુ ઘર તેમ ને તેમ છે આ ઉપરાંત સેવકના વંશ વિસ્તારે નવા સપાદન કર્યાં તે ઘરો જુદા છે.

(૧) શ્રી રણછોડજીને જુનાગઢ રાજ્ય તરફથી 'ચાખવું' ગામ અરપણ થયું. તેનો ઉપભોગ હજુએ નાથજી સેવકના વંશજો સેવાના વારા પ્રમાણે વહીવટ કરીને લે છે, અને નાગરવાડામાં આ મંદિર હોવાથી નાગરો શ્રદ્ધાપૂર્વક યથાશક્તિ ભેટ સેવા કરે છે, તેથી આજે આ મંદિરનો વૈભવ શ્રી ગુંસાઇજી મહારાજોની હવેલી જેવો છે.

(૨) આ નિધિ સંબંધે જુનાગઢના ગોસ્વામી શ્રી મગનલાલજી મહારાજ આજ્ઞા કરતા કે " યહ નિધિ હમારાપર મિરાજતે તો હમસેં બાત કરતે "–એવું સુંદર પ્રતાપી છે. તેમ જ નાથજી સેવકના વંશજોને, તેના માંગરોળ નીવાસી પીતરાઇઓ, જેમને પછી માંગરોળના ખાલી પડેલા મંદિરમાં બીજું સ્વરૂપ પધરાવવું પડ્યું તેઓ–"ચોર" કહે છે.

(૩) એ રીતે ત્રીકમદાસના પૌત્ર ગવરીદાસના પુત્ર–**રઘુનાથરાય**ભાઇ જેઓ પોતે પણ પ્રભુના અનન્ય ભક્ત હોવા ઉપરાંત કવિ પણ હતા, તેના શબ્દો જે આ જગ્યોએ ટાંકવામાં આવે છે તે આ પ્રમાણે છે.–

" જયમ પરગત સારૂ પ્રભુ દ્વારકાંથી માંગરોળ આવ્યા ત્યમ જ તે ત્રીકમદાસ ઉપર કૃપા કરી જુનેગઢ **પધાર્યા ને તે જગે મંદિર તેને જ હાથે** અંગીકાર કર્યાનું તથા તે મંદિર ફરી કલ્યાણરાય ઉપર કૃપા કરી દુરસ્ત કરાવ્યું. નિજ મંદિરમાં સાંકડમાં સેવક સુદ્ધાની રેણાક હતી, તેમાં ગવરીદાસની અનેક સેવા લીધી; તેમ સેવકોની રેણાક જુદી કરાવી, કલ્યાણરાયની સેવામાં રૂપાનું પારણું અંગીકાર થએલ છે."

આ કલ્યાણરાય તે રઘુનાથરાવભાઇના નાનેરા ભાઇ થાય તથા કાઠીઆવાડ પોલીટીકલ એજંસીના દફતરદાર (નેટીવ એજંટ)ને હોદ્દે પહોંચેલા પુરૂષ હતા.

(૪) ત્રીકમદાસ ખુદના પુત્ર રેવાશંકર પણ પોતાના ચંદ્રાવળાની ૧૮ મી કડીમાં આવી જ મતલબનું લખે છે.

ખુદ ત્રીકમદાસના પદોમાં પરગત મેહેતા નિધિ શ્રીરણછોડરાયજી વિષે એટલી બધી ઉત્કટ ભાવના જોવામાં આવે છે કે તે ઉપરથી, તે નિધિ

જુનાગઢ વિષે ત્રીકમદાસ પોતાના ખાસ ભક્ત ઉપર કૃપા કરી પધાર્યાનું માન્યા વગર છુટકો થતો નથી. જો તે નિધિ દુર પલ્લે માંગરોળ જ હત અગર જેમ પરબત મહેતા ઉપર કૃપા કરી પધાર્યા તેમ ત્રીકમદાસ ઉપર કૃપા કરી પધાર્યાનું ન બન્યું હત તો તે નિધિમાં અર્ચાવતારમાં–મૂર્તિમાં આટલી બધી ભક્તિ ત્રીકમદાસને થાત કે કેમ, એ વિચારવા જેવું છે, અને માંગરોળમાં કાંઇ પણ ન કરતાં સ્થાપી જુનાગઢમાં આટલું ખર્ચ વિગેરે કરત કે કેમ તે પણ વિચારવા જેવુ છે.

(૫) જુનાગઢ રાજ્યે પણ એકદમ ચાખનું ગામ અર્પણ કર્યું તે બીના પણ એક રીતે આ નિધિ મૂળ હોવાની વાતને પુષ્ટિ આપે છે. કેમકે આ અરસામાં જુનાગઢમા અમરજી દીવાન તથા તેના વશજો દીવાનપદે હતા. તેઓ પણ માગરોળથી આવીને રહેલા નાગરો હતા તથા રાજ્યદ્વારી બાબતમાં તથા ચુસ્ત શૈવી હોઇ, ધર્મની બાબદમાં ત્રીકમદાસ તથા તેના પરિવારના પ્રતિસ્પર્ધી હતા, એમ હવે પછી આવવાના ત્રીકમદાસના ચરિત્રથી ખાત્રી થશે. માટે જો જુનાગઢ પધાર્યું તે સ્વરૂપ મૂળ રણછોડજીનું નહોત અને ત્રીકમદાસે માત્ર સ્થાપેલ નવીન જ દેવની મૂર્તિ હોત તો જુનાગઢ "ચાખવા" ગામ અર્પત કે નહિ તે સવાલ છે. પણ આ દીવાન કુટુંબ માંગરોળનું હોવાથી તેઓ તે વખતની ખરી હકીકત જાણતા હતા, તેથી જ તે અમરજી દીવાનના પુત્ર રણછોડજી જ–(જો ત્રીકમદાસ ઉપર કૃપા કરી એ જ પ્રભુ જુનાગઢ પધાર્યાની વાત ખોટી હત તો) પોતાની તવારીખ–ઇ–સોરઠમાં (જુવો બર્ગેસ સાહેબનો ઇંગ્રેજી અનુવાદ) કોઇ પણ વાક્ય લખત જ નહિ.*

---

* About 200 years ago on the stair-case of the Gomati river, the image of Ranchhod Raya was found by Parbat Mehta and is to this day worshipped in a Vaishnava temple of Junaghad (pp57) (Twarikh-i-Sorath. of Divan Ranchhodji, translated by J. Burgess)

(૬) આધુનિક કાળમાં પણ માગરોળનિવાસી વૈકુંઠવાસી અનતપ્રસાદ ત્રીકમલાલ વૈશ્નવ, જેઓ રાધનપુરના કારભારીના હોદ્દા સુધી એક સમયે પહોચેલા, તેઓ પણ પોતાના રચેલા પર્વત–આખ્યાનમા તે સ્વરૂપ જુનાગઢ બીરાજતુ હોવાની વાત સ્વીકારે છે. (જુઓ માસિક "આનદ", ચોથો અતાર, અક ૭ મો, પાન ૧૯ ઉપરનુ પદ —

રાગ માઢ

......'હજુ બીરાજે જુનાગઢમાં દિવ્ય રૂપ શુચીકાયા,
અનંત ગુણગણુ તેના આજે, અતિ આનંદે ગાય'

* * * *

આ અનતપ્રસાદભાઇ વૈશ્નવ હોઇ પરબત કુળમાં જ જન્મેલા હતા.

(૭) રા બા હરગોવીંદદાસ કાટાવાળા પણ "ત્રિમાસિક પ્રાચીન કાવ્ય" (અક ૩, સને ૧૮૮૫) મા તે જ વાત સ્વીકારે છે "જ્યાથી મૂર્તિ ઉપડી ત્યાં આગળ નાનો ખાડો દેખાયો એ ખાડો અદ્યાપિ છે અને તેમાં ખાગવાનું વાણુ મુકીએ તો પણ તાગ આવે નહિ એમ લોકો કહે છે એ મૂર્તિ હાલ જુનાગઢના નાગરવાડામા દેખરફલીયે છે અને તેની પુજાપાની ને વ્યવસ્થા મજમુદાર ને બીજા નાગરોની સમતિથી ચાલે છે" આ પ્રમાણે પરમત મહેતાવાળા શ્રી રણછોડરાયજી ત્રીકમદાસ ઉપર કૃપા કરી જુનાગઢ પધાર્યાની ટુક હકીકત તથા તેને પુષ્ટી આપનારા પુરાવાનો અહેવાલ પુરો કરી આપણે ત્રીકમદાસની વાત આગળ ચલાવીશુ

અધ્યાય ૫ મો

ત્રીકમદાસનું ચરિત્ર (સંવત્ ૧૮૩૮ થી ૧૮૪૫)

જુનાગઢની નોકરી

ગયા અધ્યાયમાં લખ્યા પ્રમાણે ત્રીકમદાસજી જુનાગઢ રાજ્યમાં નોકરીમાં હતા તે દરમ્યાન સંવત્ ૧૮૩૫ થી ૧૮૩૭ સુધીનું મુલુકગીરીનું ચુકવણું શ્રીફત્તેહસિંહરાવ મહારાજે ઉઘરાવેલું. સંવત્ ૧૮૩૭ માં જ્યારે શ્રીફત્તેહસિંહરાવ મહારાજની ખાસી સ્વારી ફોજ સાથે કાઠીયાવાડમાં આવી, ત્યારે જુનાગઢનું ચુકવણું કરવા નવાબ સાહેબનો હુકમ લઈ દીવાન અમરજીએ ત્રીકમદાસને, વડોદરાના તે વાકેફગાર હોઈ ઉપયોગી થઇ પડશે એમ જાણી, લશ્કરમાં મોકલવા ઠરાવતાં, ત્રીકમદાસે કહ્યુ કે, "મારી સાથે કોઇ બીજા માણસને મોકલો." તેથી તેની સાથે એક પ્રમાણિક નાગર ગૃહસ્થ–શીવદાસ ધણજી–ને મોકલ્યા. તે બન્ને જણા લશ્કરમાં ગયા અને ત્રીકમદાસ શ્રીમંત મહારાજા સાહેબને મળ્યા અને જુનાગઢનું ચુકવણું કર્યું.

કેટલાક દિવસ શ્રીફત્તેહસિંહરાવ મહારાજે ત્રીકમદાસને ફોજમાં સાથે રાખી તેના હથ્થુ તાલુકાઓના તોડ પાડ્યા ને ફોજ વડોદરા તરફ વળી. લીંબડી નજીક ત્રીકમદાસે જુનાગઢ જવા આજ્ઞા માગી, ત્યારે શ્રીમંતે ફરમાવ્યું કે– "તું સાથે ચાલ." ત્યારે ત્રીકમદાસે ધણીની કૃપા માની વિનંતિ કીધી કે, "અમારૂં સર્વસ્વ સાચા ધણી જે ગણું તે આપ છો, પણ તુરત જુનાગઢથી ગુજરાન મળે છે, તેની વતી હું આંહી આવેલ છઉં, તેથી એકવાર જવા ઘો તો ત્યાં જઈ, રજા માગી પાછો આવી હાજર થાઉં." એટલે શ્રી મહારાજ સાહેબે રજા આપીને કહ્યું કે, 'જઇને આવજો.' ત્યારે ત્રીકમદાસે ફરી અરજ ગુજારી કે, "આપ પાસે આવવા ધારણા હતી ત્યાં હવે આપ કૃપાયુક્ત થઈ ફરમાવો છો તો યાદી રાખી એક રૂકો (આજ્ઞાપત્ર) મોકલવા વિનંતી છે, જેથી એ વસીલે જુનાગઢ દરબારથી રજા માગવામાં ઉપયોગી થાય

તથા વતનમાં વજન પામી આવી શકાય." એટલે "ઠીક" એવું આશ્વાસન-પૂર્વક વચન તથા પોશાક વસ્ત્ર આપી વિદાય કીધા અને શ્રીમત સ્વારી વડોદરે ગઇ.

પાછા ગાયકવાડને ત્યાં

વડોદરે પહોંચી પોતાના વચનની સ્મૃતિ ચિત્તથી દૂર થવા ન પામે તે સારૂ યાદ રાખી, શ્રીમંતે એક રૂક્કો (આજ્ઞાપત્ર) ત્રીકમદાસને હજુરમાં તેડવા સંબંધનો, જાસુસ સાથે મોકલ્યો, તે સંવત્ ૧૮૩૭ ના શ્રાવણ માસની જન્માષ્ટમીએ મળ્યો. તેથી જરૂરી કામથી ઉકેલી, જુનાગઢ સરકાર તથા કારભારીને હુકમપત્ર બતાવી, રજા માગતાં નવાબ સાહેબે પ્રસન્નતાપૂર્વક રજા આપી કહ્યું કે, "હું જાણતો જ હતો કે તમારા ધણી તમને અમો પાસે રહેવા નહિ દે. ખેર જ્યાં જાશો ત્યાં અમારા મટતા નથી." પણ દીવાને અંદરખાનેની ઇચ્છાથી ના પાડી કે, 'આંહીંનું રીજક હેલી ત્યાં જવું તે ઠીક નહિ તથા તમોને આંહી ગુજરાન ચોકું મળે છે એ મારા ધ્યાનમાં છે;' તેથી એક ગામ ઇનામ આપવા પોતાની ઇચ્છા દેખાડી અને વધારામાં ઉમેર્યું કે, 'એક વાર દક્ષિણીના દરબારમાંથી માંડ જીવતા નીમરી આવ્યા તેથી ફરી તે તરફ જાવું એ મારી સલાહ નથી, પછી તો જેમ મરજી.' આ બધુ ત્રીકમદાસ કેમે કરી ન જાય એ ઇરાદે કહેલુ, કારણ કે તેને લાલચ આપી જુનાગઢમાં પોતાના દાબ તળે રહેવા દઇ વધવા ન દેવા–એવી માંહેથી તેની દાનત હતી. તે વખ્તે ત્રીકમદાસે જવાબ દીધો કે–"કીસ્મતમાં હશે તે થાશે, પણ આ વખ્ત મારા ધણીએ યાદ કીધો ને હું ગયા વિના ન રહું. વળી અમે વડીલોપાર્જીત ત્યાંના છીએ તેથી ત્યાં ગયે જ અમારૂં કલ્યાણ થાય." એવું કહી રજા માગી ન માગી કરી ઝટ સારૂં મુહૂર્ત જોઇ વડોદરે જવા રવાના થયા, તે દશેરા અગાઉ વડોદરે પહોંચી ગયા.

આજ અરસામાં દશેરાની સ્વારી (બાદ શ્રીમંત મહારાજા સાહેબ,

કોઇને ખબર ન પડે તેમ, છડી સ્વારીથી એકના ગોવીંદપન્ત મામાને (જે કારભારી હતા) લઈ બોરસદ ગયા, તથા ત્યાં જઈ તુર્ત મામાને કારભારથી ભ્રષ્ટ કરી, કેદ પકડીને પીંજરામાં રાખી વડોદરે આવ્યા, તથા રા. હીરાજી બાબાને કારભાર સોંપ્યો તથા તુરત કાઠીયાવાડ ફોજ લઇને પોતાના ભાઈ શ્રી માનાજીરાવને જવા હુકમ કરી, ત્રીકમદાસને નિરાળું જ કાઠીઆવાડની મુલુકગીરીનું કામ સોંપ્યું, જે તેમણે ઘણી સારી રીતે પાર પાડયુ, અને પ્રસન્નતા મેળવી

રવળુજીનાં કારસ્થાન

સવત્ ૧૮૪૦ મા ખીસ્મત યોગે જુનાગઢના અમલની પક્ષની ખપ પવી, નાહક કશા તુફાનને પડખે નહીં છતા, ત્રીકમદાસને ચતગોજ તસ્દી ભોગવવી પડી તે એ રીતે કે—આ સાલની મુલુકગીરીમા ખામી સ્વામી શ્રી મુરારરાવ ગાયકવાડની હતી અને સુબાગીરી લક્ષ્મણ શામરાજ (ઉર્ફે નાનાસાહેબ)ની હતી તથા તે સાથે રવળુજી (Ralloji) સીંધીયા, જેઓ સીંધીયા સરકારના નજીકના સબધી હતા તથા કુટુંબના કંઇક કીસ્સાથી નીસરી આવતા, શ્રી ગાયકવાડ સરકારે તેને ઇજ્જતથી રાખેલ તેને ફોજમા જવા ફરમાયશ થતા તે પણ ભેળા હતા આ રવળુજી સિંધિયા ગીરીનારની યાત્રાએ જાતા તેને જુનાગઢના દીવાન અમરજી સાથે મળવું થયુ તથા સબધ બધાયો બરદાસ્તથી ખુશી થઇ સિંધિયાએ કાંઈ માગવાનું કહેતા તેણે 'પોતાનુ કાઇ થાય તો પોતાના છોકરાની સહાયતા કરવી' એવી રવળુજી પાસે માગણી કરી અને રવળુજીએ તેમ કરવા વચન આપ્યુ

ત્યારબાદ આ સાલમા જ, જ્યારે ગાયકવાડી ફોજ બાબરીયાવાડમાં હતી ત્યારે દીવાનજીનો વધ થયો આ વખતે દીવાન અમરજીના કારભારમા ત્રીકમદાસના પુત્ર મનોહરદાસ લશ્કરમાં પેશકાર હતા તથા કશા ફદ ફીતુરમા ન રહીને નોકરી કરતા હતા તેને, ત્રીકમદાસ મોટી સરકારમા નોકર છે

માટે ઉપયોગી થશે એમ દુરદેશી વાપરી ખુદાવિંદ નવાબ સાહેબે તેડાવ્યા તથા 'તું તારે સરકાર ચાકરીમાં હાજર રહેજે.' એમ ફરમાવી દીવાનનું કુલ મરખાનું તેને સોંપ્યુ અને મનોહરદાસને તે લેવુ પડયુ, કારણ કે તે ન માને તો ખુદાવિંદ નવાબ સાહેબ ધણી, તેથી જે ચાહે તે કરે

આ ઉપરથી ઇર્ષ્યા લાવી દીવાન અમરજીના કુટુબીએ રવજી સિંધિયાને માણુસ મોકલી સહાયતા કરવા વિનંતિ કરી શ્રી મુરારરાવ પહેના જ આવેલા હોઇ બીનસાકેફગાર હતા, તેને રવજીએ 'આ પ્રસગે જુનાગઢ હસ્તગત કરી લેશું'–એમ સમજાવી ઉના મારી લસ્કર સુદ્ધા જુનાગઢ નજીક ધંધુસર નામે ગામ છે ત્યા આવી પહોંચ્યા તથા ત્યા દીવાનજીના કુટુબીઓ, રણછોડજી દીવાન વીગેરે તેને જાહેર રીતે મળી ગયા અને છુપી મસલતમા રવજીને તેઓએ એમ સમજાવ્યુ કે, હાલ જુનાગઢમા કરતા હરતા મનોહરદાસ છે, માટે ત્રીકમદાસને પ્રથમ કેદ કરો તો નવાબ સાહેબ પછી જેમ તમે ધારશો તેમ કરશે પરતુ ત્રીકમદાસ ઠેઠ હજુર વિદિત માણસ એટલે તેના ઉપર એમએક હાથ શી રીતે નખાય ? તેથી તેના ઉપર ખોટો આક્ષેપ નાખી વડોદરે લખ્યુ કે–'જુનાગઢનુ સ્વસ્થાન સ્વતંત્રપણાથી મસુમા આપણા હસ્તગત આવી જાય તેવુ છે, પણ તેમા આપણા જ માણસ આડે આવે છે, કારણ કે ખુદ નવાબ સાહેબ પાસે ત્રીકમદાસના ચીરજીનો માણુ છે, તેથી તે વાત સમી પડવા દેતા નથી માટે ધણીનો હુકમ હોય તો અમુક જ રોજ ત્રીકમદાસને નજરકેદ રાખીયે તો કામ પાર પડે તેમ છે' તેનો એવો જવાબ આવ્યો કે–'એ આસામી સરકારની છે શીરફરાજી એતરાજીનો બાધ નથી એ સ્વસ્થાન સરભર કાબુમા જ આવી જાતુ હોય ને ત્રીકમદાસ એ કારસ્તાનમા વચ્ચે આવતા જ હોય, તો તેને ચાર દહાડા કેદ રાખવા વિચાર જેવુ નથી' આવો જવાબ છતાં જરા લાભો અદેશો ન કરતા, ત્રીકમદાસને લસ્કરમા કેદ કરી બેડી નાખી ચોકીમા રાખ્યા પછી જુનાગઢ ઉપર દામ–રોઆબ ચલાવતા, ખુદ નવાબ સાહેબે સરકારનો દબાવ પોતા ઉપરથી ઉતારવા સારૂ

તુરત દીવાનજીના દીકરાને કારભારીનાં વસ્ત્રો આપી સરમરમાં મોકલ્યા, એગ્લે તેણે રવગુજીને સમજાવી, ખુદ નવાબ સાહેબને પ્રસન્ન રાખવા લાગ્યુ લશ્કરને વિદાય કીધુ તથા તે ગુજરાત તરફ રવાના થયુ; કારણ કે ખરી રીતે જુનાગઢ સ્વસ્થાન હાથ આવે એવુ મૂળથી તો હતું નહિ માત્ર અદાવતી પુરષોની સગતિએ નાહક ત્રીમ્મદાસની આમરૂ લેવી હતી તથા દીવાનજીના પુત્રોને કારભાર આપવાનો જ અદરથી હેતુ હતો

ઉપર વર્ણવી તે અદાવતને લઇ મનોહરદાસ જીવતા બહાર જવા ન પામે એવી તજવીજ વિરૂદ્ધ પક્ષે કરી, પણ તે ગેટ ટપી ભાગી છુટયા, તે એકદમ પરબાર્યા વડોદરે જઈ હજુર સુધી પહોંચી અરજ કરતા, રવગુજી વિરુધ કાઈ પોતાના જાણવામા અગાઉ આવેલ તેમા શ્રી મહારાજા સાહેબને જુનાગઢ હાથ આવશે એવુ નક્કી જેવુ ખોટુ લખી, તેવુ કાઈ ન કરતા ગેઈની અદાવતે ત્રીકમદાસ, જે સરકારના આબરૂદાર આમામી હતા, તેની ફજેત પાડી, એ વાતથી શ્રીમત સરકાર બહુ ગુસ્સે થયા. સુબા નાના સાહેબ તથા રવગુજી સીંધિયાને તેના વકીલોએ તે હકીકત લખી જણાવતા, નાના સાહેબ સુબાએ તો પોતાની બચાવની કાઈ બારી રાખી હશે, તે પ્રમાણે બચાવ લખતા રવગુજીનું જ આ કારસ્તાન છે, એમ શ્રીમતનો નિશ્ચય થયો અને ત્રીમ્મદાસને છુટા કરવા માણુમો રવાના કર્યા આ વખતે લશ્કર પણ ગુજરાતની સરહદ સુધી પહોંચ્યુ હતુ. ત્યા શ્રીમંત સરકારે ત્રીકમદાસની બેડી તોડી ખુલાસો કરવા સારૂ પોતા પાસે આવવા જાસુસો મોકલ્યા છે, તે ખબર પોતાના વકીલ મારફત અગાઉથી રવગુજીને પડતા, પોતાના કુલ રસાલા સહિત, લશ્કર પડયું મુકી, જલદીથી ગુજરાતની સરહદ વટાવી ગયા અને જાસુસોએ આવી ત્રીકમદાસની બેડી તોડી અને તુરત લશ્કર વડોદરે ગયુ

વડોદરામા શ્રી. મહારાજાએ ત્રીકમદાસને હજુરથી વસ્ત્ર આપ્યાં. તે વખતે ત્રીકમદાસે અરજ ગુજારી કે, 'અનદાતા, પોતાનો શો અપરાધ છે,

તેની આપ ધણી હજુર ચોખ્ખી થયા વિના, પોતે કેવી રીતે વસ્ત્ર લઇ શકે ?' ત્યારે ખુદ શ્રીમતે પૂર્ણકૃપાએ આજ્ઞા કીધી કે, 'આ વાતની વિગત પક્કેપણે પોતે જાણે છે અને સર્વ વાતની ગણત્રી સરકારના લક્ષમાં છે, માટે તમારે તે વિષે કાંઇ ક્ષોભ ન રાખવો ' આમ શ્રીમતે આશ્વાસન દીધું.

આ પ્રમાણે સંવત્ ૧૮૩૮ થી ૧૮૪૫ ના વર્ષ સુધી અને તે પછી પણ દરસાલ દસ્તુર પ્રમાણે લાગટ ફોજ કાઠીયાવાડમા આવી, તેમાં ત્રીકમદાસનુ કામકાજ દસ્તુર પ્રમાણે બનકે વધારે જબરદસ્તી ચાલ્યુ તથા શ્રી ફતેહસિંહરાવ મહારાજ પોતે, કોઈ વખત કોઇ સુબા વડોદરે આવ્યા પછી તેના ખર્ચ સબધે માહાપુલી જેવુ નજરે દેખે, તો લાગતો જ ત્રીકમદાસને હજુરમા તેડાવી કાની રીતે પુછે તે વખત ત્રીકમદાસ આવક ખર્ચનો વિધિ કહી સમજાવી ગળે ઉતારે ત્યારે શ્રીમતને ખાતરી થાય

મુલુખગીરીનો તેમના હસ્તકનો હિસાબ તમામ અસલ હજુર ફડનીસ કચેરી તરફ મુલુકગીરી સરસુબા સાહેબને સોંપી દઇને, તેમના મારફત મોકલવામા આવતો હતો અને હાલ પણ ત્યા છે અને એ જ રીવાજ હજુ આજ સુધી ચાલુ છે માત્ર તેમા ફેર એટલો જ છે કે ઇ સ ૧૮૨૦ ની ત્રીજી એપ્રીલની ગોઠવણ મુજબ મુલુકગીરી સરસુબા સાહેબને બદલે પોલીટીકલ એજન્સી કાઠીયાવાડ મારફત તે કામ થાય છે

ઘણી વખત તો મુલુકગીરીની મહાન ફોજના સરસુબા તરીકે પણ કાઠીઆવાડમા ત્રીકમદાસેઅમલ ચલાવેલો છે એ રીતે ત્રીકમદાસ હમેશા પોતાના વડીલોપાર્જીત દરક તથા કામકાજ અને આબરૂ ઇતિમામમા સરકાર કૃપાથી ઘણી પ્રતિષ્ઠાને પામ્યા હતા, એ બાબતની ખાત્રી મુંબઈ ગવર્મેંટના રેકાર્ડ ઉપરથી થાય છે

અધ્યાય ૬ ઠ્ઠો

ત્રીકમદાસનું ચરિત્ર (સંવત્ ૧૮૪૬ થી ૧૮૫૪)

નવો વહીવટ-માનાજીરાવ

સંવત્ ૧૮૪૫ માં શ્રીમંત ફતેહસિંહરાવ મહારાજાએ કૈલાસવાસ કર્યો. તે પછી ચંદરોજ થોડો ઘણો હંગામો થઈ તુરતજ શ્રીમંત માનાજીરાવ મહારાજ ગાદીએ બેઠા તથા સર્વત્ર બંદોબસ્ત યથાયોગ્ય કીધો તથા કાઠીઆવાડની મુલુકગીરીને માટે પણ તેજ સાલમાં ગોવીંદ ચીંતામણ બક્ષી તથા બાબુકો નરેશ અને નારાયણ શ્રીપતિ, એ ત્રીવર્ગને નામે સુબાગીરી ઠરાવી ફોજને મોકલી. પૂર્વે શ્રીમાનાજીરાવ મહારાજ પોતે ફોજ સરદારીમાં પ્રાંત મજકુરમાં આવ્યા હતા, તેથી ત્રીકમદાસની ચાકરી આપના ધ્યાનમાં હોવાથી તેના ઉપર અંતરકૃપા વિશેષ, માટે ફોજને રૂખસત દેવા સમય ત્રીકમદાસને પાગાહ ઈનામની સનદ કરી આપી અને ત્રીવર્ગ પ્રત્યે આજ્ઞા કીધી જે પ્રાંતમજકુરમાંથી ઘોડાનો યોગ કરી આપી, પાગાહ આપવાનું ફરમાવી, પોતેજ હજુરમાંથી ડંકો નીશાન ઇત્યાદિની સોઈ કરી આપી. હજુર ફરમાન પ્રમાણે ત્રણે જણે સુકવતીમાંથી ઘોડાની તદબીર કરી મોજે ખોડુ, પ્રગણે વઢવાણ એ ગામે ત્રીકમદાસને પાગાહ આપી તથા તે પ્રમાણે સનદ પણ મળી. અગાઉ સંવત્ ૧૮૪૩ માં શ્રી. કૈ. ફતેહસિંહરાવ મહારાજે કાઠીઆવાડમાંથી ઘોડા પેદા કરી ત્રીકમદાસને પાગાહ ખડી કરી આપવા સુબા લક્ષ્મણરાવ શામરાજને હુકમ આપેલ, પણ સુબા મજકુરનું એ પ્રાંતમાં ગુજરવું થાતાં એ કામ એમને એમ રહી ગયેલ. દુકાળ સંબંધે સં. ૧૮૪૭ માં મુલુકગીરી બંધ રહી હતી અને સં. ૧૮૪૮ માં મુલુકગીરી ફોજના સરસુબા તરીકે હામીદ જમાદાર હતા. તેનું જુનાગઢ નજીક મુકામ હતું ત્યારે શીકારે ગયેલ. તેવામાં જુનાગઢના સીપાઇઓની ચોકી હતી; તેના સીપાઇઓએ બંદુકોનો બ્હાર કરતાં ખુદ જમાદારને જ ગોળી

લાગી તથા તેનું અવસાન થયુ. તે ખબર વડોદરે જતાં જ, ત્રીકમદાસ ફૌજમા છે, તે સર્વ કામ યથાયોગ્ય ચલાવી લેશે, એવી શ્રી મહારાજા સાહેબની સંપૂર્ણ ખાતરી હતી. તેથી બીજા સુબાને ન મોકલતા, સીબંદી, સીલેદાર, પાગાહદાર, સર્વ લશ્કરના સરદારો અને દરકદારો ઉપર, ત્રીકમદાસની મરજી પ્રમાણે રહેવા તેના ઉપર જુજવા પત્રો તથા ત્રીકમદાસ ઉપર "સહુ ફોજની સલાહ રાખતા હવે જે કાંઇ ચુકવણું વગેરે એ પ્રાતનું બાકી હોય તે ઉકેલી લઇ લશ્કર સુદ્ધાં હજુરમા આવજો" એવી રીતે હુકમપત્ર આવ્યાથી, ત્રીકમદાસે તે સુબાગીરીનો ચાર્જ લઇ ફૌજકશીથી મુલુકગીરી ઉઘરાવી વડોદરે ગયા.

શ્રીમત માનાજીરાવ મહારાજની માદગીને લઇને સંવત્ ૧૮૪૯માં તથા સંવત્ ૧૮૫૦મા શ્રી માનાજીરાવ મહારાજાએ કૈલાસવાસ કર્યાથી શ્રી ગોવીંદરાવ મહારાજ પુનેથી આવી ગાદીયે બેઠા એ બધી રાજ્યગરબડને લઇને આ બે વર્ષમા મુલુકગીરી (ગાયકવાડી) બધ હતી

શ્રીમત ગોવીંદરાવ મહારાજે ઘણા વરસ પુને કાઢયાથી પોતાની સાથે પોતાનાં ભરોસાનાં માણસોને પુનેથી લાવેલા આથી કરીને વડોદરા રાજ્યદ્વારી મંડળમાં મોટુ પરિવર્તન થયુ

ગોવિંદપંત મામા અને ત્રીકમદાસ વચ્ચે સુલેહ

શ્રી ગોવીંદરાવ મહારાજ ગાદી ઉપર સ્વસ્થ થયા એટલે સવત ૧૮૫૧ની શરૂમાં કાઠીયાવાડ જવાને તૈયાર કરેલી ફૌજની સુબાગીરીનો સીરપાવ ગોવીંદપત મામાને થયો. આ સખસ અગાઉ વર્ણવ્યુ છે તેમ *તાપીદાસના વખતમા (સવત્ ૧૮૩૦–૧૮૩૨) તેના તથા ત્રીકમદાસના* વિરોધી હતા તેથી, તથા રાવબાબા વીગેરે નવુ પુનાથી આવેલ મંડળ, તેની સાથે ત્રીકમદાસને પરીચય નહી તેથી, મુલુકગીરી કામદાર તરીકે કાયમ રહેવા વિષે ત્રીકમદાસને મન અદેશા જેવુ થઇ આવેલ, પરતુ જુના રાજ્ય મડળના જે કાંઇ માણસ હજુર રહેલા, તેની સીફારસથી તથા

રાવણાઆને, એ માણસ મોટી યોગ્યતાનું છે, તેને સરકારથી પ્રાગાઢ પર્યંત આબરૂ ઇજ્જત પણ તેવીજ આપેલ છે, વીગેરે સઘળી હકીકત સમક્ષ કાને આવેલ તેથી, તેણે શ્રીમંત મહારાજા સાહેબને પણ ત્રીકમદાસની લાયકી તથા યોગ્યતા જાહેર કરવાથી, તથા તેની ચાલ પણ તેવીજ નજરમાં આવતાં ખુદ શ્રી સરકારની તેના ઉપર સંપૂર્ણ કૃપા થઈ આવી. સુબાને વિદાય કરવા સમય, ખુદ સરકાર તથા કારભારી અને મામા એકાંતમાં બેઠેલા, તે વખતે ત્રીકમદાસ કચેરીમાં બહાર બેઠેલા, સાથે ગવરીદાસ પણ હતા. ત્રીકમદાસે ચોબદાર સાથે હજુરમાં કુરનીશ મુજરો કહેવરાવી મોકલતાં શ્રીમંતે કહ્યું કે, 'તેને અંદર બોલાવો. એ માણસ તો કાઠીયાવાડના મુખ્ય દરકદાર, છે તેને પણ પોષાક આપી સાથે મોકલવા છે.' તે પ્રમાણે કહી હજુરમાં તેડાવી શ્રી મહારાજા દેવપુજામાં બેઠેલા ત્યાં હેઠ ત્રીકમદાસને પણ બોલાવી બેસવા કહ્યું.

શ્રીમંત મહારાજા સાહેબ પોતે, ગોવીંદપંત મામા અને ત્રીકમદાસ સામું જોઈ બોલ્યા કે, 'પૂર્વેનું તમારે રાજ્ય કારભારને લઈ અનુચીત જેવું હતું, તે મારા સાંભળવામાં આવેલ છે; માટે આ વખતે હું તમને બન્નેને મુલુકગીરીના કામ ઉપર મોકલું છઉં. તેમાં બેદીલી રહે તો સરકારનો બીગાડ થાય, માટે આગલો કિલ્મિશ કોઇએ ન રાખવો,' વીગેરે સોગંદ દેવ આગળ પરસ્પર લેવા ફરમાવ્યું. ત્યારે ત્રીકમદાસે અદબથી અરજ કરી કે, 'સરકાર આજ્ઞા એજ સર્વોપરી ઇશ્વર આજ્ઞા પ્રમાણેજ લેખું છું. અમારાથી ચાકરીમાં તિલ માત્ર પણ તફાવત થશે નહીં. માત્ર આપ ખાવીંદ મારૂં કાંઇ મામાના હાથમાં સોંપી ભલામણ કરો કે, અમારા વિશે તેઓ કશો અંતર ન રાખે.' ત્યારે મહારાજે પોતાના દેવ ઉપરનાં બે પુલ તુલસી ઉતારી લઈ ઉભયતાની ઉપર નાંખી કહ્યું કે, 'હું તમને આ દેવદરમીયાન રાખી કહું છું કે એક ચીતે રહી સરકાર કામ સુધારા ઉપર નજર રાખી ચાલજો.' બન્નેએ સરકાર આજ્ઞા માથે ચડાવી, તુરત જ કચેરીમાં આવી, સુબા તથા કારભારી તથા ત્રીકમદાસને વસ્ત્ર આપી વિદાય કીધા.

મલ્હારરાવનું બંડ .

ફૌજ એક બે મુકામ વધી તેટલામાં ફાલ્ગે કડીના મલ્હારરાવ ગાયકવાડે વડોદરા સરકાર સામે બંડ કર્યું. તે ખબર વડોદરે આવી પહોંચતાં જ, કાઠીઆવાડ તરફ જવું મોકુફ કરી ફૌજ સહિત કડીના મહાલોની સંભાળ રાખવા, તે તરફ તુરત જવા મામા ઉપર હજુરનો હુકમપત્ર આવ્યો, તે ઉપરથી ફૌજ કડી તરફ ગઇ.

આ બાજુ મ'હારરાવે મુગલાઇ મીર નજફકુલીખાં, જેની ટુકડી એ તરફ મુલક લુંટતી ફરતી ફરતી પાલણપુર નજીક આવેલી તેની કુમક માગી, તેથી નજફકુલીખાને આવી સરસ્વતી ઉપર મુકામ કરી, સીદ્ધપુર દબાવવા માંડ્યું. નજફકુલીખાંનની ફૌજ મોટી હતી, તેથી તેના ઉપર આક્રમણ કરવું કે ન કરવું, એમ મસલત થાતાં ત્રીકમદાસે સલાહ આપી કે, અચાનક તેના ઉપર ચડી જઇ છાપો મારવો, પણ મામા (ગોવીંદપંત)ને ગળે તે વાત ઉતરી નહિ, તેથી નારાયણરાવ પાંઢરે, જેઓ એક પુરા જવાંમર્દ અને શૂરવીર સરદાર હતા તેને ત્રીકમદાસે જઇને કહ્યુ કે, 'નજીફકુલીખાંનનું પઠાણુ લશ્કર તથા મલ્હારાવનું લશ્કર એ બન્ને જો ભેગાં થયા તો ઠેઠ વડોદરા પર્યંત હજુરને તકલીફ પડવાની, માટે ધણીનાં નસીબ બલવત્તર છે તેથી ફતેહ જ થાશે અને ઈશ્વર સારૂ કરશે, નહિતર પણુ તે બેને ભેળા થવા ન દેતાં, પઠાણો ગાયકવાડી હદમાં પગ મૂકે છે, ત્યાં જ તેના ઉપર આક્રમણ કરી લડીને આપણે પ્રાણ દેવા બહેતર છે.' પાંઢરે રાજા પણ આજ મતના થયા અને કહ્યું કે 'મામા પાસે પાછા જાઓ, હું પણ આવું છું.' તે પોતે મોટા સરદાર હોઇ કચેરીમાં ન આવે, પણ આ કટાકટીને વખતે જાતે કચેરીમાં આવ્યા અને એકાંતમાં ફરી વીચાર કર્યો. તે વખત પણ ત્રીકમદાસે ઉપરોક્ત સલાહ આપી વધારામાં ઉમેર્યું કે, 'શ્રીમતે આ તરફનો બંદોબસ્ત રાખવા આપ સરદારોને આ પ્રાંતમાં મોકલ્યા હોવાથી તથા વડોદરા દૂર હોઈ ત્યાંથી જવાબ ફરી વળતાં વિલંબ થાવાનો અને આવા બારીક વખતમાં તે ઢીલ પોસાય

તેમ નથી, માટે આપણી મતિ પ્રમાણે સુઝે તેમ સામા થઈ મરી મટવું, પછી જે બનવાનું હશે તે બનશે" આ સલાહ બન્ને સરદારોએ આખર કબુલ રાખી, વીસનગર કુટુંબબીના વિગેરે બીનજરૂરી, હરકત કરે તેવા અસબાબને મોકલી દીધો ગનરીદાસ ફોજમા ભેળા હતા, તેને પણ કદાચ પોતે લડાઈમાં ખપી જાય (કામ આવી જાય) તો એમ વિચારી ઘર-બ્હેવાર બદલ તેને ભરભલામણ કરી ત્રીકમદાસે વીસલનગર મોકલી દીધા

ત્યારપછી વડનગરથી પહેલી રાતે ગુપચુપ કુચ કરી, તોપખાનાને ભેળુ લઈ પાછલી રાતે સિદ્ધપુર પહોંચ્યા કે, સરસ્વતીને આ કાંઠેથી "ફતેહ નીશાન ગગા" તોપથી મારો શરૂ કરી, સરસ્વતીને સામે કાંઠે છાવણી નાખી પડેલ નજીફકુલીખાનના પઠાણ લશ્કર ઉપર તોપખાનું છોડ્યું તથા તોપોના મારનો લાભ લઈ ઘોડેસ્વાર લશ્કરે નદી પાર ઉતરવા પાણીમા ઝંપલાવ્યુ અને સામે કાંઠે જઈ 'હર હર મહાદેવ'નો નાદ કરી મરાઠાઓ પઠાણો ઉપર તુટી પડ્યા આ અચાનક છાપાથી પઠાણ લશ્કર જે ઉંઘમા હોઈ તૈયાર ન હતુ તથા નદી ઉતરતાં ઘોડાઓના ખળભળાટથી મરાઠાઓની ફોજ ઘણી સામટી હશે, એમ ધારી ગભરાઇ ગયુ હતું તેનો પગ હુમલા સામે કાયમ ન રહી શક્યો અને તેથી માર ખાતા ખાતા પઠાણો નાસવા લાગ્યા પણ અજાણી ધરતી તે ક્યા જાય ? માત્ર નજીફકુલીખાન તથા તેના અંગી લોક મહામુસીબતે બચીને ભાગી છુટ્યા બાકી તેનું તમામ લશ્કર, તેનો અસબાબ, હાથી ઘોડા વિગેરે હાથ આવ્યા અને મરેઠાઓએ છાવણી લુંટી જય મેળવ્યો

આ ફતેહના ખબર વડોદરે પહોંચતા શ્રીમહારાજા ઘણુ પ્રસન્ન થયા તથા મામાને હાથી અમાડી સાથે તથા ત્રીકમદાસને પાલખી ચોબદાર ઈનાયત કરી ઘણી સાબાશીના પત્રો હજુરથી આવ્યા આ બનાવથી મલ્હારરાવની હીંમત જતી રહી અને આ સબબને લઈ આ સાલે મુલુકગીરી પણ બંધ રહી જતી

ત્રીકમદાસની રાજકુશળતા

સંવત્ ૧૮૫૨ માં કાઠીયાવાડ મુલુકગીરીના શીવરામ જગદીશ (ગાર્દી) સુબા થયા. ત્યાં જો કે સરકારથી તો ભેળા જવા ત્રીકમદાસને જ પોષાક (મુલુકગીરી કામદારનો) અપાયેલ, પણ શીવરામ પોતા સાથે માધવરાવ કરીને કોઈ ગૃહસ્થને તેની ખટપટથી ખાનગી કારભારી તરીકે લઇ જવાના છે એવું ત્રીકમદાસે સાંભળ્યુ, ત્યારે સરકારી પ્રસગ નિમિત્તે રજા લઈ ત્રીકમદાસ પોતે મહીનો માસ વડોદરે રહી ગયા અને ફોજ ભેળા ન ગયા. પરિણામ એ આવ્યુ કે વાટના તાલુકદારો કેટલાકની થઈ તેટલી તો ચુકવતીની વસુલાત કરી, પણ ત્રણ વર્ષથી ગાયકવાડી મુલુકગીરી ફોજ આવેલ નહિ તેથી ચડી ગયેલ ચુકવતીની વસુલાત તાલુકદારોને ભારે પડવા લાગી. તેથી શીવરામને પણ વધુ મહેનત લેતાં પણ તોડ ન થયો અને મુઝવણ પડવા લાગી, ત્યારે પણ સરકારમાં લખી ત્રીકમદાસને તેડાવવા પડયા. ત્રીકમદાસ આવ્યા કે તેના કુશળ કસબથી સર્વે તાલુકદારો રજુ થઇ હરેકની યથાસ્થિત ચુકવતી થઇ નીકાલ આવી ગયો. આમ કાઠીયાવાડમા શ્રીમત સરકારનો દક સાચવી અમલ બજાવતાં છતાં દરેક રાજ્યસ્થાનને અને તાલુકદાર તથા ગીરાસીઆઓને વ્યાજબી મદદ અને ઇન્સાફ દેવાની ત્રીકમદાસે ઉભયતા પક્ષોનો વિશ્વાસ મેળવ્યો હતો.

અમરેલી દામનગર મહાલ ઘણુ ખરૂં ગાયકવાડ સરકારથી ત્રીકમદાસ તરફ ઇજારે હતા. વચ્ચે વચ્ચે કોડીનાર મહાલની પણ સુપર્દ ઇજારે થઇ આવતી. તે દિવસ એ મહાલો પુરા જમાવમાં નહી તેથી સૂક્ષ્મ રકમ ઉપજતી. માત્ર સરકારી મકાન, કોટ, કી’લા સહિત હોય તેમાં ચાણુના સ્વાર સીબંદી રહે, તેથી ત્રીકમદાસના પુત્રો કાશીદાસ તથા માણેકલાલ મોટા થઇ કામ કરવા જેવા થઇ આવ્યા, ત્યારે કાશીદાસને દામનગરના થાણે અને માણેકલાલને અમરેલીની કારકીર્દ ખાતે રાખેલ.

આમીન જમાદારનું જુનાગઢમાં તોફાન

જ્યારે હમીદ જમાદાર સંવત્ ૧૮૪૮ માં ગોળીથી જુનાગઢ આગળ મરાયા, ત્યારે તેના પુત્ર આમીન જમાદાર પુખ્ત વયના ન હતા; પણ જ્યારે તે સમજુ થયા ત્યારે પોતાના પિતાનું વેર લેવા તથા જુનાગઢને આંખ દેખાડવા સંવત્ ૧૮૫૩ ની સાલમાં મુલુકગીરીના સુબા સરકાર તરફે થઈ ફોજ લઈ કાઠીયાવાડમાં આવ્યા.

બીજા તાલુકાઓની ચુકવતી હમેશ પ્રમાણે કીધી, પણ જુનાગઢને નુકશાન પહોંચાડવાના ઇરાદાથી જુનાગઢ નજીક ચાર ગાઉ ઉપર, મઝેવડી નામે કોટવાળુ ગામ છે, ત્યાં મુકામ કરીને તે ગામનો કોટ પાડી નાંખવા મોરચા શરૂ કીધા. ત્રીકમદાસ આ વર્ષે પણ મુલુકગીરીમાં ભેળા હતા તથા સાથે પોતાના પુત્ર ગવરીદાસ પણ હતા, કારણ કે પોતાની ઉમર વૃદ્ધ થવાથી માત્ર મોટે મામલે પ્રસંગે જ પોતે તપાસ કરતા, બાકી તો કામ ગવરીદાસ પાસે જ રાખેલ.

આમીન જમાદારે તો કેવળ રોષથી પોતાના પિતાનું વેર લેવા માટે મોરચો બાંધેલ, પણ ખુદ નવાબ સાહેબને કોઈએ એવું ઉંધું ભરાવ્યું કે આ સલાહ દેવામાં ત્રીકમદાસ છે, તેથી ત્રીકમદાસનાં ઘરનાંને તથા બ્હાંદરોને ગામ બહાર કાઢી મુકવા હુકમ કીધો. તે સમયે દુલેરાય મુનશી કરીને એક બ્રહ્મક્ષત્રી ગૃહસ્થ હજુરમાં હતો. તેણે અરજ કરી કે હરગીજ ત્રીકમદાસ આવી સલાહમાં હોય જ નહિ (આવી સલાહ દેજ નહિ) તથા કોઇના કહેવાથી તેના કુટુંબને કાઢી ન મૂકો, પણ તેની વાત ગળે ન ઉતરી અને રજા આપી. તેથી ઉચાળા લઇ ત્રીકમદાસનું કુટુંબ ધોરાજી જઇ રહ્યું.

આ બાજુ મઝેવડીમાં ખુદ નવાબ સાહેબના થાણાંનાં માણસો કાયર થઇ કોટ ખાલી કરી નાસી ગયાં. તેથી આમીન જમાદારે કોટ પાડી નાંખવા હુકમ કર્યો, પણ એકલો કોટ નાહક પાડી નાંખવાથી શ્રી ગાયકવાડ સરકારને

કાંઇ ફાયદો નહોતો, માટે ગવરીદાસને જમાદાર સાથે એખલાસ હોવાથી તેને કોટ ના પાડે તેમ જમાદાર સાહેબને સમજાવવા મોકલ્યા તથા પોતે પાલખીમાં એસી કોટ તળે જઇને ઉતર્યા એટલે કોટ પાડવો બંધ રાખવા જમાદાર સાહેબે હુકમ ફરમાવ્યો.

આ વાતની જ્યારે ખુદ નવાબ સાહેબને જાણ થઇ ત્યારે તેણે દુલેરાય મુનશીને બોલાવી કહ્યું કે, 'તું કહેતો હતો તે પ્રમાણે જ થયું તથા ત્રીકમદાસે તો મોટી એરખાહી કીધી. હવે તું તારી નજરમાં આવે તે માણસને લઇ લશ્કરમાં જા તથા ત્રીકમદાસ સલાહ આપે તેમ લશ્કરનો ચુકાવો કરી આવ.' તે પ્રમાણે તેઓ ત્યાં ગયા અને લશ્કરનું ચુકવણું થઇ સમાધાન કરી ફોજ ત્યાંથી વિદાય થઇ.

શીવરામ જગદીશ પાછા સ. ૧૮૫૪માં મુલુકગીરી સુબા થયા. કારણ કે ઉપરાઉપરી બે વર્ષથી મુલુકગીરી જતી તેથી બંદોબસ્ત કાઠીઆવાડમાં થઇ ગયેલ હતો, તથા આ બે વર્ષના વહીવટથી પોતે વાકેફગારી મેળવી લીધી, અને હરેક તાલુકાની ચુકવતી તથા પેદાશ નજરમાં આવી ગઇ હતી. આ વખતે પણ તેણે પોતાના અંગી માધવરાવને ખાનગી કારભારી તરીકે લીધા તથા ત્રીકમદાસ પોતે કોઇ સરકારી કામગીરીમાં પોતાની જરૂરીયત હોવાથી મુલુકગીરીમાં સાથે ગયા નહિ, પણ વડોદરે રોકાયા તથા પોતાની પાગાહ તથા રંગીલદાસને ફોજ ભેગા મોકલ્યા.

અધ્યાય ૭ મો

ત્રીકમદાસનો પરિવાર

ત્રીકમદાસનો નિયમ હતો કે જ્યારે જ્યારે મુલુકગીરીમાં ફરતી ફરતી ફોજ જુનાગઢ નજીક આવે ત્યારે મુકામ થયા પછી થોડી રજા ફોજમાંથી લઈ તેઓ પોતાના ઇષ્ટદેવ ઠાકુરજીનાં દર્શન કરવા માટે ઘર આગળ આવતા તથા કુટુંબ મેળો કરતા તથા તેના ચિરંજીવીઓ પણ વારાફરતી મહીનો માસ લસ્કરમાં જઈ તેના બાપને મળતા તથા રહી જતા. તેઓ ત્રીકમદાસને હુકામા "દા" નામથી બોલાવતા હતા.

ત્રીકમદાસને પ્રભુ કૃપાથી સાત પુત્રો અને એક પુત્રી એમ પૂરી સંતતિ હતી તથા પુત્રો સઘળી સારે ધધે રોજગારે હતા. સૌથી મોટા પુત્રનું નામ **મનોહરદાસ** હતુ અને તેથી નાના **રસીકદાસ** હતા. તે બન્ને જણા તો કામ કરવા યોગ્ય થયા ત્યારથી જ જુનાગઢની રયાસતમાં ધધે વળગી ગયા. મનોહરદાસની તબિયત મુત્સદી ધાટે, હીંદી ફારસીમાં પુરા કામેલ, વળી સ્વામી (રાજ્યભક્ત) ભક્ત, ગરીબી આર્જવથી બોલવું અને પોતાના ધણીનું હિત કેમ સુધરે આવીજ નિષ્ઠાવાળા હતા. તેની આવી નીતિ રીતિ ખુદ નવાબ સાહેબ હામદખાંનજી, જેઓ તે વખત ગાદી ઉપર હતા તેને ઘણી પસંદ પડી હતી તથા દીવાનના હાથ નીચે મનોહરદાસ લસ્કરમાં પેશકારી કામમા હોવાથી, તેને હજુરનો પ્રસગ પણ ઘણો રહેતો હોવાથી ખુદ નવાબ સાહેબની તેના ઉપર સંપૂર્ણ પ્રીતિ હતી.

રસીકદાસ મર્દ અને છાતીયલા (હીમતવાન) ઘણા હતા. તે ઘણું ખરૂં આરબસીબંદીના જમાદારોની ખર્ચ વડીલી રાખતા હતા. તે વખતમાં સીબદીનું બળ વિશેષ હતું, તેને લીધે દરેક કામમાં તેઓ પણ દખલગીરી પામતા. આરબો તોગીફ કરી ખુદ નવાબ સાહેબને મુઝવતા ત્યારે રસીકદાસનીજ કબુલતથી તે લોકો તોગીફ ઉઠાવતા. તેણે રાજકોટનો પણ કારભાર કરેલો.

ત્રીજા પુત્ર **ગવરીદાસ** હતા. તેને ત્રીકમદાસે કાચી પણ સમજુ ઉમરમાંથી જ મુલુકગીરી કામકાજખાતાંમાં પોતા પાસે રાખ્યા હતા. તે હિન્દી, દક્ષિણી, ફારસી સર્વ વિદ્યા થકી સિદ્ધ થએલા તથા પોતાના વડીલના હાથ તળે સર્વ કામ સાવધાનીથી ચલાવતા. દહાડે દહાડે તેનાં એ કામો સંબંધે ત્રીકમદાસને પુરી ખાતરી ને સંતોષ થયાં હતાં. શરીરે ઘણા કદાવર, કૌવતદાર, ભાલાં તરવાર અને બંદુકના બાધનારા અને ઘોડા ઉપર ઉત્તમ સ્વારી કરી જાણનાર હીમતવાન અને બહાદૂર હતા; તથા ત્રીકમદાસના અવસાન પછી ગાયકવાડ સરકારથી જે પ્રમાણે ત્રીકમદાસના નિભાવનો નીમનોક વેતન ઇત્યાદિ હતો તે જ પ્રમાણે ગવરીદાસને નામે બદસ્તુર બહાલ કરી આપ્યો હતો.

ચોથા **કાશીદાસ** કરીને પુત્ર હતા. તે ઘરના સુખી તથા તેને પ્રજા થઇ જ નહિ, તેથી વિશેષ લોભમાં ન પડતાં પરગણાંઓ હજારે રાખે અને ત્યાં ભેંસો, ઘોડાં વિગેરે ઢોરઢાખર સહિત રહે. એમ તેઓ આનંદમાં વખત ગાળતા. પોશાકમાં તે ઘણા રહેતા અને એમ કહેવાય છે કે, તેના જેવી કોઇ બીજાને જુનાગઢી ટેડી મોગલાઇ પાઘડી બાંધતાં આવડતું નહિ.

પાંચમા **રગીલદાસ** હતા. તે પરમ વિદ્વાન, કવિ, ફારસીમાં ઇરાનીઓ જેટલુ જ્ઞાન ધરાવનારા તથા સોરઠી તવારીખના કર્તા રણછોડજી દીવાનનો જોટા ફારસીમાં તે ગણાતા. પણ જુવાનીથી તે ઠેઠ મુવા ત્યાં સુધી શ્રીમંત સરકારનાં કામોમાં એટલા બધા ગુથાયેલા રહેતા કે, તેઓને કીતાબ ઝાઝી રચવાનો વખત ભાગ્યે જ મળી શકતો. તોપણ **"દ્રૌપદી આખ્યાન", "સ્તુતિમાલા"** વિગેરે કાવ્યો લખ્યાં છે. રગીલદાસ પોતાના ભાઇ ગવરીદાસને પિતાતુલ્ય ગણતા અને તેની સાથે જ વડીલોપાર્જીત રોજગારમાં જોડાયેલ રહેતા; તેથી ગવરીદાસની કારકીર્દીમાં જ તેમની કારકીર્દિનો સમાવેશ થાય છે એમ કહીયે તો ખોટુ નથી. તેઓ ખાસ કરીને શ્રી આબાજી સાહેબનો વડોદરામાં કારભાર થયો ત્યારે ખાસ ભરોંસાદાર મદદનીશ તરીકે વડોદરે જ રહેતા જ્યારે ગવરીદાસ વડીલોપાર્જીત રોજગારમા પૂર્ણ સત્તાથી મુલુકગીરી ફૌજ સાથે ફરતા.

ત્રીકમદાસના છઠ્ઠા પુત્ર માણેકલાલ હતા. તે શરીરે કદાવર, આહારે જબરા, શક્તિવાન પુરુષ હતા. મોટા મોટા મહાલોના તથા તાલુકાના કાશીદાસ માફક તે પણ ઇજારા રાખતા અને તેથી કરીને ઘણું દ્રવ્ય મેળવેલું. તેની પાસે ઉજડ દેશને આબાદ કરવાની કરામત હતી. શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારના પંચમહાલ તેણે જ આબાદ કરી દીધા હતા અને ગીરને નાકે "ધારી" ગામ છે તે આ જ પણ "માણેકલાલની ધારી"ના નામથી ઓળખાય છે.

સાતમા અને સૌથી નાના રેવાશંકર કરીને પુત્ર હતા. તેઓ પણ ફારસીમાં, વ્રજ ભાષામાં, ગુજરાતીમાં, દક્ષિણીમાં, તેમ જ કાવ્ય પિંગળમાં ત્રીકમદાસ જેવા જ પ્રવીણ હતા. તેનાં વ્રજ ભાષાનાં પદો વખણાય છે અને ગુજરાતી પદો બૃહત્ કાવ્ય દોહનમાં છપાએલ પણ છે. તે પણ પુરા મુત્સદ્દી હતા અને જુનાગઢના નવાબ સાહેબ ખુદ હામદખાનજીના દીવાનપદ સુધી પહોંચેલા હતા.

ઉપર પ્રમાણે સાત સકરમી પુત્રો અને એક પુત્રીનો પરિવાર તેને હોઇ તે પુરા ભાગ્યશાળી હતા. કોઇએ પણ એવું ગાયું નથી કે પરમેશ્વરે તેની સર્વ આશાઓ પુરી હોય, પણ ભક્તરાજ પ્રતાપી ત્રીકમદાસ એકજ એવા થઇ ગયા છે કે જેણે પોતાનાં પદોને છેડે " ત્રીકમદાસની આશા પૂરી પરભતને નાથે " " ત્રીકમદાસ આશ પરિપૂરણ, જબ દેખું તબ પાસ ખડે" એવું તેમણે મુક્ત કંઠે લખી ગાયું છે અને તેનું કારણ તેના પોતાના જ શબ્દોમાં કહીએ તો.

" બાઇ મ્હારે લ્હેણું શ્રીલક્ષ્મીવરનું
સંતતિ સંપતિ પુણ્ય પ્રતિષ્ઠ, દાન ગુંસાંઇ કુંવરનું "

એ પ્રમાણે તેને પ્રભુ સાથે લ્હેણાદેવી હતી એમ કહીયે તો ચાલે, એટલે કે તેનો આ બધો વૈભવ તે કેવળ પ્રભુ કૃપાનું જ ફળ હતું.

અધ્યાય ૮ મો
ત્રીકમદાસનું હરિશરણ થવું

સંવત ૧૮૫૫ ની શરૂવાતમાં વડોદરેથી રજા લઇ, ગવરીદાસને વડોદરે રાખી ત્રીકમદાસ ધોરાજી–જ્યાં પોતાનું કુટુંબ હજુ રહેતું હતું ત્યાં આવ્યા. થોડો વખત તો તન્દુરસ્તી ઠીક રહી, પણ પછી શરીરે ઠીક ન રહેવા લાગ્યુ. તેની ખબર પડતાં જુનાગઢના દિવાન કલ્યાણ શેઠે ધોરાજી આવી "છોકરાં સહિત હવાફેર માટે હવે જુનાગઢ આવો"–એમ આગ્રહ કર્યો, ત્યારે વિવેકથી ત્રીકમદાસે જવાબ દીધો કે, 'અમારા સરકારથી વિચાર કરી તેની રજા લઇ જુનાગઢ આવવાનું કરશુ.' તેમણે કલ્યાણજી શેઠની પછી અચ્છી તરેહથી ખાતર બરદાસ્ત કરી વિદાય કીધા.

ત્યાર બાદ જરા ઠીક થયુ એટલે વડોદરે જવા નીકળ્યા અને લાંબી મુસાફરી, તેથી સાથે રંગીલદાસ તથા રેવાશંકરને પણ લીધા. તે વખતમાં શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારની ફોજ કાઠીયાવાડમાં ન હોય, ત્યારે અગાઉ લખ્યુ છે તેમ કાઠી લોકોનાં ધાડાં ફરતાં તથા લુટફાટ કરતાં. ત્રીકમદાસ વિગેરે રાજકોટ નજીક આવ્યા ત્યારે આવુ એક ધાડુ તેની પુંઠે પડયુ; તેથી ત્રીકમદાસની પાલખી તથા છડા ઘોડેસ્વારથી રંગીલદાસ અને રેવાશંકર વિગેરે તો 'ખોખરદડ' ગામ જે પાસે હતું તેમાં જઇ પેઠા, પણ પાછળનો અસબાબ (સામાન) કાઠી લોકોએ લુટી લીધો. પછી રાજકોટ આવી જરૂર પડે તેટલાં વસ્ત્ર પાત્રનો ત્યાથી જોગ કરી આગળ ચાલ્યા અને ધોળકા–ડાભોર રસ્તે થઇ વડોદરે આવ્યા.

ત્યાં મુખ્ય કારભારી રાવબાબા તથા ખાનગી કારભારી મંગળ સખીદાસ વિગેરે મંડળને હળવું–મળવું, એમ વખત ગુજરતા રહેતા. તેમાં એક તો વૃદ્ધાવસ્થા હતી, તેમાં કઠોદરની વ્યાધિ લાગુ થઇ. તેનાં ઔષધ ઉપચાર બને તે કર્યાં, પણ દિવસે દિવસે રોગ વૃદ્ધિ પામતો ગયો. રાવબાબા પોતે જાતે આવી ખબર લઇ ગયા અને ખુદ મહારાજા સાહેબે મંગળ સખીદાસને મોકલ્યા,

ત્યારે તેની મારફત ડાકોર જવા શ્રી મહારાજા સાહેબની પરવાનગી માગી. તે મંગળ સખીદાસ પોતે પાછા આવી શ્રી મહારાજા સાહેબની પરવાનગી લઇ ગયા. એક વખત સર્વ રાજ્યમંડલને લઇને ખુદ શ્રી મહારાજા સાહેબ તબીયત જોવા પધારેલા તથા પોતા પાસે રહેવા કહ્યું, પણ ત્રીકમદાસે ન માનતાં નમ્રતાથી કહ્યું "ત્યાંહાં જાઇશ, કામ છે જેનું." (હવે મારે આખર અવસ્થાએ જેનું કામ છે તેની પાસે હજુરમાં જાઇશ.) આ વખતે પુત્રોએ પિતાજીને વિનંતિ કરી કે, 'અમારી ભલામણ કરતા જાઓ,' ત્યારે ત્રીકમદાસે જવાબ દીધો. "ભલામણ! ભલામણ કેને? મારે જેને ભલામણ કરવી છે તથા જે સાચો વસીલો છે તેને જ ભલામણ કરીશ."

પોતાના ત્રણ પુત્રો અને મહેતા માણસો સાથે લઈ ડાકોર આવ્યા. થોડા વર્ષ અગાઉ શ્રી તાંબેકરે પુણ્યક્ષેત્ર ડાકોરમાં શ્રી રણછોડરાયનું મોહું મંદિર બંધાવ્યું હતું, તેથી તેનો મહિમા ચોમેર પસર્યો હતો. કેટલાક દિવસ તો આકર્ષણ કરીને પણ મંદિર સુધી તેઓ દર્શન વિગેરે કરવા જઈ શકયા. પછી ઉદરવ્યાધિ વધી તથા શરીરની બારીક સ્થિતિ થઇ આવતાં, પોતે જન્મથી પુરાભક્ત હતા, તેથી નામસ્મરણ-કથા કીરતન મનોરથ કરી, ભગવાન પોતાના ઇષ્ટદેવ શ્રીરણછોડ-ઠાકુરેશને યથાશક્તિ વસ્ત્રાભૂષણ ધરાવી, નિત્ય મેવા તથા દુધના જુજવા પદાર્થ સામગ્રી કરાવી સમર્પતા.

ઇચ્છારામ ભટ્ટજી-પ્રદીપકાર

આ પ્રાંતમાં આ વખતમાં પેટલાદવાળા શ્રીયુત ઇચ્છારામ ભટ્ટજી મોટી ખ્યાતિવાળા હતા. તે પોતે ગોસ્વામીના સ્વક હતા અને પુષ્ટિમાર્ગના જીવ હતા. પણ જગતમાં તેની ગોસ્વામી સ્વરૂપ પ્રમાણે માનાગત હતી. તે પોતાની જગ્યા ડાકોરમાં બાંધીને રહેતા. ત્રીકમદાસ પણ અગ્યાર પેઢીથી ધોરી વૈશ્નવ ઘરના છે, એમ શ્રી ઇચ્છારામભટ્ટજીના જાણવામાં હતું; તેથી ત્રીકમદાસની આખર અવસ્થા સાંભળી પોતાથી ખબર લેવા પધાર્યા, ત્યારે તેનો પગ પોતાની છાતી ઉપર ત્રીકમદાસે ધર્યા, ઘણું સન્માન કરી વિદાય કીધા.

અંતકાળનો દિવસ

સંવત ૧૮૫૧ ના આસો માસમાં માણેકઠારી શરદ પુનમનો મેળો સાલાબાદ પ્રમાણે ભરાઈ, પડવે ભીડ ભાંગ્યા પછી નાહી, દીકરાઓનો ટેકો લેતે લેતે મંદિરે ગયા તથા ત્યાં શ્રીઠાકુરનાથના સ્વરૂપનાં ચરણસ્પર્શ કરતી વખતે દીકરાઓને કહે કે, 'શ્રીચરણ ઉપર હાથ મુકો.' તે પ્રમાણે એક સાથે તેમના હાથ મુકાવી તે ઉપર પોતાનો હાથ મુકીને કહ્યું કે, "તમે ભલામણ દેવાનું કહેતા હતા, ત્યારે મેં કહ્યું હતું કે, જેને દેવી હશે તેને દઈશ; તો આ હું તમારા દેખતાં તમારી ભલામણ દઉં છું, માટે તમે પણ આ ચરણ સ્હાઇ રાખશો તો ભુખ્યા દુખ્યા નહિ રહો. બાકી તો હું આજ તો બીજા કાલ, એમ એક પછી એક ચાલ્યા જવાના છે." આ પ્રમાણે પ્રભુને ચરણે પુત્રોને સોંપી પોતાનું રચેલું નીચેનું મનોહર-ભક્તિ પરાકાષ્ઠા દર્શાવનારૂં (વિનંતીરૂપ) પદ બોલી પ્રભુઆજ્ઞા માગી ઉતારે આવ્યા.

રાગ કેદારો

"કર્મ જોગે જાંહાં જાંહાં ફરૂં જાઃવા, ત્યાંહાં ત્યાંહાં આપની ભક્તિ દેજો;
"કીટ પક્ષી સરી સર્પ નર પશુ વિષે, રખે વિસારો, સંભાળ લેજો. ૧
"સાધુની સંગતિ, સેવ હરિભક્તની, આશ વિશ્વાસ એક ચરણ ચંતે;
"વાસના ત્યાગ, અનુરાગ નિજ નામનો, ધ્યાન ગુણગાન સુખઆદિ અંતે. ૨
"વાસ વ્રજભૂમિનો, દાસ દાસત્વતા, અવર ઇચ્છિત નથી નાથ મ્હારૂં;
"મુક્તિને જુક્તિના જીવ બીજા હશે, ત્રીકમદાસને એક શરણ ત્હારૂં. ૩

એવાં તો પ્રભુના મહાન ભકતોનાં ઘણાં વચનામૃતો, જેની સાથે આપણા ત્રીકમદાસની ઉપરની અંતીમ યાચના સરખાવતાં કોઈ પણ રીતે ઉતરે તેમ નથી. શ્રી ભાગવતમાં વૃત્રાસુર, પૃથુરાજા, મુચુકુંદ, પ્રચેતસ, મિત્રવિંદા, પરીક્ષિત, ધ્રુવ વગેરે ભકતોની યાચના આની સાથે સરખાવવા જેવી છે. આદિ કવિ નરસિંહ મહેતાએ પણ ગાયુ છે કે,

"ચતુરધા મુક્તિ છે, જૂજવી જૂક્તિની, ત્હારા તે ત્હેને નવ રાચે;
બેહુ કરજોડીને, નરસૈંયો વિનવે, જન્મોજન્મ તારી ભક્તિ જાચે."

ઉતારે આવી દાન પુણ્ય કર્યું તથા પ્રભુનું નામોચ્ચારણ કરતે કરતે દેહ છોડ્યો. તે વખતે પ્રભુનાં પ્રસાદી હાર તુલસી ચદન વગેરે લઇને ઇચ્છારામ ભટ્ટજી આવેલ હતા, તેણે તે ત્રીકમદાસને પેરાવ્યાં અને કહ્યું કે, "જુઓ આ પાર્ષદો લેવા આવ્યા છે અને ત્રીકમદાસ વૈકુંઠે જાય છે, માટે તમે શોક કરશો નહિ."

ત્રીકમદાસની ઉત્તર ક્રિયાના જમણ વખતે શ્રી સરકાર તરફથી વસ્ત્ર-પોશાક આપ્યો તથા ઉપર લખ્યું છે તેમ, ત્રીકમદાસના નીભાવનો નીમનોક વેતન ઇત્યાદિ હતો, તે જ પ્રમાણે ગવરીદાસને નામે બદસ્તુર બાહાલ કરી આપ્યો.

ત્રીકમદાસે પોતાને એવી જગ્યાએ દહન કરવા કહેલું કે જ્યાંથી શ્રીની ધજાનાં દર્શન થાય. તે પ્રમાણે ત્રીકમદાસને અગ્નિસંસ્કાર કરી તે જગ્યા ઉપર ડેરી ચણી હતી અને ત્રીકમદાસની ડેરી ડાકોરમાં શ્રી ગોમતી કાંઠે આજ પણ છે અને ત્યાંથી શ્રીની ધજાનાં દર્શન થાય છે.

ત્રીકમદાસની ભક્તિ અને ગ્રન્થો

ત્રીકમદાસ પરમ ભગવદ્ભક્ત હતા. તેમને નરસિંહ મેહેતાનાં, અષ્ટ-સખાનાં પદો મોંઢે હતાં તથા પોતે પણ સંસ્કૃત હિંદી ફારસી દક્ષિણી ગુજરાતી ભાષામાં નિપુણ હોઇ ઉત્તમ કોટીના કવિ હતા. ફારસી-હિંદી ભાષામાં તેણે "રૂક્ષ્મીની બ્યાહ", તથા વ્રજભાષામાં 'ડાકોર લીલા' અને પ્રભુના છુટક પદો રચેલાં છે. તેમનાં પદો તેમની પ્રભુમાં પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ કેટલી હદ સુધી પહોંચેલી હતી તે બતાવી આપે છે, અને "ભાવ"માં કોઇ પણ ભક્ત કવિ સાથે તે સરસાઇમાં ઉભી શકે છે.

ગુજરાતી ભાષામાં તેણે "પરબત પચીશી" નામનું અતિ લઘુ પણ અતિ સુંદર કાવ્ય કરેલ છે; જેમા તેણે પરમભક્ત પર્વત મેહેતા જે "વૈષ્ણવ"

કુળના મૂળ પુરૂષ હતા, તેને ત્યાં શ્રીદ્વારિકાથી પ્રભુ કેવી રીતે પધાર્યા તે હકીકત વર્ણવી છે. પર્વત કુળમાં પોતે અવતર્યાનું ત્રીકમદાસને બહુ માન હતું તથા પોતાને ઘણા જ સભાગી લેખતા કે, પોતાનો જન્મ આ કુળમાં થયો છે, તે તેમણે ઠેકઠેકાણે લખ્યું છે. જેમકે—

૧ "પર્વત કુળ અવતાર ધર્યોની લક્ષ્મીવરને લાજ."

૨ "પ્રાકટ્ય પર્વત ઘરનું."

૩ "દેશ પેઢથી દેશ વજીતી મારે શીશ તમારી છાપ."

૪ "ત્રીકમદાસ આશ પરિપૂર્ણ, પર્વત કુલ પ્રતિપાલનકી."

૫ "તબજન્યો નીરધાર અધમ ઉધારન હે હરિ
પર્વત કુળ અવતાર, દીનો ત્રીકમદાસકોં."

૬ "ત્રીકમ તમ કરૂણા વિના, એ કુળ અવતાર
પ્રાપ્તી ક્યાં થકી દાસને પર્વત પરિવાર."

એટલું જ નહિ પણ રેવાશંકર કવિના શબ્દોમાં કહીયે તો ત્રીકમદાસે ફરીને આજ કુળમાં અવતાર માગેલો હતો.

૭ "શરણ રાખો, માગું કુળ મારૂં......(ચંદ્રાવળા ૪૭ મી કડી)

એ રીતે પ્રભુ તેને સહાય હતા અને ત્રીકમદાસના જ શબ્દોમાં

૧ "જબ દેખું, તબ પાસે ખડે" રહેતા

૨ "ત્રીકમદાસને સન્મુખ રહેજો, જ્યાં જ્યાં સમરૂં ત્યાંહીં."

૩ "સહાય સદા અપને સેવક કોં, ભારી ભીડ પરે જ્યાંહિ જ્યાંહિ."

નરસિંહ મહેતાના ચોરાની સ્થાપના

ત્રીકમદાસ વિગેરે સજ્જનોની એક ભજન મંડળી હતી. તે મંડળી નરસિંહ મહેતાનાં પદો ગાઇ કીરતન કરતી. આ મંડળી જુનાગઢમાં વિસળવાવ ઉપર એક જગ્યા ભજન કીર્તન માટે બંધાવવા વિચાર કરતી હતી, તેવામાં શ્રીનરસિંહ મહેતાજી વિષે ત્રીકમદાસને બહુ ઉત્કટ ભાવ હતો, તેથી શ્રીમહેતાજીએ

તેને સ્વપ્નમાં દર્શન આપેલું તથા પોતાનો અસલ રામ–ચોરો જ્યાં તેઓ પોતે કીર્તન કરતા તે–ક્યાં ઝાડીમાં દટાઇ ગયો છે તે જગ્યા બતાવી એ પ્રમાણે તે સ્થળની શોધ કરતા તે જડી આવ્યુ અને લાંબા વખતની ત્રીકમદાસના મનની મુરાદ પાર પડી. **ત્યાંથી ઝાડી કપાવી, જગ્યાને બંધાવી તેને પ્રસિદ્ધિમાં આણનાર તથા શ્રી નરસિંહ મહેતાજીની મૂર્તિને ત્યાં પધરાવનાર, તેમજ પરબત દાદાના શ્રી રણછોડરાયજીને જુનાગઢમાં માંગરોળથી લાવનાર પણ ત્રીકમદાસજ હતા.**

આવી રીતે બાલ્યાવસ્થામા પૂર્ણ અભ્યાસ તે જમાના પ્રમાણે કરીને મહાબુદ્ધિવાન ત્રીકમદાસે, આ લોકમા પોતાના સ્વામીની રાત્રિ દિવસ નોકરી કરતે, મોટો હોદ્દો ભોગવતે તથા લશ્કરમાં ફરતે ફરતે વખત બચાવી, પ્રેમલક્ષણા ભક્તિથી દ્રવતાં મનોહર પદો રચી તથા પ્રભુનાં નામસ્મરણ, કથા કીર્તન વિગેરે કરી પોતાના આ જન્મની સાર્થકતા કરી પરલોકને પણ સાધી પરમગતિને પામ્યા છે.

ખંડ ત્રીજો

(૧) ત્રીકમદાસનાં ગુજરાતી કાવ્યો

नमामि रणछोड पादारविंदं, ब्रह्मादिभिर्वंदित देववृंदैः।
करुणालयं केवलानंदसद्मं, संलालितं सिंधुजापाणिपद्मम् ॥

પદ ૧–રાગ સારંગ

માહરે રૂડાં વાનાં રણછોડના,
સતતિ સપતિ પુન્યપ્રતિષ્ઠા, કારજ મનના કોડના. ૧
કામધેન ને કલ્પવૃક્ષ તે, તે નહિ એહની જોડના,
ત્રીકમદાસ આસપરિપૂરણ, પ્રગટ પ્રતાપ પ્રહોડના. ૨

૨–રાગ મારૂ–(બીહાગ)

હુ તો વર શ્રી રણછોડ વરી,
અચલ સોહાગ અખંડિત ચૂડો, નિર્ભે માંગ ભરી. ૧
માણુસ માહે મલપતિ ચાલું, મુખપટ પહરોજું કરી;
સજ્જન હોએ તે જોઈ સતોષે, દાઝે દુષ્ટ અરી. ૨
ન ટળે આ નવજોબન મારૂ, કૃપા કળા પસરી;
ત્રીકમદાસ ત્રાસ ગ્યો તેહને, જેહને હ્રદએ વસ્યા હરિ. ૩

૩–રાગ મારૂ

જે જન રણછોડ ભજે,
તેહને એ રસીયો રગીલો, તારા સમ ન તજે. ૧
સન્મુખ થાના સામુ જોવે, મનડુ લે મ્હોઈ,
ચરણ થકી ચીત ચલવા દે નહિ, કામણગારો સોઈ. ૨
ભૂલી પડે તો એ ભેદ ન આણે, દોષે નવ દૂભે;
સંકટ વેળાયે સહાય કરવા, પાસ આવીને ઉભે. ૩

જે કરૂણા પરબતની ઉપરી, સાંભળતા કરણે;
ત્રીકમદાસને દાસ ઠરાવી, સાહી લીધો શરણે. ૪

૪-રાગ મારૂ-(બીહાગ)

રહીયે ચરણ કમળની છાયા,
શ્રી રણછોડ સદા નવ વલ્લવ, નવ પલ્લવ રહે કાયા. ૧
આંચ ન આવે આ ભવદવની, મરડી નવ શકે માયા;
કામક્રોધ નવ ગ્રહે નવ પીડે, ઝાંખે નહિ જમ રાયા. ૨
મનવાંછીત સુખ ભોગ ભોગવીએ, સુરતરૂ થકી સવાયા;
ત્રીકમદાસ અભય આશ્રિત જન, વેદ પુરાણે ગાયા. ૩

૫-રાગ-બીહાગ (મારૂ)

જગમાં ન હોયરે બીજો કોઇ,
શ્રી રણછોડ સરીખડો ઠાકોર, હારી હું જોઇ જોઇ. ૧
અઢળક ઢલણ પલણ પ્રભો, વચને આરત નાંખે ખોઇ;
જેણે એ ઓળખીઓ તેણે, લીધું તત્વ વલોઇ. ૨
દાઠે મીઠડીયેં ઠરે અમૃત, તન શીતળતા હોઇ;
ત્રીકમદાસ તરો ભવસાગર, ચરણે ચીત પરોઇ. ૩

* ૬-રાગ બીહાગ-(મારૂ મુખ્ય)

બાઇ માહરે લેહેણું શ્રી લક્ષ્મીવરનું,
આગેના અવગુણ વિસરી, કલેવર આપ્યું નરનું. ૧
વૈષ્ણવ કુળ બ્રાહ્મણ ભૂતળમાં, પ્રગટ પરબત ધરનું,
સંતતિ સંપતિ પુન્ય પ્રતિષ્ઠા, દાન ગુસાંઇ કુંવરનું. ૨
વળી વિશેષે સુંદર સેવવા શ્રીમન્મુરલીધરનું;
ત્રીકમદાસ વિમુખ જો હરિથી, ધીક આયુષ અમરનું. ૩

---

* આ પદમાં ત્રીકમદાસે પોતાનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર આલેખ્યું છે.

૭—ગીત—ઢાળીયું

હું તો મોહી છું રે મહારાજ, લોચનને લટકે;
હું તો ભૂલી રે ઘર કાજ, મુખતણે મટકે. ૧
મારા શિથિલ થયાં સંધાણ, પલવટને પટકે;
મારા પરવશ કીધા પ્રાણ, કાંબલીને કટકે. ૨
તારી મોરલી સુણી મેં આજ, મારૂં મન વટકે;
તારૂં જોતાં સ્વરૂપ રસાલ, આંખડલી અટકે. ૩
મારી ગઇ સુધબુધ ને સાન, પાંપણને ફટકે;
હું તો વિસરી દેહનું ભાન, મન વાંસે ભટકે. ૪
ત્રીકમજી તારૂ હેત, મારા હઇયામાં ખટકે;
મારૂં ચોરી લીધુ ચીત, ચાલી તણે ચટકે. ૫

૮—રાગ—ખંભાતી

વરીયો વરીયો શ્રી વૈકુંઠનાથ ધણી;
કરીયો કરીયો સ્નેહ એ સાથે, તપત ટળીરે મારા અંગતણી. ૧
મુખડું જોતાં મોહની લાગી, શું કહું સહિયર વાત ઘણી;
કામણગારાં નેણ નાથનાં અતિ સુંદર એની નાક અણી. ૨
જેના ગુણનો પાર ન પામે, શિવ સનકાદિક સહસ્ત્રફણી;
ત્રીકમદાસ આસપરિપુરન, શ્રીઠાકોર ઠાકોર દેવમણી. ૩

૯—રાગ ખંભાતી (મારવાડી ભાષામાં)

રસીયા રજની રમી રંગ માણોજી,
કબકી ઠાડી અરજ કરાં છાં, સાહેબ સુરતા માણોજી. ૧
મેં દાસી છાં, બીના મોલરી, ભરજોબનરો ટાણોજી;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરત, પૂરવ પ્રીત પીછાણોજી. ૨

૧૦–રાગ પ્રભાતિ—કેદારો*

કર્મ જોગે જાંહાં જાંહાં ફરૂં જાદવા, ત્યાંહાં ત્યાંહાં આપની ભક્તિ દેજો.
કીટ પક્ષી સરી સર્પ નર પશુ વિષે, રખે વિસારો, સભાળ લેજો. ૧
સાધુની સગતિ, સેવ હરિભક્તની, આશ વિશ્વાસ એક ચરણ ચંતે;
વાસના ત્યાગ, અનુરાગ નિજ નામનો, ધ્યાન ગુણગાન સુખઆદિ અંતે. ૨
વાસ વ્રજભૂમિનો, દાસ દાસત્વતા, અવર ઇચ્છિત નથી નાથ મ્હારૂં;
મુક્તિને જુક્તિના જીવ બીજા હશે, ત્રીકમદાસને એક શરણ ત્હારૂં. ૩

૧૧–રાગ ધન્યાશ્રી

નિર્મળ જળ હરિગુણ ગંગામાં, જે જન નિત્ય પ્રતિ નાહશેરે;
જનમ જનમના પાતક તેહનાં, પળ એકમાં પળાશેરે. ૧

---

* **ટીપ્પણ**—આ પદ છેલ્લું ગાઇને ત્રીકમદાસ ભક્ત ડાકોરમાં શ્રીરણછોડજીને શરણે ગયા હતા આ પદનો ભાવ અતિ ઉત્તમ છે. પાંડવ ગીતામાં માતા કુન્તિએ ભગવાનની સ્તુતિ કરતાં વિનતિ કરી છે કે, (स्वकर्म फलनिर्दिष्टां यां यां योनिं व्रजाम्यहम्। तस्यां तस्यां हृषीकेश त्वयि भक्तिर्दृढास्तु मे॥) મારા કર્મના ફળ તરીકે હવે જે જે યોનિમાં મારે જવાનું થાય, ત્યાં ત્યાં, હે ઇન્દ્રિયોના પ્રભુ, તારી ભક્તિ મને આપજે. આ જ પ્રકારની વિનતિ મહાત્મા ત્રીકમદાસે પણ કરી છે. ભક્ત નરસિંહ મેહેતે અને દયારામે પણ એવી સહૃદય પ્રાર્થનાઓ કરી છે. એટલે ભક્તિનો સંપ્રદાય એકધારો પરાપૂર્વથી વહ્યો આવ્યો છે. સન્યાસ માર્ગી જ્ઞાનીઓ જગત-સસારને મિથ્યા માની તેમાંથી છુટવા માગે છે, જ્યારે ભક્તો કહે છે કે સસાર જૂઠો ભલે હોય, જગત ખોટું ભલે હોય, તે ત્યાગ કરવા જેવું પણ ભલે હોય, ગર્ભવાસનું દુઃખ પણ ભલે મોટું હોય, સંન્યાસીઓ અને યોગીઓ અભેદ ભાવને પામી મુક્તિનો લાહવો ભલે લેતા હોય, પણ અમને તેમની જરાએ અદેખાઇ નથી, પણ જ્યાં સુધી આ ભૂતલ ઉપર અનેક વાર અવતરીને શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ કરવાનો લાભ મળતો હોય તો તે સર્વ દુખો અમે સહન કરવાને તૈયાર છીએ; અમારે વૈકુંઠ નથી જોઇતું, સ્વર્ગ નથી જોઇતું, મુક્તિએ નથી જોઇતી; પણ લૌકા જગતમાં અવતરીને વારે વારે

કમળ નેણનું કીરતન કરતાં, કુળ કૃતારથ થાશેરે,
તેનાં ભાગ્યતણો જે મહિમા, જગ સચરાચર ગાશેરે. ૨
નહિ તેને ગર્ભવાસ વેદના, નહિ તે નરકે ધાશેરે;
ત્રીકમદાસ આશ પરિપૂરણ, જોતા વૈકુંઠ જાશેરે. ૩

એક શ્રીકૃષ્ણની અતઃકરણપૂર્વક ભક્તિ કરવાની તક મળે અને સાધુની સગતિ મળે, તો બસ છે ઇત્યાદિ. આવી ભાવનાવાળા ભક્તો નરસિંહ, ત્રીકમદાસ, પર્વત મહેતો, દયારામ, મીરાબાઇ, નામદેવ, તુકારામ વગેરે હતા નરસિંહ મેહેતે ગાયુ છે કે,

"હરિના જન તો મુક્તિ ન માગે, માગે જન્મોજન્મ અવતારરે,
નિત્ય સેવા, નિત્ય કીર્તન ઓચ્છવ, નિરખવા નંદકુમારરે"

તે ઉપરાંત નરસિંહ મહેતા કાવ્યમા આપેલુ પાને ૫૩૭ મે પદ ૧૨૮ મુ જુઓ

અત્ર સામાન્ય વાચનારને એવી શકા થશે કે, આવા ઉત્તમ કોટીના ભક્તને પણ પોતાના મોક્ષ માટે શકા થઈ આવવી અને આવી પ્રાર્થના શા માટે કરવી પડતી હશે ? આનો ઉત્તર કર્મ વિપાકના જાણકારો એવો આપે છે કે, મનુષ્યનાં સર્વ કર્મો જાણી શકાતાં નથી, તેમ સર્વ કર્મો અનુક્રમે જ ફળ આપવા આવતા નથી અને કયું કર્મ કયે સમયે ફળ આપવાને ઉન્મુખ થશે, તેનો કશો નિયમ નથી. એટલે ભગવાનની ભક્તિ કરતા પણ અતિમ વાસના જગતની કોઈ વસ્તુમાં રહી ગઈ હોય તો તેના પાછલા કર્મો ફળ આપતા રહી જાય અને અતિમ વાસના ફળ આપવા આગળ આવે છે એટલે આપણા આ શરીરના પતન બાદ જીવાત્મા કઈ યોનિમાં જશે, કે મુક્તિને પામશે, તે કોઈ પણ નિશ્ચયથી કહી શકાતુ નથી. તેથી જ્ઞાની ભક્તો આવી પ્રાર્થના કરે છે કે કર્મધર્મ સજોગે અમારી કોઈ વાસનાથી અમે મુક્તિ ન પામતા કોઇ યોનિમા જનમીએ, તો પણ હે પ્રભુ, તારી ભક્તિ કરવાની શક્તિ ત્યા પણ આપજે ઇત્યાદિ. ત્રીકમદાસ તેથી તો આરંભમા જ કટી નાખે છે "કર્મ જોગે" આ ઉપર ભાગવતમા ભરત અને મૃગબાળનું આખ્યાન વિખ્યાત છે. સ્વ ઈચ્છારામ સૂ. દેશાઇએ પોતાના રચેલા ચન્દ્રકાન્તમા આ વિષય ઉપર "સન્યાસી અને બોરનુ ફળ"ની કથા આપી છે તે વાચવાની વિનતિ છે

१२-राग रामग्री

નાથજીરે નહિ મેલુંજી રે, તારો પાલવ પરમાનંદ;
ચરણ કમળ ઉપરી ચીત બાંધું, જેમ અલી અરવિંદ. १
ઘણા દિવસનો મુજને લાગો, છબીલા તારો છંદ;
તે કયમ ટળેરે આજનો ટાળ્યો, એવડો સ્નેહ સબંધ. २
સન્મુખ થાઓ 'મ'વાહો, મારા વાહલા, હવે ફેડો ભવફંદ;
ત્રીકમદાસ અધમ અપરાધી, તમે છો ગીરવા ગોવિંદ. ३

१३-राग धनाश्री

પાલવ સાહ્યો મેં નાથ તમારો, બીસરૂં હું, રખે તમે રે વિસારો;
પાવનપતિત બીરદ જો ધરો, મુજ પતિતને શે ન સંભારો ? १
ભવસાગર દુસ્તર અતિ ખારો, અમૃતરૂપી દેખાડોરે આરો;
બળીઆં બીરદ પોતાના વિચારો, ત્રીકમદાસનો ત્રાસ નીવારો. २

१४-राग केदारो

શામ્ય જદુનાથ મુજ નાથ* તુજ હાથમાં, રખે કોઇ અવરને હાથ આપે;
કરમના ભોગ સુખદુઃખદાયક થયા, ભવતણાં પાસ તે તું જ કાપે. १
જન્મ નિષ્ફળ ગયો, ખણુખણુ નાચતાં, હીણ બુદ્ધે લહ્યું સરળ સાચું;
ઝાંઝવાને જળે, તરસ તે કેમ ટળે, કૃષ્ણ કરણા વિના કોડ કાચું. २
કેશ ઉજ્જળ થયા, મન મલીન નવ ટળ્યું, કાલ તાકી રહ્યો જાલ માંડી;
સ્વર્ગને મૃત્યુમાં કોઇ સમરથ નથી, કયાં જાઉં શામળા શરણ છાંડી. ३
આપી અવસર ચતુરવર રખે ચુકતા, મુકતા બીરદ બળીઆ વિસારી;
કર્મને ધર્મનું વર્ચસ મારે નથી, પરમ છે ત્રીકમા આસ તારી. ४

१५-राग केदारो

નાથ મેહેલું નહિ પાલવ હાથથી, એક જ આશ્રય ગ્રહ્યો આદિ તારો;
અધમ ઉધારણ બીરદ ગાજે જાંહાં, શું કરે દૈવ ત્યાંહાં દોષ મારો. १

* નાથ=નાકમાં ઘાલવાની નાથ. દોરી; લગામ.

અધિક દોષી અજામેલ બહુ જન્મનો, અંતકાળે અવશ્ય પુત્ર પ્રીતે;
અર્ધ નામે અભય પદ આપીયું, કાપીયું કષ્ટ તેં રાજ રીતે. ૨
જારજડીયો નહિ, ભંગ આશા થઇ, આલે શુક સાથી અબળાવધુથી;
નામ પ્રતાપે ગણીકા વૈકુંઠ ગઇ, સાખ્ય પુરે શ્રુતિ આજ સુધી. ૩
પ્રબળ મુદ્ગળ અતિ બળ કરી હારિયો, રામ સંભારિયો સહજ ભાવે;
જમળો ગ્રુડ ગજરાજ ઉગારિયો, વાર લાગી નહિ વહાર આવે. ૪
એ જ રીતે કઇ કોટી પાવન કર્યા, પતિત ખંભ્યા વેષધારી;
ત્રીકમદાસની આશ પુરણ કરો, નામની મામ રાખો મુરારી. ૫

૧૬—રાગ કેદારો

તું મારૂં સુરતરૂ શામગીથા, કામધેન મન પુરણકોડ;
તું મારૂં ચતુર ચિંતામણિ, તું મારી રિધસિધ રણછોડ. ૧
તું મારૂં જપ તપ તીરથ વ્રત, દયા દાન તું દ્વારકાધીશ;
તું મારૂં સાધન, આરાધન, જે કહીયે તે તું જગદીશ. ૨
તુજને તજી ભજું નહિ બીજો, ત્રાહે ત્રાહે નથી ત્રીજી વાત;
તું દાતા હું દીન દામોદર, અવર ઉપાસે લાજે જાત. ૩
વરીયો તે પર હરિયો ન જાએ, ઓળખીયો અળગો ન કરૂં;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરણ, તું તારાં તો હું જ તરૂં. * ૪

---

* આ પદમાં त्वमेव माता च पिता त्वमेवનો અથવા રામરક્ષા સ્તોત્રમાં माता रामो मत्पिता रामचन्द्रः એ પ્રસિદ્ધ સ્તુતિઓનો અનન્ય ભાવ રહેલો વાંચનારને જણાશે. એક પ્રાકૃત કવિએ એવી જ એક સ્તુતિ રચી છે, જે સુંદર લાગવાથી અત્ર આપી છે.

માત તું હી, ગુરૂતાત તું હી, મિત ભ્રાત તું હી, ધન ધાન્ય ભંડારો;
ઈશ તું હી, જગદીશ તું હી, મમશીશ તું હી, પ્રભુ રાખન હારો;
રાવ તું હી, ઉમરાવ તું હી, મનભાવ તું હી, મમનયનકો તારો;
સાર તું હી, કીરતાર તું હી, ધરબાર તું હી, પરિવાર અમારો.

૧૭–રાગ કેદારો

નામ ધર્યું રણછોડ જે વારે, છોડતાં રણ* વિલંબ કશી;
વિષય કરતાં વીત્યું આયુષ્ય, વીનતડી કાં મન ન વશી. ૧
બળ નથી કરવુ ને સ્થળ નથી ચળવું, સુતાં બેઠાં સહજ સુભાવ;
જો તુંને છોડ્યો એટલડુ, મુખ કહેતાં આળસ શું માહાવ. ૨
નથી કીધાં તીરથ વ્રત મોટા, નથી કીધાં મેં જપ તપ જાપ;
દશ પેઢીથી દેશ વછુતી, મારે શીશ તમારી છાપ. ૩
પાપી તોએ તમારો પાજેવ, બાપ નચંત થઈ બેઠીશ મા;
પરબત ઘેર પધાર્યા ત્રીકમ, નહી તારો તો જાઇશ કયાંહાં? ૪

૧૮–રાગ કેદારો

અધમ ઉધારન વિરદ ધર્યું તો, તો મુજને ઉધાર હરિ;
મહા અધમ મુજ સરખો પાપી, મળશે નહિ મહારાજ ફરી. ૧
અજામેલ નહિ મુજ સરખો, મુજ સરખો નહિ બીજો કોઇ;
એક હું એક અધમનો અધિપતિ, માધવ મન વિમાસી જોઈ. ૨
ભક્ત વત્સલ, શરણાગત વત્સલ, બીજા માટે હશો વ્રજરાજ;
પાવન પતીત, અધમ ઉધારન, એ બે આંગત મારે કાજ. ૩
વચન તણે વિશ્વાસને વાહલા, કરી અધમતા અધિક ગણી;
પાળી બીરદ પોતાના ત્રીકમ, દયા કરો ડાકોર ધણી. ૪

૧૯–રાગ રામગ્રી

અવગુણ આણીશ માઝી રે, કાંઇ આપણા અંતર માંહિ;
ગુણ સાગર રણછોડ છબીલા, રાખો ચરણ કમળની છાંહે. ૧
અપરાધી પણ અમે તમારાં, તમે અમારી બાંહે;
પ્રાણનાથનો પાલવ મ્હેલી, કહોની જઇએ કયાંહે. ૨

* રણ એટલે ઋણ, દેવુ, કરજ.

નાથ વડે નિર્ભય સપરાણાં, અવર લોકને આંહે;
ત્રીકમદાસને સન્મુખ રેહેજો, જાંહાં જાંહાં સમરૂં ત્યાંહે. ૩

૨૦–રાગ રામકલી અથવા બીહાગ

પ્રાગટય પરબત કેરે ધામ,
પંજા કેરા દંડને પંજા, વૈષ્ણવ થાપ્યું નામ. ૧
આનંદ અંગ અહોનિશ અમને, નીરખી સુંદર શ્યામ;
શું રે કહું સીમા થઇ સુખની, પધારે જુગ વિશ્રામ. ૨
અતિ ઉદાર અતિ અદલક એવો, ન મળે કોઇ ઠામ;
શ્રીરણછોડ બીના સેવકનાં, કોઉ ન સારે કામ. ૩
આવ્યા મૂળ મંગળપુર માંહે, અચલ જીરણગઢ ગામ;
એવી કૃપા અંતરથી કીધી, તેને કરંત પ્રણામ. ૪
અષ્ટસિદ્ધિ નવ નીધી ગૃહે પરબત, બસતહેં આઠો જામ;
તત્ક્ષણ તારી કુલ અરૂં, ત્રીકમદાસની પુરી હામ. ૫

૨૧–રાગ મારૂ

નીરખીને હરખીરે હરિમુખ, નીરખીને હરખી;
ઈ શુકનની હુ બલીહારી, મારી બાહુંલડી ફરકી. ૧
વીતી રાત વાટલડી જોતાં, આકુલ વ્યાકુલ થાઉં;
આવી અચાનક દરશન દીધું, ફુલી અંગ ન માઉં. ૨
લોચન લાલ કસુંબે પાધે, મોહન મસમસતાં;
ત્રીકમદાસની આશા પુરવા, આવ્યા હેતેશું હસતા. ૩

૨૨–રાગ રામકલી

ભજન વિના ભૂતલમાં પ્રાણી, અવર નથી ઉપાયે રે,
ભવસાગર તરવાનું તારૂં, આયુશ એળે જાયે રે. ૧

ભજન તણું પ્રત્યક્ષ પારખું, અજામીલ સુત નામે રે,
તેમ જો જો ગનીકાને તારી, સુઓ *ભણા વિશ્રામે રે. ૨
સાધન તીરથ દાન તપસ્યા, કરમ ફ્લે કોઈ કાયે રે,
હરીનું નામ હુતાસન કણિકા, શીઘ્ર પાપ પ્રજાળે રે. ૩
મુક્તિનું મૂલ જગતનુ જીવન, ધરમતણુ એ ધામ રે,
ત્રીકમદાસ આશ પરિપૂરણ, જપીયે આઠે જામ રે. ૪

૨૩–રાગ રામકલી

રામકૃષ્ણનું નામ સમરતાં, સેહેજે સાગર તરીયે રે;
જનમ જાલજંજાલ મરણનુ, આવાગમન ઉગરીયે રે. ૧
જેટલું સામર્થ્ય રામ નામનું, રસનાયે શું કહું કથી;
તેટલું પાતક કરવા પ્રાણી, જન્મ્યો આ જુગ માહે નથી. ૨
તેહણે ત્રીકમ તૃષ્ણા મૂકી, સુકીશ મા હરી નામ ચવે;
નીરભે પદ દાતા નારાયણ, ભકત પરાયણ જનોજવે. ૩

૨૪–રાગ બિલાવલ

નેહ લોભાણો નહિલીયો, મુજ પાસેથી પહરો ન થાયે રે,
વેણુવ્રંપી વાત કરે રે, ના કહેતા નવ જાયે રે. ૧
અણતેઓ આફણીયે વાહાલો, વળગ્યો આવે વાંસે રે,
પ્રીતતણી ગતિ તે જાણે, જે પડે પ્રીતને ફાંસે રે. ૨
એક નીમેષ ન દેખુ આંખે, જો માહારો જીવન પ્રાણ રે,
ખાનપાનનું શું કહું સજની, પ્રાણ કરે પરિયાણ રે. ૩
સર્વશ સોંપીને લજ્જા લોપી, કથ કહે તે કરીયે રે,
ત્રીકમદાસ આશ પરિપુરણ, વાટીતડો વર વરીયે રે. ૪

---

* સુઓ એટલે શુક, પોપટ.

૨૫–રાગ રામગ્રી

શાં સુકૃત કીધાં નંદરાણી,
અખિલ બ્રહ્માંડનો નાથ નારાયણ, તે તારો સુત સારંગ પાણી ! ૧
જેનાં ચરણને મુનીવર વંદે, નિગમ નેતિ નેતિ વાણી,
તેહનું તું હાલરૂં હુલરાવે, રૂચ ઉપજાવે કહી કાણી !* ૨
મુકતીનો દાતા, જગતનો ત્રાતા, દશદીગપાલનો દાણી,
એટલડા માંખણને માટે તેં બાંધ્યો બાઈ ઉખલ તાંણી ! ૩
આદી નીરંજન જગતનો સ્વામી, જોગી ન શકે જાણી,
તેહેની તું આંખડલી રે આંજે, કેશ સંવારે ઉલટ આંણી ! ૪
બાલક થઈ ક્રીડે ઘરદ્વારેં, કહાવે પુરૂષપુરાણી,
તારાં ભાગ્ય ભણે શું ત્રિકમ, હાર્યા બ્રહ્મા વેદ વખાણી ! ૫

૨૬–રાગ રામગ્રી

તે કયમ મુકીયે રે, જે અધ ક્ષણ મુકયો ન જાયે;
જ્યાંહાંરે જોઉં ત્યાં જીવન માહરી, આંખથી અળગો ન થાયે. ૧
નેણ વેણમાં વસી રહ્યો વહાલો, રમતો હૃદીયામાંહે રે;
ભાણે બેઠો સેજલડીયેં સન્મુખ, સ્વપ્ને બાંહુડી સાહે રે. ૨
પ્રેમ પહોડો પીયુડો મારો, દોશ પડે ન દુભાયે રે;
ત્રીકમદાસ આશ પરિપુરણ, રોમ રોમ રસ પાયે રે. ૩

૨૭–રાગ રામગ્રી

તે કયમ વીસરે રે, જે વસી રહ્યો મનમાંહે,
પ્રાણનો પ્રાણ સંસારનું સરવસ, જીવનધન કહેવાયે. ૧
રૂપે રૂડોરે વહાલો, ગીરૂવો ગુણભંડાર,
હેતેં હલ્યો જ્યો ઢયોરે આવે, અબલાનો આધાર. ૨

---

* કાણી–કહાણી, વાર્તા.

વશ કરી લીધાંરે, વશીકરન એ પામ,
ત્રીકમદાસ આશ પરિપુરન, સમરૂં શ્વાસોશ્વાસ. ૩

૨૮–રાગ રામગ્રી

ગઇ તે પાછી ન આવે માહરી સજની, ગઈ પાછી ન આવે,
એક પલક હરિ ભજન વિનારે, ફરીફરી તું નહીં ફાવે. ૧
આ અવસર આ દુર્લભ દેહી, ગોવીંદના ગુણ ગાવે,
સુફલ કરી લે તુ મફલ સાહેલી, પછી પડીશ પસ્તાવે. ૨
જીવન ચપલ ચમક ચપલાની, તે વાર નહીં વહી જાવે;
જહા લગે શ્વાસ ત્યાહા ભજ્ય ત્રીકમ, દાસપણાને દાવે રે. ૩

૨૯–રાગ રામગ્રી

આ શી તારી ટેવ, મારી સજની,
પીયુ પગભર ઉભા કરજેડી, તે સકલ દેવના દેવ. ૧
ઘુંઘટ ન છોડ્યા ને નેણ ન જોયાં, આવડો શો અહકાર,
જોબન જલમન ચાર દીવસનુ, તે વહેતાં ન લાગે વાર. ૨
હું થાકી, મારી વાણીરે થાકી, તું નવ થાકી વા'લી;
હેત કરે તેશુ હઠ નવ કરીએ, પગ ભરીયેરે સંભાલી. ૩
મનમાં રીઝ, ખીજ મુખ ઉપર, સુણતા આવ્યું હાસ;
અતર ટાળી મલાવ્યુ રસીયા, તતક્ષણ ત્રીકમદાસ. ૪

૩૦–રાગ ધન્યાશ્રી

તારાં ભાગ્ય પીચાર,
હેલી ભુવન પધારે, તે હરી કયાહાંથી આગણીએ તારે. ૧
જેને દેવ મુનીશ્વર ગાયે, તે તુજ આગળ હા હા ખાયે. ૨
જે હરિ વિરહ વ્યથા વિષ ચુરણ, ત્રીકમદાસ આશ પરિપુરણ. ૩

૩૧-રાગ કાફી

ચોળી જાઉં ગોવીંદા, તારૂં મુખડું ગુલાલે ભર્યું,
ઉપરી ટબકાં અબીર તણાં, હરી કેસર તીલક કર્યું. ૧
મોગરેલમાં મસમસતા હસતા, આવી કરો છો આલ્ય,
મારગ જાતાં માણસ જોતાં, ઘેહેલા ખાશો ગાલ્ય. ૨
ઘરખૂણે દુરીજન નવ દુણે, ઉણે અદકે હાસ,
વીતી વાત કાલ્યની કહેશે, તુજને ત્રીકમદાસ. ૩

૩૨-રાગ વસંત

નવલ વસંત હસંતી વિનતા, નવસત સાજ્ય શૃગાર કરી;
કેસર ઘોળી સાડી ચોળી, કનકથાળ કર સુભગ ભરી. ૧
ગાતી વાહાતી જોબનમાતી, નાચતી નંદભુવન ગઈ;
અતર ગુલાબ અરગજા કુમકુમ, છાંટે અબીલ ગુલાલ લઈ. ૨
કોડે વધાવે નંદકુંવરને, ઉમગી દે આશીષ ઘણી;
કોટી વસંત રમી રમી પુરો, આશા ત્રીકમદાસ તણી. ૩

૩૩-રાગ વસંત

જા જા જોબન રાતા માતા, આલ્ય અ'મારી કરીશ મા,
જાણીને સાંખું છઉં જીવન, મન અભીમાન ધરીશ મા. ૧
હું તું સરખી નથી રે નીર્લજ, ફોકટ વાંસે ફરીશ મા,
અણીઆલી આંખડલી મારી, હૈયું કેહેતું હરીશ મા. ૨
વારૂં છઉં વ્રજ જીવન વહાલા, ભુર દેખતાં ભરીશ મા,
ત્રીકમદાસ આશ પરિપુરણ, મોહન મનમાં ડરીશ મા. ૩

૩૪-રાગ પ્રભાતી

મંગલ ગાયેરે માંનુની, મંગલ ગાયે,
વહાલાનું મુખ જોવા હઇડે હરખ ન માયે. ૧

ટોળે ટોળે આવે વધાવે વૈકુંઠરાયે,
પરવત કેરાં પુન્ય સંભારી, ગદગદ થાયે. ૨
ચીર ચોલી ચર્ણા ઝમકે નેપુર પાયે,
ત્રીકમદાસ નીહાલી શોભા વારણે જાયે. ૩

૩૫–રાગ પ્રભાતી

જસોદાના ઘરની શોભા જોઇને મોઈ,
સઘળે સોહામણુ દીસે, સમોવડ નહી કોઈ. ૧
જાહા જોઉં ત્યાહાં ઝળહલ ઝળહલ, બીજું નવ સુઝે,
નાહાનાં વિધિની નવલખ ગાયો, આંગણીયે દુઝે. ૨
ઘુમી રહ્યાં ગોરસડાં સુનાં રૂપાને ગોળે,
મગળ ગાયે છે માતુની મળીને ટોળે. ૩
માંચીયે માતાજી આગળ અલબેલો રમે,
અષ્ટસીધી નવેનિધિ એહેનાં, ભુવનમાં ભમે. ૪
નંદજીના ભાગ્યને હું તે નીરખીને હરખી,
પ્રેમદા પુન્યવત નહી કોઈ જસોદા સરખી. ૫
ગોકુલનું ઘરેણું શ્રીકાહાંનડ કુલનો દીવો,
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરણ જુગ જુગ જીવો. ૬

૩૬–રાગ ખંભાતી

માહારે મોહોલ આવજો મદમાતાજી,
કેસર ભીંના કાહાન કુંવર વર, કામનીયાં રંગ રાતાજી. ૧
લટકતી ચાલેં લાડસ ઘેહેલા, વેંણ મધુરી વાતાજી,
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, રાગ ખંભાતી ગાતાજી. ૨

૩૭–રાગ પરજ (મારે શ્રીરામની રક્ષા, એ રાગ)

હરી ગુણ ગાની ઘેહેલા,
પંડ પડતાં પેહેલાં પંજર ભાંગે, પ્રાણ પંખેરૂ ઉડી ચડે આકાશ,
મનખો ખોઇ મૂઢ જનમમાં, મળવાની શી આશ. ૧

સત સંગત સુખ સ્વર્ગે દુર્લભ, બ્રહ્મલોક કૈલાસ,
તે સુલભ ભૂતલમાં તાહારે, દુઃખ ભાંગે ત્રીકમદાસ. ૨

૩૮–રાગ પરજ

જાવાદેને, ઝાહાલ માં છેડો, કાનુડા મેહેલને કેડે,
આગે લોક અદેખાં કહે છે, આલ ચડાવીને એહ;
આ નાગીને નાહાનપણાથી નંદકુંવરસું નેહ. ૧
સાંભળી કાંને સાંખી રહું છું, કાહાંનજી કુંકા લોલ,
આ શેરી મારા સાસરીયાની, પેલી પીહરની પોલ. ૨
ખાંત હોએ તો આવ એકાંતે, પુરીશ તારી આશ.
દાશી છઉં ત્રીકમ તમારી, દ્રઢ રાખજે વિશ્વાસ. ૩

૩૯–રાગ પરજ

બાઈ મારે પ્રીત બંધાણી રે, કાહાંનુડો મહીનો દાણી,
માથે મટુકીને મહી વેચતી, શ્રીવૃંદાવન મુઝાર,
અલવે આવી છેડવે વળગે, નટવર નંદકુમાર. ૧
મુખડું જોતાં મોહીની લાગી, ભુલી દેહનું ભાન,
ગોરસ સાટે ગ્વાવણી ઘેહેલી, કેહેતી લ્યો કોઈ કાહાન. ૨
ઉંચેયેં ઇંદ્રાદીક પેખે, વાંછતા વ્રજવાસ,
એ લીલા રસ ખાનપાંનના, તરસા ત્રીકમદાસ. ૩

૪૦–રાગ પરજ

મારે હરી સાથે હેલો, કોહીને કહીયેં થાશે મેળો,
જે દાહડાનો નૈણે ન દીઠો, કામણગારો કહાન,
તે દાહડાની થૈ છઉં ઘેલી, ભૂલી ગઈ શુદ્ધી ને સાન. ૧
જે જાણે તે લોક કરો નેં, આવી ચડાવો આલ,
પાનલીયા કેરી પ્રીતડી કેશ, લખીયા લેખ કપાલ. ૨

મોર મુકુટ પીતાંબર પેહર્યું, મુરલી મનોહર હાથ,
છેલ છબીલો નંદનો છૈયો, ત્રીકમદાસનો નાથ. ૩

૪૧–રાગ પરજ

રઘુવર રામજી સીતા, ભજી લેને માહારા મીતા;
બલ નથી કરવુ બાહાર નથી ફરવું, નથી ખરચવું દામ,
સુતા બેઠાં સેહેજે સમરે, તેના રખવાલા શ્રીરામ. ૧
નામ પ્રતાપે પરબત તરીયા, ભરીયા દરીયા માહો,
માનવ તુજને વાર કશી, હરી નામને નાવ પમાયો. ૨
અક્ષર એક કહે ગજ તાર્યો, જમલો જલચર જેહ,
ત્રીકમદાસ ત્રાસ સ્યો તેહેને, એશું બધાણો નેહ. ૩

૪૨–રાગ પ્રભાતી (રીસાવ્યાં રહીયે નહીં, એ રાગ)

કોણે સમુરતે સાંચરી, મહી વેચવા માટે,
મારગમાં માહવો મલ્યો, મધુવન કેરી વાટે. ૧
છબીસું આવી છબીલડે, મારો છેલડો ઝાહાલ્યો,
તે ટાણે ત્રીજું નહિં, હુને મહારો વહાલો. ૨
જે સુખ ભોગવીયું સખી, તે તો કહ્યુરે ન જાયે,
કોકકલારસ ક્રીડતાં બીડતાં ભુજ માંયે. ૩
એહવારે શુકન મારે નીત હજો, મોહનશું રે મયો,
ત્રીકમદાસ તે દીન થકી, હરી સાથે હેયો. ૪

૪૩–રાગ પ્રભાતી

નેણાંમાં શ્રીનાથજી, કૃષ્ણ કીકીને કયારે,
નંદ નંદ વીલસી રહ્યાં, માહારી પુતલીને પારે. ૧
શ્રીમદ વલ્લભ વાણીયેં, વિઠલવર વશીયા,
શ્રીમોરલી મનોહર મહા પ્રભો, માહારી રસનાયેં રસીયા. ૨

હદે રમે રણછોડજી, હરી એહા છે હૈયે,
પુરશોતમ પુરણકલા, મહારા પ્રાણને પઇયે. ૩
ચરણ ચતુર્ભુજ ચિત્તમાં, મનમોહન મોહેલે,
રોમરોમ રઘુકુલપતિ, કરુણાને હોલે. ૪
હુંમાં હું કાંઇ નથી, જાહાં જોઉં તાંહાં વહાલો,
શ્રમ કીધે કાંઈ નવ સરે, પીગો પ્રેમનો પ્યાલો. ૫
વણ સાધન સુકૃત કર્યું, પોતે પોતાનો જાણી,
ત્રીકમે ત્રીકમદાસને લીધો શરણે તાણી. ૬

૪૪-(હું તો મોહીરી તારા લટકાને એ રાગ)

કાંઈ કાંઈ કામણગારીરે, મુરલી મુરલીધરની બાઇ,
નીર્લજ કીધી નારીરે, વાહાલે વૃંદાવનમાં વાઇ. ૧
વાહાલે વૃંદાવનમાં વાઇ, ગાઈ મધુરાં તાનરે,
અવલાં ચીર અધુરાં અંજન, પગનાં પહેર્યાં કાન. ૨
ચુલે પાક પરીસ્યાં ભોજન, ઉકળતાં પય પાણીરે,
ગ્રેહ વ્યાપો વિનતા વનિવાટે, જાતાં કોઇ નવ જાણીરે. ૩
દોહોતાં ગાય વલોતાં ગોરસ, રોતાં નાહનાં બાલરે,
સતા પતિ સેજડીયે મૂકી, ઉ(ઠી)જાણી તતકાલ. ૪
કુલ અસ્ત્રીનું કર્મ નહીં, આ કુલટા કેરી રીત રે,
પરણ્યા પતિ શું પ્રેમ ન રાખે, રાખે પરશું પ્રીતરે. ૫
અણતેડ્યાં આકુળીયે આવ્યાં, અર્ધનીશા આ ઠામરે,
એકલડાં ઉઠી ઉજાણાં, કોહોની શું છે કામ? ૬
વનમાં બીહીક વાઘ વિષધરની, તમે નવજોબન નારરે,
પાછાં જાઓ સુતને પોષો, સંતોષો ભરતાર. ૭
વિહવ્લ થૈ આવ્યાં વનમાંહે, વાહાલા શી કહો વાતરે?
વિરસ વચન સાંભળતાં વિનતા, માંડ્યો અશ્રુપાત. ૮

નીચું જોઇ નેણાં લોઇ, ધીરજ આણી મન રે,
દયામણાં થઇ બોલ્યાં, ત્રીકમ ગદ્ગદ ગોપીજન. ૯

૪૫–રાગ કાફી

હુંપણું ન થાએ તારૂં જાહાં લગે હીન,
તાંહાં લગે તું ન ટળે પારકો આધીન. ૧
જ્યમ રવી વાદળામાં દીસે દ્યુતિહીન,
ત્યમ તું વાસના ભાવે ભાસે છે મલીન. ૨
સમજીને સંભાર્ય રૂપ પોતાનું પ્રવીણ,
ત્રીકમ તું આદી અંતે અમલ ને અદીન. ૩

૪૬–રાગ કાફી

સુરતની સાધના રે સંતો સહુ સાધનનું સાર,
રાત દીવસ બાંધી રેહે તેહેને દૂર નથી દેદાર. ૧
સુંદર સ્યામવરણને ચરણે જ્યેં આતમનો આધાર,
હેરેફેર ધન ધામ ને નવધો પાએ લગાર. ૨
જેમ જલમાંહે કમલ કલેવર જુઓ કરી વીચાર,
વાધે ઘટે સરોવર સલીતા તોહે તેથી પાર. ૩
વલગ્યો પણ અલગોનો અલગો સુખમણાને તાર,
ત્રીકમદાસ અભેપદ પામે અનુભવનેં અધીકાર. ૪

૪૭–રાગ કાફી

છાંની નવ રહે સજની સામલીયાની પ્રીત,
આફણીયેં ઉઘાડી પાડે, એહેવી એહેની રીત. ૧
શેરીમાંથી માદ સાંભળતાં વારતાં વ્રજભૂપ,
અમયો ઉઠી આંગણ આવ્યો, શું કહું એહેવું રૂપ. ૨

છુટા કેશ છબીલે વેશે પેહેરણ પીતપટોલ,
અરધો કર અરધો મુખમાંહિ કરમલડાનો કોલ. ૩
સાચવણું સાહવણું મહીનું ભૂલી ગઇ તતખેવ;
ત્રીકમદાસ આશ પરિપુરણની કામણગારી ટેવ. ૪

૪૮–રાગ પ્રભાતી ખંભાતી.

મછપાડી માહારા જીવન જોવા દે,
મુખડે તારે શ્રમજલમોતી લાડીસ્વાયા લેવા દે. ૧
આંગલી માંહિ આંગે નોહોતો, તે છલોછબીલો છોવા દે,
ત્રુટા હાર હૈયે હરી તારે, પાડ ચડાવું પ્રોવા દે. ૨
પીક કપોલ અધર દ્યુતિ અંજન, ધુરતિ મુજનેં ધોવા દે,
રંગ ભરે અંગ આલીંગન લઇને ત્રીકમ તાપનેં ખોવાદે. ૩

૪૯–સોરઠો રાફડીયો.

પોશીજે પ્રાણ, ગુણમાંને ગિરવો ધણી,
માણસ મુર્ખ મન અજાણ વેણવલા કો નવ લહે.

૫૦–રાગ બિભાસ

શોખડીનું સાલ માહારે હઇડે સાલે, બોલે સવલું ને અવલું રે ચાલે,
તેણે માહારો પીયુડો રોશે ભરાણો, હલવું હેત દેખાડે,
સાહામું જોતાં આંખડીરે ચોરે બોલે બોલડ આડે. ૧
હું મુરખ એ ચતુર સિરોમણ, તેહેને ન ધરે બેહેની,
વાંક જોઇને રેહે વેગળો, કહી ન સાંભલે કેહેની. ૨
એહેને ધણી, આપણને એક, એ જેમ રાખે તેમ રહીયે,
ત્રીકમદાસ આશ પરિપુરણ, મળે તો મનની કહીયે. ૩

૫૧–રાગ રામગ્રી

સહી સમાણી ફરે સપરાણી, માંહોમાંહિ મછરાળી, મારા વહાલા,
હું એકલડી વેખલડી સરખી, હું હીંડુ ઓશીયાળી–મારા વહાલા. ૧

જેહેને કરૂણા હોય તમારી, તે કા લટકે ન મટકે, મારા વહાલા
મનથી ઉતારી તે દુ ખ માહારે, હૈડે ખનું ખનું ખટકે. ,, ૨
એક વાર સાહામુ જુવો,સનેહી હસી આ લીંગન આપો, ,,
ત્રીકમદાસ આશ પરિપુરણ, ભવના દુખડા કાપો ,, ૩

૫૨–રાગ કાફી

બ્રહ્મ તે કયમ મનેરે આડી ભર્મ તણી છે ભીંત,
ઉંડા અનુભવ પાખે પ્રાણી પછડાયે પરીત ૧
ગુરૂ કરૂણા દ્વાર જડે તો નિશ્ચય થાયે નચીત,
સગુણ અગુણને ભેદે અટકયા ભટકયા ફરે ફજીત ૨
જે નજ વલ્લભ તેજ વિશ્વંભર પુરણ બ્રહ્મ પુનીત,
હોય અધુરાં તે શું જાણે પુરા આણે પ્રીત ૩
જે શ્રુતિનું સાર અકરતા કરતા, તે હરતા નવનીત,
જ્ઞાની કેરી ગાઠ ન છુટે પડે નહી પ્રતીત. ૪
સુંદર સ્યામ કમનદલ લોચન, મોચન કરૂણા સિંધુ,
અમીતા ત્રીકમદાસ ઉપાસન તેહેનું, રસીકજણોની રીત. ૫

શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ

(૨) ત્રીકમદાસકૃત ડાકોર લીલા

(વ્રજ ભાષામાં)

છપ્પા

જય જય શ્રીરંછોર અખીલ ઇશ્વર આનંદ નિધ,
જય જય શ્રીરંછોર જાહે જપે સુરમુની સીધ;
જય જય શ્રીરંછોર નાથ બૈકુંઠ બીલાસી,
જય જય શ્રીરંછોર નંદ વસુદેવ પ્રહવાસી;
ગોકલઇંદુ મધુરામુકટ દ્વારામતી અતિ સુખ દયે,
પરભતકુલ પાવન કરન શ્રીરંછોર તુમ જયો જયો. ૧

અદભુત અમીત ચરિતચિત્ર બિચિત્ર તુમારે,
પારાવાર પવિત્ર ભેદ બરનત હિ હારે;
યોગી ખોજે યોગ ધ્યાન સમાધિ લગાવે,
સ્વપ્ને દરસન દાન જાંન અતિછન પાવે;
સો ભુખેકુંડ ગી દ્વારિકાં તજી મણી માણેકમય જરી,
વિજયનંદકે નેહસો સુ ડાકુર આયે શ્રીહરી. ૨

નહી શાસ્ત્રઆર કર્મ ધર્મ અપુનો નહિ જાને,
નહી બીબેક બુધવંત નહિ પરપંચ પીછાને;
નહી સર્જનકો સંગ રંગ દુઃખનકે રાતો,
ભીક્ષે ન આઘો દામ ધામ ઓરનકે ખાતો;
માન ધરની ઉઠી પ્રીત તે ઉદર ભરે અતિ દુઃખકરી,
બોડાનો બાલકવપુ તુરત ગયો જીહિ તાત મરી. ૩

દોહા

જગમેં સંત અનુપહે, અતિઅનુપ સતસગ,
જૈસે ચંદ્રમ દેત હી હોત ભ્રમરિયા ભગ. ૪
સમદ્રષ્ટી સજ્ઞાન પુની, ભક્તિ દયા ભરપુર,
ક્ષમા શાંત સો સતહે, દેહ દિશા તે દૂર. ૫
અજ્યાયુ બિભવ ઇંદ્ર ગે, સો ઉપાય કે અગ,
નાથ કૃપા બિનુ ના મીલે, અતિ દુર્લભ સતસગ. ૬

ચોપાઈ

એસે કેતેક સંત દરસ દ્વારિકા આસા, આયે ઉમરેઠ ગાંવ રહે બરષા રતુ બાસા. ૭
યહ બાલક અત્ર હેતસે વામધી આવે, દ્વાર ઓહારી ઉઠાય જાકૂ પાતરકી પાવે. ૮

દોહા

દૂર હિતે કાનન પરે, કૃષ્ણ કથા કલીમલ હરન,
ચાર માસ અભ્યાસતેં, ઉપજ્યો હિત અત કરન. ૯

ચોપાઈ

ચલે વાહીકે સાથે નાથ ભરી નૈન નિહારે,
નાહે ગોમતી નિર પાદોદક મસ્તક ધારે. ૧૦
પલટી ગઇ પ્રકૃતિ રતિ શ્રીપતિ સો લાગી,
સેવો ચરન સરોજસ, અધિક અભિલાષા જાગી ૧૧

દોહા

દોસ ભયે ધરકો ગયે, ગઇ અન્યથા આશ,
પ્રભુ પુજનકી ચીત તૃષ્ણા શ્રીકૃષ્ણદાસ. ૧૨
જનની જાયોસો કહી અપુને ચિત્તકી બાત,
વે સુની સીતલતા ગહી જ્યોં ગ્રીષમકી પ્રાત. ૧૩

ચોપાઈ

ગંગા બહુ ગંગાજલ જૈસી, પતિ આજ્ઞા પ્રતિપારે તેસી,
ઉનમાતાકો કૌન બખાના, જાકે ઉર ભયે બોડાના. ૧૪
બાંસ કરંડમે તુલસી બોવે, જીમનો હાથ જુરાય કે સોવે,
ચલ્યો ચલ્યો શ્રીદ્વારીકાં આવે, ભયે ચરનસો ચરન ચઢાવે. ૧૫
યેહી ભાંતિ બહુ ફેરા ફેર્યાં, બીતી યુવા જરા તન ઘેર્યો,
ઇંદ્રી નીરબલ ભઈ બિશેકા, તો ઉન છોડે અપુની ટેકા. ૧૬
ધ્રુજે ગાત હાથ અરૂ માથા, અનુકંપા આઈ જગનાથા,
સોધ રહ્યો સો સરીતા નીરા, સ્વમાંતર બોયે બલવીરા. ૧૭
'અરે ! બચ્ચ ઉઠી બૈઠો જાગો, વિજ્યનંદ વાંછીત સો માગો,'
બોડાનો કહે મસ્તક નામી, 'મેરે ભુવન પધારો સ્વામી.' ૧૮
બડઉદ્દાર વરદાયક દેવા, ભક્ત વસ્યતાકો જીહિ હેવા,
'અસ્તુ' કહી મુસકાય મુરારી, 'જાઓ લેવો બેલ અરૂ ગારી.' ૧૯
હરખ ભરાયો ધામ તનુ ધાયો, અરપરતો ઉમરડ આયો,
જાકે ઘર ગારી અરૂ બેલા, સો ઉર્જ્જલ નહિ મનકે મેલા. ૨૦
ઉજ્જવલ તાકો બૈલ ન ગારી, બોડાના મન આશા છાંડી,
ભવન તીર આયો અકુલાયો, ચિંતાતુર ઘરનિ લખી પાયો. ૨૧
બિસ્મિતકે બોલી કરજોરે, 'સ્વામી શીર આયે દીન થોરે,'
બીતી રાતી કાહી સુની સોઇ, પતિ સંતોપી ઉપાયમેં હોઇ. ૨૨
એક આખુલા અપના ઘરકો, એક લાઇ કોઈ ઓરે નરકો,
રાજગુરૂકા રેઢુવા માગી, જોરી દોરી લાઈ બડ ભાગી. ૨૩
બોડાનો મન ચીંતા ભારી, કાહા વે કૃષ્ણ કાહાં વે સ્વારી।
દૂર પંથ દ્વારકા નગરી, અર્થે ન સરહે ઇનિ સામગ્રી. ૨૪
શ્રીહરિ મોહે ભુલાવા દીનો, પતનિ પતિ ચિતકો હીત ચીનો,
બીનય ભરી બોલી તિહિ કાલા, રૂચિર સુકોમલ બચન રસાલા. ૨૫

"ઉન હરીકો મનીરત્ન અમોલે, ગુંન્જાબંન ધાતુ વ એક તોલે,
પરનકુટી એકુંઠકો નાથા, ઉન હરિકો દોય સમાના. ૨૬
દિવ્ય વિમાન અરૂય ગારી, ઉન હરિકો દો સમતા પ્યારી,
વે હરી પ્રેમ પ્રીત કે ભૂખે, ભૂલેયુકે કબહુ ન દૂખે. ૨૭
તુમ્હારે શ્રમ કછુ કાજ ન સરહે, પ્રભુ અપુને બચનસો પરહે,
મેરી સીખ માનો જો કંથા,શ્રમણા છોડી ચલો ઉડી પંથા." ૨૮
કછુ મનમોદ કછુ એક ખેદા, હારે નીજ ચીત ચરન નિવેદા,
પાચ પરોસને પગ એક ચલહે, ડીગમગ ડીગમગ ગાદી ડુલહે. ૨૯
કૌતુક પેખે પુરકે લોકા, બૌડાના શ્રમ કયો કરકા !
કબહુ ન કૃષ્ટસો દ્વારિકા ગયે, થકે સરીતા તટ સોય રહે. ૩૦
અતિ ઉદાર કરૂનામય સિંધુ, ભક્ત વિરહ કાતર જગબંધુ,
સહનસીલા જાકો જગ ગાવે, પેજ પીરા પલ ન સહાવે. ૩૧

સવૈયા

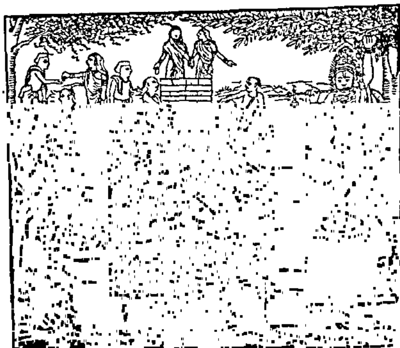
નેકુ પુકારે ઉબારી લીયો ગજ ગ્રાહ ગહો જલ તે પલમાંહી,
એકહી ટેર ન બેર કરી દ્રુપદી હિતદોરી ગયે યદુરાઇ;
બ્રજકે વિધુ અનેક હરે હરિ બોહોરી લીયો ગીરીપાન ઉઠાઈ,
આપકે દુખ દુખી નહિ ત્રીકમ, દાસકે દુખ દુખારે સાઈ. ૩૨
નીંદ્દ કરી ન ધરી કમલા ઉર, કલ ન પરી પલ છનુ રંછોરે,
જાય જગાય કહ્યો જન સો, 'પધરાએ મોહે ધરી શંક ન ઉરે;
સેજ બીછોના બિચ લપેટી ઉઠાય અથીર લાયો નીજ ઠોરે,
અતિ કોમલ અરબીંદ ગોવીંદ સો ગારીમેં ડારી ચલ્યો બયે જોરે. ૩૩
જાની સુજાન બીહાન ભયો બલહીન વૃષભ બહુ દૂરકો જાનો,
ચૌકી ઉઠિ હિત હાકનકે મિસ થાકન કે સોવાય બેડાનો;

પારથ કે સારથપનકો સુખ કાલ ગયે કોં સો ઉર આનો,
એક નીમેષ ભઈ જાઈ પ્રભુ પાદર પહુંચ કીયો પ્રસ્થાનો. ૩૪

સોરઠા

ઈનિમે કોન બીચાર વિશ્નુ માયા મહાબલી,
ઉતપતી સ્થિતી સંધાર જગ જીહી એક નીમેષમેં. ૩૫

સવૈયા

જો પદ પંકજ શેષ મહેષા, સયત્ન ધરે અપુને ઉરમાંહી,
જો પદ પંકજ ઈંદ ગણેશ, દીનેશ નિશેશ ભજે ભય પાઇ;

જો પદ પંકજ શ્રી ઉર ભૂષન, કોમલ તે અતિ કોમલતાઇ,
સો ઉજર ખેત કઠીન રજ રેતમે, કાહા બરનો રંછોર બડાઇ. ૩૬

નીમ તજ્યો નીજ નીમ ગ્રહી મધુરાઇ, ગઈ કડુતા એક ડારી,
જાકી શીતલ છાહ સુખી નીધી, બેઠે મોદ વિનોદ વિહારી;
વૃક્ષકો બીધ ગયો, મન મૂરખ કયો ન ભજે હરિ કલ્મખહારી,
અજહુ સુખી સો દેત તરૂ, જબ દેખત ચાખી પત્ર નરનારી. ૩૭

નેન ઉઘારી નિહારી ભયોં ભ્રમ, હે સ્વપનો કીધો સાચી બાતા,
કાહા ડાકુર અરૂ કહા દ્વારિકા, પ્રાત ઉગો પહુંચો સોઈ પ્રાતા;
નેહ ચૈકો નીજધામ ગયો પુછી, ઘર જાય જગાયકે માતા,
પાછે પુકાર કરી પુરમેં અજી આયે સ્યામ સકલ સુખદાતા. ૩૮

કોઇ કહે સાચી, કોઉ જુઠી, કોઉ કહે દેખો દ્રિગ જાઇ,
સુંદર સ્યામ કમલદલ લોચન, નેન નીહારી મહાનીધી પાઇ;
ઢોલક ઢોલ મૃદંગ દુંદભી, ઠોર ઠોર બજગઈ બધાઈ,
બન બીથન સોભાયં બઢી યોં, માનો દિવ્ય દ્વારકા છાઈ. ૩૯

વે સુખપાલ વઇ રથ ઘોરા, વે હાથી જગમગરી,
વે માહામોલ બની આભુષન, હીરા હાટક નાના નગરી;
વે બાગા પટુકા પીતાંબર, વે કલગી તુરા વે પઘડી,
ઇન બાત ન અચરજ કહી ત્રીકમ,જાંહ જગદીશ જુગત તાહાં સઘરી. ૪૦

કવીત

ફરહરે નીશાન જરી, પતાકનકી પાંત પરી,
રહેહે નિશાન ધુરી, ગહગહે બધાઇકે;
બેઠ સુખપાલ સ્યામ, સોભા નીધી ધર્મ ધામ,
મંગલ મિલી ગાવે બામ, નામ મદુરાઇ કે;

બરપતહે પોહોપમાલ, હરખતહે વૃદલાલ,
આયે મહીપાલ પ્રજા, દોરી ઠાહે ઠાઇ કે,
બ્રાહ્મણ બદીજન ભાટ, ચારન નૃતકારી નાટ,
ખરી બાટ ઐને, જશ ડાકુર ઠકુરાઇકે ૪૧

સોરઠા

બારેસો પર બાર કારતક માસ કીરતનીધી*
પુરનમા ગુરવાર ડાકુર આયે શ્રી દ્વારિકેશ ૪૨

દોહા

જરજર જૈસી ઝોપરી, ખિરખીર ઝીની ખેહે,
તાહ વિરાજે વૃજપતી, સો વિજયનદકે નેહ ૪૩

સવૈયા

તુમ જાહે કૃપા કરી હોયઉ, નાથ ન દેખત જાત ભલીય બુરી,
ક્ષ સીબરી શુભ કર્મ કીયો, કા યોગ સમાધી કરી જ્યુરી,
ગનકા બીન હાથ લીયે મનકા, વિષ પાનહિ દેત બળ ઉવરી,
સુત નામ ગયો બરધામ અજામીન, ત્રીકમ ટેવ પરી સુ પરી ૪૪

ચોપાઈ

તુમ એસે ભક્ત વત્સલ ભગવાના, ડાકુર દ્વારમતી સમજાના,
અની મદીર સમ ય ઝોપરી ભક્ત વસ્યતા પ્રાગટ કરી ૪૫

---

* શ્રી રણછોડરાયજીનુ એક મોટુ સ્વરૂપ સં ૧૨૧૨ મા દ્વારીકાથી ડાકોરમા આયે કૃપા કરી થી ડાકોરમા પધાર્યું, તે વિષે પર્વત પચ્ચીશીમા ખુલાસો છે બૃહત કાવ્ય દોહન ભાગ ૭ મો પાનું ૮૦૧ મે કવિ ગોપાલદાસે આજ લિખિને વર્ણ આપ્યા છે. અને ગુજરાતીમા ડાકોર લીલા ત્રીકમદાસના પુત્ર કવિ રેવા શકરે રચેલી છે, તથા ડાકોરમાહાત્મ્ય (સચિત્ર) ગુજરાતી પ્રેસના સ ૧૯૮૪ ના પચાંગમા છાપ્યા છે તે જૂઓ.

ઉનકો નહિ સમયકો ગ્યાના, 'ભોજન સેન ઉત્થાપન ટાના,
જીહિ બીધી જો તિહિ બીધી રાજી, છપન ભોગ ભાખર અરૂ ભાજી. ૪૬

કવીત

બાની કુલ શીલ રૂપ ધાનિ ગુની રંગક ભૂપ,
વિદ્યા છલ બલ અનૂ રૂપા ઓર હેમતેં;
ચતુરાઈ તાન માન, ગ્યાન ગાન ગંગસ્નાન,
ઘોરા ગજરાજ દાન, નાના વિધિ નેમતેં;
ખાગ તાગ યજ્ઞયાગ, ગૃહસ્થાશ્રમ અરૂ વિરાગ,
બરત કરત કરમ, ધર્મ કુશલાઇ છેમતેં,
યોગી જપે જાપ, તપશી તપે તાપ,
એતે સૌં ન રીઝે આપ, રીઝે એક પ્રેમતેં. ૪૭

સવૈયા

ભોર હી શોર ભયો પુરમેં, કોઉ ચોરી ગયો રંછોર ચુરાએ,
કુલ્ફ કપાટ ધરી ઢીગ કુચી, કર્યો ઉધરે નિસિકે જુરાએ;
રાક્ષી પોર ઓર સબ બાહીર, ઠોર ઠોર રખવાર છુરાએ,
સોધિ સબે પચિહાર રહે પાવે જુ કીધો કોઇ હા યદુરાએ. ૪૮

ચોપાઈ

દેશ પ્રદેશી દેખે તાઉ, બોડાનાકો બિધે ના કાઉ,
એક કહે, ગારી લાયો રાત, પુન ઉનકો નહિ દેખ્યો પ્રાત. ૪૯
ધાયે વિપ્ર ઓર સબ લોકા, લેકર લાઠી થોકબ થોકા,
થાકે પાયે ભરાયે સ્વાસા, પછીસે રહે જુ ગયે તમાસા. ૫૦
દ્વિજ આગે દસ ગાઉ દોરે, જે જ્હાં થાકે તે તાંહાં છોરે,
ગારી ચીલા લખો ન પાવે, યાદ નિકસે સો કોન બતાવે, ૫૧
દોર દોરી દુખ પાયે અંગા, લગે બીચારન અપને સગા. ૫૨

દોહા

સાડ વિપ્ર સશસ્ત્ર રહે, દુજે દઇ બિદાય,
શતઘોસ ચલે ચલે, જાંહ ઠાકુર તાંહ આય. ૫૩

સવૈયા

વે અતિ બેર બીકાર ભરે મન, બેડાનો આવત સુધી પાઉ,
અપુને વધુ સુવધ ગાંવકે, ઔરે લાયે ફુલીયે ખુલાઉ;
ગોરસ આવ અર્ધ પાત્ર લે, સનમુખ ચલી આયો અધગાઉ,
દૂર તે દેખી પ્રનામ કર્યો કરી, હરીજનકો હરીસો જસુ ભાઉ. ૫૪
બપ્રકે કરતે છુટિ ગયો શર, બેધતહિ બોડાનો મરી હે,
સનકાદીક સહચરન નિવાસ દીયો, હરી આજ લખ્યોહી પરી હે;
આવી મિટે ન ઉપાય કીયે બહુ, અધપી દેવ બડે પુસનિસ રહે,
ગંગા બાત સુની જીન સોચી, કહન લગી મેરે પતિ હરી હે. ૫૫
લાજકે કાજ ભયે હરિ દુત, અરૂ લાજકે કાજ કુરૂકુલ જાર્યો,
લાજકે કાજ બચાયે પાંડવ, જુડો જ યજ્ઞ ઉઠાયો સાર્યો;
લાજકે કાજ ઉપાય કીયે, બહુ બાપ તહાતે બાલ ઉવાર્યો,
તાહીકી લાજ સદા તુમ ત્રીકમ, જો કહે હોં હરિદાસ તુમ્હારો. ૫૬

દોહા

કમલાપતિ કોમલ ગીરા કાહિ ગંગા સો જાય,
જાની બીપ્ર છલરૂપ યહ મો જલ બીચ છુપાય. ૫૭

સોરઠા

જો હરિ ભકતપ્રપંચ ભય ત્રાતા દાતા અભય;
સો બાધે બિચ મંચ સરોવર સોંપે દ્વિજ કરન. ૫૮

ચોપાઈ

કાંપે લોક અનેક એક લંઘન જબ કીની;
ત્રાતા કો કર પાય જાયગા કાહી દીની. ૫૯

ધસે વિપ્ર જલ બીચ, કીયો બલ બહુત પ્રકારા;
રંચત ઉચકે મંચ. ભયો બ્રહ્માંડકો ભારા. ૬૦

દોહા

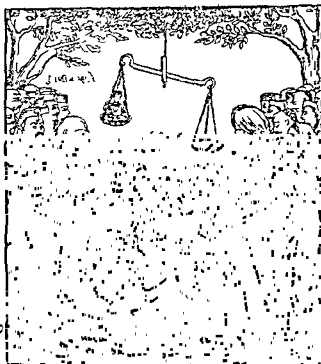
અન્તરયામી અખિલ કેસો પ્રેરક ભય યહ ધ્યાન;
કે હરિ હમકો દીજીયે કે કંચન કૃષ્ણુ સમાન. ૬૧

ચોપાઈ

કરે બીચાર ગંગા કા કરવો, પ્રભુ ગયે પહીલે શુભ મરવો;
મેરા ધરમેં મીલે ન સોના, પતિ પ્રભુ ગયે હસારય હોના. ૬૨
એસે કરીકે ગહી કટારી, ધાયે નાથ હાથ ગહી નારી;
તુમકો તજી મેં ઓર ન જૈહોં, નથ તુલસીદલ તુલ્ય તુવે હો. ૬૩
અન્તરધ્યાન ભયે અવીનાશી, ગંગા બોલી ખુરી કે હાસી;
રાજા પ્રજા પત્ર લખી કાઢયો, તબહિં થંભ તુલા કો કાડયો. ૬૪
ત્રીભુવનનાથ ચઢે જબ ત્રાજુ, જય જય વિબુધ વિમાન અવાજુ;
તુલસીદલ નથ કરમેં લીની, તુલા તીન પરીક્રમા દીની. ૬૫
ધરતહિ તુરત ધરૂનિ મીલ ગયો, નાથ ઓરકો ઉચરે રહયો;
શીકે બીપ્ર પરે તિહિ બારા, ઠોર ઠોર ભયો જયકારા. ૬૬

કવિત

ગોકુલમેં આય તાંહાં જનની લડાયે નીકે;
ગોપનકે બોન બોગ રંગ ધસિ રાતકો.
મથુરા પધારી પાયે સોભા મલ કંસ મારી;
દ્વારિકામે રાજ સાજ કહેવો કોન બાતકો.
ઓર ઠોર જહાં જહાં ગુનનીધી ગુંસાઇ સુનો;
ગય તાંહ તાંહ યશ જીતો ભાત ભાતકો.

પે ઠાકુરમેં આયે મેરે ઠાકુર કમાયે કાહ;
સવા વાલ સોના મોલ તોલ તુલસીપાનકો. ૧૭

સવૈયા

આપ પ્રતિજ્ઞાકો અભીમાન તજ્યો, પન ભીષ્મકો પ્રતિપારો,
આપ બધાય ઉલુખલ તેં, જમલાર્જુનકો કીયો ઉધારો;
આપ પીયો દુરજર દાવાનલ, ગોપ-ગ્વાલકો કાલ નીવારો,
દૂત ભયે કરો, પુત ભયે કહો, પ્રભુકો જનસો ઓર ન પ્યારો. ૧૮

શ્રીરણછોડજીનું ધામ.

ચોપાઈ

ગયે વિપ્ર બીન બોન કીને, સ્વપ્ને શ્રીહરિ દરશન દીને;
તુમ અપને જીવક પ્રતિકાજા, કરી હો ઉપાય લોકકી લાજા. ૬૯

ત્રીકજી પુજાવીધી પ્રીતી, નિરવાહ કાલ કહરો યહ રીતી;
જબ વલ્લભ ભૂતલ અવતરિહે, તબ હમ રૂપ પ્રકટતા કરીહે. ૭૦

ગયે ગુગલી અપુને થાના, અહોભાગ્ય ભાઇ બોડાના;
ગંગા કે મેરી કા કરની, તબ ગાથા શ્રીમુખેં બરની. ૭૧

સવૈયા (બોડાનાના પૂર્વજન્મની કથા)

જન્મકો અન્ધ હોતો એક ગોપ, જબે હમ ગોકુલ ગાંવ બસરો,
ખેલત ચાય કરી ચખકી ફ્રિગ દીન નહિ ઉનકોઉ હિ બેરા;

તૂ યહ ભાતિ સબે વ્રજમંડલ, મમ અવલોકન મોહ ઘનેરા,
ઘર આવન બરદાન કીયો સો મિથ્યા હન વાકય હમેરા. ૭૨

જીવન લોં તુમકો મમસો અવરૂ દેહ છુટે મમ ચરન નિવાસા.
વિજયનન્દકી કીરત કારન, બહુત બસો ડાકુરકે બાસા;
જો જન આય પાય ચરનામૃત, તાપ નહિ તિલ યમકો ત્રાસા,
સુની યહ બાત સલોની શ્રીમુખ તૃપ્ત ભઈ વે ત્રીકમદાસા. ૭૩

ધન ગુજર, ધન ધન કમલાવર, ધન ડાકુર ઠાકુર ઠકુરાઈ,
વિજયનન્દ ધન, ધન ગંગા, ધન ગોમતી સરવરકી સરસાઇ;
ધન ભુલોક બીલોકિત નેનન, શ્રીમુખ શોભા અમીત અઘાઇ,
ધન્ય તે દાસ જે બસિતા ત્રીકી ત્રીકમ કહી ન જાઇ. ૭૪

પ્રભુકે ન પુન્ને પાય, તીરથ ન નાહો જાય;
યસ ના લડાય ગાય, રસના બખાનિકે.
માયાકે પર્યો પાસ, મોહે હો બિષે બાસ;
બન્ધુ સુત બામ ધામ, માઠ મિત માનીકે.
કોઉ ન આયો કાજ, અબહો આયો મહારાજ;
દાસકી ની ભૈયે લાજ, શરનાગત જાનીકે. ૭૫

સવૈયા

જો તારો તો તુમે રંછોર, ન તારો તો તુમે જગ હાસી,
હે અપુને અપરાધ પર્યો બસી, કહા કરીહોં જ યમુના કાસી;
બ્યાધી કહા કીનો વ્રતસધ મન્ત્રકી નાહાતા તીરથકી બાસી,
તારન બીરદ તુમ્હારે ત્રીકમ સો સુની છાંડી દાસ ઉદાસી. ૭૬

દોહા

સાધન સત્ય ઉપાસના સબકો એક એક જોર;
ત્રીકમદાસ પતિતકે પાવન શ્રીરંછોર. ૭૭

કુણ્ડલીયા

ઠાકુરલીલાકે ભયે છન્દ એકસે પાચ,
છે છાપે એક કુણ્ડલી આઠ દોહરા બાંચી;
આઠ દોહરા બાંચી બાંચી દસ આઠ સવૈયા,
સાઠ પાંચ ચોપાઈ કબીત અજર હે ભૈયા.
તેસે સોરઠા તીન ઠાઠ રચાયો* ઠાકુર

(૩) ત્રીકમદાસનાં વ્રજભાષાનાં પદો

મંગળાચરણ

नमामि रणछोडपादारविंदम, ब्रह्मादिभिर्वंदितं देववृंदैः ।
करुणात्मकं केवलानंदसद्मं, संदाश्रितसिंधुजापाणिपद्मम् ॥

પદ ૧ રાગ ચરચરી

ભજ મન દ્વારાવતીપતિ પરમ ઉદારા,
શ્રીદેવકી વસુદેવ કુમારા, ચાર બીર ચહું હે ચારા. ભજ૦ ૧
શ્રીત્રીકમજી માધવજી મતવારા, કલ્યાણરાય પુરૂષોત્તમ પ્યારા;
રૂકમીની સત્યભામા ભવતારા, જાંબુવતી રાધા આધારા.
સોળસહસ્ર શત આઠ પાટ, મહા મુક્તિ પૂરી, મન ખચીત રચિત,
પ્રભુ કરત રાજ, સુખસાજ, આજ મહારાજ;
રસીકવર, વિહરત ઘર ઘર, કહું નાહાવત, કહું ભોજન પાવત
કહું દાન, કહું ધર્મ કર્મ, સૈન્ય સભામધિ હુકમ ચલાવત,
લીલા અપરંપારા. ભજ૦ ૨
કીરીટ મુકુટ મુક્તા મણિ હારા, શ્રવણમેં કુણ્ડળ મકરાકારા,
ઉપરેનાં જામા જરતારા, પટકા લટકા અનુપ ઉજારા,
ચક્રાદિ આયુધ ભુજ ચારા, તીલક કેસરી, નાકબેસરી,
અંબુજ નેનાં, અમૃત બેનાં, અલકે ઝલકે, ચિબુકા ચલકે,
અંગ અંગ તરંગ અનંગ છબિ, કોટી કોટી ભુષન, ભુષિત તન,
સુંદર નવઘન, શ્રીવત્સલંછન, કિંકિની રૂનઝુન,
વલય મુદ્રિકા, અંગદ, પોંહોંચી, પુંજ પરમ દ્યુતિ.
ગુંજ ઘુઘરૂ ચરન સકોમલ, નેપુર નિરમળ, નિરખત નેનાં,
લોભિન શોભિત, નખ શિખ શુભ શૃંગારા ભજ૦ ૩

છત્ર ચંમર ગડે છડી દ્વારા, મુનિજન જય, જય કરત, ઉચારા,
ઝાંહાંજ મૃદંગ તાલ ટંકારા, ઘંટાસુર ઝાલર ઝકારા,
ગુણી ગાન નાચત નૃત્યકારા, બંદીજન બોલત, દરબારા,
જય જય જય માહારાજ જગતપતિ, અખિલ લોકપતિ,
જય જદુકુળ નાયક, ખલદલ ઘાયક, સંત સહાયક,
પતીત પાવન, અધમ ઉધારન, દીનબંધુ સિંધુ, સૂરત રૂચી,
ચતુર ચિંતામની, કામધેન, ધન્ય પરિશ્રમ ભૂભારનિવારણ,
નિજજન કારણ, ત્રીભુવન તારણ, સાહેબ શંખોદ્વારા. ભજ૦ ૪
નદી ગોમતી અરૂ પંચ આરા, શ્રીઆચારજ બેઠક બીસ્તારા,
ગૌઘાટ સંગમકા આરા, સ્વરગદ્વારી રૂપન કુંડારા,
ચક્રતીરથકા ચારૂ પસારા, ગયા ભાગીરથીકા યશભારા,
કુવાદામોદર, જ્ઞાન વાપિકા, રૂકમની બાઈ, ઘોહોડા પાઈ,
પારિજાત, કૃકલાસ કુંડ, ભુમંડ ખંડ નહી,
અડસઠ તીરથ, ઓર ઠોર ચેહે ધામ ચતુરયા,
સપ્તપુરી શીર મોર દ્વારકાં, કુસુમ વૃષ્ટિ
નીત્ય મહિમા અતુલીત, માંગત બાસા,
ત્રિકમદાસા, ભક્તિ નિવાસા, ટારન ત્રાસા, આવાગમન અવતારા ભજ૦ ૫

પદ ૨ રાગ ચરચરી

જયતી શ્રીગોમતી, જગતિજન મુક્તિદા,
કૃતગતી નિકટ અતી, દિવ્ય દ્વારામતી,
સિંધુ સંગમ ધુનિ, શ્રવણ સબ પાપહા. જયતી૦ ૧
પરમ અભિરામ ગોધામ તેં લ્યાયે અજ,
યાહી તેં મેવ હેં દેવ મુની પતિક્રમા. જયતી૦ ૨
પતિત કે પરસત તેજ ભયે તીર્થ સો,
નાહે શુદ્ધ હોત ગગાદિ ગુરૂ નિર્માનગા. જયતી૦ ૩

યમ ન ઝાંખત જાંહા, કલિ ન વ્યાપિક તાંહાં
કહોં કાંહા લોં અતુલ ભાગ્ય ભૂતલ જના,
દાસ ત્રીકમ દરસ દૂરતેં તારનીં હાર. દુખ મહા જન્મમૃતજરા. જયતી૦ ૪

પદ ૩ રાગ સોરઠો

તબ જાન્યો નિરધાર, અધમ ઉધારણ હેં હરિ,
પરબત કુલ અવતાર, દીનીં ત્રીકમદાસકો.
અધમ ઓધારન બીરદસોં, શ્રીરણછોડ સુહાયે
નાતર કીત તજી દ્વારિકા, સો પરબત ઘર આયે.

પદ ૪ સવૈયો

પ્રાણ નિવેદ કિયેં પહલેં પકરી દામનસો મુએ ન મુકો;
ચૂકત હેં બડ દેવ મુનેસર, તોં મેં મુરખ કાહાય ન ચુકો. ૧
બિપત પરો બિગરો સુધરો, કબ હોં ઉભો કબ નીચોંહિ સુકો,
શ્રીરણછોર સરીખો ઠાકુર છાંડી, ઓર કી છાહા ન ઢુંકો ૨

પદ ૫ છપ્પો

ભૂતલ અરથલ સાત, મુક્તિદાયક કહે વેદા;
તેસેંહી ચારો ધામ, તુલ્ય તામેં નહિં ભેદા.
નાહેં નિરખેં લોક પતિત પામર ગતિ પાવે,
તામેં દ્વારકાં એત, હેત અધિકાઇ જનાવે.
કહાં એક કહાં તીન હૈ, યાંહાં પાંચ પુગ્ન લસેં,
સિંધો, સરિતા, ક્ષેત્ર અરુ, શ્રોસહિત શ્રીપતિ બસેં. ૧

ગોમતી મહિમા–પદ ૬ સવૈયા

સબ તીરથકી સીરતાજ ગોમતી, સિંધુ સમાગમમેં નિત્ય નૈહીયે,
સાત પુરી અરુ ચાર ધામ, સબકી સીરદાર શ્રીદ્વારકાં કહીયે,

દેવ શિરોમણિ શ્રીરણછોર, નિહાર વિહાર વિમલ જસ ગૈયયે,
ત્રીકમદાસ બાસ એસો તજી, કૌન લાભ વૈકુંઠ જાઇયે?   ૧
તીર નિહારત હી દ્રિગ નિરમલ, તીર ગયેં તન પીર હરેં;
ખોરત ચરન મરન મુખ મોરત, પાનિ ભરે પ્રભો પાન ધરેં.
શીશ સીખાયેં નાહે રહે, તબ કુલ શત ઉતર એક તરેં;
સ્વર્ગ દ્વારિ પડથાર ચહતહિં, ચાર પદારથ પાયે પરેં.   ૨
જગ્ય દાન કરી સ્વર્ગ હુતે નર, પુન્ય ઘટે પુનિ સંસૃતિ પાવે;
સત્યલોક પોહોચે સયમબળ, તોઉ સમે ગર્ભવાસ બસાવે;
ઔર ઠોરકી કહા ગીનતી, કબ હોં ઉચો કબ હોં ઉદ્ર ધાવે;
ત્રીકમદાસ પુકારી કહેં, એક ગયો ખેટ ફીર પેટ ન આવે.   ૩
કાશી કરવત જાયેં ગ્રહે, અરૂ પર્વતતેં નિજ અગ પીછારે;
મારુત ખાયે ગુમાયે સ્વઆયુશ, જદપિ હાડ હિમાળે ગાળે;
ઓર અનેક ઉપાય કરેં નર, ગર્ભવાસ દુખ તેઉ ન ટારે;
ત્રીકમદાસ પુકારી કહે, એક ગયે દ્વારકા દેહ ન ધારે.   ૪

પદ ૭ રાગ બીભાસ

બંદો શ્રીરણછોડ સુચરણ,
ષોડસ ચિન્હ સુઅલંકૃત અદ્દભુત, કોમલ અમલ નવાંબુજ વર્ણ   બં. ૧
પરમધામ અભિરામ કામપ્રદ, નખમણિ જ્યોત તાપ હરણ;
ધ્યાયતિ શુક સનકાદિક મુનિજન, નિર્ભય નાવ ભવાબ્ધિ તરણ.   બં. ૨
જગ અભિવંદન, દુરિત નિકંદન, સ્મરણ માત્ર સકળ સુખ કરણં;
ભક્તનિવાસ આશ પરિપુરન, ત્રીકમદાસ શિરાભરણં.   બં. ૩

પદ ૮ રાગ ચર્ચરી

જયતિ પદ્દમાવતિપતિ પતિત પાવન,
અમલ જદુકુળ કમળ મુખ પ્રકાશિક પ્રભો,
પરમ ઉદાર પર્વત સદન આવન.   જય. ૧

જોગ જપ તપ અગમ, સ્નેહ સેવા સુગમ,
શેષ શારદ સનક, નિગમ ગુન ગાવન.
નામ નૌકા તરન, શરન સંકટ હરન
વિશ્વ પોષણ ભરણ, ભકત મન ભાવન. જય. ૨

શ્રીદ્વારિકા રસરવન, જસ સુ શ્રવણ,
અસુર દલ દવન, સુર સંઘ સુખ છાવન
દાસ શ્રીકમ અખિલ, આશ પુરન સદા,
હે સદય મમ હ્રદયકુંજ કુરુ રહાવન. જય. ૩

પદ ૯ (મંગળા આરતી.) રાગ બીભાસ (ચરચરી)

કનકથાળ રત્ન જરી, દીપમાળ સુભગ ભરી,
લલીત પાન લીયેં ખરી, રૂપ રાસ રાની. ૧

વારતી આરતી અનુપ, નિરખત સુંદર સ્વરૂપ,
પ્રેમ મગન પુલકિત તન, સિંધુ સુતા સ્યાની. ૨

બાજે બાજીંત્ર ચાર, બ્રહ્મા ભવ ભુવન દ્વાર,
બંદીજન ભકત બીડ, ગાંધર્વ ગુન ગાની. ૩

ચઢિ વિમાન કર સુદેશ, પુષ્પવૃષ્ટિ સુર સુરેશ;
જય જય શ્રીદ્વારકેશ, સદા સંત સુખદાની. ૪

પદ ૧૦ રાગ ભૈરવ (મંગળાસમે ગાવાનું)

જાગીયેં મહારાજ રાજ રાજા રંછોર
રજનીકો તિમિર ગયો, ભયો વિમળ ભોર. જાગીયે. ૧

તારાગણ તેજ ઘટયેં મંદ કલા ચંદ,
તરણી કરણ અંરુણ જોતે ફુલે અરવિંદ. જાગીયે. ૨

વ્યાસાદિક ભકત મુનિ મંદિરકે દ્વાર,
સીસ નાય ગાય સુજસ મહિમા અપાર. જાગીયે ૩

કમલનેન કમળ કૃષ્ણ, વૃષ્ણી કુલભાન
દીનબંધો દ્વારકેશ, દીજે દરસ દાન. જાગીયે ૪
કૃપા સિંધો સિંધુસુતા, સિંધો સુખ વિલાસ;
જાગે રસ પાગે નિરખી હરખે નિજદાસ. જાગીયે. ૫

પદ ૧૧ રાગ ભૈરવ (આરતી)

મંગળ આરતી મંગળકારી, મંગળ સુરતીકી બલીહારી;
મંગળ ધુન બાજત બહુ વાજાં, મંગળરુપ શ્રીદ્વારિકા રાજા. ૧
મંગળ જસ ગાવત કર જોરેં, સુરીનર મુનીવર ઠાઢે પોરેં
મંગળ પુષ્પવૃષ્ટિ ઘન વરસે, ત્રીકમદાસ નિરખી સુખ હરખે. ૨

પદ ૧૨ રાગ ભેરવ

ભોરેં હી શ્રીરણછોર નિહારો,
કોટિ મદન મદ હરન બદન છબી, બંક ભ્રકુટપરિ તન મન વારો. ભોરેં
ભાલ તિલક નેનાં અનિઆરેં, ભાવ ભરે અપુને ઉર ધારો. ભોરેં
ત્રીકમદાસ આસ પ્રતિપારન, મંગળ મંગળ આરતી ઉતારન. ભોરેં

પદ ૧૩ રાગ લલીત

મહારાજાકે નેન સુરત રંગ રાતે, મદન મદમાતે
રેન વિહાર ખુમાર ઘુમારે, ઉઘરી ઉઘરી ઢરી જાતે. ૧
કાધીં અંબુજદલ ભોર ભયેં કેં મંદ મંદ મુકુલાતે
મીન ખંજનકી કોન ઓપમા, ચંચલતાકે નાતે. ૨
પ્યારી પ્રેમ પીયૂષ ભરે સો, અતિ સુંદર દરસાતે,
ત્રીકમદાસ વિલાસ છેલ છબી, દેખત બને ન ગાતે. ૩

પદ ૧૪ રાગ બિલાવલ (શૃંગાર વખતે)

મહારાજા રંછોર નિરખી છબી, મહારાજા રંછોર.
ધરેં શૃંગાર બીરાજત કૈસેં, આજ સખી ભયેં ભોર. નિરખી

બડે બડે નેન અરૂણ અણીયારે, નવની રજ રસ રૂપ,
હરત ત્રીવિધ તન તાપ ભકતકે, અવિલોકની અનુપ. નિરખી
સુંદર શ્યામ સુકોમળ આનન, કંદર્પ કોટી નિધાન,
સબ સુખ દેત લેત ચિત હરિકે, બાંકી મૃદુ મુસકાન. નિરખી
મકરાકૃત કુંડળ મણિ ઝાંહી, ઝહલકત ચારૂ કપોલ,
અધર બિંબ પ્રતિબિંબ બિરાજીત, બેમર મુકતા લોલ. નિરખી
કઠમણિ બની પાંત્ય પદકકી, મુક્તાહાર હમેલ,
ભુજ ભુષણ કટિ કીંકીની નુપુર, કરત ચરણ પરિકેલ. નિરખી
ઘેહેરઘેર જધા જરતારી, બાધી પાઘ સંવારે,
સીસ પેચ કલગી લરી લટકન, તોરા હરીક હરારે. નિરખી
અંગ અગ પ્રતિબિંમ માંધુરી, સોધો સહજ સુવાસ,
ચલી અલી જન્મ સુફળ કરી અપુનો, બલી બલી ત્રીકમદાસ. નિરખી

પદ ૧૫ રાગ બિલાવલ

મૈં પતિ પાયો શ્રીદ્વારકેશ, ટેક.
જાકે અગાધ લીલા સિંધુમેં, ન સકે કોઉ કરન પ્રવેશ. ૧
કહાં બ્રહ્મા કહા સુર શકાદિક, કહા મુનીજન કહાં શકર શેશ,
સોઘ કરે પ્રવેશ, જાકે ઉર અંતર ભયો, કૃપા અનુભવ પ્રવેશ. ૨
ભુજા ચારો આયુધ ધરી, હરત ભક્ત કલેશ અશેષ,
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરણ, દૂર ન હોં દ્રગતેં લવલેશ. ૩

પદ ૧૬ દોહરો

સાધન સત્ય ઉપાસના, સબકો એક એક જોર;
ત્રીકમદાસ પતીતકે પાવન શ્રીરણછોર.

પદ ૧૭ રાગ સોરઠ (ખુમાચી)

તનક હરી ચીતવત મેરી ઓર, ટેક.
કબકી મેં હાડી હાડી અરજ કરાં છાં, બીનતી કરત ભયો ભોર,

હમ ચીતવત તુમ ચીતવત નાહી, કહા મ્હું કર્મ કઠોર
શ્રીકમનદાસ આસ પરિપુરન, નાગર નન્દકીશોર

પદ ૧૮, રાગ બિલાવલ

છબી દેખી છબીલે લાલનકી,
પ્રફુલિત બદન કૃપા અવિલોકની, અમ્બુજ નેન બિશાલનકી ૧
બાંકી ભોંહ સોહની ભ્રુકુટી, મૃગમદ મંડિત ભાલનકી.
કુંડલ ઝલક અલક ઘુંઘરારી, શ્યામ સચીકન બાનનકી ૨
ચણુક ઝણુક બેસર મુક્તા દ્યુતિ, ઓપમા અધર રસાલનકી
દારયો દસન હસન હરિજીકો, ગાડપરન જુગ ગાલનકી ૩
છુદ્રઘંટિકા કણ્ઠ આભૂષણ, કનક કુસુમ મણિ માલનકી
બાજુબન્ધ વલય મુદ્રિકા, પોહોચી હેમ પ્રવાલનકી ૪
ચરણ સરોજ સુનાદ મન્જરી, ગુન્જની અનીંગન જાનનકી
ટેઢી પાઘ ધરી કરેં હિ તોરા, બલિ અનમેલી ચાલનકી ૫
બસન બિચિત્ર બિચિત્ર બાસુરી, કર ફેરની કંજ નાનનકી,
શ્રીકુમદાસ આસ પરિપુરન પર્વત કુલ પ્રતિપાનનકી ૬

પદ ૧૯ રાગ બીહાગ

શ્રીમુખચન્દ્ર ચકોર ચખ ગેરે, રૂપ સુવા પીવતન અઘાત,
નિરખ મુદિત કુમુદાવલી માનો, બીન દેખે મુરઝાત જાત
કહા જાનો કછુ પરી રીઠ ગોરી, બીન દેખે પનકનપ બિયાત,
શ્રીકુમદાસ આસ પરિપુરન, સુંદર શ્યામ સલોને ગાત ૨

વિમુખપને અતી કરી અધમતા, મમતા મદ પીયે,
અબ તો સબ વિધ તુમહી ત્રીકમ, નાંહી ઉપાય બીયે. જે.

પદ ૨૧ રાગ બિલાવલ

ભક્તકો ભેખ બનાય ફીરોં, ટેક.
કબ હો નાહેં અનાહેં કબ હો, છાપા તિલક સુધારી ધરો; ૧
કણ્ઠમાલ પેં જાલ ન છુટી, કુટીલાઇકે કર્મે કરો;
છલ બલ ભેદ બહોત ભાંત્ય ન કરી, દંભ કુટુબકો ઉદર ભરો.
ભેખકી ટેક રાખીયે સમરથ, જાની જદુપતિ આની અરો;
ત્રીકમદાસ આમ પરિપુરન, નાથ ઉમારો તો ઉમરો.

પદ ૨૨ સવૈયા

જબ ગજરાજ બીચાર કીયો, હરિ બીન હીં ઉચાર નમે પદ દોરે,
એકહીં ટેર ન બેર કરી, પટ પુરી દુશાસન કે મદ મોરે. ૧
દ્વિજ ધનહિન આયો જ્યાચનકો, કીની કૃપા બરનો કાંહાં થોરે,
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, બીન રણછોર કોન ઋણ છોરે. ૨

પદ ૨૩ રાગ ખમાચ

રણછોડ બિના એસી કોન કરે, (ટેક)
મણી કંચનકી છાડી કારિકાં, પરમનકે ઘર પાઉં ધરે;
ચોરી ચમેના, ખાયોરી સુદામા, તાકે તુમ ભડાર ભરે,
અપુને જન પર નિત્ય નવી કરૂણા, જદપિ પલપલ ચુક પરે;
ત્રીકમદાસ આસા પરિપુરણ, જગ દેખો તમ પાસ ખરે.
મહારાજ બિના એસી કોન કરે.

પદ ૨૪ રાગ કાફી

હમ જાની નાથ તુમ તારોગે, (ટેક)
ભવસાગર દુરતર પદ પકજ, પોત દિ પાર ઉતારોગે, ૧

દીન દયાળ કૃપાળ કહાવો, બાંહે ગ્રહે ન બીસારેગે.
ત્રીકમદાસકો દાસ જાનીકે, કૃપા દ્રષ્ટિ પ્રતિ પારેગે. ૨

પદ ૨૫ રાગ કાફી

રનછોર તુમેં રન છોડોગે, (ટેક)
હોય સન્મુખ વિમુખ ન હોંગે, મુખસોં મુખ નાં મરોરેગે; ૧
હોં અપરાધી મદમતી અતી, અધમ જાની દુ:ખ તારેગે;
ત્રીકમદાસ કોં અપુનો કરીકે, નીજ દાસન મેં જોરેગે. ૨

પદ ૨૬ રાગ રામકલી અથવા બીહાગ

ભજ મન ચરન ચિંતા હરન, ટેક.
પતીત પાવન, અઘ નશાવન, મહા અધરમ ઉધરન, ૧
સહજ નામ ઉચ્ચાર જાકો, પરમ મંગળ કરન,
સુલભ હોત સંસાર સાગર, મન હોં બઠકો ચરન, ૨
અતિ ઉદાર અપાર કરૂણાનિધિ, ભકત ઉર આભરણ.
દાસ સુની સુની શરણ આયો, બીરદ અશરણ શરણ. ૩

પદ ૨૭ રાગ મ્હલાર

રસિક દોઉ રાજીત કુંજ તરે, ટેક.
બરખત મેંહ નેહ અતિ બાઢો, બૈયાં કંઠ ધરે. ૧
ગૌર શ્યામ તન બસન કસુંબી, બુંદ ન રંગ ઝરે;
એક એકકી રૂપ માધુરી, નૈન નિપાન કરે. ૨
વિહરત કરત કુતૂહલ, મિથ મિલ અંક નિશંક ભરે;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, યહ છબી કહી ન પરે. ૩

(પોઢયાનાં પદ) ૨૮ રાગ કેદારો અથવા બીહાગ

દોઉ મીલી કરત મનોરથ ભાયે, ટેક.
પોઢે સુભગ સેજ પ્રિયપ્યારી, અંગ અંગસુ ચપાયે ૧

બીતી નીશા ન જાની રસમા, તમચર બોલન લોધાયે;
ત્રીકમદાસ તરૂણુ મદમાતે, એક એક તેં અધીકાયે ૨

પદ ૨૯

પોઢે લાલ ઓઢી રજાઈ, ટેક.
છત્ર ખાટ સુધાટ સુમન્દિર, લાડલી ઉર લ્યાઈ,
જારી બારી પરે પરદા, સુભગ સેજ બીછાઈ.
દાસ ત્રીકમ રૂચીર સજ્જન, શીત ઋતુ સુખદાઈ

પદ ૩૦

પોઢે પરમત ગૃહે રણુછોર, ટેક.
રગ ભરે રસ બસ રમા સગ, કર હે કેલ કીનોર. ૧
કનકમણિ તણિ જડીત દારકાં, સાયર હૈ ચહો ઓર,
વાહા તે આય યાહાં રહે પોઢત, સો સુખ સ્યામ દીયો સબ છોડ. ૨
અજ ઇન્દ્રાદિ અમર શિવ શેષ, આયે સર્વ યાંહા દોર,
શ્રીગોમતી સિન્ધુ રિધ્ધિ સિધ્ધિ નિધ આયે બસે (યાહા) આઠે પોર ૩
પોઢનકે સમયે પરદા પરે, ધરી અગીની શુભ દોર;
ઓઢે રજાઈ લાલ લાડલી, હોત હે જબ લગી ભોર. ૪
આત અનુપ સ્વરૂપ અલૌકિક, લાવણ્યકામ કરોર,
યહ છબી સદા બસો છીય, ત્રીકમદાસ કહે કર જોર. ૫

પદ ૩૧ રાગ દેવ ગાંધાર (બીહાગ)

તુમ બીન કોન કરે સુધી મેરી, ટેક.
પરમ કૃપાળ ચતુર ચિંતામની, કહેહુ ટેરી ટેરી. ૧
તુમ અનાથકે નાથ નરહરિ, અનબંધો કે બંધુ;
બાહે પકરી બાહિર અમ કાઢો, બુડતા હો ભવસિંધુ ૨

આ સંસાર અસાર અપારમેં, ચેહિ સાર સુની પાયો;
તાતેં, ત્રીકમદાસ તુમારે, ચરન, શરન ચલી આયો. ૩

પદ-૩૨ રાગ દેવ ગાંધાર-અથવા બીહાગ

જન કહોં ભુલ માં જાઓ ભગવાન,
મેરી ખબર લેત, સુંદરવર, લીલારસકે પાન. ૧
તુમંપ્રીત, ઔર, ઠૌર, નહિ મેરે, જાન ચતુર, સુજાન;
કમળાનાથ કમળદળ લોચન, ભક્ત-અભેપદ દાન. ૨
કોટી કોટી અપરાધ તોઉ, હારે પર્યો પિછાન.
ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, કેસો, કૃપાનિધાન. ૩

પદ ૩૩ રાગ દેવ ગાંધાર

હરિ જ્યું હાં અપરાધ ભર્યો,
કરત કરત કેતે જુગ બીતે, તોઉ તાતે ન ડર્યો. ૧
દેખ્યો નહિ સુપનેં સુખ કબહોં, દુઃખકે ફંદ પર્યો;
હીતુકી શીખ, સુની નહિ, કાનન, ઉલટો લાગી લર્યો. ૨
જો દેહ ધરી કરનો શુભ કારજ, સો મોંપેં ન, સર્યો;
બાધક વિષય ભોગ કો ભુલ્યો, ઇત ઉત ફિરત ફ્રર્યો. ૩
નિમિષ ન સેવા ચરન સરોજ, નિમિષ ન ધ્યાન ધર્યો;
નિમિષ ન સમરણુ, નિમિષ ન સાધન, અકરન સોઇ કર્યો. ૪
અબ પછીતાત હોં પરમ કૃપાનિધિ, જબ સઘરો બીગર્યો;
કહાં જાઉં, કહાં કરોં, કહાં, કહાં, મોહે અગન્યાન હર્યો. ૫
અશરણુ શરણુ શરણુ જ્યોં આયો, માહા, સઠ તોઉ તર્યો;
તાતેં ત્રીકમદાસ તુમારે, શરણું આય અર્યો. ૬

પદ ૩૪ રાગ રામગ્રી

ચરણુ આયો હોં સ્યામ તુમારેં, તુમ બીનું મોએ કૌન પ્રતિપારે,
હે ગોવિંદ ગોપાળ ગદાધર, હે મંધુસૂદન મુકુંદ મુરારે ૧
જાહાં જાઉં તહાં ઠોર ન પાઉં, સો મેરે ગુણુ દોષ બીચારે.
દીન દયાળ એક તુમહીં હો, પાપી પીંગુલકે રખવારે. ૨
ભટકયો ભટકયો યહા આય અટકયો, જાહાં તેં કોઉ ઝટકી ન ડારે;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, બલિ બલિ રાખી લેહો ઇહ બારે. ૩

પદ ૩૫ રાગ વસંત

કમળમુખી કમલા મુખ ઉપરી, મૃગમદ માનો કમળ અલી,
ઓઢો સેત બાસ રૂચી રૂચી કરી, અદ્‌ભુત ઓપમા આય મીલી. ૧
તકી ડાર્યો મહારાજ ઓટ, મની મદિરકી મજીગલી;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, નીરખત શોભા જાત બલી. ૨

પદ ૩૬ રાગ વસંત

કોટીકામ ઘનસ્યામ શીશપરિ, કમળા કેસર ઢોરી હસી,
માન હોં તરૂન તમાલ લતા તન, લપટી કચન બેલી લસી ૧
છુપી કરી છલ કરી કનક કટોરી, ઓટ દુરાયે અચાન ધસી;
તારી દે દે મુજમા જ ભંજન છબી, ત્રીકમદાસકે હીયાં બસી. ૨

પદ ૩૭ રાગ બીહાગ

પોઢે રમા અરૂ રાજીવનેંન,
મની ખચીત મદિર અટારી, શરદ રાકા રેન, ૧
શંક તજી પર્યંક દોઉ, અંક ભરી ભરી લેન;
સુરત કેલ કલા સહાયક, બદત મીઠે બેન. ૨
ચાર જામ સગ્રામ ક્રીડા દેખી, ડરપ્યો મેંન,
દાસ ત્રીકમ આસ પુરણુ, દારીકા સુખ દેન. ૩

પદ ૩૮ દોહરો

સમર પુલીક પાય ન પરન, જય શ્રીરાધીકે કંથ,
પદ પ્રતાપ શરણુ હી, રાખો શ્રી ભગવંત.

પદ ૩૯ રાગ બીલાવલ

શ્રીરણછોડ ચરન ભજ મનવા; (ટેક)
પરબત કુલપાવન ધર આવન, સોઇ મેરા ધનવા. ૧
સોઇ મેરા સાધન, સોઇ મેરા સમરન, સોઇ જપ તપ મેરા જાગ જગનવા,
સોઇ મેરા કારન, સોઇ મેરા તારન, સોઇ મેરા રક્ષક ગ્રહ બનવા. ૨
સોઇ મેરા માત પીતા પતી સોઇ, સોઇ બંધુ મેરા મીત્ર સજનવા,
સોઇ મેરા ત્રાતા, સોઇ મેરા દાતા, સોઇ મેરી અરજ અરજકો સુનવા; ૩
એસો ઓર નહિ ત્રીભોવનમેં, દીન દયા કૃપાકો ધનવા;
સો પ્રભુ તજી મેં ઓર ન જાચ્યોં, ત્રીકમદાસ ધર્યો દઢ પનવા. ૪

પદ ૪૦ રાગ રામકલી

જબ તેં શ્રીહરિ ભયે સહાયે,
ભાગ્ય બઢાઇ પરબત કુલકી; તબતેં કહી ન જાયે ૧
જો જોગીકે ધ્યાન નહીં આવત, આપહી તે ચલીઆયે
કીયો વંશ પ્રસંશ વસુધા, અજી હોં દેતી દીખાયે. ૨
રાખત શીશ સદા સેવકકે હસ્ત કમળકી છાંયે;
ત્રીકમદાસ આસ હરિપુરન, સો પ્રભુકે ગુન ગાયે. ૩

પદ ૪૧ રાગ રામકલી

આયે ચલકે શ્રી અપુને નિવાસ, (ટેક)
સુનો સબે સેવકજન શ્રવનેં, પુરણુ કીની આસ. ૧
પુરણુ પ્રેમ અરૂ નેમ પ્રતાપતેં. પરબત ગૃહે નિવસ,
કીયો કરના શ્રી કમલાવર, ભયો સબનકું ઉલ્લાસ. ૨

કહાં કહોં શોભા શ્રીમુખકી, લટક લાવણ્ય મૃદુહાસ,
મંદમતી અતી કહાં બરનોં, સુંદર બહો સુખરાસ. ૩
મંગલપુરકો મંગલ કીનો, જાત્રા ભઈ ખટમાસ,
સરીતા સહિત પધારી પોતે, દરશન દીયો પ્રકાસ. ૪
નીશદિન નાના ભોગ આરોગત, નીત્ય પ્રત્યે રંગવિલાસ,
રહત સદા સહાયક શિશનપર, બલી બલી ત્રીકમદાસ. ૫

પદ ૪૨ રાગ બીહાગ (મારૂ)

રાજાધિરાજ મહારાજ શરણુ તેરે આયો;
રાખીયેં રણછોડ જાની ઘર ગુલામ જાયો. ૧
હોં મલીન દીન હીન, પાપ પુંજ છાયો;
કબ હોં શ્રીકૃષ્ણનામ, નેહે નાં કરાયો. ૨
કામ ધામ અંધ ધંધ, ધામ ધંધ ધાયો;
દેહધારી યેક વાર, નાથ ગુણ ન ગાયો. ૩
ત્રાહે ત્રાહે સુમરી સુમરી, ત્રીવિધ ત્રાસ ધ્યાયો;
હાં હાં લેહો બચાય, દ્રીરદ જ્યોં બચાયો. ૪
ભવન ભૂલી સુધા તુલ્ય, વિષ અમુલ્ય ખાયો;
મોહ ક્રોધ કીચ બીચ, સીસલોં ફસાયો. ૫
પાવન પતીત બીરદ, ભેદ બેદનેં બતાયો;
ત્રીકમ મહા પતીતદાસ, આસ પુરી પાયો. ૬

પદ ૪૩ રાગ બીહાગ

મુજરો માનીયે મહારાજ, (ટેક)
દ્વારિકાપતિ પતિતપાવન, જન નિભાવન લાજ. ૧
કોટી કોટી બ્રહ્માંડ નાયક, સકલ સુર સીરતાજ;
ભક્તિ મુક્તિ દયાળ દાતા, જગત જલધી જહાજ. ૨

જાંહાં ખડે બ્રહ્માદિ ભવ, શિર નાયે સનક સમાજ;
મેં ગરીબકી કૌન ગીનતી, સુની હોં ગરીબ નિવાજ. ૩
નેંક કરના દાન દીજે, મોજ મહાલ બિરાજ;
દાસશ્રીકૃષ્ણ ગાયે નિશ દીન, ગુણ તીહારે ગાજ. ૪

પદ ૪૪ રાગ સવૈયા

ભજી પ્રહલાદ ભયો સીતળ જળ, પ્રજ્વળ પાવક ગગાજળ જેસો;
ધ્રુવ આદિ અંત નભ ઉપરી, ભજન પ્રતાપ અટળ બલ એસો
ગણીકા બહુ વ્યાધિ ગીધાદિક, નાથ અનુગ્રહ તેસોહિ તેસો;
શ્રીકૃષ્ણદાસ આસ પરિપુરણ, શ્રીરણછોડ ભજે ભય કેસો. ૧
ભજી ગજરાજ ગ્રુડ સુખતેં, છુટી ગયો ગેહેર' જળમાંહી;
જરાસંધ બંધન તે કાઢે, બીસ હજાર રાજા ગ્રહી બાંહી.
સહાય સદા અપને સેવકકોં, ભારી પીડ પરે જ્યાંહાં જ્યાંહી;
શ્રીકૃષ્ણદાસ આસ પરિપુરાણ, શ્રીરણછોડ ભજે ભય નાંહી. ૨
ભજી અંબરિષ તજી ત્રાસ શ્રાપતેં, દેખી પ્રતાપ દુર્વાસા લાજે,
ભજી વ્રજ રાખી ઇન્દ્રકોપતેં, કર ધરી નગ ધરી સો જસ ગાજે;
પરબત કુલ પાવન ઘર આવન, ભજી મેતા નરસિંહ નીવાજે,
શ્રીકૃષ્ણદાસ આસ પરિપુરન, શ્રીરણછોડ ભજે ભય ભાંજે. ૩

શ્રીદ્વારકાનાથજીના હીંડોરાનું પદ ૪૫ સું રાગ સામેરી

(સાખી) નવ સાવન ભાવન રૂતુ, નવ વન નવ ઘન ઘોર;
નિત્ય નુતન શ્રીદ્વારકા, દીન દુલહોં શ્રીરંછોર. ૧
(વલણ) શ્રાવણ ભાવન માઈ, પાવન પાવસ પરમ સુહાઇ;
રમઝમ બરખત મેહા, નાની નાની બુંદ બઢાવન નેહા. (ટેક)
(ચાલ) નેહ બઢાવન સઘન શોભા, મંદ જળધર ઝમકહી,
સુર ચાપ સુખદ સમીર બગદલ, દામીની દુરી દમકહી

પીક બપૈયા બિબિધ પંછી, મધુરે સુર શુક મોરના.
શ્રીદ્વારકેશ દયાળ ઝુલે, દીન દુલે હેમ હિંડારેના. ૧

(સાખી) મંગળ મૂરત જો ગ્રહ, ચન્દ્ર રાશી ચીત લ્યાય;
રોપ્યો રંગ હિંડોરનાં, શુભ નછત્ર સહરાય.

(વલણ) શુભ નછત્ર દીનેવારા, મંગળ મુરત ચારૂ સુચારા;
રત્ન સદન સુખદાઇ રોપ્યો, રચ્યો વિશ્વકર્મા બનાઇ.

(ચાલ) વિશ્વકર્મા બુધ્ય કરી રચ્યો, મણી ખચીત મુકતા ઝુમખાં,
બર બીછોંના ધરે ગાદી, ફેર તકીયા ફુમખાં;
સંગ કમળા કમળ નયની, ચંદન ચીત ચોરનાં,
શ્રીદ્વારકેશ દયાળ ઝુલે, દીન દુલે હેમ હીંડોરનાં. ૨

(સાખી) અલક તીલક તમોલ મુત, કર ગજરા ઉર હાર;
નવ કીશોર બાંનક બને, નખસીખ સાજ શૃંગાર.

(ચાલ) નખશીખ આભરન સાજે, ગૌર સ્યામ તન બસન બીરાજે;
કકણ કિંકીણી બાજે, અંગ અંગ હિ કોટી અનંગ લાજે.

(ચાલ) અંગ અંગ અનંગ છબી, ફુલી રહી પધીયા ઢરકની,
નૈન સૈન સુબૈન, તંન હરિ લેત સુદુ સુખ મરકની;
એક ઓર પુર પ્રેમદા, રંન બાસ સખી એક ઓરનાં,
શ્રીદ્વારિકેશ દયાળ ઝુલે, દીન દુલે હેમ હીંડોરનાં. ૩

(સાખી) દેખત દેવ વિમાન ચઢી, લીયે અંગના સગ;
ગાવત તાન બંધાનસોં, બાજત બીન મૃદગ.

(વવણ) બાજત બીન મૃદંગા, ગાવત રાગ મલાર સુધંગા;
પુલકીત તન નરનારી, દેત લેત સુખ ભારી.

(ચાલ) લેત સુખ મુખ નિરખી હરિકો, મુદિત દ્વારિકા નારી હીં,
તૃપ્ત હોત નયન વાકે, વારિવારિ નિહારહીં;
કુતુહળ લખી હરખી વરખે, સર કુસુમ કર જોરના,
શ્રીદ્વારકેશ દયાળ ઝુલે, દીન દુલે હેમ હીંડોરનાં. ૪

દેત અસીસ શિરાની, અચલ પ્રતાપ અચલ રાજધાની;
દિગતે હોઉ ન દુરનાં, ત્રીકમદાસ આસ પરિ પુરનાં.
દાસ પુરન આસ જો સુખ, નિત્ય દ્વારિકા ગામમેં;
સો સુખ શેખ સુરેશ નહિ, વિધિ લોક વૈકુંઠ ધામમેં.
પરચત કુળ પ્રતિપાળકી, બલી બાનક પતિતન તોરનાં;
દ્વારીકેશ દયાળ ઝુલે, દીન દુલે હેંમ હીંડોરનાં.
(સાખી) કલ્પવૃક્ષ કરૂણાનિધિ, શોભાનિધિ સુખરાશ;
શ્રીદ્વારકેશ દીન દુલહ પરિ, બલિ બલિ ત્રીકમદાસ. ૫

પદ ૪૬ રાગ સામેરી

શ્રી મુરલીધર ચારૂ ચરન ગીત, બસો સદા મેરે મંગલનીધ;
ઉદીત મુદિત નખ સુખદ વિમલ શશી, લસત લલીત ભુવન નાનાવિધ. ૧
વ્રજ બધુ કુચ કુકુમ રંગ રંજીત બંદન વિબુધ નાવ દ્રઢ ભવ દધી;
ત્રીકમદાસ આસ પરીપુરન, ધ્યાન ધરત જાકે સુરમુનિ સિધ. ૨

પદ ૪૭ રાગ ચરચરી

જયતિ શ્રીરાધિક રસિક મુરલી ધરન, (ટેક)
સપ્ત સુરગાન સંગીત તાનન સહીત,
પુરી ધુની મધુર બ્રજ જુવતી મન વશીકરન. જયતિ ૧
દેત છબી મુદિત નવઘન ઉદીત દામની,
શ્યામ શુભતન લસન બસન કંચન વરન.
મુકુટ કટીકાછ નટ ભેખ રેખા તિલક;
અલક કુંડલ ઝલક દિનમણી દ્યુતી હરન. જયતિ ૨
લલીત વનમાલ બૈજંતિ મણી મેખલા;
કલીત કંકન વલય નાદ નુપૂર ચરન.
સંગ નાગરી નિપુન નૃત્ય જન્દા મિથુન;
અંગ રતિરંગ શ્રમ સ્વેદ કનીકા ઝરન. જયતિ ૩

હસ્ત પદ ન્યાસ રસરામ મત્ત કામની;
શિથલ કચકુચ પટ નીવી નવ આભરન.
ગાનગુન મગ્ન સંલગ્ન કેલી કલા;
દેખી સુર વધુ બિબસ વેધિ મનસિજ શરન. જયતિ ૪
શરદ નિશ વિમલ શશી વિકસ નાના કુસુમ;
ત્રિવિધ રોચક અનિલ પુલિન તનયા તરિન.
દાસ ત્રીકમ અખિલ આસ પુરન પ્રભો,
અમર જય જય સમર પુલિક પાયન પરન. જયતિ ૫

પદ ૪૮ રાગ બીભાસ

રસિક રસ ના ભજ્યો રામ ગોવિંદ હરી;
વિષ્ણુ વૈકુંઠપતિ • વ્રજવિહારી.
નરહરિ નામ ઘનસ્યામ રાધારમણ;
કૃષ્ણુ ગોપાલ ગીરીરાજધારી. રસિક ૧
શ્રીવલ્લભાધીશ વિઠ્ઠલેશ મુરલીધરન;
પતિત પાવન કરન બીરદ ભારી.
દાસત્રીકમ અખીલ આસ પુરન અભો;
હરન ભયતાપ હરી મધુ મુરારી. રસિક ૨

પદ ૪૯ રાગ રામશ્રી

છાંડ દેરી ગુપાલ મથનીયાં,
બલી બલી જાઉં તેરે તનક ભુજનકી, કરતલ રસિક રસાલ. મથનીયાં ૧
દુધ દધી ઘૃત માખન મીસરી, કરી હોં કેલેઉ લાલ;
જો નવનીત યો ચાહત હોં, છનુ બિહરો મેરે બાલ. મથનીયાં ૨
પાય નચાવત બજત પૈંજની, ઉલટ લટુરીયાં ભાલ;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, માત લીયે અંકમાલ. મથનીયાં ૩

પદ ૫૦ રાગ રામકલી

આલીરી મેરે નેન લગે સો લગે;
નંદકીશોર ઠગોર રસીકકે, રૂપ ઠગે સો ઠગે. આલી ૧
ઉરઝે સુરઝત નાંહીન સોચિન, રહત જગે સો જગે;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, પ્રેમ પગે સો પગે. આલી ૨

પદ ૫૧ રાગ રામકલી

મંગલ આરતી શ્રીમુરલીધરકી;
મગલ નેન નિહારની મંગલ, રસીક સીરોમન્ય રાધાવરકી. ૧
મંગલ અંગ ત્રીભંગી લાલકો, અતિ મંગલ છબી મંગલ કરકી;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, નખશીખ શોભા કોટ સમરકી. ૨

પદ ૫૨-જમનાજીની સ્તુતિ

જય જય જમુને ભવદુખ દમને, કલિંદ કન્યા કૃષ્ણપ્રિયા;
રવિતનયા જમઅનુજા જમુને, કેલી કલારસ સકલ ક્રિયા. ૧
મહારાંની મહીમા જુગજાની, સેવી સુરાસુર દેવત્રિયા;
નીરનીવાસ ધીર માંગત હેં, દેખી અકી અચલ શ્રિયા. ૨
પાવન પતિત અધમ ઉધારન, કૃપા અપાર ઉદાર ધિયા;
ભક્તિ મુક્તિકી દાની જનુની, ત્રીકમદાસકે બસો જીયા; ૩

પદ ૫૩-ગંગાજીની સ્તુતિ

જે જે ગંગે ઉજ્વલ અંગે, તરલતરંગે ત્રિપુરારી;
હરીપદ પાંની મહીમા જાંની, સન્માની મસ્તકધારી. ૧
મહાતીરથ ભાગીરથ લાયો, કુલતારન ત્રિભુવનતારી;
જનમજનમકે પાપી શ્રાપી, અધમ લીયે બહો ઉદ્ધારી. ૨
ગંગાદેવી સુરાસુર સેવી, વેદ કહ્યો જસ બીસ્તારી;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, ચરનકમલકી બલીહારી. ૩

પદ ૫૪

શરન આયેકી લાજ નિભૈયે હરિ;
દીનદયાલ કૃપાલ કૃપાનીધી, મુરલીધર મહારાજ. નીભૈ ૧
મેં મતિમંદ જનમયા જુગમેં, માયા મોહ સમાજ;
રામકૃષ્ણસો નાંમ ન લીનો, કીનો કાજ અકાજ. નીભૈ ૨
ધર્મ કર્મ કો મર્મ ન જાન્યો, બાંધી ન પુન્યકી પાજ,
દાસ બીરદ વિશ્વાસ રહ્યો હે, સાધન સગરે તાજ. નીભૈ ૩

પદ ૫૫ રાગ લલીત

કમલ કર ફેરેં આયે ભોર ભયે મેરે;
ચલિત ચંદ્રિકા કલિત મુખમુરકન, નેંન સકુચય રૂચ ઘેરે. ૧
દુર તન સગ સુરતકે લછન, અગ અંગ પ્રત્યહેરેં;
ત્રીકમદામ આસ પરિપુરન, ચતુર સોં તકે ચેરે. ૨

પદ ૫૬ રાગ બીલાવલ

તુમસોં ઔાર દયાલ ન દુજો; ટેક.
વેદપુરાન પુરાતન બાતન, સુન સુનકે મેં સો પ્રભુ પૂજો. ૧
ગોકુલછેદ્ર ઠાકુર દીનકર, ગોપીવર ગોવરધનધારી,
કમલાનાયક સબ સુખદાયક, સતસહાયક અતિ હીતકારી. ૨
જીન ઠાકુર બછાસુર માર્યો, કંસાદીકકો ગર્વ ગમાયો;
જીન ઠાકુર પાડવપતિ રાખી, સો ઠાકુર મેરે મન ભાયો. ૩
અજ ઇંદ્રાદીક અનેક દેવતા, તાંસોં નહિ મેરે કછુ આસા,
કરૂનાધન રછોર સ્વાતજલ, ચાહક ચાતુક ત્રીકમદાસા ૪

પદ ૫૭

લોક કહત હે હરિકો દાસા,
હો ચિત સોચ બીચાર આપકો, દેખ્યો પજો પરપંચકે પાસા. ૧

તજી તુમસો ઠાકુર કરૂનાનિધ, અવર ભજ્યો ભોગનકી આસા;
સોઈ રાગ રૂપ હોય લાગે, જાય કીયો ભોપે જમકો ગ્રાસા. ૨
ગલે પડી ગોવીંદ તુમારે, જો જગમેં ભઇ બાત પ્રકાસા;
તાકી ચીંતા તુમેં ચીંતામંની, ત્રીકમદાસ તજો જીય ત્રાસા. ૩

પદ ૫૮ રાગ રામકલી

દેખત સુદીત દેવકી માવે;
શ્યામસુંદર કમલલોચન, કાઉપેં ન કલાવે. ૧
તેજ પુંજ પ્રકાસ ચહોં દિશ, દષ્ટ ન ચિતબ્યો જાયે;
ભઇ વીસ્મીત તબહીં રાની, બસુદેવ જગાયે. ૨
ચાર ભુજ ચક્રાદિ આયુધ, પીત પટલ લપટાયે;
જાંન પુરૂષ પુરાંન પ્રગટે, પુલકી લાગે પાયે. ૩
હસી કહી, લે જાઓ ગોકુલ, દ્વિભૂજ રૂપ બનાયે;
છુટે બંધ કપાટ ખુટે, લીયે કંધ ચઢાય. ૪
મેઘ બુંદી બુંદી પતન બારી, બાઘ આગેં ધાયે;
પરસપદ ગંભીર યમુનાં, બાટ દઇ બતાયે. ૫
ઉતરીકે નંદગાંવ પોંહોચે, સ્યામ સેજ સુવાયે;
સુતા લે ફીર આયે મથુરાં, નીગડ ગયે જડાયે. ૬
જાગ્ય હરખીત ભઇ જસોદા, આનંદે નંદરાયે;
દાસ ત્રીકમ આસપુરન, રહે ગોકુલ છાયે. ૭

પદ ૫૯

બાઢયો નન્દકે આનન્દ, જસોદાકી કુખ જન્મે, કૃષ્ણ કરૂણાકન્દ. ૧
સકલ વ્રજ પ્રફુલીત ભયો, માનો કમોદ ઉદયો ચન્દ;
હસત મંગલ ગાત જુવતી, લસત મુખ અરવીંદ. ૨
હરદ દધી ઘ્રુત દુધ છરકત, કુસુમ બરખત ઇંદ્ર;
બજત બાજીન્ત્ર દ્વારા દુન્દુભી, નાદ નાંદના છન્દ. ૩

દેત નન્દ બધાઈ દ્વિજકોં, ગાય રત્ન ગયન્દ;
દ્યાસત્રીકમ આસપૂરન, દૂર ભયે દુખદ્વંદ. ૪

પદ ૬૦ રાગ સારંગ

ચાકી ગીરા બ થકયો તન તોઉ, મનન થકયો અરૂ બુધ બાવરી,
નિશ દીન બિષે વાસ બસ્ય દોઉ, ઉડે શીરત માનો પવનપાવરી. ૧
આપ ન જાનત, શીખ ન માનત, સુક પરે અબહી કે દાવરી;
ચાર ખાન ચોરાસી સંકટ, ફીર ફીર ચઢબો જભકી ચાવરી. ૨
તૈન ગ્રહે દન્ત હીન વ્હે આયો, ભય પાયો અબ ઓટ રાવરી;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, રાખ્ય લેંહો દે મુછ તાવરી. ૩

પદ ૬૧

બિધતેં એસી કયોં ન કરી,
હોને રોંમ રોંમ પ્રત્ય લોચન, નિરખત નેન ભરી. ૧
સુંદર રૂપ સ્વરૂપ લાલકો, સન્મુખ ધીર ધરી;
એકહી દ્રિગ તામેં અવરોધક, પાંપન પલક ધરી. ૨
નાંહે ન પ્રેમ પિછાંન યાહિતેં, કે કહૂ ચુક પરી;
ત્રીકમદાસ દિસા વ્રંજજનકી, બૃંઝનહાર હરી. ૩

પદ ૬૨

બદન છબી દેખત કામ લજ્યો,
સમ શોભા નિધિ શ્રીમુખ હરિકો, ઓહોરી શૃંગાર સજ્યો. ૧
સિંધુ દુર્યો સકુચાયે સુધાકર, કમલન માનત જ્યો,
સુદરતાકો સકલ ભુવન પરી, ઝીન નીસાન બજ્યો. ૨
કાંહાં કહો નિરખત અવી મેરે, ઉર આનન્દ ઉપજ્યો,
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, અમ દુઃખ દૂર ભજ્યો. ૩

પદ રાગ ૬૩ બીલાવલ

પ્રાત દરશ નન્દલાલકો, 'મન હરત હે માઈ;
અહ કારજ બીસરાય કેં, આતુર ઉઠી ધાઈ. ૧
નેહ ભરે અરૂ નીંદ ભરે, નેનાં સુખદાઈ;
મૃદુ જમ્ભની માંનો ભોંરકી, બારજ વિકસાઇ. ૨
બીથુરી અલક બદન છબી, મોપેં બરની ન જાઈ;
સઘન દુર્યો સસી રારદકો, માંનો દેત દીખાઇ. ૩
પીત બસન તન સાંવરે, લીનો લપટાઈ;
મરકત મિણ માંનોં કનકસેં, સુંદરતાં પાઈ. ૪
ડીગમગ પગ ધરણીં ધરે, માંનું લસત દુલાંઈ;
નૌતન લતા તમાલકી, નૌતન છબી છાંઇ. ૫
કદુલા કંકન કીંકીની, નોપુરકી નીકાંઈ;
ત્રીકમ માધુરી પર દોઉ, ડિગ રહેહેં લુંબાઇ. ૬

પદ ૬૪ રાગ બીભાસ

જે જે જે શ્રીમુરલી મનોહર;
સુંદર અલક, તિલક અતિ સુંદર, નેન બીસાલ બદન બારી જબર. ૧
કરણકુલ પ્રતિબીંબ કપોલન, લટપટી પાઘ સો શીષ રહી હર;
મંગલ આરતી કરે જન ત્રીકમ, નખ શીખ મંગળ રૂપ હદય ધર. ૨

પદ ૬૬

જાગો કૃષ્ણ ભયો અબ ભોર,
શ્રીમુખ ચન્દ સરસ દરસનકો, તરસત હે મેરે નેન ચકોર. ૧
રૂચ ખાઓ પકવાન મીઠાઈ, રૂચ ધઇઆ અરૂ મીસરી ઘોર,
ધેંન દોહો અપુનીં હથીયારી, બછુરા બિકલ બઢાવત મોર. ૨
સગ સખા ખેલો ગ્રહે આગન, તુમ બલવીર ભાવતી જોર;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, ઉઠ બેઠે અંગ આરસ મોર. ૩

પદ ૬૭ રાગ બીભાસ

ભોર ભયે ટેરત ગોપીજન, મદન મોહન પિયા બદન દીખાયો,
અધુર મધુર ધરો મુરલી મનોહર, હસી કરી નીસકો બિરહ ન સાયો. ૧
દધી મન્થન દોહનું તજ આઈ, સાસન નન્દકો બિષમ સુભાઓ;
શ્રીનન્દનન્દ ચન્દ ગોકુલકે તનક ચિતે તન તાપ બુઝાઓ. ૨
રસીક બચન સુની રસીક સીરોમન, ચંચલ નેન બઢાવન ચાઓ;
ઉઠી બેઠે સબ લેત બલૈયાં, ત્રીકમદાસ નિરખ સુખ પાયો. ૩

પદ ૬૮ રાગ રામકલી

રસીક બીન કો રસપાન કરે,
નન્દનન્દન બૃષભાન નન્દની, લીલા ઝરણુ ઝરે. ૧
છાહે રહ્યો છબી સેં જગમૈયા, પુષ્ટી પ્રવાહ ધરે;
પ્રેમીજન પીવત નિસ બાસર, કરમટ કરન ભરે. ૨
શ્રીવલ્લભ કરના સત સંગત, ઉભય ઉપાયે ખરે
ત્રીકમદાસ અન્ય સાધનતેં, કાજ કછુ ન સરે. ૩

પદ ૬૯

નન્દનન્દનસેં નેહ નિભૈયે,
યહ દુલભ દુજો સબ સુલભ, કોન સુને અરૂ કાંહાંસોં કહીયે. ૧

યહ સંસાર બિચિત્ર રંગકો, બીગરે સુધરે સોચ ન પૈયે;
સેવા દ્રઢ ચારૂ ચરનામૃત, માહાપ્રસાદ મિલે સો લઇયે. २
અનાશક્ત કિયે ગ્રહકારજ, હેત જુક્ત જોંહાં હરીજન જઇયે;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, શરણુ રહી લીલારસ ગઇયે. ३

પદ ૭૦ રાગ રામકલી

નીરખોં ભોર જુગલ કીશોર,
હરન સકલ કલેશ બાધા, શ્રીરાધા મુરલીમનોહર. १
એક છબીલી લતા માનો, એક છબકો છોર;
દાસત્રીકમ આસ પૂરન, અચલ રહો યહ જોર. २

પદ ૭૧ રાગ રામશ્રી

આજ હરી રૈંનઉ નીંદે ડોલે,
ડિગમગ ચરણ ધરત ધરણી પરી, સુધે બેંન ન બોલે. १
ગુપ્ત ભેદ રતિ રંગ સંગકે, કહે દેત સબ ખોલે;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરણ, યહ દોઉ નૈંન સલોલે. २

પદ ૭૨

લટપટ લાલન નૈંન સલોને,
અધર દાગ રતિ રાગ જાગ નૈંક ન પાય સૌને. १
કિત વ્હૈ આયે ચિત બીરમાયે નવ તરનીકિ ટોને;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન મેરેહિ પ્રાત પહોને. २

પદ ૭૩ રાગ પુરબી

અહો ગીરધારી, અહો બનવારી, અહો કુંવર મજરાયે;
ભઈ અવાર જાઓ ઘર અપુને, ગૈયાં લેહો બુલાયે. १
સૈલ શિખર ચઢી ટેરન લાગે, મધુરી બૈંન બજાયે;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન સંગ સખા ઘર આયે. २

પદ ૭૪ રાગ કાનરો

જો ગોવીંદ ચરન અનુરાગી, સોઈ ભોગી સોઈ બડભાગી;
સોઇ સન્ત મહન્ત નર સોઇ સોઇ તપસ્વી સોઇ ત્યાગી.
દેખો દિશા બીદેહી જનકકી, તનક આચ અમ્બરીષ ન લાગી; ૧
બીન અનુભવ સુહાગ ન પાવે, કાહા જુ ભયો જોગી અનુરાગી;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, અજ પદ રજ બ્રજ જનકી માગી ૨

પદ ૭૫

નવ નીરદ નન્દલાલ લાડીલો, ચાતક નેંન તૃષીત અતિ મેરે;
બ્રજપતી બદન ચન્દ ચિતમેરો, હરન ચકોર ચકીત ગત્ય હેરે. ૧
પિયા પંકજ હોં મધુકર સજની, બીછુરે નાહે બને સેહે નેરે;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, જલચર જ્યોં જીવન જલ નેરે. ૨

પદ ૭૬ રાગ

તરૂ તમાલકી છાંહેરી કોઉ છેલ છબીલો,
માન ભર્યો મદમાતો હાડો, સગ સખા ગજે બાંહેરી. ૧
ચન્દન ખોર મોરકે પખુઆ, બનમાલા લે લાંહેરી;
પીતાંબર પટ કટિ કસ્ય બાંધ્યો, બસ્ય ગયો મો મન માંહેરી. ૨
યહ ચિત ચોર કોંન કો છોહરા, મેં કછુ જાનો નાંહેરી,
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, પ્રાન અટકી રહો તાંહેરી. ૩

ધેન દુધ બાઢે વછ ગાઢે, જમુના ધાર સુધ્ધરી;
નટવરવેષ ધરો નન્દનન્દન, લલના સજે શૃંગારી. - ૩
જાનત હો હરી મથુરા સિધારે, તાતેં તુ સુર હનિરી;
કીધો ત્રીકમ તુમ હમસી બીસારી, માન ભંગ મુન્ય લીનોરી. ૪

પદ ૭૮ રાગ કેદારો

યા છબી નેંનનતેં ન ટરે,
જુવતી જુથ મધી રસીક સીરોમણી લલીત લતાં ન તરે. ૧
મોર મુકુટ મુક્તાવરી લટકત, કુડલ કનક જરે;
પીત બસન કાછની પદ નુપુર, ગુજામાલા ગરે. ૨
અંગ ત્રિભગ દ્રિગચલ ચચલ, ચન્દન ખોર કરે,
ત્રીકમદાસ આસ પરીપુરન, મુરલી અધર ધરે. ૩

પદ ૭૯ રાગ બીલાવલની ટોડી (પલનાં)

માછરી અજબ અનોખી ભાંતકો પલના, લાયો સુઘર ઘરૈંયા;
ચિત્ર બીચીત્ર હર્યો જર્યો રતન, જાહાં એક નદ સૈયા. ૧
મની મુક્તાફલ મનોહર કુન્દના, મુક્તાલરી ઝાલરી છબી છૈયાં;
ધાયે બધાયે લીયો ઘર ભીતર, મુદીત જસોદા મૈયા. ૨
રોપ્યો રંગ મહલ શુભ મૂરત, નન્દ નીવાજ્યો બીર બંદૈયાં;
કમલ નૈંન ઝુલત અરૂ, ફુલત વ્રજજન લેત બલૈયાં. ૩
કહત જસોદા જૈસો મેરો લલનાં, તેસો પલના પઠયો દૈયાં;
ત્રીકમદાસ આસ પુરનકો, સબ બીધી રીઝ રીઝૈયાં. ૪

પદ ૮૦

ઉયો લો લો હાયો હાલો હાલર, મેરે બારે કનૈયા હાલરૂ;
તેરે પલના મોર અરૂ મરૂઆ લગે અમોલ કબ્બારૂ. ૧

તેરે પલના ફુંમક કુન્દનાં, મુક્તા ઝુંમક ઝાલર;
તેરે પલનાં પાટકી ડોરી, મોહી રહી વ્રજ બાલર. ૨

તેરે નાક નયનીયાં મોહીયે, અરૂ ગુંજા મની માલર;
ત્રીકમદાસ આસ પરીપુરન, ભક્તનકો પ્રતિપાલર. ૪

પદ ૮૧ રાગ રામશ્રી

પલનાં ઝુલત પ્રાંણુ આધાર;
ગાન મંગલ માન બલી બલી, જાત બદન નીહાર. ૧

કુલહીત પુનીત બધનાં, ઝંધુલીયાં જરતાર.
નાક નથુની નૈન અંજન, અધર લીલા લાર. ૨

પાન પોહોંચી પુજ ફુંદનાં હીયે મુક્તાહાર;
શ્રવણુ કુંડલ સુભગ રેખા, તીલક અલક ધુધરાર. ૩

માત જસોદા ભૂજ ઉહાવત, ઝંઝના ઝંનકાર;
દાસ ત્રીકમ આસ પુરન કિલક નંદકુમાર. ૪

પદ ૮૨ રાગ બીલાવલ ચોતાલ

લાલ લડેતો ઝુલત પલનાં, છબી નીહાર ફુલત વ્રજ લલનાં;
પાયે પૈંજુનીયાં નાકં નથુનીયાં, કહુલા કણ્ઠમાલ મોતી મણીયાં. ૧

રાઇ લોંન ઉતારત મૈયા, ચિરંજીયો મેરો વારો કનૈયાં;
પ્રેમ બિબસ ભરી લેત અંકુરન, ત્રીકમદાસ આશ પરિપુરન. ૨

પદ ૮૩ રાગ ગોડીની પુરવી (સોરઠ અથવા બીહાગ)

બન્સી બાજત સુનીયત યા મધુબનકી ગેલા;
અલીરી સખી મૈં તોપે બતાઉં, લલીત ત્રીભંગી છેલા. ૧

ઉતકણ્ઠીત આતુર ઉઠી દોરી, એક એકતેં પેલા;
ત્રીકમદાસ ભીર ભઇ ગ્વાલન, નંદ મહરકે મેહેલા. ૨

પદ ૮૪ રાગ ગોડી

હો હો હોરી નંદ ઢોટાનાં,
ફૂકત પીરત ગ્વાલ સંગ ઘેરે, કટિ તનયા સિર મોર પખોનાં. ૧
તારી કિવાર ફોરી જલ ગાગર, ઢોરી દેત દધી દુધકે દોહોનાં;
દેરી દેરી દુલહની સીર નાવત, બચન ન પાવત ધરકે કોનાં. ૨
કાહુકી આંખી અબીલ ભરત હે, કાહુકો નીરતે ચીર ભીજોનાં;
કાહુકો મુખ માંજત કર અપુને, ગારી સુનાયે રહત ગેહે મોનાં. ૩
કાહુકી છતીયાં હાથ છુવાવત, કાહુકે પરી રોવાવત છોનાં;
ગીરત ભરત ઝંઝોરત ઝગરત, કાહા પુરબાસી કાહા પહોંના. ૪
છારી ઉડાવત ગાંઠ જુડાવત, પેઠત ભાજ્ય પરાયે ભોંના;
બ્રધ્યપુર સબારી મેહેતારી, છાંડ દીયો ઇતિ ઉતકો ગોંનાં. ૫
કાહુકી પધીયાં કાહુકી અંગીયાં, કાહુકો લેત ઉતારી તિરોનાં;
ત્રીકમદાસ આસ પરીપુરન, બ્રજકી જીવની સ્યામ સલોનાં. ૬

પદ ૮૫ રાગ કાફી

નિર્દઇસોં દેયાં કાહા કહીયેં, સમઝી જીયામેં રહીયેં,
નંદનંદન કર પકરી પીછોરા, અંખીયાં ભર્યો ગુલાલ.
સુમ્બન દે છતીયાં પરી છોવત, બોહોરાં હોરીકો ખ્યાલ; ૧
દુરીજન લોક દેખતહીં ટોકત, આયે કરત હે આર્ય,
નિડર નિર્લજ ઢીઠ બોહો ઢોટા, અપુને કુલકોં બાર્ય. ૨
સહી સહી અલી કાંહાં લોં સહીયેં, અબ હોં રંઉગી ગારી,
ત્રીકમદાસ ન માંને બરજ્યો, હરિજુ રેહેંગે - હારી. ૩

આગે કંસરાયકે ડરતે, કછુ યહ ઢોટા રહત ડર્યો;
અબ ફાગુન ફુલ્યો જગ મૈયા, દૈયા દૂનો ઢીઠ કર્યો   ૨
આજ અચાનક પોરી સાકરી બેટચો ત્રીકમ રંગ ભર્યો,
ભલી ભઈ જો કોઉ ન દેખી, લાજ રહી અરૂ કાજ સર્યો.   ૩

પદ ૮૭ રાગ મારૂ ખમ્ભાતી મિશ્રિત

નીપટ અચગરો બાલક, હો સખી કાહા કરીયે ?
મેરે જીયરા પર્યો જજાન, મોહો દીન ક્યો ભરીયે ?   ટેક.
એક તો યહ બ્રજરાજકો ઢોટા દુસરો બનકો વીર,
તિસરો ફાગુન માસકો સાસો, અરૂ જસોમતીકી બીર.
બરજતહીં ડરીયે.   ૧
એક તો મેરી સાસ રીસારી, દુજી નનન્દ નિઠાર,
તિસરી કન્યકી કીતિક સુનાઉં, નિકસન પાઉં દ્વાર.
અબ જલ ક્યોં ભરીયે.   ૨
હોં અપુને પીતમ રંગ રાતી, યોંહી બઢાવત સોગ,
જબ તબ મેરી કરત ચવાઈ, યહ બ્રજવાસી લોગ,
કિન કીનસોં લરીયે   ૩
આવત જાત યહી મારગ વ્હૈ, નિકસ્યો નન્દકુમાર,
ત્રીકમદાસ આમ પરિપુરન, સુંદર બદન નીહાર;
બ્રહ બ્યથા હરીયે   ૪

પદ ૮૮

હોરી ખેલન કો ચાહ, ચલી સખી જાહા બસે,
અપુને જીયામેં એસી આવત હે, બુઝે બીરહકો દાહ ચલી ૧
હોં લધુ એસી કામ ખીસેસી, ઓર બીદેસી નાહ;
પાખ બીના ક્યોં પહોંચો, ત્રીકમ બોહોત ઘોસકી રાહ. ચલી ૨

પદ ૮૯ રાગ કાફી

બરખત રંગ બુંદરીયાં, પ્યારીકી ભીંજે અંગ ચુંદરીયાં,
પીયાકી પાઘ પીછોરા બાધો લાંગો હરિ પરસ્પર ખેલત મિલ સુંદર સુંદરીયાં
ઝક ઝોરનમેં કછુ નહિ સુઝત, ધરત ભરત ગીર પરત હે ત્રિકમ
કુંડલ માલ મુદરીયા

પદ ૯૦ રાગ

ખેલે હોરીયાં નવનીરદ નન્દલાલ,
તા પરિ અરૂન અભ્રકી શોભા, પીય તન રંગ ગુલાલ. ૧

અબીલ છીંટ ઉડુસઘન ઇન્દુ છબી બીંદુ મલય સુભાલ;
બિચ બિચ કેસર દામનીકી દુતિ, ઇંદ્રધનુષ વનમાલ. ૨

બરખત ઝરી ભરી પીચકારી, ઘત ઉતરેં મજબાલ;
ત્રીકમદાસ હાસ મૃદુ મારત, ગરજી મૃદંગ ડફ તાલ. ૩

પદ ૯૧

ખેલી ખેલી હોરી ચોરી સારી રતીયાં,
..ઉ કીશોરી ચતુર ઠગોરી, સંગ લુભાયે રંગ રંગાયે. ખેલી ૧
માથે ભોરી મેરી પોરી, લાલ ડીગમગ ગતીયાં;
..મ ઘુંમારે દ્રિગ ન ઉઘારે, લુલી પીછોરી ઓઢી ચુંનરી
કરતની હોરી બનીયાં ખેલી ૨

નીત ન જાને, બરજ્યોં ન માને, તિપટ નિડર યહ લરકો;
ત્રીકમદાસ આસ પરીપુરન, ભોગી ભ્રમર ધરધરકો. ૨

પદ ૯૩ રાગ બીહાગ

બેગ ચયો બૃષભાન લલીરી,
હોરી ખેલી પેલી મનમથ દલ મિલ મિલ, પોઢો સ રગ રલીરી. ૧
મદન ગોપાળ ઘાટ પરિ ઠાઢે, દેખત તેરી બાટ અલીરી;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, ભાંમની ભામની જાંમનિ જાત અલીરી. ૨

પદ ૯૪ રાગ વસન્ત

નવ ઋતુરાજ આજ બ્રજ વિનતા, પર્વ પંચમી પુન્ય ચલી;
ગાવતી અબીર ગુલાલ ઉડાવતી, ગોકુલકી સબ ગલી ગલી. ૧

કનકથાર ઉપહાર અનોંપમ, નવ કદલી નવ નૂતકલી;
હાર શૃંગાર રૂપ માધુરી રૂચ, રતીહીકી છબી લેત છલી. ૨

લલીતાદીક નન્દલાલ ભરે, નન્દલાલ ભરી વૃષભાન લલી;
માનહોં છટા ઘટા ઘન ઉપર બોહોર છટા પરી ઘટા દલી. ૩

બાઢી કેલ કુતોહલ સરીતા, બેલ મનોરથ સુફલ ફલી;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, દેત અશીષ અરૂ જાત બલી. ૪

પદ ૯૫ રાગ બીહાગ

ભરોંસો શ્રીવલ્લભજુકો રાખોં,
યાહી ભરોંસે ઔર ન આગેં, દીન બચન નહિ ભાખોં. ૧

અજ ઇદ્રાદીક દેવ બડેરે, ઉનસોં નાં અભીલાખો;
ભૂતલ ભૂપત કોંન બાપુરે, તિન તન કેસેં ઝાંખો. ૨

યેહી બલ યેહી ફલ મેરો, દુજી પછ ન પાંખો;
ત્રીકમદાસ પ્રતાપ ચરનકે, ભક્તી સુધારસ ચાખો. ૩

પદ ૯૬

મેરી ક્યોં તરે યહ નાઓ,
બોહોત જન્મકી જાજરી અરૂ વિષમ મદકો બાઓ, ૧
નીર અતિ ગમ્ભીર માયા, કુમતી કુરમ લાઓ,
મછમછર ગ્રસન લાગે, કામ ક્રોધ ગ્રહાઓ ૨
બિન રસા બીન બાત વાકી, નાથ નાહે બચાઓ,
તરે ત્રીકમ તબહીં જબ તુમ, ખેવટ વ્હીકેં આઓ ૩

પદ ૯૭ રાગ

પોઢે લાડલી અરૂ લાલ,
કુંજસદન સુબાસ સજ્યા, કુસુમ કિસનય જાલ ૧
શરદ ચન્દ સુગન્ધ શીતળ, મન્દ બ્યાર બીમાલ,
સુરતકે સેલોલ લોચન. બચન રચન રસાલ ૨
અગ અગ તરગ રતિરગ, સ્વેદ શ્રમ કણ ભાન,
તાહે લેપટ પોછ ત્રીકમ, પ્રીતકે પ્રતિપાન ૩

પદ ૯૮ રાગ

બેઠી લાડલી લે માન,
બોત ભાતી મનાઇ મોહન, તજે ન અપુની બાંન ૧
અરૂન લોચન ભોહ ટેઢી, ઘુવટપટકી હાન
કાહા કહો નીઠુરાઇ વાકી, જાનત હે મેરે પ્રાન. ૨
બોહોત બલ કરી લ્યાઉં જદપી હોત રસકી હાંન
કાજ સીઝે વેઉ રીઝે, કીજેં સોઈ સુજાન. ૩
સુનત ત્રીકમ આપ આયે, જાહાં સખી સુખ દાન,
માન છુટયો, મિટયો ઘુઘટ, કાહાનકી મુસકાન. ૪

પદ ૯૯

તો બીના જો ન સરતો કાજ,
હાહાં કરતી પૈયા પરતી, મન ન ધરતી લાજ. ૧
એક બદલે બીસમો બસ્ય, તિહારી સીરતાજ;
દેખ રીઝે લાડીલો, એસી રૂપ ગુનકી સાજ. ૨
અબ તીહારે પાસ રેહેગો, તીહારેં હી નાજ;
દાસ ત્રીકમ આઇ દુતી, જાંહા કુંઆર વ્રજરાજ. ૩

પદ ૧૦૦

આવત ભામીનીકે મૌન,
લટકી લટકત લાલ ગીરધર, મત ગજકી ગૌન. ૧
ઉદીત નીંદ અનૂપ રાજત, નિપટ લોચન લૌન;
બામ દછન લલિ બિશાખા, છબીમો બરનેં કૌન. ૨
ચાર અટા ચોબારી પ્યારી, બહત સુંદર પૌન,
દાસ ત્રીકમ રૂચીર સજ્યા, રૂચીર રાકા ઔન. ૩

પદ ૧૦૧

દેખીરી દેખ હરીકી છબી,
કછુ કહેરી નીંદ ઘેહેરી, જાત અંખીયાં દબી. ૧
સેહેં ન બીરીયાં ભઇ સજની, જમ્ભન લાગે જબી;
દાસ ત્રીકમ રૂચીર સજ્યા સુખદ ફુલન ફબી. ૨

પદ ૧૦૨ રાગ બીહાગ

। કચુરી સીરા મૈયા,
। ભાવત હે તો કયુ ન ખવાવત, તરેસુ પાપર પીરા. ૧
। પકૌરી શાખ સીંધાંનો, મહા મીચાયો છીરા;
સુગરી દારી ભુરભુરી કછુ એક ઓઝો ખીરા. ૨

હસી બોલી મેં સોઈ કીયો હે સુની હો શ્યામ શરીરા;
ત્રીકમદાસ આસ પરીપુરન આયે જેવો દોઉ બીરા. ૩

પદ ૧૦૩

કહીયો પ્રાન પતિ સોં બેંન,
ચન્દ જબ ચઢી અટા મોહિડે, એકલે લીખી એંન. ૧
પાયે રાજ મહારાજ કહાં યેં સુંદરી સુખ દેન;
વ્રજ વધૂ સંભારી હોં કબ, કુંજ કિશલય સેન. ૨
છત્ર ચમર છડીદાર ઠાડે, સભા મંડીત મેંન;
સધ્ય આવત ગ્વાલ કબ હોં, મુગટ મુરલી ધેંન. ૩
અંગ રાગ અનુપ ભૂષન બરન નાંહાના પેહેંન;
પીતપટ બન ધાતુ ગુંજા ચિતતહોં નખ ચેહેંન. ૪
વ્રજવધૂ બીલસ્યા તબ પરી, સફરી લોંદી ન રેન;
તુમ બીના તન છીંન ત્રીકમ, બહત ન દીઉ ન નેંન. ૫

પદ ૧૦૪ રાગ બીહાગ

લાડલી પાંન લીયેં કર ઠાડી,
મદનમોહનકોં મોહો બઢાવત, દે અંચર મુખ સાડી ૧
મુરી મુરી ભાવ ખ્વાવત બીડી, ચિતવત અંખીયન આડી;
કીયો કટાછ કમલ દલ લોચન, લલીતા લીયો ઉધાડી. ૨
ચારો દ્રષ્ટિ ભઈ જબ સન્મુખ, ચાંહ ચોગની બાહાડી;
ત્રીકમદાસ બિલાસ બિપુનમેં, રસ બસ રસીક ખીલાડી. ૩

પદ ૧૦૫ રાગ બીહાગ

બલી બલી આંનીક મોરલીધરંન,
બંક ભોંહ બિસાલ લોચન, નવ કવલ દલ બરંન. ૧

અલક તિલક અનૂપ નાશા, કુંડલ લોલ કરન;
કાછી કિંકની માલ મુક્તા, ચારૂ નુપુર ચરન. ૨
મન્દ હાસ બીલાસ બઈની, માનુની મનહરન;
દાસ ત્રીકમ આસ પૂરન, સદા રાખો શરન. ૩

ઢાઢીયાનું પદ ૧૦૬ રાગ મારૂ

હોં ઢાઢીયા ઘરકો નન્દજુકો,
આયોંહોં સુની જન્મ બધાઈ, ભયો તુમ્હારે લરકો. ૧
રાનીજુ રીઝ દીયો ઢાઢીનકો, કંગન અપને કરકો;
લેંહેંગા લાલ અમોલી ચોલી, સાલુ સુંદર જરકો. ૨
અબ તુમ મોહેં બસોં રાજા, પગા આપુનેં સિરકો;
કરકે કડા કાનકે મોતી, પેહેર્યોં ઘેંહેંનાં ધરકો. ૩
મેરે સુતકે કાજ દીવાઓ, અંગિયાં અપુને કુંઅરકો;
ત્રીકમદાસ રહો યા વ્રજમેં, જ્યુગ જ્યુગ રાજ મહરકો. ૪

પદ ૧૦૭ રાગ ખંભાતી

તેરો પુત જસોદા ચિરંજીયો,
આજ બીધાતા મેરો બની, સબ બાતેન મન ભાયો કીયો. ૧
હોં જાચક સુની જન્મ વધાઈ, આયો ધનનેં લોભ લીયો;
બૃધ્ધ બેસ બ્રજપતિકે સુતકો, દરસન પાઉં સીરાઉં હીયો. ૨
જુગજુગ રાજ્ય કરો યા બ્રજમેં, મિધિપે માંગુ ન ઔર બીયો;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, પ્રગટયો કાંહાં નર કુલકો દીયો. ૩

બધાઈનાં પદ ૧૦૮ સારંગ

સુતકો જન્મ સુનતહીં ફુલે, દેત બધાઇ નન્દ દેહ ભૂલે. ૧
સુરભી ખીરક લુટાએ ખોલી, મની માનક ભંડાર અમોલી. ૨
કોઉ બસ્તુકી કરી ન મનાઈ, લે ગયે રંક નિઃશંક ઉઠાઈ. ૩

જમોં પદ પરમધ્યાન પશુપતીકો, સો પદ હદે લગાયો;
જે પદ ક્ષાલતીર જાંહાંનવી, સોં લે સીસ ચઢાયો. ૩

પ્રભુ પોરીયાં આપ અધીપતિ, ભયો ભક્ત મન ભાયો;
દીનો રાજ્ય સુતલકો ત્રીકમ, સુરપુર હુતે સીવાયો. ૪

પદ ૧૧૧ રાગ વેરાડી*

નો નિધનાયક રે નોમી પોસકી, અભીજીત મહુરત દિન દૂં જામ;
રિધ સિધ ભરીરે ધરી નિરદોસકી, પ્રકટે શ્રીવિઠલ પૂરનકામ. ૧

આનન્દ બધાવનો શ્રીવલ્લભરાય ગૃહેરે, સબ ગૃહે શુભ ગૃહે અનુકૂલ;
સમે સુહાંવનો ગનક કાંહાં લો કહેં, સુરીનર હરખ વરખેં ફુલ. ૨

મિલ માનનીયાં મંગલ ગાવહીં, મિલ માલનીયાં ગુંથે હાર;
તોરન બન્ધન દ્વાર બન્ધાવહી, દુન્દુભી શ્રીદ્વિજવરકે દરબાર. ૩

યાચક પાયે રે ઉર અભીલાસચેં, સુરભી સાલંકૃત દ્વિજદાન;
દઈ જૂ કૃપા કરી ત્રીકમદાસકોં, નીજપદ ભક્તી દયા નિધાન. ૪

પદ ૧૧૨ રાગ કાનેરો

શ્રીવલ્લભ પદ વલ્લભ જાકોં, વ્રજવલ્લભ વલ્લભ ગુંન તાકોં;
રસીક કથા રસ લીલામેં રૂચી ઉપજેં, ઓર કરેં શ્રમ કાહાકોં. ૧

ઉદે હોઈ જબ સબ સુકૃત ફલ, તબ શ્રીવલ્લભ પદ અનુરાગા;
પાવે ધાએ ચરન ચલી આવે, મિટ દૂર ભાગી ભયો સુભાગા. ૨

---

* કવિ શ્રીત્રિકમદાસે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનો શુદ્ધાદ્વૈત માર્ગ ગ્રહણ કર્યો હતો, અને પુષ્ટિસંપ્રદાયના અનુયાયી થયા હતા. 'પ્રદીપ'કાર ભટ્ટ ઈચ્છારામજી સાથે એમને સહચાર હતો. તેથી શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના અને શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીના ગુણગાનના કેટલાક પદો તેમની કવિતામાં મળી આવે છે. આ પદ શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીની જન્મ તિથિનું વધાઇનું છે.

ઇનકે શરણ બીના ઇન ભવમેં, ઔર તરનકો નાંહી ઉપાયે;
શ્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, જાકો સુજસ સકલ જુગ ગાયે. ૩

પદ ૧૧૩ રાગ બીભાસ

જે જે શ્રીવલ્લભ વંશ પ્રશંસ,
વેદ પુરાંન નિધાન કૃપાકે, અવનિહીશો સીસ અવીતંસ. ૧

નવલકીશોર રસીક નન્દનન્દન, લીલા માંન સરોવર હંસ;
દેખીયત દૃષ્ટ પ્રગટ પ્રભુતાઇ, જન કોઉ આનો જીય સંસ. ૨

તેજ પ્રતાપ સીલ ગુંન સદ્દશ, સબ કોઉ શ્રીબિઠલકો અંશ;
શ્રીકમદાસ આસ પરીપુરણ, શરણ ગયે કલી કલ્મપ ધ્વંસ. ૩

પદ ૧૧૪ રાગ જેજેવન્તી

ચલી ચલી ચુપ રહે ચતુર ચંવાંઇ,
સુની હે પારવ રોસ દોહુ ન લગાયે દોસ,
કાહેકોં તો રોસ તીરી કિંન બિરમાંહી. ૧

વેતો રાધા રાધા કરે પલજં ન કલ પરેં,
તાસોં તું અનંખ ધરેં કોંન ધોં ભલાંહીં. ૨

દિનનેં આવત જાત બાવરી બિહાની રાત,
પિયાસોં પ્રતિગ્યા કીનીં અબ પીછતાઇ. ૩

નવસત અંગ સાજ સબહિ ન પર્યંગાજ
આજ મેરી રાખ્ય લાજ તેરી શરનાંહી. ૪

સુસક મધુરી બાંની, મંજનકોં માંગ્યો પાની,
શ્રીકમદાસી તોં આગેં જાયે, કેહે વુહ નાંહી. ૫

પદ ૧૧૫ રાગ જેજેવન્તી।

મંજન અંજન કરીં, મોતનસીં માંગ ભરી;
સીસફુલ બેંદી ધરી, બેસરી બનાયકેં. १

ઝલી ઝબઝબી કાંન કણ્ઠ પોત પહુંચી;
પાંની કંકની નેપુર ઉરે હાર હુલરાયકેં. २

મુંદરી સુંદર સુરો, બાજુબન્ધ બાંધી જુરો;
પેહેર્યે પટ સબ ઘટ સોંધો લપટાયકેં. ३

સાંવરેકે રંગ રાતી, અપુને ગુન ઉમડાતી;
ગજગતી ગતી ધીરી બીરી મુખ લ્યાયકેં. ४

વૃન્દાવન સુખરાસ બલી બલી ત્રીકમદાસ
રસિક બીલાસ આસ ચલી ચિત લાયકેં. ५

પદ ૧૧૬ રાગ કાફી

મન મોહે લીયો ઇન સાંવરીયે,
સુંદર બદન દિખાયે દૂરતેં, કલ ન પરત અબ કહા કરીયે. १

ઉત તટકો હાડો નટ નાગર, હંમ ઇતકો ગાગરિ ભરીયેં;
જીયામેં જાનો જાય મીલો, બીચ જલ જમુનાં કેસેં તરીયે. २

સબકોઉ બુઝત યાંહાં કર્યો ઠાઢી, ઉન લોગનસીં કહાં લરીયે;
પુનયા મગ આવેંગે ત્રીકમ, સંગહી સંગ ધરકોં ફીરીયે. ३

પદ ૧૧૭ રાગ સોરઠ

નેક હરિ સુનહો બીનતી મોર;
કમલલોચન કબ નીહારો, કરી કૃપા મમ ઓર. १

એક ગજ દૂજી દ્રુપદી કારન, જેની આતુર જોર;
વે પુરુષાતન કાંહાં ગયો, જીન ધાયે ખગપતિ છોર. २

શરન આયો સાંવરે, છીન જાઓ અખીયાં ચોર,
દાસ ત્રીકમ દાન દીની, તુમ દયા નંદકીશોર. ૩

પદ ૧૧૮ રાગ સોરઠ

નઈ ઋતુ સોઉ નવલ કીશોર,
પોહોઢે ઝુલન ખાટ અટાપરી, ચઢી ઘટા ચહુ ઓર. ૧
તેસેં હિ બોલત બીરહ બિહંગમ, શુક સારસના શોર;
દાસ ત્રીકમ આસ પુરન, અચન રહો યેહે જોર. ૨

પદ ૧૧૯ રાગ સોરઠ

બોલ ત બિરહે જગાએ વેરી ઈન મોરના;
ઋતુકી સુધી પાઈ મુરઝાંઇ ઉપજે કામ અકારના. ૧
પિય પિય ચાતક જુવતી ઘાતક, ઝીપી પીક ઝિંગોરના;
દાદુર બાદુર શબ્દ સુનાવત, ઘરન હીં નંદકીશોરનાં ૨
કાહા કરો ભરોં દિન કેસેં, દેખી ઘટા ચહુ ઓરના,
ત્રીકમદાસ આસ પુરનકો, બિપિસેં બિષમ બિઠોરના. ૩

પદ ૧૨૦ રાગ મલ્હાર

એરી માઈ આઈ રીત પાવસ, પુનિ જન્મેં મોહે લાગત પ્રાવકસી;
જેસી બુંદ ઝરત બાદુરતેં, કરત ઘાઓ નાવકસી. ૧
સીરી બ્યાર જવાલ બ્યાન લગેં, બિરહની તન તાવકસી;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, બીન ઘટા ઘૂંમ ઘાવકસી. ૨

પદ ૧૨૧ રાગ મલ્હાર

વ્રજપતિ કયો વ્રજકી સુધ ભુલે,
તુમ બીન કોઊ ન જાત ભરન જન, કાલિંદીકે કૂલે. ૧
અવગુન કોન વિધાતા હમકો, દીયો બીછોહા દાન,
ધન્ય લોક મથુરાંકે બાસી, કરત કમળ મુખપાન. ૨

બિધિ અન્જાન તુમ જાનનહારે, બિરહી જનકી બતીયાં;
સમર સમર યેહ ચુક તુંમારી, ટુક ટુક હોત છતીયાં. ૩

કબહું.........પ સંદેસ......... હાલ હમારે;
ત્રીકમદાસ આસ પરીપુરન પલટે અ......ધારે * ૪

પદ ૧૨૨ રાગ મલ્હાર

બીરાજીત બીચહીં મેઘ ઘટા.
ઈતિ સ્યામા ઉત લાલ લાડીલો, અપુની અપુની અટા. ૧

પ્યારી નીલ પટોરી પેહેંની, પિય તન પીતપટા;
માનો દામની ઘન ઘેહેરે લીયો હે, ઘનમેં છુપી જો છટા. ૨

સેંન હિ સેંન સકેત પરસ્પર, નાંચત નેંન નટા;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરણ, જમુનાં તીર તટા. ૩

પદ ૧૨૩ રાગ મલ્હાર

યહ રૂતુ મિલ બિરહનકી માંઈ,
પાવસ પર્મ પ્રબીન દૂતિકા, બોહોર મનાવન આંઇ. ૧

કારી સારી ઘટા ઘન ભારી, બુન્દન બનીક બનાઇ;
ચપલા ચંમકી ચપલ ગતી ગંવની, ઝહરિલોં ઝંમકી ઢીગ ધાંઇ. ૨

સુર સાયક સિર નાયકે ઠાડી, બદરેંન ગોદ ખીછાઇ;
સુખ અગુરી સંગત બગ (ખં) પંગત ગરજંન અરજ સુનાઇ. ૩

ઇન ઓસર જડ સો રસ બાઢો, અલી કિત રહી અંનખાંઇ;
ત્રીકમ સ્યામ તમાલકી તુહીં, હેમ લતા સુખદાઇ. ૪

---

* વચ્ચેના અક્ષરો મૂળ પ્રતમાં ખણ્ડીત થયા છે, તે બેઠા નથી, તેથી તેને સ્થાને ટપકીઓ મૂકી છે.

પદ ૧૨૪ રાગ મલ્હાર

માઇ તરસે મોરો જીયરા,
બદરીયાં બરસે સુંદર સ્યામ બિનાજું, હમારે સ્યામ ઘટા કોંન દરસે. ૧
કો કીંન જોય જલધર ઝરમુંદે, બુંદે પરતન પરસે;
ત્રીકમ દાસ આસ પરિપુરન, ઘર આયે સબ સરસે. ૨

પદ ૧૨૫ રાગ મલ્હાર

આજ બીન પાતંન ટપકત પાંની,
કમલ નેંન શીર પાઘ કસુંબી, ઉપરેંનાં અસમાની. ૧
ઝમકત બીજ રીજ દોઉ રસીકન, બુંદન પરત હે નાંહાંની;
વે તેરે મન ભાવન ત્રીકમ, તું વાકે મનમાંની. ૨

પદ ૧૨૬ રાગ બીભાસ

તેરે બદન બીરાજીત શ્રમ કન, શરદ ચન્દ માંનો મોતી જરયોરી;
લછંન ભેખ રેખ અંજનકી, રૂપ મયૂખ પિયુષ ભરયોરી. ૧
કબરી કુસુમ સતાર નભ શોભા, કુંજન કેલ કલાપ સરયોરી;
ત્રીકમદાસ આસ પૂરન સંગ, તાતેં અધીક ઉદ્યોત ધરયોરી. ૨

પદ ૧૨૭ રાગ બીભાસ (આંબો)

ચાર ચરન શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રકો, રાજીત હેં સુરતર સુખદાઇ;
કરના મૂલ અનુગ્રહ ફૂલન, સદા સુફલ ફલકી અધીકાઇ. ૧
નવધા રસ નવ દલ તલ શ્રેણી, નીલ પ્રષ્ટ નઉતંન હરીતાઇ;
ષોડસ ગીહ્ર સુમંગલ સાખા, ફેલ રહી જગ સુજસ બડાઇ. ૨
લછમી લલીત લતા મીલ માંનો, ભક્ત વછલતા સીતલ છાંઇ;
ભક્ત ભ્રમર ગુંજારવ ગુનગુન, અતુલ પ્રસાદ બાસ લપટાંઇ. ૩

સુર ચન્દન ચરચિત વર વરચિત, ભૂષન છબી અદ્દભુત છબી પાઇ;
સનકાદીકસે બિમલ બિહંગમ, મુદીત ઉદીત કીરતીકી લકાઇ. ૪

ચાર પદારથ કરી પરીકરમાં, સમરત સનમુખ આવત ધાઇ;
જાંહાં નહી મો ભય તાપ આપદા, ત્રીકમદાસ બસો તાંહાં જાઇ. ૫

પદ ૧૨૮ રાગ પટ

સખી આયે ગોપાલ ઘુંમત દ્વિરદ રાજ જ્યોં, જીત રસ રીત બલ મેંન સેંના;
સ્વેદ મકરંદ મુખચંદ મન ફન્દસેં, અધ ખુલે અરૂન અરબિન્દ નેનાં. ૧

મોહ તટ મુગટ લર લટક મુકતાવલી, મરગજી માલ કર ખેત બેનાં;
મંદ ગતિ અતિ બિરાજીત અલક તિલક છબી, મલીક મુસ્કાંન ચિત ચોર લેનાં. ૨

દેખી બ્યાકુલ ભઈ કબ મીલેંગી દઇ, અંક ભરી યાહીતેં નાંહે ચેહેનાં;
દાસ ત્રીકમ અબુધ હેં કહા બુધી કરેં, બિપુલ આરત અરૂ અલ્પ રેનાં. ૩

પદ ૧૨૯ રાગ ભૈરવ

કમલનેન કમલબદન કમલ કૃષ્ણ કારો,
પ્રાન પ્રાન પ્રાન મેરો, પ્રાનજીવન પ્યારો. ૧

નખ શીખ આનંદ કંદ નંદકો દુલારો,
ગોકુલકો ચંદ ચૌદ લોકકો ઉજારો. ૨

સખીયનકો સરબસ મેરી અંખીયનકો તારો;
ત્રીકમદાસ તાહે નેક કરો નાંહે ન્યારો. ૩

પદ ૧૩૦ રાગ દેવગાંધાર ૫ (પર્વતનાયનું પદ)

સાંવરો મંગલકી નીધી માઇ,
જા દીનતેં પરબત ગ્રહે આયો, બરનોં કહા જુ બડાઇ. ૧

બાંધે બંધન વાર દ્વાર પ્રત્ય, ચહુ દીશ ચોક પુરાઈ;
ઘર ઘરતેં માતુની મીલી આવત, ગાવત ગીત વધાઈ. ૨

જોત્ર માત્ર ખટ માસ ભઈ તાંહાં, મેનેહીં દારકાં છાંઈ;
ભુંઅ-જંન ભાંગ્ય સરાહત, નાહત ધન્ય પુન્ય પ્રભુતાઈ. ૩
કિયો કૃતારથ કુલ'હલી જુગમેં, કીરત બીપુલ બડાઇ;
સદા બસો બિલ્લસેટ ઉર ત્રીકમ, દાસ આસ ભરી પાંઈ. ૪

પદ ૧૩૧ રાગ કલ્યાણ

કોંન કહે તોસું આય બાવરી;
સુંદર શ્યામ એોર બિનતા બસ્ય, સો સખી મોયે બતાય. ૧
તું અપુને મન નાંહી બીચારત, ચોંહી રહી સુરઝાયે;
કેતકી કુસુમ કુતોહલ જાકો, આખું કલી ન સુહાયે. ૨
ઉત નંદલાલ નિહારત તો મગ, ઇત તું રહી રીસાય;
ત્રીકમદાસ આસ પૂરનકોં, ઉઠી લે અંક લગાયે. ૩

પદ ૧૩૨ રાગ બીહાગની આશા

હરીકો બદન નીહારી રહી;
પ્રેમ બીબસ દ્રિગ પલક ન લાગત, ચિત્ર લીખીસી ભઇ. ૧
રોંમ રોંમમેં રૂપ માધુરી, ગીરધરકી ગડી ગઇ;
જલમેં રસ રસમેં માહિકતા, શશીમેં જ્યોં સુધઇ. ૨
રસીક કીશોર નંદનંદનકી, છબી નહી જાત કહી;
ત્રીકમદાસ ધન્ય વે ગોપી, બેચંન ચલી મહી. ૩

પદ ૧૩૩

ગોપી ગીરધરસૂં લુભાની;
ગોરસ બેચંન ચલી અલી સંગ, ડીઠપરે દધી દાંની. ૧
ભૂલી ગઇ ઘટ અરૂ પટકી સુધી, અંગ અંગ ઉરઝાની;
ઉમગ્યો પ્રેમ નેંમ ન રહ્યો કછુ, ઢરી ગઇ સીસ મથાંની. ૨

દેખી દિશા તા ઠિનકી બીનતા, આપહીં મેં મૂરકાની;
ત્રીકમદાસ સ્નેહ લીલાકી, કાહાં જાને નર ગ્નાની. ૩

પદ ૧૩૪

હરીકે નેન કમલ અતિ નીકે,
તામેં ચપલ કટાછનકી છબી, બસીકરન મો જીકે. ૧
નીકી નાશા વિલુલીત બેસર, કુડલ કનક મણીકે;
મુખ શ્રમકણુ માનો ચદબિમ્બતે બરખત બુંદ અમીકે. ૨
મીલ ગયે આયે અચાનક મોહન, મારગ કુંજ ગલીકે;
ત્રીકમદાસ નિરખી છબી ભૂલી, મનોછાકી મધુ પીકે. ૩

પદ ૧૩૫ રાગ બિલાવલ

સુંદર શ્યામ સુભગતાં સીવાં,
ઓઢી લઈ ઉપરેંની અરગજી માલ મરગજી રાજત ગ્રીવા. ૧
નીસકે કેલ અધર મીસ માનો, અલી આયો અંબુજ રસ પીવા;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન નિરખત બિમ્બસ ભયો મેરો જીવા. ૨

પદ ૧૩૬ રાગ બિલાવલ

લલીત ત્રિભગ લલીત મુખ મુરલી,
લલીત તાંન બીલાવલ ગાવત, તીન ગ્રાંમ ગતી સાતોં સુરલી. ૧
લલીત લતા કદમ તરૂ ઠાડે, બક ભોહ નેંના મદ ઘુરલી,
ત્રીકમદાસ સુનત ભઇ વ્યાકુલ, મોહન અધર સુધારસ ગ્રુરલી. ૨

પદ ૧૩૭ રાગ કાફી હોરી

ગોકુલકે ગીરીધારી, અનોખે છેહેલ ખેલારી,
ખેલત હોરી અપની પોરી, જોરી જોર સખારી,

દાવ ભરી કર રાખી ધરી, કોઉ દીઠ પરી જબ નારી,
તકી પીચકારી મારી, ૧

કાહા કહો કછુ કાંન ન રાખે, ખેલે યે ખેલ ખેલારી;
બેંન બજાયે નેંન સેન દે, બતાયે પ્રીત રીત ન્યારી,
ત્રીકમકીય છબી પરવારી. ૨

પદ ૧૩૮ રાગ બીહાગડા (વૈરાગ્ય.)

હરી બીનાં કોઉ સગો ન સાથી;
દુખ પાયો શરણેં જબ આયો, દોરી છુરાયો હાથી. ૧
કીરતી જાય તીર રહી ઠાઢી, દેખી દેખિ પીછતાતી;
સાહાએ કરન કોઉ નિકટ ન આઇ, બિષમ કાલકી કાતી. ૨
તેસેંહી માત પિતા સુત ઘરંની, ભાઇ ભતીજા નાતી;
અપુનેં સ્વારથ હેત દીખાવત, બ્યાહ દિવસકે બરાતી ૩
ધુતિ ધુતી ધન સંચય કીનો, તોરી પિછારીકે છાતી;
જબ પંછી પીંજર તજી ભાજ્યો, ભયો ન કોઉ સંઘાતી ૪
હાથી ઘોરા માલ ખજીનાં, દુનીયાં દોલત તાતી;
અપુનેં અપુનેં ઠોર રહેં સબ, માટી મીલી ગઇ માતી. ૫
રાજાકી રિધિ ભઇ બીરાંની, રંકકે દીયા ન બાતી;
તામેં ફેર નહિ તિલકો, જ્યોં કછુ લિખ્યો વિધાતી. ૬
એસો દેખી બિચારકે ત્રીકમ, કારી પ્રપંચકી પાતી;
જનમ જનમકો સંગી અભંગી, વાશોં લગન લગાતી. ૭

પદ ૧૩૯ રાગ મારૂ (કડવાની છતે ગાવું)

બાંસુરી તેરી ચતુરતા ન્યારી,
રૂપ બીના ગુન રંગ બીનાં, તેને વશી કીની બનવારી. ૧

બંનકી સીંચી કુલકી નીંચી, જડ તરૂ તનય અવતારી;
કાહા જાનો કો ગુંન મન મોહન, રહત અધર કરધારી. ૨
અધર સુધારસ પીવત એકલી, જો જીવન વ્રજનારી;
ભેદ ન જાંન્યો ઉપજીત અંકુર આગે છેદ ન ડારી. ૩
જાતી સુભાવકે જંત્ર મંત્ર કીધેં, શોચ શોચ હમ હારી;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, પ્રસોકોં પ્રાંનતે પ્યારી. ૪

પદ ૧૪૦ રાગ જંગલો ખ્યાલ

પ્યારે ટુક નજર કરો જોઉ વારીયાં;
જા દીનતેં દેખે દિલજાની અજહોનાં મિટત ખુમારીયાં. ૧
દરદ દીવાની મેં તો દરદર ડોલેં, લાગી જુ પ્રેમ કટારીયાં;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરણ, તુમસેં લગી જુમેં ડારીયાં. ૨

પદ ૧૪૧ રાગ સારંગ

પંછી નચાંવત આપહીં નાચત ધેંન ચરાવત હેં દૂરન દૂરન;
કબહુંક તાકિ છાંહે તર ધાવત બાલકેલ તેં સુરન સુરન. ૧
કબહેં કદમ મૂલ ચડી બેંન બજાવે તાંન મધૂરન;
ખગ મૃગ સુર લલના મનમોહન, ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન. ૨

પદ ૧૪૨ રાગ ધન્યાશ્રી

ઉધોં અબ હમ ધેન ન દોહોવેં,
માખનચોર સિધારે મધુપુરી, કાહેકોં દહી બીલોવે. ૧
કાહેકોં અંગ શૃંગાર બનાવે, કાહેકોં દરપન છોવેં;
શ્યામ સુંદર બિન સોંહેં તિહારી, બન તન ઝાંખી ન જોવે. ૨
આઠો જાંમ રહત હે ઝખીયાં નેંકુ ન પલ છેન સોવેં;
ત્રીકમદાસ આસ પૂરન બીન, અખીયાં અનુદીન રોવે. ૩

પદ ૧૪૩ રાગ ધન્યાશ્રી

ઉધો હમ ઉજરેં સંન્યાસી,
જીવન પ્રાન શ્યામ સુંદર બીન, આઠો જામ ઉદાસી. ૧
વિરહ બિભુત કલ્પના કન્થા, બિયોગ બનકે વાસી;
કર અંસુઅનકી કરમાલા, મોહન મન્ત્ર ઉપાસી. ૨
કાંમડંડ સો ડંડ કમંડલ, અખીયાં દરસન પ્યાસી;
આસન આશા ઠીર આવનકી, કેહે ગેપે કૃષ્ણ બીસાસી. ૩
તુમ લે જોગ અનોખો આયે, આતંમકો અભ્યાસી;
સો સ્વરૂપ કોં હમ કહા જાને, વૃન્દા વિપુન વિલાસી. ૪
દેખો દશા સકલ વ્રજજનકી, અતર દૃષ્ટિ પ્રકાસી;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, સો ગુરૂકી હમ દાસી. ૫

પદ ૧૪૪

કહીયો કુબજા સો મેહી બાત;
સો બીધ કી જ્યોં સુખી રહેંજો, શ્યામ સલોને ગાત. ૧
ભોજન ભોગ મીઠાઈ મેવા, બિંજન નાહાના ભાંત;
ઓટયો દુધ સીરાય સેંહેનમેં, બહોત ન બીતે રાત. ૨
યહ પ્રકૃતિ હમારે પ્રિયકી, માખન મીસરી પ્રાત;
સુની ઉધોં હમ બહુત દુખી ભઇ મોહન મથુરાં જાત. ૩
જો પૈં હેં બસુદેવ દેવકી બીના જસોદા માત;
ત્રીકમદાસ આસ પૂરનકો કેહે કેહે તાત લડાત ૪

પદ ૧૪૫ રાગ અડાંનો

જોંબન તો બિન હોં બનવારી, જાન સુરઝ બારી જ્યોં બીન બારીરી;
સીંચીયેં દરસ સુધા સુંદર ઘન, પ્રતિ છન બરસ બરસ બલીહારી. ૧
ઓર નીર ન હોત હર્યારી, મોતન બેલ બિરહ પરજારી;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન અવધ બીસારી મેરી કોંન દીસારી. ૨

પદ ૧૪૬ રાગ બીલાવલ

જબ લગ અર્પોં ન લાવકો નિજ જોવન નીકો,
તબ લગ સુણ્ય નજસુંદરી સમઢીં હે ફીકો ૧
તું તેરી મતિ માનિ હેં અપુને સિર ટીકો,
વે બહો નાયક બાવરી અલીકલી ક્લીકો ૨
મર્મ સમઝકે મદ છકી કર્ય બાગો છીકો;
ત્રીકમદાસજી સ્વામીની મેરી બાત કહીકો. ૪

પદ ૧૪૭ રાગ ગોડી

ગ્વાલન સંગ સ્યામ ધન સુંદર,
તન બન ઘાત વિચિત્ર વિરાજીત, ગોરજ રછીત તન પીતાંબર. ૧
શીષ મુકુટ બિમ્બાધર મુરલી, ગાવત ગોડી રાગ મનોહર;
આવત બનમાના લેહે લાવત, બામર અંત અનત સેંન સાગર. ૨
મુદીત બદન મદમાતે લોચન, ઇત ઉત સેંન ધેંન આગેં ધરી,
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરણ, વ્રજજન લેત બલાયે દોઉ કર. ૩

પદ ૧૪૮ રાગ કાફી (રાસના પદો શરૂ)

બજાઇરે મોહન બાસુરીયા,
ચોર લીયો મન મેરો કરી ચેટક, ફેરી ગઈ તન પાસુરીયાં. ૧
ભુલી ગઈ મથના મહી માખન, આખન બરસત આસુરીયાં,
બિરહ બિનસ ચલી અબી તજ તજ, માત પીતા સુત સાસુરીયા. ૨
મોહની તાન હરી ન પરી મોઉ, લોક લાજ કુલ ફાંસુરીયાં;
ત્રીકમદાસ શ્રવનમેં પાયલ, પાયન પેહેરી હાસુરીયાં. ૩

પદ ૧૪૯ રાગ કાફી

કહું દેખ્યોરી બન બન બેવરીયાં,
સુરલીધર મન હરન હમારો, ખુઝત સક્લ સહેલરીયાં. ૧

મોર મુકુટ મકરાકૃત કુંડલ, ગરે ગુંજા ફુલ સેલરીયાં;
સો સુંદર જ્યોં હમકી દીખાવે, ઉનકે ચરનકી ચેલરીયાં. ૨
તરોવર તુમ પરમારથ પ્રાણી, જાય જુઈ શુહક જેલરીયાં;
ત્રીકમદાસ આસ પુરનકી, કોઉ બતાવાવો ગેલરીયાં. ૩

પદ ૧૫૦ રાગ કાફી

હરી બીરહે બિનીતા બાવરીયા;
લાગી કરન કૃષ્ણકી લીલા, તનમૈતા ભઈ ભાવરીયાં; ૧
એક ભઇ ઉખલ એક જસોદા, એક ગ્વાલ એક ગાવરીયાં.
એક સખી ભઈ રૂપ પુતના, એક ભઇ સ્તન ધાવરીયાં. ૨
એક ગીરીવર એક ગીરીવરધારી, એક લકુટી એક લાવરીયાં.
એક ત્રીકમ દધી દાની, દુજી ઝધરત જાત નોંઠાવરીયાં. ૩

પદ ૧૫૧ રાગ માલવ

ઢુંઢત ઢુંઢત દ્રિગ ડીઠ પર્યો,
યહ પગુલા અપુને પીતમકો, ધ્વજ વજ્રાંકુશ ચિન્હ ભર્યો. ૧
આગેં જાત પીયા પાય ન દ્રિગ દેખ્યો દુજે પાયે ધર્યો;
ચકીત રહી જરી બરી ભઈ, ચૂતો નેનનીં દૂનો નીર ઝર્યો. ૨
કહુ એક જાત લખી વેહી સખી, માંન કીયે બાલમ બિછુર્યો;
એહી તેંહી મિષ આઈ જમુનાં તટ નટ નાગર કોં ગાન કર્યો. ૩
ઉચે સ્વર પુતરીકી પ્રતિમા, જાકો મન ઘનસ્યામ હર્યો;
નેન નીર બહત ન રહત, માનો ગગા પ્રવાહ દુધાર ઢર્યો. ૪
વ્હે નિશ્વાસ પરિ સગરી મુખ હરી હરી ઔર સબૈ બિસર્યો;
ત્રીકમદાસ મિલનકી આશા, જીયા તન પિંજર તે ન ટર્યો. ૫

પદ ૧૫૨ રાગ માલવ

તેરી મુરલી મેરો હર લીયો પ્રાના,
કાંન સુની જબ સુધી બીસારી, ટીને ભરી બજાઇ તાંના. ૧

મન બિધુરે તન કોન કામકો હાડી ઠગીસી ચિત્ર સમાનાં;
કરકો કોર શ્રાસ મુખકો મુખ ચોંહિ રહયો ન ગીર્યો ન ગીલાનાં. ૨
કાહા કરો દુઉ બિધ ભઈ એરી, પ્રેમકી ગાંઠીન કઠીન કુલકાનાં;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, નિપટ બિકટ હે નેહ નિભાનાં. ૩

પદ ૧૫૩ રાગ માલવ

શ્રીગોકુલચન્દ ચિરંજીવો જુગ જુગ દીયો દરસન તાપ હરે;
મોર મુગટ બેજન્તી માલા, જબ સર્વનકે ગર્વ ગરે. ૧
બિબિધ શૃંગાર હાર કટિ કિંકિની, એક એકકે કર કણ્ઠ ધરે;
નિરતત સુઘર ઉઘર તત થેઈ થેઈ, તાન માન ગતિ ભેદ ભરે. ૨
મધુરે ગાવત મધુરે બજાવત, મધુરે મધુરે આલાપ કરે;
ગગન કુસુમ બરખાવત સુરગન, થકયો શશી ઇત ઉત ન ઢરે. ૩
જમુનાં તીર સમીર ધીર જાંહાં, બન બેલી સબ ફુલે ફરે;
ત્રીકમદાસ બિલાસ બિમલ જસ, જુવતી જન મન કામ સરે. ૪

પદ ૧૫૪ રાગ બીલાવલનો (કાનડો)

તુમકો તજી મેં ઓર ન જાઉં,
હે ગોવીંદ ગોપાલ ગદાધર, જાકો અધમ ઉધારન નાંઉં. ૧
બકી બિષ લ્યાય પયોધર, તાકે દુષ્ટતા કેતિક ગાઉં;
સો પાઈ ગતિ જનુની લાય જનમકી ટરી પ્રતિ છન પુલકાઉં. ૨
એસી ખ્યાત તુંમારી સુનીયત, તાતેં શરન તુંમ્હારે આઉં;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરણુ, એસો દયાલ ઓર કાંહાં પાઉં. ૩

પદ ૧૫૫ રાગ બીભાસ

મંગલ મદન મોહન મુખ મંગલ, મંગલ મૂરતિ મંગલ ગાન;
મંગલ ચીતવની નેનકમલકી, મંગલ તિલક અલક સુરકાન. ૧
મંગલ અંગ ત્રીભંગ કણ્ઠ ભૂપીત, મંગલ લકુટ મુકુટકી ઠાંન;
ત્રીકમદાસ સુમંગલ લીલા, મંગલ સેવા સુમરન ધ્યાન. ૨

પદ ૧૫૬—રાગ પુરવી

બલી ચલ ચલ ચતુર ચિતહરંની, તુમ બિન લાલ ઉદાસી;
નિવડ કુંજ જાહાં ગુંજીત મધુકર, મ્રદુલ પવન સુખ રાસી. ૧
અપુને હાથ ગુંથી દોઉ માલા, ચુંની ચુંની ફુલ બીચીત્ર સુવાસી;
અજહો કણ્ઠ ધરી નહી મોહન, એેસે પ્રેમ ઉપાસી. ૨
મોહે પઠાંઇ જાની તેરિ ખાસી, બહોત કાયે તેં હોત મેરી હાંસી;
ત્રિકમદાસ આસ પરિપુરન, રહે હે નેન બીકાસી. ૩

પદ ૧૫૭—રાગ પુરવી

અબ ફીર જારી ઠગોરી, જારી જહાં તેં આઇ;
કહા કહોં તોસોં, કહા કહો ઉનસોં જે તોહિ દેત પઠાઇ. ૧
વે બહો નાયક સબ બિધિ લાયક, તુમહી બીચ કરત ચતુરાઇ;
ત્રીકમદાસ આસ પૂરનકી, પ્રીત રીતે મેં પાંઇ ૨

પદ ૧૫૮—રાગ પુરવી

ગેલ સજ્જે ખીજાઇ ગોરજ રજ અબ તુ કાહેકોં સાંકે;
ઉઠી ઉઠી ચ'પે અથાયંનતેં, સબ લોગ ચવાંઇ ગાકે. ૧
પેહેર સંદલી સારી પ્યારી, લે અંચર મુખ ઢાંકે,
નિધરક ચલ બલી જાંઉં સાંવરો, ઉઝક ઉઝક કેં ઝાંકે. ૨
ગોરમનમેં કોઉ ન સુનેગો, બાજત પાયલ પાકે;
ત્રીકમદાસ વ્રજ મોહે મોહન, તેરી છબી લીલાંકે. ૩

પદ ૧૫૯—રાગ પુરવી

બોલો લાલ ગ્વાલ કહે ગૈયાં,
હોંન આંઈ અબ સાંઝ સાવરે, ઢરી ચની વૃછકી છૈયાં ૧
તુમકો ખેલ મેં ખબર ન દિનકી, હમકોં સેન દેત બલ ભૈયાં;
બન્સી ધુંની સુની સબ બગ દેગી, બિકુરી બન બન મૈયાં. ૨

જેસોં ઘેન બુલાવન જેહે, તોંસેં દીનમની જાત અથૈયાં;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન, હસિ કરી બૈન બજૈયાં. ૩

પદ ૧૯૦—રાગ કલ્યાણ હમીર

ગોધન ધુલીમેં બુલ ગઇ, મગ નિકસી ખિરક ઢિગ આંઇ;
દેખી પરે જબ મદન મોહન, પિયા તબ હોં ચલી તિરછાઇ. ૧
નીલ બસન તન સાંઝ ધુંધરી, નાહિ ન પરત લખાઇ;
મુખકી જોતી ઝમક આએ રોકી, ઓહોર સમઝી પિછતાંઇ. ૨
બલી બલી વાકી આવની ધાવની, ઝુકની પસારની બાંહી;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, લે ગયે ચિત ચુરાઇ. ૩

પદ ૧૯૧—રાગ કલ્યાણ હમીર

ગોધન સગ લલીત ત્રિભગ, કોટી અનંગ મનમોહન,
મુગટકી ચટક ધુર ધુસરમેં, તેસી લટગતિ સોહન. ૧
ફુલન માલ ફુલનકે છોગા, બાહુ સખાકે કઠ આરોહન,
ભોંહે નચાવત ઇત ઉત ચિતવત, ચપલ નેનકે કોહન. ૨
અદ્ભુત જતન કરી ઘરતેં નીકસી, લેકર દોહની મિસ ગૌ દોહન,
ત્રીકમદાસ આસ પુરનકી, ચૈહ સુદર મુખ જોહન ૩

પદ ૧૯૨—રાગ રાયશો

ચલી તન નવસત સાજકે જોબનકે જોરા;
કછુક દુર ઠાડી ભઈ જાંહાં નન્દ કિસોરા. ૧
બની બનાહી ચાંદની કાઉ જાત ન દેખી;
મીલી ઉજારી રેનમેં મુખચન્દ વિસેખી. ૨
જોંન પાય જુગ મેહના ધાય સન્મુખ આવે,
ચારોં નેન એકત્ર ભયે રસ ચઢ્યો હે બહાવે ૩
બાહુ પરસ્પર કણ્ઠ ધરી ગજરાજકી ગતિયાં,
જમુનાં તીર તમાલ બન પુન્યોકી રતીયાં ૪

બહુત સમીર સુહાવનોં ફુલી. બનરાઇ,
કુમુદ કેતકી મલ્લિકા મધુકર લપટાઇ. ૫
રસીક બિહારન લાડીલી લાલ રસીક બીહારી;
નિશ બીની જાની નહિ ઉમગ્યો રસ ભારી. ૬
શ્રમજલ કણુ તન શ્યામકે શ્યામા શિથલીતે ગાતે;
નૈન રગમગે ડિગમગે આવતહીં પ્રાતે. ૭
રૂપ પુંજ પ્રીતમ દોઉ સોભા રહી બરખી;
આશાપુરન ત્રીકમદાસકી બઇ નીરખી. ૮

પદ ૧૬૩—રાગ બીલાવલ

જસોમતી અપુને લાલકો શૃંગાર બનાવે;
બદન પૂંછીદે બિંદુકા નથની પેહેનાવે. ૧
કરનફુલ કટિ કિંકીની ઉરહાર ધરાવે,
કાજર નૈનનિ આંજકે મિસ મટુકા લાવેં. ૨
અંગદ કકન મુદ્રિકા નેપુર છબી છાવેં;
કુલહીં ઝગુલી જરકસી હસી મોદ બઢાવેં. ૩
કણ્ઠ હાંસુરી બાસુરી કર લકુટી ગહાવેં,
દર્પન હાથ દીખાયકેં કછુ હસેં હસાવેં ૪
કબહુંક કણ્ઠ લગાયકેં પય પાન કરાવેં,
કબહૂંક નવ નવનીત લે રૂચી રૂચી ખવાવેં ૫
જો સુખ નિવસત જસુમતી બ્રહ્માદિ ન પાવે,
જંન ત્રીકમ અપુને કહા બડ ભાગ્ય સિરાવેં ૬

પદ ૧૬૪—રાગ બીલાવલ

દેખો ગૂઢ પ્રીતકી રીત;
કનક બરન પ્યારીકો યાતેં, સુદર શ્યામ ધરત પટ પીત. ૧
નીલ વસન વલ્લભ દુલહનિકો, જયાતેં પીયા તનકી રૂચી ચિત;
ચેહ કેસર પેહ મૃગમદ બીંદ, યહ મુરલી યહ પોત પુનીત. ૨

ઇનમેં સમુઝ પરે નહી ઓરે, મીનહીકી ગતિ જાને મીત,
ત્રીકમદાસ પટંતર નાંહી, યહ રસકી ઉપમા અદ્દીન. ૩

પદ ૧૬૫

ચિરજીયો જોરી વૃન્દાવન,
અહો બિધાતા ઇતનો માંગો, શ્રીવૃષભાન સુતા નન્દનન્દન. ૧
દોઉ રસીક શીરોમણી દોઉ, નવલ કીશોર સમાન શીલ ગુણ,
દોઉ ચાતુર દોઉ આતુર, દોઉ પ્રેમ પ્રબીન સુભટ રન ૨
નીર તરંગ સુગન્ધ સુમનલો, એક રસ રૂપ એકહી દ્વે તન,
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, બલિ બલિ દિગતેં દુરો ન પલ છિન. ૩

પદ ૧૬૬—રાગ બીભાસ

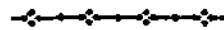
કુંજ રસ પુંજમેં રસિક દોઉ પ્રાતહીં, કરત રસ કેલ ભૂજ મેહેલ ગ્રીવા. ૧
રસ ભરે નૈન રસ બૈન રસકી કલા, પ્રકટ અંગ અંગ રસ રંગ સીવા. ૨
સિથિલ મુકુટાદિ મની શ્યામ તન, શ્યામની શિથલ કબરી કુસુમ હાર નીવા. ૩
દાસ ત્રીકમ રસીક જન બિના જોઅકો, યહ રસ સિધુકો બિંદુ છીવા. ૪

॥ શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ ॥

॥ श्रीरुक्मिणीकृष्णाभ्याम् नमः ॥

(૪) श्री रुक्माणि व्याह

(ફારસી ભાષામાં)

મંગલાચરણ

છપ્પો

જયતિ યદુકુલભાન, જયતિ દ્વારામતીઈંદુ,
જયતિ ભક્તવિશ્રામ, જયતિ આરતજન બન્ધુ;
જયતિ સદા વ્રજવાસ, વિલાસ રાસ રસિક રસ,
જયતિ ઉદાર અપાર, નાથ ભંડાર સુજસ જસ;
જીત્યો ચૈદ્ય વ્યાહે રમા, ભીમક ઘર મંગળ ભયો,
કમલાકાંત ક્રીડાવપુ, શ્રીરણછોડ તુમ જય જયો. ૧

કીયો ઉગ્ર તપ મહા, પિતામહસોં બર પાયો,
તેસેંહી લિખ લંકેશ, ઈશ કૈલાસ રીઝાયો;
તોઉ તજ્યો નહિ ત્રાસ, જ્યાસ શીર સમ્રથ એસે,
ઔર દેવકે ભજે ભજ્યે ભવભયકો કેસે;
કાલી કપાલી ચારમુખ, બલદાયક બલ થોરકો,
કમલાકાંત ક્રીડાવપ, અભય શરન રંછોરકો. ૨

---

(૧) ક્રીડાવપુ=લીલાવપુ-લીલાસ્વરૂપ (જુઓ પરબતપચીશી પદ ૧૫)

(૨) હીરણ્યકશ્યપ બ્રહ્માને ભજી વર પામ્યો તો પણ તેને માથેથી ત્રાસ ન ગયો. તે જ પ્રમાણે રાવણને પણ-શંકરને ભજવા છતાં-ત્રાસ ન ટળ્યો. કપાલી=જેના ડોકમાં ખોપરાંની માળા છે તે.

સવૈયાઃ-ત્રીકમદાસની ટેક

બારહીં માસ ક્રુર્યો રહે પ્યાસ, બીના જલ સ્વાંત સનેહ ન જોરે,
જદ્યપિ બહો બરખા ઋતુકે, જલ ધાર નિહારતહીં મુખ મોરે;
ઔર અનેક તડાગ નદી, નિજ નેમ ગ્રહ્યો ચિચુકા જીન ઓરે,
તૈસેહી ત્રીકમ ટેક ગ્રહી, બીન શ્રીરંછોર ભજે નહિ ઓરે. ૩

કોઉ કમલભૂ, કો ગનનાયક, કો ગિરીજા, ગીરીજાપતિ પૂજે,
કોઉ ઇન્દ્ર, દિવાકર, ચન્દ અરૂ, કોઉ બીર બટુકહીં ભૂંજે,
કોઉ નેમ કરે તીરથવ્રત, કોઉ જોગ જાહેજે સૂજે,
ત્રીકમદાસ પોકાર કહે, એક મેરે બીન રંછોર ન દૂજે. ૪

ઓર ન ઉજ્વલ રંગ રૂચ્યો, હમ કારેસોં પ્યાર કર્યો સો કર્યો,
બડદેવ ભજે કીન ઓર કોઉ, હમ બારેસોં નેહ ધર્યો સો ધર્યો;
કોઉ ભાવ ભરો તપ તીરથકો, હમ યેહી સુભાવ પર્યો સો પર્યો,
ગુન કીર્તન બર કોઉ ઓર બરો, હમ શ્રીરછોર બર્યો સો બર્યો. ૫

દુહાઃ-નિજ ગુરૂસ્તુતિ

તીન વરણકે વિપ્ર ગુરૂ સો વિપ્રન શીરતાજ;
શ્રીવલ્લભવંશ વિઠ્ઠલેશ પ્રભુ મુરલીધર મહારાજ. ૬

તિનકે પદ શીર પરસકે બાંછીત હોં યહ બાત;
હરિલીલામૃત સિંધુમેં અવગાહન દીનરાત. ૭

---

(૩) જેમ ચાતક બારે મહીના તરસે મરે પણ સ્વાતી નક્ષત્રમા પડેલાં બુંદ વગર બીજા અનેક નદી તળાવ વગેરે છે, છતાં તેના પાણીથી તરસ છીપાવતો નથી તથા પોતાની ટેક મુકતો નથી, તેમ ત્રીકમદાસ પણ રણછોડ શિવાય બીજા કોઈને ભજવા નથી.

(૪) કમલભૂ=બ્રહ્મા. ગનનાયક=ગણેશ. બટુક=ભૈરવ. નેમ=નીયમ. દૂજે=બીજો.

(૫) કોઈને સફેદ રંગ પસંદ છે, ત્રીકમદાસને તો "કાળા રંગ" સાથે પ્રેમ છે, (શ્યામસુંદર-ઘનશ્યામ કૃષ્ણચન્દ્ર સાથે) કોઇ મોટા દેવને ભજે છે. ત્રીકમદાસને તો "બાળકમાં" સ્નેહ છે. (બાળકૃષ્ણ નન્દલાલામાં)

(૭) અવગાહન=નાહવું તે; સ્નાન કરવું તે

જીનકી કરૂના કરી ચલે શઠ પણ્ડિતકે પન્થ;
કૃષ્ણ રૂકમણી બ્યાહુ—કો રચ્યો ચહત હો ગ્રંથ. ૮
છન્દ પ્રબન્ધ જાનો નહી ઝમક ઓર અનુપ્રાસ;
તાઉ ત્રીકમ રીઝહૈં જાન્ય આપનો દાસ. ૯
જબ્બાં હીંદ જૂત ફારસી સુની રામાયન ચન્દ;
દીલમેં દારદ આરઝુ બંદમ ચુનાં પ્રબન્ધ. ૧૦

અથ રૂકમિણીની કથા પ્રારંભ

વિદર્ભદેશ વર્ણન—કવિત

અજબ્બ દેશ દખ્ખનમેં સુના એક શેહેર વાકી,
ખૂબીકી સીફ્ત કરૈં એસો કવિ કોન હૈં;
બાગસોં બિયાબાંન બાગિસ્તાં બિહિસ્ત માંનો,
નેહેરકી નઝાકત અરૂ દિલ પસન્દ પોંન હૈં;
જંમી કફેદસ્ત ઠોર ઠોર મોર સુઆ બોલે,
બારૈં માહ બ્યારકી બહ ર રૂહકી રીઝો ન હે;
દેખેતેં દૂર દ્રષ્ટિ ટરે નહિ ત્રીકમદાસ,
કહા કહા બખાનો એક એકતેં સલોનેહે. ૧૧

---

(૧૦) જબા=ભાષા. દીલમેં=મનમા આરઝુ=ઈચ્છા. દારદ (દારીદન્)=પાસે હોવું. બંદમ=હું બંધાઉં છું. ચુનાં=એના જેવું જ. દીલમેં.........પ્રબન્ધ=એના જેવું જ કાવ્ય કરવાની મનમાં ઈચ્છા થઈ.

(૧૧) ખૂબી=સૌન્દર્ય. સીફ્ત=વખાણ. બિયાબાંન=જંગલ, બયાબાન. બાગસોં બિયાબાંન=જેનો ઉજ્જડ જેવો પ્રદેશ બાગસમાન છે. બિહિસ્ત=સ્વર્ગ. બાગિસ્તાં બિહિસ્ત=જેના બાગો સ્વર્ગ જેવા છે. નહેર-પાણીની નહેર-ઓ. નઝાકત=નરમાસ. પોંન=પવન. જંમી=જમીન. કફેદસ્ત (કફ્=હથેવી. દસ્ત=હાથ)=જમીન હથેલી જેવી સપાટ છે. સુઆ=પોપટ માહ=મહિના બ્યાર=પવન; હવા. બહાર=મૌજ, આનન્દ, શોભા, સૌન્દર્ય. રૂહ=જીવ, આત્મા. સલોને=સુન્દર.

ઉજ્જ્વલ ઉતંગ કોટ ડોહોઢી દરવાજા ઓટ,
કોશ બજરી કાન્ત કંગુરા સુહાવની;
ફરકે નિશાન, થરકે છાતી દેખ દુશ્મનકી,
જારી ઝરોખા તેસી છતહીકો છાવની;
ખન્દક પૂર આબ સ્વચ્છ, ખેલ રહેં કચ્છ મચ્છ,
માનો દરીઆઓ બીચ બેટકી બનાવની.
માનમકે હાથકી ન હોયે યહ ત્રીકમદાસ,
કુન્દનપુર નગ્રકે કિલ્લેકી ઉઠાવની. ૧૨

રસ્તા રચીમર ચાર ચૌહટા બજાર હાર,
હાટકે મુસલિમમેં કાબીલ સંવારીહે;
ચીત્રકી ચતુરાઇ ચીતવત હે ત્રીકમદાસ,
ચકીત ભયે નૈના ફીર પલકેં ન મારી હે;
મેહેલો મેહેબૂબ ખૂબ પૈવંદી પોવનકી,
મન્દીરકી સુન્દરતા ગની ગુનઝારી હે;
ફીકો ઇન્દ્રલોક કીધોં યહ પુરી કુબેરજુકી,
કીધોં કૈલાસ ઓર એસી નાં નિહારી હે. ૧૩

રૈયતનું વર્ણન—સોરઠો

રેહે રૈયત ખુશ હાલ પ્રજા પાલકે પ્રેમસોં;
ચાર વરણ વ્રધ્ધ બાલ, સબ સદ્‌બુધ સદ્‌રૂપગુણ. ૧૪

રાજા ભીમકનું વર્ણન—કવિત

રાજે રાજધાની ભીમક ભગવદ્‌ભક્ત,
જાકી આન્ય બીય કોઉ ન સેવે હે;
કેવલ શ્રીકૃષ્ણકો ઉપાસન રાજ આસનપર,
એકે સમ લોકનકો સ્વાસન યોં દેવે હે;
લબેમેં રાતદ્યોશ નામ નન્દનન્દનકો,
એક દામ ઔરપેં અનીતકો ન લેવે હે,
એસો ભૂપ અવનીપર દેખ્યો નહિ ત્રીકમદાસ,
સાગર સસાર ઘોર તારબેકો બેવે હે. ૧૫

રાણીનું વર્ણન—સોરઠા

પતિવ્રતા ઘર નાર્ય રતી રમ્ભાસી રૂપનીધ;
પ્રસવે પાંચ કુમાર પાછે પુત્રી રૂકમીની. ૧૬

આશ્ચર્યક. ખુબ=સુન્દર પૈબન્દી=પોળોનું જોડેલપણું, જડેલપણું; ચીંગટુ મારેલ આંગણું એટલે પત્થરના નાના કટકાથી જડેલ આગણું; ફરસબન્ધીવાળું આગણું. પૈબન્દી=ચકતી. પોદ=આંગણું, ચોક ગુલ=ફુલ ઝાર=જગ્યા. ગુલઝારી= ફુલોના બગીચા જેવુ કી ધો=કર્યો તો. પુરી કુબેરજુકી=અલકાપુરી. નિહારી= જોઈ.

(૧૪) ખુશહાલ (ખુશ=સારી; હાલ=સ્થિતિ)=સારી સ્થિતિ.

(૧૫) આન્ય=આણ. શાસન=હુકમ અથવા સ્વાસન=આશ્વાસન, દિલાસો લબ=હોઠ રાતદ્યોસ=રાતદિવસ એક ..હે=બીજા પાસેથી એક પૈસો પણ અનીતિથી-હરામનો લે નહિ સાગર . હે=ઘોર સસારસાગરના તારણહારની બેવના-સેવા કરે છે

રૂકમિણી વર્ણન—દોહા

રૂપ કલા ગુણ ચાતુરી શીલ સુલછન રાશ;
પ્રકટી કમલા કૃષ્ણ હીત જાકો વિશ્વ વિલાસ. ૧૭
રતિ રચી રંભા શચી નગ નાગનકી નાર્ય;
ઘર દાસી લાયક નહી એસી ભીમક કુમાર્ય. ૧૮
માત પિતાકી પ્રીત અતિ અલક લડેતી બાલ;
ચંદ્રકલાલોં બઢનયોં પોહોચ્યો કન્યાકાલ. ૧૯

રાણી વચન—કવિત

એક રોજ રાંનીજુ અપુને સ્વામીકે સંગ,
બેઠી રંગ મહલમેં કરન લગી બતીયાં;
"ભયે પાંચ સાલ બિહાકાલ પોહોચ્યો પુત્રીકો,
બરકે સનેહ બીથા રહત દ્યોસ રતીયાં;
ગયે કાલ કહા લગ્ન મર્યાદા હોય ભગ્ન,
બેદકોં બિરોધ યહ યકીન કરો છતીયાં;
આયતહેં નેક એક વિપ્રકો બુલાય લીજે,
બડો ખાનદાન દેખકે પઠાય ભેજો પતીયાં." ૨૦

---

(૧૭) સુલછનરાશ=સુલક્ષણનો ભણ્ડાર

(૧૮) રતિ=કામદેવની સ્ત્રી શચી=ઈન્દ્રાણિ રમ્ભા, નાગકુમારી વગેરે અપ્સરાઓ કોઈ પણ તેના ઘરની દાસી થવાને પણ લાયક નથી, એવી સૌન્દર્યવાન રૂકમીની છે

(૧૯) અલક=વાળવાળી; ઉડતી લટવાળી; વાંકડીઆ કેશવાળી; છોગાંદાર કેશ-વાળી લડેતી=જેની ઉપર સહુનો બહુ પ્રેમ છે એવી છોકરી ચન્દ્રકલા લોં બઢવયોં=ચન્દ્રકળા માફક વૃદ્ધિ પામતે.

(૨૦) સાલ=વરસ. બીથા=વ્યથા, દુખ દ્યોસ રતિયાં=દિવસ રાત. બેદ=વેદ શાસ્ત્ર યકીન=પ્રતીતી, વિશ્વાસ. છતીયાં=છાતી. આયત=ઘડી નેક=શુભ, સુન્દર.

ભીમક વચન—

"તૂબ સનમ મુદમાંઝ તુમ તો કહે હો આજ,
યહી કાજકો ખયાલ મેરે દીલકે બીચ રહત હેં,
દેખે સબ ભૂપ રૂપ શૂરવીર સામંતકો,
એક એક એબ લોક ઉનહીમેં કહત હેં;
દ્વારામતીકો ભૂપ કોટી કંદર્પ સ્વરૂપ,
સકલ કલા ગુણ પ્રવીણુ જાકોં બીરદ આપ બહત હેં;
એમે બસુદેવનંદ શ્રીકૃષ્ણચંદજીસોં,
સુતાકો સંબંધ કરો મેરો ચિત ચહત હે." ૨૧

ભઇ ખુશહાલ રાંની ઉમગાની ન સમાની,
રાણી બાંધ હાથ વદે વાંણી "પત્રિકા પઠાઇયે;
વચન—એમો અનૂપ વર મીલે જો પુત્રીકોં,
સબસોં સરસ ભાગ્ય અપનોં સરાહીયે;
મબાદા ઔર ઠૌર નાતો જૂરજાય વાકો,
બોહોરોં ફીર ખોજતહીં એસો કાંહાં પાઇયે;
સાયતહૈં નેક એક વિપ્રકોં બુલાય લીજે,
મુહૂર્ત મહોત્સવકોં મુઅતલ ન લાઇયે." ૨૨

---

(૨૧) તુબ=સર્વોત્તમ; સુંદર સનમ=વ્હાલી, પ્યારી મુદ=હર્ષ માંઝ (હિન્દી)=બીચ; અન્દર તુબ...માંઝ=હે પ્યારી, તું આજે ઘણી જ આનન્દદાયક વાત કરે છે

તુબ સનમ મુદમાંઝ, તુમ તો કહે હો આજ,=
વાહ પ્યારી, આનદમાં, તું તો કહે છે આજ.

ખ્યાલ=વિચાર સામંત=હાથ નીચેના રાજાઓ; અધિકારીઓ એબ=ખાંપણ. કન્દર્પ=કામદેવ બિરદ=વિરૂદ, બડાઇ, યશ; પણ; ટેક, નેકનામી

(૨૨) સરાહીયે=વખાણીયે. મબાદા=રખેને; નહિતર નાતો=સમ્બન્ધ. ઠૌર=સ્થાન, જગ્યા જુરજાય=જોડાઇ જાય મબાદા...વાકો=નહિતર તેનો સમ્બંધ બીજી જગ્યાએ જોડાઈ જાય. બોહોરોં... . પાઈયે=ફેર ફેર ખૂબ શોધ કરીયે તો પણ એવો કયાંમળે? મુઅતલ=ખાલી; બેકાર ન જવા દેવું, નકામું.

સોરઠા

કવિ—ત્રિયા તનયાકે હેત તબહી વિપ્ર બુલાયકે
લગનઘડી લીખનેત જાંનભયો સુત જ્યેષ્ટકો ૨૩

રૂકમૈયાનાં ભીમક પ્રત્યે વચન

રૂકમૈયાનું વર્ણન—કવિત

આયા પાઉં તેજ ચલા રૂકમૈયા રોસજલા,
ગુસ્સેસેં નેન ગુલ અનાર રગ કીયે હેં,
ટેડીસી ભ્રોંહ અરૂ મુછો મરોડીસી,
ખુલીસી કમર હાથ ખજરકો લીયે હેં,
શેર જ્યો શીકારકોં દબાય બેઠે હંમીતોર,
માનો વાલીદ દબાય દીયે હેં,
બામનકે હાથતે છીનાય પત્ર પારેકીયે,
"એેસીહી સલાહ પર ફલાહ કોંન જીયે હેં ? ૨૪

રૂકમૈયા—"કોન કસબ કોન કોમ .. ...
કોન બદરાહનેં સલાહ બતલાઈ હેં,
આહીર ગવારજાદે પેહેરન પોશાગ સાદે,
કીયે કામ જેતે તેતે એકમેં ન ભનાઇ હેં,

(૨૪) પાઉ=પગ આયા પાઉ તેજ=ઉતાવળથી ચાલી આવ્યો રોસજલા=ગુસ્સાથી બળતો ગુલ=ફુલ અનાર=દાડમ. નેન...હે=દાડમના ફુલ જેવા રંગના રાતા નયનો ભ્રોંહ=ભ્રકુટી, ભમર શેર=સિંહ શેર .....હેં=સિંહ જેમ પોતાના શીકારને દબાવીને માથે રક્ષણ કરવા બેસે તેમ પોતાના બાપને રૂકમૈયાએ દબાવી દીધા હમી=રક્ષક પાલક તોર=માફક રીતે વાલીદ=બાપ પારે કીયે=કટકે કટકા કરી નાખ્યા એેસીહી . હેં=આવી સલાહ ઉપર કોણુ વગર જોખમે જીવે-અર્થાત કોઈ નહિ ફલાહ=ખામદીઓ ગમાર, મૂર્ખ અથવા સલામતીથી વગર જોખમે

દુધ જુધરાત દુધ મસકા મહિયારીકે,
કબહોં ચોર ખાય કબહોં માંઞ બિધલાઈ હેં;
મામાકોં માર્યં પેરુલેં ખાલા ખુશપાય દીની,
બીનાં દરીયાફત ખૂબ અકલકોં ચલાઈ હેં. ૨૫

યારીતો બાલનસોં મસલહત ગવાલનસોં,•
સોબત પશુપાલનસોં જંગલકા બસનાં;
કબહું મોરપિછ બાંધે કબહું લે કમલી કાંધે,
કબહોં બેંદ સીંગી શીષ દામનેકા કસનાં;
પિતુ માત કાકા કાકી દેખો બેહયાઈ યાકી,
ઉનકે હજૂર જન બીરાંની સોં હસનાં;
ઇનપર મોકુફ કહા ઔર બેસુમાર યાકી,
અદબ આવતી હે કહત રાસકા બિલસનાં. ૨૬

બડી એબ આલમમેં પિદર દો કહાયબેકી,
સોતો ઇન હુનર જાંની, બાંની કા બીગારીયે,
અબ્બલ પર હોય શેર, સબલસોં ન બોલે ફેર,
જુરે જુધ નાઠ જાયે, નૈન નાં નીહારીયે;
જાહેરા સીયાહફામ બડા દગલબાજ નામ,
મુલ્ક મશહૂર, અરજ મેરી ચિત ધારીયેં;
મિયેનાં જમાઇ તો કમાઇ બડી આપનકોં,
એસેહી સંબંધીસોં બલીજુ સુતા મારીયેં. ૨૭
દુખતર જો દીજીયે સો અપને સવારથકોં,
કરેગા જામાઇ જાય ફરજેહકી ચાકરી;
ઉનકે ખવારીક તમામ ખલ્ક જાનત હે,
છોડ ચલ્યા માતતાત ખરી બાટ આકરી;
વે જઇફ જીન્દાંમેં રોરો ગમાઇ અંખીયાં,
ગેહ દીર્યા બેચ ગાયતાલ હાથ લાકરી;

માણુરો બાઈઓ સાથે હસ. બીરાની=પરાઈ સ્ત્રી હજુર જન=તેના માણસો. મોકુફ......યાકી=હવે એની વધુ વાત બન્ધ કરીએ અર્થાત કેટલા દોષ દેખાડીએ ? અદબ=શરમ; મોટા આગળ બોલતાં શરમ આવે છે.

(૨૭) બડી........બેકી=દુનિયામાં બે બાપ હોવા એ મોટી એબ (ખામી-દોષ) છે તો, આ જે (કૃષ્ણને) બે બાપ હોવા એ તો એની ચતુરાઈ છે, જુઓ તો ખરા. હુનર=ચતુરાઈ. બાંની=રાણી. અબલ...નીહારિયે=નબળા ઉપર સિંહ માફક વર્તે, પોતાના જેવા સબળ હોય તેને ફરી બોલાવે નહિ, તથા સાથે લડવા ટાંણે ભાગી જાય અને ફરી પાછો દેખવામાં જ ન આવે, એવો તે (કૃષ્ણ) છે. સિયાહ=કાળો ફામ=રંગ. જાહેરા સિયાહ ફામ=જાહેરમાં કાળા મ્હોંનો છે. સિયાહ ફામ=કાળા કર્મ કરનારો. જો "ફામ"ને બદલે "કામ" લઈએ તો પણ કાળા કામ કરનાર છે. દગલબાજ=કપટી. મિલેનાં .....કોં=આવો જમાઇ ન મળે તો ઉલટાની આપણે કમાણી છે અર્થાત કે સારૂં છે.

કૃતધ્રી કમાલ પ્રતિપાલ બાલ જસોદાકોં,
મથુરાં ગયે કે બાદ ભૂલ્ય યાદ નાં કરી." ૨૮

ભીમકનો પ્રતિબોધ:-દોહા

ભગવદ્ નિંદા સુન શ્રવન ભીમક ઉપજ્યો ક્રોધ,
સ્વારથ સિધ્ધિ બીચારકેં કરન લગે પ્રતિબોધ. ૨૯

કવિત

"આફ્રીં અઝીઝ સદ તેરી તમીંજ પર,
આબરૂકા ખાહાન દેખી ખીલ્યા મેરા હીયારે;
એસેંહી લાયક જો ફરજંદ દેવે દીનાનાથ,
જાનત હોં સુફલ સંસારમેં જીયા હે;
શાદીકી શાદમાની સંમંધી સમતૂલતાતેં,
બીના બરાબરી બિહા કીયા ન કીયાહેં;

---

(૨૮) દુખતર=ઢીકરી ફરજંદ=ઠોકરો. દુખતર......ચાકરી=આપણું આપણા સ્વાર્થ માટે દીકરી દઈએ કે જમાઈ તેની ચાકરી (બરદાસ્ત) કરશે ખવારીક= કામાં, પરાક્રમ. ખલ્ક=જગત, દુનિયાં. ઉનકે......આકરી=શ્રીકૃષ્ણનાં પરાક્રમો તો આખી દુનિયાં જાણે છે કે માબાપને છોડી ગોકુલ ગયો, અને ત્યાંથી પણ જસોદા ગોપીને તરછોડી મથુરાં ચાલ્યો ગયો. આવો કૃષ્ણ તે આપણી દીકરીને નહિ તરછોડે તેની શું ખાત્રી? આ ભાવાર્થ છે. જઈફ=વૃદ્ધ; ધરડાં જીન્દા મેં=જીવતાં છતાં અથવા જીન્દગીમાં વે ..લાકરી=અહિંયા બાપે ધડપણમાં રોઈ રોઇ આંખ ગુમાવી અને ભાઈ તો રખડતા રઝ્યા-ફર્યા-ભટકયા-કર્યું. ગાયવાલ=નકામી; રદ્દી ગણી. કમાલ=પુરેપુરો. પ્રતિપાલ બાલ જસોદાકોં=જસોદાએ ઉછરેલો છોકરો

(૨૯) પ્રતિબોધ=શિખામણ. સમજાવવા ક્રોધ ચઢ્યો પણ સ્વાર્થ સાધવા ખાતર રૂકમૈયાને ખીજમાં કડુ શબ્દો ન કહેતાં સમજાવવા લાગ્યા.

પેં દિલખાહ દામાદ જો મિલે ન તો,
ગીરાં બાર ગીંદી બીચ હાય દીવા લીયાહે. ૩૦

દોહા

જ્યાં વિદ્યા ત્યાં ધન નહિ, જ્યાં શીલ ત્યાં નહી શૂર;
જ્યાં રૂપ ત્યાં નહિ ભૂપતા, જ્યાં ગુન ત્યાં ન ધરૂર. ૩૧
પાંચ વરસ પેખત ભયે, શૌહર સુતા સમાન;
નજર ન આયા કૃષ્ણ બિન દીગર દરીં જહાન. ૩૨

કવિત

વિદ્યાકો સુમેર અરૂ ધનકો કુબેર,
કામદેવસો સ્વરૂપ સોમશીલ સરસોનોહે;
ગુનકો ભંડાર ગીરા બાર બેગરૂર,
બારઆં દિલ ઐયાર, ફેજબક્ષ ફરઝાનોહે;
કલાકો નિધાન ખુરશીદસોં પ્રતાપવાન,
નોજવાન કદરદાન જગમેં યેગાનો હે;

---

(૩૦) આફરીં=ખૂબ કર્યું; શાબાશ. અઝીઝ=વ્હાલા. સદ=સો; સો વખત. તમીજ=નિર્ણય વાત વિચારી સારૂં નરસુ પારખવાની શક્તિ-બુદ્ધિ. ખાહાન=ઈચ્છા. આફરી...હે=વ્હાલા પુત્ર, તારી બુદ્ધિ ઉપર સો વાર આફરીન છું તથા તારામાં જે કુટુંબના માન ખાતર ઈચ્છા છે તે જોઈ મારૂં હૃદય ખીલે છે. તારા જેવા લાયક છોકરા પરમાત્મા દે તો સંસારમાં જીવવું સફળ છે. દીયા=દેવું. શાદી=લગ્ન શાદમાની=ખુશાલી, ખુશી, આનંદ. બીહા=વિવાહ. પેં=પણ. દિલખાહ=દિલપસન્દ. દામાદ=જમાઈ. ગીરાં=મોંઘા, અપ્રિય, ભારી, બાર=દ્વાર, બાર. કોટ. ગીંદી=સોક? ગેંદ=દડો? ગીંદારા=એક જાતની વિવાહપ્રસંગે સ્નેહીઓમાં વ્હેંચવાની મીઠાઈ.

(૩૧) ધરૂર=સ્વાભિમાન; ગર્વ.

(૩૨) શૌહર=વર. દીગર=બીજો કોઈ. દરીં=આમાં. જહાન=દુનિયામાં નજર...જહાન=કૃષ્ણ સિવાય પૃથ્વીમાં બીજો કોઈ લાયક નજર ન આવ્યો

દયાવંત હયાવંત દાના અસરાર ધીબ,
નખશિખ બેએબ અરૂ દ્વારિકાંકો રાનો હે. ૩૩
પેદા હોત બકી પીની કંસકો કુલાંઠ દીની,
બારહા બજંગ જેર કીયા જરાસંધકો;
આતશ નમુદ નોશ નાગકો નિવાર્યો દોષ,
પાન્યપેં ઉઠાય પહાડ પસ્ત કીયા ઇંદ્રકોં;
અપનેં કીરીશ્મે બૈકુંઠસી બીરાજમાન,
દરિયામેં દ્વારિકાં બસાઇ દીલ પસંદ કોં;
એસો ભૂપ અવનીપર જાંન્યો નહિ ત્રીકમદાસ,
તાતેં તજવીજ કીયા શ્રીકૃષ્ણચંદકો." ૩૪

---

(૩૩) સુમેર=સુમેરૂ, ઉંચુ નિવાસસ્થાન. જેનામા બધી વિદ્યાનો મેલાપ થયો છે. સોમ=ચન્દ્ર. બાર=ઠેકાણું, આશ્રયસ્થાન. ગીરા=બોલવાની શક્તિ; વક્તૃત્વ કળા. ગીરાંબાર=જે કોઈ બીજાનો બોજો પોતાના ઉપર લઈ લે છે અથવા જે કીશ્રા જીતે છે; કીશ્રા જીતનાર. બાર=બોજો, ભાર, અથવા કોટ કીલ્લો. ગીરાબાર=સુવક્તા; સરસ્વતીનો ભણ્ડાર. બેગરૂર=અભિમાન વગરનો. બેગરૂર બારઆં=પરોપકારી (વરસાદ જેવો). બારઆં=વર્ષાદ. દીલ ઐયાર=મુત્સદ્દી દીલનો. ઐયાર=કળા ચતુર. ફેજબક્ષ=ઉદાર દીલનો; સખી. ફરઝાનો=ડાહ્યો; શયાનો. નિધાન=ભણ્ડાર, ઠેકાણું. ખુરશીદ=સૂર્ય. નોજવાન=નવજુવાન. કદરદાન=કદર કરવાવાળો; ગુણગ્રાહી. યેગાન=અદ્વિતીય, અજોડ. હયાવન્ત=શરમ હજુર. અસરાર=ખાનગી, રહસ્ય. ધેબ=છુપાયલો, અદૃશ્ય. અસરાર ધેબ=જેનામાં ખાનગી વાત છુપાઈ રહે છે–એટલે હલકા પેટો નહિ, પણ દરીયા માફક ગમ્ભીર–સાગરપેટો. બેએબ=ખોડ ખાંપણ વગરનો. નખશિખ=માથાથી પગ સુધી, રાનો=રાજા.

(૩૪) બકી પીની=પૂતનાને પી ગયો. કુલાંઠ દીની=પછાડયો બારહા=વારંવારી. બજંગ=લડાઇમાં, જગમાં. જેર કીયા=હલકો પાડયો આતશ=દાવાનળ. નમુદ=પ્રત્યક્ષ. નોશ=પીનાર. આતશ નમુદ નોશ=જ્યારે આગ દેખાઈ પ્રત્યક્ષ થઈ પ્રજ્વલીત થઈ, ત્યારે તે દાવાનળને પી ગયો હતો તે.

રૂકમૈયાનો વળતો જવાબઃ—દોહા

જોરે ! તાત તુમ અકલમેં રાઈ પર્યા પસંદ,
જપપી દોલતકોં મિલે નીચ ન હોય બુલંદ. ૩૫
રાજસભામેં દરક નહિ બેઠનકો યહી હેત,
કુલ કલંક દાયમ રહે ઇન બર દુખતર દેત. ૩૬
દેવ ઉમર દાયમ કરે પેં સાહ્યબ ભયે પીર,
ઠૌર નહિ નૃપ પાંતમેં પાયે પૂજ્ય અહીર. ૩૭
પરદેનસીન પતિવ્રતા સુનબે કો નહિ શોક,
જખ્મ જીગર હરદંમરા ભલે લોકકી ટોક. ૩૮
લુંગ ગુંગ બદ શકલ અરૂ બદ ખસલત બદશાન,
ભૂપ કુમાર બ્યાહ્યો ભલો નહિ નીંદા નહિ હાન્ય. ૩૯
પાંચ ભાઇ ભગ્રી યેકે સાહ્યબ હુસ્ન જમાલ,
ઉન લાયક વર એક હેં શુરવીર શીશુપાલ. ૪૦

વય કિશોર વાલા નઝર મુકુટબંધ બુધવાન,
ઘર આયે ઇજિત બઢે ચૈઘ ચતુર રાજાન ' ૪૧

કવિત

વિદ્યમાન માતતાત બાહુબલી બોહોત ભ્રાત,
નેક કોમ નેક જાત સભામેં સરાહી યેં;
ફૌજ ફતેહજંગ ચીતરંગ રંગ દેગ તેઘ,
દાયમ કાયમ દોલત કોં, જાહેરા જસ ગાઇયે;
જરાસન્ધ જેસી બાજુ સન્મુખ તુમારે ત્રાજુ,
સાયત મુબારીક હે પત્રિકા પઠાઇયે;
લાવે બરાત દીન સાત બીચ શાદીકે,
સરંજામ સિદ્ધ કરો રચના રચાઇયે. ૪૨

સોરઠા

લાયક નહિ યહ બાત જો તજવીજ તુમને કરી,
હોય હસરત તાત, સંબંધ ભલો સમાનસોં." ૪૩

ભીમકનો જવાબ

બોલે બુજરગ વાર નાખુશ હોય નીજ પુત્રસોં,
"હીલ્લે કરો હજાર નહીં શીશુપાલ શ્રીકૃષ્ણ સમ. ૪૪

---

(૪૧) વાલા=ઉચી. નઝીર=દાખલો, આદર્શ. નજર=દ્રષ્ટિ. વાલાનઝર=ઉચી નજરવાળો. મુકુટબંધ=શીરપેચવાળો, મુકટવાળો.

(૪૨) ફત્તેહજંગ=લડાઈમાં જીતવાવાળો. દેગ=કીલ્લો; કપટ. તેઘ=તલ્વાર. દોલત=પૈસો, ભાગ્ય, રાજ્ય, સુખ. ત્રાજુ=ત્રાજવું, તમારી સામેજ ત્રાજવું છે તે સરખામણિ કરી જુવો. મુબારિક=શુભમહુર્ત. બરાત=લગ્નની જાન; વરયાત્રા. સંબંધ ભલો સમાનસોં=અમે તેટલી દિલગીરી હોય તોપણ સરખે સરખાનો સંબંધ સારો.

(૪૩) હસરત=પસ્તાવો; દિલગીરી.

(૪૪) બુજરગ=વૃદ્ધ, ઘરડો હીલ્લે=યુક્તિ.

મરઝી મેરી ચાહો ખુદી ખુદક સબ છાંડીકેં,
બાસુદેવકોં બ્યાહો બર ખુરદી બેહેન આપની." ૪૫

રૂકમૈયાની હઠઃ-કવિત

"ઉલટવહે ગંગ આબ, મઘરીબસોં આફતાબ,
અગર તલુ હોય મેરૂ મકાનતેં;
સત તજે સતી બામ એકપત્નીવ્રત રામ,
હલે કૈલાસ ચલે કુત્બ આસમાનતે;
શીવ તજે તીજે નેન કૃષ્ણુસોં ન બ્યાહું બેહેન,
બ્યાહું શીશુપાલતેં કહોં હોં સત્ય બાનતે;"
રૂકમૈયા રૂઠ ગયા ભીમક લાચાર ભયા,
સોપી બાત ખ્વાહસી દીલ ખીસકેં સયાનતે. ૪૬

શિશુપાલને આમંત્રણ—દોહા

પત્ર ગયેં શિશુપાલપેં ફોંજ સહીત ફરમાયો;
તુમ તસરીફ દીન તીનમેં રૂચ રૂકમીનીકો બ્યાહો. ૪૭
છાપે ઢોલ શાદી શરૂ રચના રચી અનૂપ;
લખી લગ્ન કંકોતરી જુર આયે સબ ભૂપ. ૪૮

---

(૪૫) ખુદી ખદક=પશ્ચાત (ખુરદી=બચપણ, નાની.)

(૪૬) મઘરીબ=પશ્ચિમ દીશા. આફતાબ=સૂર્ય તલુ=તળે બેસી જાય. મકાન=પાયો. મેરૂપર્વત રસાતળ જાય મકાન=રહેવાની જગ્યા, નિવાસ સ્થાન બામ=સ્ત્રી. કુત્બ=ઉત્તર ધ્રુવનો તારો બાન=વચન. ખીસકે-ખીસીકે=શરમથી, ખસીયાણા થઈને અથવા ખીસકે-ખસકે=ખસી જઈને.

(૪૭) ફરમાયો=હુકમ કર્યો આ ઠેકાણે આગ્રહપૂર્વક આવવા લખ્યું તશરીફ=ઈજત, મહત્વ. તશરીફ ફરમાયો=રૂકમીનીને પરણવાને માનભેર અત્ર પધારો.

(૪૮) છાપે=બેસાર્યાં. વિવાહમાં હાથના પંજાની છાપ ભીતેં શુકનમાં મારે તે. માડવો નાંખ્યો. જુર આયે=ભેળા થઈને આવ્યા.

લગ્નની તૈયારી—કવિત

બાજે બધાઇકે બાજે શીશુપાલ દાર,
મંડપમણી કંચનકે બુટ્ટા બનાયે હે;
રંગે તુરગ નયે નયે નિશાન જરીકે,
લસી રહે હાથીપર હોદા જરાયે હે;
બડે જર બફ્ત ખીમા જાનત હે શોભાકી સીમા,
જરાસન્ધ આદી ઓર ઉમેંગકે આયે હે;
રૂકમૈયા રસ્મ ઇસ્તીકબાલકી બજાલાય,
કુન્દનપુર કરી મુકામ અતિ ઉછાહ છાયે હે. ૪૯

કવિવચન—દોહરા

કોટી સીયાનપ ચાતુરી કીયા કરો સબ કોય;
આદમ તાદમ જીન્દગી, હોની હોયસો હોય. ૫૦
ચન્દ્ર દ્વાદશી ચૈતકી નિમા શામ કે પેશ,
પે બિધના એસી લિખી જો કન્યા પરણે કૃષ્ણ ૫૧
કુલ ચરચાકી કૈફીયત કહી કનીઝક આય;
મુત ફિકર વ્હેં મેહેલમેં લીન્હો વિપ્ર બુલાય. ૫૨

---

(૪૯) જરબફત=સોનેરી તથા રૂપેરી તારથી ભરેલ બટાવાળું રેશમી કાપડ. તેના (ખીમા=ખેમા) તંબુ, ડેરા. બડે=મોટા. રસ્મ=રીવાજ, ધારો. રૂકમૈયે આવકારની ગોઠવણ કરી ઇસ્તીકબાલ=આવકાર બજાલાય=પૂરૂં કરવું, પ્રસન્ન કરવું

(૫૦) સીયાનપ=ડાહ્યાપણ, બચાવો આદમ=માણસ. તાદામ=જ્યા સુધી (દમ) શ્વાસ છે ત્યાં સુધી

(૫૧) ચન્દ્ર=શુકલ પક્ષની અજવાળી નીમા=અરધી. શામ=સાંઝ. પેશ= પહેલા. નીમા...પેશ=અરધી સાંઝ વીત્યા પહેલા.

(૫૨) કનીઝક=ગુલામડી, દાસી. મુતફીકર=ઉપાયનો વિચાર, માન, તદબીર.

મણીમય થાળ મોતન ભરી દીયો દ્વીજનકો જાય;
મેવા ખૂબ ખવાય કરી પરી વિપ્રકે પાય. ૫૩

રુક્મિણીનો શ્રીકૃષ્ણને મુખસંદેશ

"સુતા ગાયકી એક ગતી પરાધીન અવતાર;
આય પરી સેહેબે કરી કામેં કૂક પુકાર. ૫૪
ગર ફિરીયાદ ગરીબકી સુનકે કરો સહાય;
દુખ દરીયા ડુબત તરી આબદસ્ત બે પાય. ૫૫
જો હાથી હિત જુધ્ધ વ્હે અરૂ કૃષ્ણાકે કાજ;
દારે ત્યોં શીર દારીયો કડીન પરીહૈ આજ. ૫૬
માતપિતા વર્જીત રહે ચૈદ્ય બિહાવત બ્રાત;
મેરે તો પતિ એક તુમ લાખ બાતકી બાત. ૫૭
લે લસ્કર આયા અદુ જરામન્ધસેં સાથ;
તનહાં તુમ જીન આવોગે હે બબ્બુલસો બાથ. ૫૮
મૈં બિભાગ હોં રાવરે ચી શુદ આમદ શીશુપાલ;
જેસેં બલી મૃગરાજકોં સુંઘ ન શકે શીયાલ. ૫૯

---

(૫૪) આય પરી સેહેબ કરી=આવી પડે તે સહેવું. બીજો ઉપાય નથી. સેહેબે કરી=સહેવું. કૂક=એક જાતનો આર્તસ્વર.

(૫૫) ગર=જો. આબદસ્ત બે પાય=હાથ પગ ધોઈને; સ્વચ્છ હાથપગવાળા. તરી=નાવ, નૌકા.

(૫૬) કૃષ્ણા=દ્રોપદી.

(૫૭) વર્જિત=તરછોડાયેલાં, નિષિદ્ધ.

(૫૮) અદુ=દુશ્મન. તનહાં=એકલા બબ્બુલ=બાવળ સાથે બાથ ભરવા જેવું મુશ્કેલ કામ છે.

(૫૯) વિભાગ=ભાગ, બલી. રાવરે=ભગવદીય, આપકા, રાણીવાસના. ચિશુદ=તેમાં શું થયું? શુદ=થવું, હોવું. ચિ=તેમાં શું? આમદ=આવવું. શિશુપાલ આવે છે તે શું થયું? બલી=શિકાર.

આદિ નારાયણ લછમી રામસીત વા સોય;
અબકે તુમ વસુદેવ સુત ભીમકસુતા હમ હોય. ૬૦
દૂરપંથ દ્વારામતી લગ્ન ધરી નજદીક;
અન આયે મમ મૃત્યુકી લિખી બીધાતા લીક." ૬૧
અંજન મીશ અગુરી કલમ અતિ બ્યાકુલ ચીત બામ;
અરજી અપુને હાથકી લિખી કૃષ્ણકે નાંમ. ૬૨
અશ્રુ ઝરે અછર ટરે ભીંજે પત્રસો પાંન;
બાંચેંગે વ્રજલાડીલો સો અંતરગતકે જાંન ૬૩

શ્રીરુક્મિણીજીના પત્ર:-સવૈયા

"સ્વસ્તી શ્રીમદ્દ્વારામતિકે પતી પરમ સુભટ પનધારી,
દીનદયાલ કૃપાલ કમાલ સદા શરણાંગત આરત હારી;
નાદર કાદર સબકી ચાદર બડે બહાદર શીર સરદારી,
સુંદર સ્યામ સકલ સુખધામ અખિલ અભીરામ અજીત ઉપગારી. ૬૪
અનુકંપા આગર નાગર સાગર ગુનશુભ ઉપમા સબલાયક,
પરમપૂજ્ય સાની નહિં દૂજો અરચન-નીયાન અબલબલદાયક;
કીજ્યે હાજત બીના લજાજત ચરમેં ફેજ ફ઼ઝેરમેં ફાયક
રાજન રાજ સુરન શીરતાજ ગરીબ નવાઝ યદુકુલનાયક. ૬૫

---

(૬૧) અન આયે=નહિ આવો તો.

(૬૨) અજનમીશ=અજનરૂપી સાહી.

(૬૩) અશ્રુ=આસુઝરે, પડે અછર ટરે=અક્ષર ભુસાઈ જાય.

(૬૪) પનધારી-પણધારી=ટેકવાળા, વચન પાળવાવાળા કૃપાલ કમાલ=પુરા કૃપાળુ આરતહારી=દુ ખ દુર કરવાવાળા. નાદર=અદ્‌ભૂત, ચમત્કારી. કાદર=સર્વ શક્તિમાન્. સબકી ચાદર=બધાનો આશ્રયદાતા ચાદર=ઓઢ઼ડ, ઓઢવાનું તે આશ્રય.

(૬૫) અનુકપા=દયા. આગર=ખાણ, ઘર, દયાસાગર નીયાન=અંત, પરિણામ. અરચન=પૂજા. અરચન-નિયાન=પૂજા સેવાનુ અંતિમ પરિણામ-હેતુ

કમતર તે કમતર કમખીદમત દાસી દીન રૂકમની રાંના,
બાદ નિયાઝ પ્રણામ બંદગી ચરણ રેણુપર કર પેશાની;
બજાલ્યાય તસલીમ હજારા જાનહાર અંતરકે જાંની,
બહુ આદાબ બીનય કરી કરીકેં દર જનાબ મારૂજ રશાની. ૬૬
પહેલે દીન દેવી પૂજનકો હે હરી કુલ આચાર હમારો,
બાહર શેહેર મુકામ ગાહસો બીર બાત દીલ ખ્વાહ બીચારો;
મેરો હરન મેહેલ તેં મુશકીલ બલી દીલમેં બાશદ ભય ભારો,
ઉનકે રફય દફયકે કારણ અંતરજામી લીજો ઈશારો. ૬૭
માત પીતા મીસકીન ગ્રહી મૌન વ્હે જાનત હેં સુતકી જુ શરારત,
મેં અપુનેં મન બ્યાહી આપકું ભાઈ બ્યાહી શીશુપાલ બીચારત;

કીબ્લા=કેન્દ્ર. પૂજવાનુ સ્થાન, મધ્યબિંદુ હાજત=જરૂરીઆત, આશા. કીબ્લે હાજત=આશનું-જરૂરિઆતનું કેન્દ્ર, સ્થાન. હજાજત=તકરાર-બીન તકરાર ચશ્મા=હોજ, ઝરો. ફેજ=ઉદારપણું. ચશ્મે ફેજ=ઉદારતાનો ઝરો. ફઝેલ=સદ્‌ગુણ. ફાયક=ચઢિયાતું. ફઝેલમેં ફાયક=સદ્‌ગુણામાં ચઢિયાતાં. શીરતાજ=માથાનો મુકુટ. ગરીબ નિવાઝ=ગરીબ ઉપર મહેરબાની રાખનાર. ગરીબના બેલી (નવાઝીશ=મહેરબાની)

(૬૬) કમતર=હીનમાં હીન, ખીદમત=નોકરી, ચાકરી. બાદ=વદવું, કહેવું. બોલવું, લલકારવું નિયાઝ=અરજી બાદ નિયાઝ=અરજી કરૂં છુ, પ્રાર્થના કરૂ છુ. અથવા બદેનિવાઝ લઈએ તો બંદા=ગુલામ, અને નિવાઝ=પાળનાર બંદગી=ઈશ્વરારાધન, સેવા, સલામ, ભક્તિપૂર્વક વદના. રેણુ=રજ, ધુળ. પેસાની=માથું, કપાળ તસલીમ=શરણે થવું. તસલીમ બજાલ્યાય=માન આપવું. આદાબ=નમ્રતા. દર=દ્વાર, દરવાજા. જનાબ=મહાશય મારૂઝ=અરજ ગુજારવી તે રશાની (રસીદન)=પહોંચાડું છું.

(૬૭) ખ્વાહ=યા, અથવા, યાતો, જરૂર, અવશ્ય. બલી=હા, બરાબર, સાચ્ચે. બાશદ=થાય છે, હોય છે, રહે છે. રફય (રફે)=ખસેડવું. દફય (દફે)=ચૂકાવવું. રફય દફય=તે ભયને દુર કરવા માટે. રફા દફા=મટાડવો, શાંત કરવો.

ગોર ન કરો અગર ઈનિ ઓસર આગેંકી સબ જાય અકારથ,
બહુત કહા વિનતી દાંનાસોં ચુ અજ આંકિલ નિરફ઼ ઇશારત. ૬૮
પશ્ચીમ ભાનુ પ્રકાશ કરેં કાધોં વૃછ ધરેં ફલફુંલ અકાશે,
દેખ્યો પરેં અમાસકો ઈન્દુ પાવક અપુની પ્રકૃતી ટાશે;
ઓર અહોનિશ હોઉ સબેં અજ પુજન, શુધ્ધી શંકર નિરમાલે,
પ્રાંન તજોં ન તજોં પદપંકજ ખાય મરોં ન ખરોં શીશુપાલે. ૬૯

દોહા

ભોર ભાવ્યની બ્યાહકી પોહોંચો નહિ પ્રાણેશ;
જાંન જેફ઼ કુરબાંન કુનમ નીમા શામકે પેશ.” ૭૦

બ્રાહ્મણનું દ્વારકાપ્રતિ ગમનઃ—સોરઠા

વિપ્રે દઇ બીદાય સાથ સુલીજત સુખરી;
પરી દરાજ વ્હે પાય એરી શબાશબ પહુંચીયો. ૭૧

---

(૬૮) મીસ્કીન=બેચારા, લાચાર શરારત=દુષ્ટતા. ગોર=બહુ ઉંડો વિચાર. અકારથ=ફોક દાના=ડાહ્યા ચુ=કારણ. અઝ=સાથે, વડે, તેનાથી વગેરે. આંકીલ=સમજુ, ચતુર નિરફ઼=અરધો, જરા જેટલો. ચુઅઝ...ઇસારત=કારણ ચતુરને જરા જેટલો ઇસારો બસ છે.

(૬૯) પાવક=અગ્નિ. અજ ..નિરમાલે=જો રોજ બ્રહ્માનું પુજન થાય અગર શંકર નિર્માલથી શુદ્ધિ થાય તો, અર્થાત્ બ્રહ્માનું પુજન થતુ નથી અને શિવ નિર્માલ્યથી શુદ્ધિ થતી નથી, અને તોપણ કદાચ થાય તો. ખાય મરોં=ઝેર ખાઇને મરૂં.

(૭૦) ભોર=સવાર. ભાવ્યની...નહિ=જે અવશ્ય થવાની છે તે લગ્નને દિવસ સવાર સુધીમાં નહિ આવી પોંહચો તો. જાન=જીંદગી જેફ઼=સુદ્દઢ. કુરબાન=ભોગ, બલી દાન. કુનમ=ભોગ આપીશ. અથવા કુરબાન કુનમ=કુરબાન કરી ફના કરીશ. નીમા=અરધી શામ=સાંઝ. પેશ=અગાઉ. ભોર...પેસ=જો લગ્નની સવારે નહિ આવી પહોંચો તો સધ્યાકાળ પહેલા જીંદગીનો ભોગ આપી સુદ્દઢ કરી મરીશ.

(૭૧) દરાજ=લાંબી થઇ પગે પડી. શબાશબ=રાતોરાત.

દોહા

શુભકે આગમ શુભગ હૈં સહાય કરી કીરતાર;
ભયે શુકન શુભ વિપ્રકોં કર શ્રીફલ સુકુમાર્ય. ૭૨

કવિત

જન્મકો ભીખારી ધર, ના સુરાદ નારી,
ખોત ખ્વારી સોં મિલાય કદર કુત કરે દોય કેં;
આળસુ અજ્ઞાન પુરા સખૂન બોલવે મેં શૂર,
ગાહે નાહે તાંમ કરે ગાહે પાય ધોયકેં;
નાના ભાંતી મેવા મીઠાઇ તાજી તુર્તકી બનાઇ,
ખાંતકર ખાઈ ઐસેં ગ્રાસ ગોય ગોયકે;
તિલભર ન માવે તોય ઉદરમેં અચેત હોય,
સ્યામાગામ ગોંદરે રહ્યો ગંવાર સોયકે ૭૩

છંદ હંસાલ કે સવૈયા

ભકતવત્સલ આરત જન બંધુ કરૂણાસીંધુ બિર્દ બહે
સુખપ્ર સેર મરદાન મર્દસો દર્દ દાસકોં તવાં લહે;

---

(૭૨) કર શ્રીફળસુકુમાર્ય=હાથમાં નાળીયેર લીધેલ સુકુમારી-કન્યા મળી; આવાં શુકન થયાં.

(૭૩) ના સુરાદ=ના પસંદ. ખ્વારી=ભ્રષ્ટતા, તિરસ્કાર, અનાદર અપમાન કદર=કદર્ય, કંજુસ. કુત=ખોરાક. સખુન (સુખન)=વચન, વાકયો, શબ્દો; વાચાળ. ગાહ=સમય, સ્થળ. (વાકયમાં) ગાહ ..ગાહ=હમણાને પછી; કોઈ વાર આમ અને કોઈવાર તેમ. ગાહે...ધોય કે=કોઈવાર નાહીને જમે ને કોઈવાર પગ ધોઇને જમવા બેસી જાય. તામ=ખોરાક ભોજન. ગોય ગોયકે= ગોળા (દડા) વાળી વાળીને.

ઉઘરી આંખ અજૂબા દેખત મન મુતહૈયર હોય રહે,
સ્વપ્નો કીધોં સ્વર્ગ, કહે બામન કીધોં દ્વારીકાં આપહિહે. ૭૪

"મેરે ગરીબકે કાજ અગર મહારાજ ઇલાજ કરે તો કરે,
યા રૂકમીનીપર રહેમ લાય મુજે યહાં ઉઠાય ધરે તો ધરે;
જેસી સીફત સુની હમ કાનન તેસે દયાલ ખરે તો ખરે,
કહાં હું દુષ્ટ, કહાં દ્વારામતી, સ્વપ્નો સાચો પરે તો પરે." ૭૫

સોરઠા

"તુમ માંનસ યા દેવ, કહો નગ્ર યહ કોનસો;"
વે બોલે તતખેવ "અરે દ્વીજ દ્વારામતી." ૭૬

દોહા

ફુલ્યો ભુલ્યો દેહદીશા ગીરો ગોમતી જાય;
અંગ અંગ અનંગકી છબી જબ નીકસ્યો વે નાહાય. ૭૭

શ્રીકૃષ્ણનું વિદર્ભપ્રતિ પ્રયાણ:—સવૈયા

કરી ચંદન બંદન પ્રભુપાયન હર્ષભર્યો બ્રાહ્મણ ઉઠી ધાયો,
ડોઢી દેવ દખલ નહિ પાવત પત્ર વસીલે દરશન પાયો;
અરજી છોડી કદમકે આગે જોડી હાથ સંદેશ સુનાયો,
આનંદનીધી આતુર મુછનપર હાર દસ્ત સારથી બુલાયો. ૭૮

(૭૪) તવાં=ખુશીથી; સુખ-બ=સુખથી. શેર=પૂર્ણ ફર્દ...લહે=ભક્તનુ દુઃખ માથે લે છે લહે=કાટે, છેદે, કાપે. મુતહૈયર=નવાઇ પામેલાં, અચબો પામેલ; અજુબા=અદ્ભૂત, અનોખા. કીધોં=અથવા, યાતો, નજાને.

(૭૫) સીફત=વખાણ, ગુણ અથવા શીફત=ભક્તને કાજે વચ્ચે પડવું.

(૭૭) ગીરો=પડતો આખડતો ગોમતી ગયો અગ...નાહાય=અંગે અંગે જાણે કામદેવની છબી હોય નહિ એવો સ્વરૂપવાન થઈ તે નીકળ્યો

(૭૮) ડોઢી=ડેલી, દરવાજે. દખલ=પ્રવેશ. ડોઢી...પાયો=જ્યાં દેવતાઓને પણ પ્રવેશ કરવું દુર્લભ છે ત્યાં ફક્ત રૂકમીનીના પત્રની મદદથી—શીફારસથી—

જાને આપ, જાને વે રૂકમીની, કે જાને દ્વીજ, ઔર ન કોઉ,
ધારે વસ્ત્ર ન શસ્ત્ર સંવારે દાતન ડાર સ્વાર ભયે દોઉ;
રથ ઘોરાકી કોંન શીઘ્રતા મનકે બેગ પહુંચે પુર સોઉ,
દિલમેં ખટક અટક રૂકમીની કી, દૈવ, મબાદા હાંસી હોઉ. ૭૯
માદર પિદર ખબર સુન સુનકે લાગે તબહીં કરન ખયાલા,
હલધર આદી જાદો જુરી દોરે રથકી રાહ મીલે તતકાલા;
વે નારી આવન ઈંતિજારી લોટપોટ બ્યાકુલ બેહાલા,
જારજાર બાર અસુવનકી ભીજે ઘટપટ બીથુરે બાલા. ૮૦

રુક્મણિની ચિન્તા

'બીદૈ કીધોં બીસરાયે વલ્લભ યા કછુ દુસ્મનમોં ડર પાયે,
યા નજૂમ સાયત ન બતાઇ યા કછુ રંજા રાહ અલશાયે;
યા ન સુદ માને પિતુ માદર યા કછુ હમમેં દોષ દીખાયે,
યા કછુ વિઘ્ન ભયો મારગમેં જો અજહુ યદુનાથ ન આયે? ૮૧

શ્રીકૃષ્ણના દર્શન થયાં કદમ=ચરણાર્વિંદ. સુછનપર...બુલાયો=મુંછ ઉપર હાથ નાંખી સારથીને બોલાવ્યો. દસ્ત=હાથ વસીલે=શીફારસ, ભલામણ.

(૭૯) જાને...કોઉ=એક ફક્ત પોતે, અગર રૂકમણી ને ત્રીજો બ્રાહ્મણ-ત્રણ જણાંજ જાણે છે, બીજુ કોઈ નહિ. દિલમેં...હોઉ=પોતાના મનમાં રૂકમણિની પ્રતિજ્ઞાની કાળજી છે કે રખેને મોડો પહોચું ને દૈવ કરે ને મારી હાંસી થાય (રૂકમણિ મરવાથી) ખટક=કાળજી. અટક=પણ, પ્રતિજ્ઞા, ટેક મબાદા=રખેને.

(૮૦) માદર પિદર=માબાપ હળધર=બળભદ્ર. જાદો=જાદવ રાહ=રસ્તો ચાલો. જારજાર=ઘણા રોવાથી. લોટ=આસક્ત. લોટ પોટ=કોઈના પ્રેમમાં બેશુદ્ધ થવું. બાર=વરસાદ અથવા ધાર=ધારા. અસુવન=આંસુ. બીથુરે બાલ=વિખરાઈ ગયેલા વાળ. રૂકમણિને મનમાં સંકલ્પ વિકલ્પ થાય છે

(૮૧) નજુમ=તારાઓ, જોષ, જોશી. સાયત=મુહુર્ત. યા...બતાઈ=જોષ-તારા જોવાથી યોગ્ય મુરત ન દેખાણું. રંજા=દુઃખ; હાલાકી. રંજા રાહ=રસ્તાની હાલાકીથી. અલશાયે=આળસી ગયા. નસુદ=ન, સુદ=હર્ષ, આનન્દ

હોતો અજીત અભીત અવીનાશી ઔર સ્વતંત્ર સ્વઇચ્છા છાયે,
બૂજી હતી કબ માદર કો જબ દીરદ દ્રુપદી કાજ સીધાયે,
સીતા હેત સેત સાગરમેં, મેંમુશો મોહોબત અની લ્યાયે,
મેં મેરી કીસ્મત કી સુસ્તી જો અજહું યદુનાથ ન આયે? ૮૨
જાત ગવાર અહીર કી નારન કારન કાન તજી કુલસારી,
કુટીલ કનીઝક કસરાયકી કુબ્જા ઘેર ગયે મોરારી,
ઉનતેં નહી અબતર હમ, નરહરી! જો બીચ આમદ દેર બીચારી,
હીન કમીનેસો જાકો રૂચી તાહી રૂચે કયો રાજકુમારી?' ૮૩
પલપલ ઘોસ ઢરે ન પરે કલ જદપી હે આવન કી આશા,
ખાયમરો કે પરો ધરનીયો ચઢી ઝરોખે આખર શ્વાસા,
દુરતેં દૃષ્ટ પર્યો વે બામન દવા દવા દીનભયો ખુલાસા,
બાત શેહેરમેં બ્યાપી ગઇ શીશુપાલ સેનમેં ઉપજ્યો ત્રાસા ૮૪
જ્યો રઘુનાથ પ્રકટકે આગમ શંખ સો લક કગુરા ઢાયે,
જાદો કુલ અવતાર પેહેને જ્યો કંસકે મેહેલ સમૂલ હલાયે,
વખ્ત સુબ્હે ઉદે દીનમ્બર જ્યો ગુન મહતાબી સુખ મુરઝાયે,
ત્યો શીશુપાલ સેનકે માતુશ સબ બેનૂર બેજાન દેખાયે ૮૫

એવો મંગળ-આનન્દમય નમાન્યુ=પસન્દ ન કર્યું નસુદ=ખબર પડી ગઈને અટકાવ્યા અજહુ=અત્યાર સુધી.

(૮૨) બુઝી–પુછ્યુ હતુ દ્વિરદ=બેદાંતવાળો, ગજેન્દ્ર, હાથી સેત=સેતુ, પુલ મેંમુશ=વાદરા. મોહોબત=સ્નેહ કીસ્મત=નસીબ. સુસ્તી=મોળપ

(૮૩) કનીઝક–દાસી અબતર રદ, ખરાબ જો બિચારી=જેથી કરીને આપે આવવાની અન્દર વાર લગાડી. હીન–નીચ કમીન=ખોડ ખાપણવાળા (કુબજા જેવા). રૂચી–ચાહના, પ્રેમ, પસન્દગી

(૮૪) પલ આશા=પળ પળ જતા દિવસ નમતો જાય છે અને કળ વળતી નથી દવા દવા–જોરથી દોડતો આવતો

(૮૫) શંખસોં–મહાનાદ સાથે, મહાઅવાજ સાથે લક કગુરા=લંકાના કગુરા–કોટ ઢાયે=ઢાળી નાખ્યા સુબ્હ=સવાર વખ્ત સુબ્હે–સવારે ગુલ=

અંબિકા પૂજન

પહુંચ સમીપ કરી ઇજહાર સમેં જંનાવ બાત જો બીતી,
કમલ કલી લોં ખોલી રૂકમીની પાય પરી ફીંજકે કર પ્રીતી;
બદન પખારી સંવારી આભુષન અંજન બસન આડ રૂચીરીતી,
ચલી મુદીત મગ નાજુક નીરી ગૌરી પુજન પુરન પ્રીતી. ૮૬

પાન ફુલ પકવાન મીઠાઇ ધૂપ દીપ દીગર ઉપહારા,
હરન હિરાસ હિસાર ફ્રોજકે રચે રૂચીર રૂકમૈયે ચારા;
પુજી પ્રસન ભઇ જબ દેવી બર માંગ્યો દુલહી તીહી બારા,
જદપિ આદી અનાદીકી જોરી પૈ બાયસ સસાર વ્યવહારા. ૮૭

ફુલ. મહતાબ=ચન્દ્ર મહતાબી=ચન્દ્રવિકાસી. ગુલ મહતાબી=ચન્દ્રવિકાસી ફુલ (કમળ). વખ્ત...મુરઝાયે=ચન્દ્રવિકાસી ફુલ (કમળ) જેમ સવારે સૂર્ય ઉગે કરમાય તેમ. મુરઝાય=કરમાય, સુકાય. બેનૂર=તેજહીન. બેજાન= ચેતનારહિત

(૮૬) ઈજહાર=પ્રકાશ કરવું. જાહેર-પ્રકટ કરવું. સમે જનાવ=બધી સુચના, બધા ખબર, ઈત્તલા. કમલ કલીલોં=કમલ કળી માફક-જેવી. બદન=શરીર. પખારી=ધોઇને નાહીને. સવારી=સજી, અલંકૃત કરી, ઠીક કરી, દુરસ્ત કરી. સવારી આભૂષણ=ઘરેણા ધારણ કરી અજન=આંખ આંજી. બસન=વસ્ત્ર મુદ=મગળ, હર્ષ, આનન્દ. મુદિત=આનન્દિત, પ્રફુલ્લિત. મગ=રસ્તો. રાહ

(૮૭) દીગર ઉપહારા=બીજો પૂજાનો સામાન. હરન=હરણ. હીરાસ=ભય. હીસાર=કીલ્લો, કોટ. ફૌજકે=ફોજનો. હરન...ચારા=હરણ થવાની બીકથી ફોજનો કોટ રચી વચ્ચે રૂકમણિને રાખી. બર=વરદાન અથવા પતિ દુલહીં= જેનો વિવાહ નજીકમાં થવાનો છે તેવી કન્યા. બાયક=બાલ્યાં, બોલનાર જદપિ...વ્યવહારા=જો કે પોતે લક્ષ્મી હોઈ આદિ અનાદિથી વિષ્ણુની જોડ છે તો પણ જન્મ લીધો હોવાથી વ્યવહાર ખાતર મોઢેથી દેવી પાસે પૂજા કરી વર માંગ્યો. અથવા બાયસ=મહાનો-શબ્દ લઈએ તો સસાર વ્યવહારના બીષથી (કારણથી) વર માંગ્યો. મનુષ્યના જેવી ચેષ્ટા લીલા માટે કરી છે.

દોહા

છડી સવારી છબીની, ધીરવીર લખી તાય;
નોકર નેક શીશુપાલ કે નીમકહરામ વ્હે જાય. ૮૮
કુમકી જનકી કાંહાં કહોં ભલી કહત સબ કોય;
યહ અર સજેબા અગર બિગર કૃષ્ણકે હોય. ૮૯
કહાં તલઅત શ્રીકૃષ્ણકી કહા મલઉન શીશુપાલ;
અમર સમર મોહ પાવહીં નર દર કોંન સુમાર. ૯૦

રૂકમણિનું હરણ:—સવૈયા

બાલ જમાલ દેવાલતે નીકસી મંદચાલ મરાલ મદ ભંજન,
અંચર ઓટ કોટ સખીયનમેં નુપૂરનાદ મુનીન મનરંજન;
આદિ યોગમાયા જુગ મોહની નેક કટાક્ષ દીયેં દ્રિગ ખંજન,
મોહે પરે ધરનીં સધરે તબ હરી ગોપાલ અનંગજી ગંજન. ૯૧

---

(૮૮) લખી તાય=જોઇને. નીમકહરામ=કૃતઘ્નિવાળા.

(૮૯) જેબ=શોભા, સૌન્દર્ય. સજેબ=શોભાવાન. કુમકી=મદદની અગર મદદે આવનાર. નોકર...કોય=જ્યારે શિશુપાલ ખુદની ફોજ નિમકહરામ થઈ તો જરાસન્ધ વગેરે જે તેની મદદે આવેલ તેની ફોજની શી વાત!

(૯૦) તલઅત=દેખાવ. મલઉન-મલુન=શાપિત. અમર=દેવતા સમર=કામદેવ. અમર ..સુમાર=જ્યાં દેવો તથા કામદેવ ખુદ મોહી ગયા ત્યાં મનુષ્યોના તે શા આસરા!

(૯૧) બાલ=સુંદરી. જમાલ=સૌન્દર્યવાન. દેવાલ=દેવાલય, દેવીનું મન્દિર. મરાલ=હંસ. મન્દચાલ મરાલ મદભંજન=હંસનું અભિમાન તોડે એવી ધીરી ગતી. ધરની=ધરણી, પૃથ્વી. અનંગગંજન=કામદેવને જીતનાર. આદિ...ગંજન=જેવાં મન્દિરમાંથી બહાર નીકળ્યાં કે પોતાનાં જ જનોને કટાક્ષ મારી આસ-પાસ જોયું કે તુર્ત, પોતે આદિ અનાદિ સાક્ષાત શ્રીલક્ષ્મી–યોગમાયા હોવાથી–તેના સ્વરૂપથી મોહ પામી બધા ધરણી ઉપર બેશુદ્ધ થઈ પડી ગયા.

દોહા

જ્યોં હાઉ મીલ મહતાબસોં બાદર બીજ મીલાય;
કોઉ હરી દેખી નહિ ચઢ બેઠી રથ આય ૯૨

સવૈયા

બૂંબ પરી બીગરી સઘરી, અરી કૃષ્ણ હરી રૂકમીની સુન કાંને,
બાધી કમર રથ બેઠી રૂકમૈયો, બીદૈં પુકાર ધરી ધનુ પાને;
ઈત શીશુપાલ ઉત ચઢ્યો જરાસુત, ખુરખેહ ભાન છુપ્યો અસમાને,
બાજી હાક વાક સુરગનલોં, પુરમેં રહે પકાયે ધાને ૯૩

કાન સુને ભયે પ્રાન બિબસ અરૂ દેખન ઢીઠ રહી અભિલાખા,
હમ સરસાલ સખી રૂકમીનીકી, લે લે સુગન ઉઠાવત આંખાં;
બાજે નીકલ આગે દેવી સ્થલ, શીવકે જાય ચરન શીરનાખા,
અંબે અચલ રહો પદ જોરી, કહત નીહોરી બોરી ભાખા. ૯૪

---

(૯૨) જ્યોં=જેમ હાઉ=ચન્દ્ર; વાદળી મહતાબ=ચાંદની, ચન્દ્ર, જ્યોં...... આય=જેમ વાદળામાં વીજળી ઝબકી સમાઈ જાય અગર જેમ ચન્દ્રમાં ચાંદની સમાઈ જાય તેમ રૂકમણીને હરતાં કોઈએ ન દેખ્યુ, ફક્ત તેને કૃષ્ણના રથ ઉપર બેઠેલ જોયાં, એવી ઝડપથી હરણુ કર્યું

(૯૩) બીગરી સઘરી=સઘળુ બગડ્યુ. બીદૈં પુકાર=પ્રતિજ્ઞા લઈને-હું કુન્દનપુરમાં નહિ પ્રવેશ કરૂં એવી પ્રતિજ્ઞા લઈને. પાને=હાથમાં. ખુરખેહ=ડાબલાની ધૂળ. ઘોડાના ડાબલાથી ઉડેલી ધુળ. બાજી...ધાને=જે અવાજ થઈ હાક વાગી તે ઠેઠ સુરગન (દેવલોક) સુધી સંભળાઈ, અને ગામમાં પકાવેલ ધાન્ય એમને એમ રહ્યાં–કોઈને ખાવા વખત ન રહ્યો

(૯૪) ઢીઠ=સાહસી. હિમ્મતવાળા; જરાકમાં ન ડરે તેવા. નીહોરી=પ્રાર્થના. વિનતિ. હમ સરસાલ સખી=દરજ્જામાં તથા ઉમરમાં સરખી એવી સખી. હમ=સાથ, સમાન, તુલ્ય. સર=ઉચ્ચસ્થાની, દરજ્જો. સાલ=વર્ષ, ઉમર. સગુન–શગુન=એક પ્રકારનો રીવાજ, જે વિવાહની વાતચિત નક્કી થાય ત્યારે

દોનું ફૌજ મોજ દરીઆસી લાખ હજાર સુમાર મેનાવે,
રથસોં રથ હાથીસોં હાથી, બરાબરીકે બાંન ચલાવે;
નાલ તુફંગ સફજંગ સૈંનમેં પેહેન જરે અરૂ ખંગ ખીલાવે,
ગીરે શૂર સો હૂર વરે અવકાશ નહીં જો લાશ ઉઠાવે. ૯૫

પહુંચ ગયે પુર જોર જવાન, નિકટ નિશાન જાદો સૈંનાકે,
કુક પુકારી કહત બદવાયક, "રે રે કલંક ચોર કન્યાકે;
ભાજત જંગ બચાવત જાનકોં, ચાહીહે લેખ લીખે ધન્યાકે,
આમદ બાઝ બચંગ હરીફા, દેખે ગારીલ કુલ અન્યાકે ૯૬

કરાય છે; એમા કન્યા પક્ષના લોક વરપક્ષના લોકોને ત્યાં કઈ મીઠાઈ અથવા નગદ-રોકડ આદિ મોકલે છે; ચાલ્લા કરવા, ગજ્યાં મો કરવા વિવાહ સંબંધ નક્કી થયે જે ગજ્યા મોં કરવાનો રીવાજ છે તે. મગળ શકુન-અવસરે ગવાતું ગીત. શગુન લેના=કોઈ કામ કરતા પહેલા કંઈ વિશિષ્ટ ક્રિયાઓ દ્વારા એ જાણવું કે આ કામ પાર પડશે કે નહિ તે. અથવા નજરાનો, ભેટ ઉઠાવત આંખા=સામે નજર કરવી, જોવું, તાકવુ. બાજે=થોડે, વિના. બાજ આના=રહિત થવું; ખોવું, અર્થાત રૂકમણિ વગર; રૂકમણિ ખોવી

(૯૫) મોજ=મોજું નાલ=નળી, તોપ તફંગ=બંદુક સફ=વ્યવસ્થા; ઓહ્દા; ક્રમ. સફ્જંગસેનમે=લડાઈ કરવા માટે વ્યૂહમાં ગોઠવાયેલું. ગીરે=પડે, મરે લડાઈમાં. ખંગ=તરવાર ખીલાવે=ફેરવે. હુર=અપ્સરા

(૯૬) પહુંચ...સેનાકે=રૂકમૈયો યાદવોની સેનાની નજીક પહોંચી ગયો. બદવાયક=ખરાબ શબ્દ, અપશબ્દ. વાયક=શબ્દ. આમદ=આવવું થવું તે. ગાફીલ=બેપરવા, બેખબર. અન્ય=બીજું. બાઝન-બઝના=ફસાવું. આમદબાઝ=ફસાવટમાં આવ્યો. હરિફ=પ્રતિસ્પર્ધી, દુશ્મન. બાજબચગ=બાજ પક્ષીના પંજામાં આવ્યો છે. બાઝ અથવા બાજ અથવા આજ-એમ પાઠાંતર લઈ શકાય છે. આમદ આજ=(આજ-આવ્યો) બચંગ=પંજામાં આમદ આજ બચગ=આજ દુશ્મનના પજામાં આવ્યો છે. બ=માં. બચુંગલ અથવા બચંગુલ-બચંગુ=પજામાં ચંગ=પંજો, claws

સુદતસોં મધરૂર ફીરા ક્યો પરા નહિ દુશ્મનકી ડોટે,
કાજ અકાજ કીયે જીતે તહાં લાજ રહી સાયરકી ઓટે;
અમાં ચાહો તો આય મીલો નાતર તીર તીછનકી ચોટે,
ઇસ્તિકલાલ ન રહેગા એહમક, કાંહા ક્ષત્રીજો લાગે ખોટે. ૯૭

સન્મુખ હો ગર સિપાહગીરીકા, નેકનશા રખતા હે ગીદી,
જો ક્ષત્રી અસબાબ જગકા, આય મિયે માને દીન ઇદી;
તુ પશુપાલ બીચારા બાલક, ગાહે જગ બખાબન દીદી,
દુરે મુરે ઉબરે નહિ અકતુ ખૌફમ્ ખુરગર મૌત ખરીદી." ૯૮

કૃષ્ણ–રૂકમૈયાનું યુદ્ધઃ—કવિત

કુછીત કઠોર વાણી, સુની કાન કેશોરાય,
રોસ સો ફીરાયો રથ, કીનો શંખનાદકો,

---

(૯૭) મુદતસો...ચોટે=ઘણા વખત સુધી મગરૂર થઈને ફર્યો અને જેવાં તેવાં કૃત્યો કર્યાં, પણ દરીયાની ઓથ તેથી લાજ રહી, પણ હવે સપાટામાં આવ્યો છું, માટે જીવ બચાવી કેમ ભાગે છે? આવ, બચવું હોય તો આવીને મળ, નહિ તર તો તીક્ષ્ણ તીરથી વીંધાઈશ અને હે મૂર્ખ! અમાં=પણ, વળી. અમાન=બચાવ. નાતર=નહિતર. તીછન=તીક્ષ્ણ. ચોટ=સપાટ. એહમક=બેવકૂફ, મૂર્ખ

ઝુમ્બીશ જમીન ખાઇ, ઉદધી ઉફનાઇ,
પાઇ શેષ શીથલતાઇ, ધુમરાઈ બાદકો;
ભયે ચાક ચાક સીને, સીને ગીરી કુટનકો.
દીને હથીયાર ડાર, સુને નેક સાદકો,
રાંતીજુ રીઝાય શીર નાય કહે સ્વામીસોં;
લીજીયેં બચાય મેરે ભાઇ માદરજાદકો. ૯૯

છપ્પો

કટી કાહુકી બાંહ કાહુકી જાનુ જંઘા,
કટે કાહુકે શીશ કટી બીની, લબ, સંઘા;
કટે પાય અરૂ પીઠ કટે દંતો શર જોરા,
કટે ચક્ર અરુ છત્ર કટે રથ રથકે ઘોરા;
કાલી કપાલી ખુશીયેં ગેંદ ઉછારત શીશકો,
રમારવયંવર યુધ્ધમેં જબ ચક્ર ચલ્યો જગદીશકો. ૧૦૦

દોહા

ત્રીકમદાસ તકબરી, ભાવે નહિ ભગવાન;
— રાવનસો રનમેં રહે દસ શીર બીસભુજાન. ૧૦૧

---

(૯૯) ઝુમ્બીશ=ધણુધણી. ઉદધી=દરિયો, સાગર. ઉફનાઈ=ખળભળ્યો. પાઇ શેષ શીથલતાઇ=શેષનાગને ભાર લાગ્યાથી કાયર થઈ ગયો. બાદ=પવન, પવનમાં ધુમરાઈ બાદકો=વંટોળીયો, વાવાઝોડુ થયું. ચાકચાક=તડ પડી ગઈ, ફાટ પડી ગઈ. સીને=છાતી સીના-પર્વતની બાજુમાં તડ-ફાટ પડી. ગિરિ=પહાડ. કુટ=ટેકરા, ડુંગરા. માદરજાદ=માનો જણ્યો, સગો ભાઈ.

(૧૦૦) બાહુ=હાથ. બીની=નાક. લબ=હોઠ કપાલી=રૂણ્ડમાળા જેણે ગળામા નાંખી છે તેવી કાળકા માતા. ખુશીયેં=આનન્દથી ગેંદ=દડો. ગેંદ શીશકો ઉછારત=માથાનો દડો ઉછાળીને રમવા માંડી

(૧૦૧) તકબરી=અભિમાની. ભગવાનને અભિમાની પુરૂષ પસંદ નથી જુએ દાખલો રાવણનો

સોરઠા

જાકે જીયા ધરૂર કટુક બચન હરીસોં કહે;
સોઈ નાઠે સબશૂર ;માંનો મૃગ મૃગરાજતેં. ૧૦૨

સવૈયા

દાસકી અર્જ ઇંબ્બત ત્રીકમ એસી ટેક સદા શ્રીહરિકી.
બાંધે હાથ બિલોકત બંધુ કમલાજીકી છતીયાં ફરકી;
હલધર કહત ગોવર્ધન ધરસોં યહ નહીં રીત આપુને ઘરકી,
ખોલી બંધ ખુરસંદ ચલે તબ પેશ ગ્રહી રહે માધોંપુરકી. ૧૦૩

લગ્નની ધામધુમ:—દોહા

માધોપુર સુકામ કરી બોલે દાનવદેવ;
ભીમક અરૂ ભૂમિપાલ નીજ માતપિતા તતખેવ. ૧૦૪

ચોરાશી તેતીસ નવ અઠયાસી અરૂ આઠ;
શીવ મહેશાદીક સબે આયે અપુને ઠાઠ. ૧૦૫

યથાયોગ્ય સન્માન કરી મીસલ દઇ આકુલ;
ભોજન હરિ ભંડારમેં અતર બીરા તાંબુલ. ૧૦૬

મંડપ દેખી મોહીત ભયે સોહત ચીત્ર સુદેશા;
ઇંદ્રસભાતેં અધીક હૈં નીકો કહે નરેશ ૧૦૭
નાહાના છંદ નોબત ધુરે તુરી ભેરી શરનાઈ,
રાગરંગ નૃત્ય નાયકા શોભા બરની નજાઈ. ૧૦૮
કેશર અત્તર ગુલાબજળ સોધો અધિક સુબાસ,
વર શૃંગાર સામાસમેં તતપર ત્રીકમદાસ. ૧૦૯

વરરાજા શ્રીકૃષ્ણની શોભાવર્ણન:—સવૈયા

સબ શોભાકે શ્યામ ધામ અરૂ બર શૃગાર શોભે અતિ સાજી,
રોમરોમકી રૂચી બીલોકત કન્દર્પ દૂર રહ્યો દીલ લાજી,
જેજેકાર ભયો ત્રિભુવનમેં દો દો દેવ દુન્દુભી બાજી,
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન લટકત ચલત ચઢે જબ તાજી. ૧૧૦
ગહનેમેં ગરકાબ ફીલપર ઝળહળ ઝળહળ લસે નીશાના,
મેં ધીલાફ ગાજી અસ્પીપર સાથ સરસ બાજીત્ર બજાના;
ફુલઝરી મહતાબ હવાઇ માંનો ખીલ રહ્યા ગુલખાંના,
રગ બીરગ તુરગ કોતલ કશ મંગલ ગીત ધુધુરે શાદીયાના. ૧૧૧

---

(૧૦૭) નીકો=અચ્છો, ઉત્તમ, ભલા, બઢીયા.

(૧૦૯) વર...ત્રીકમદાસ=વરને શૃગાર સજવા વખતે ત્રીકમદાસ કહે કે હું હાજર-તૈયાર છુ સોધો=ખુશબોદાર

(૧૧૦) કન્દર્પ=કામદેવ. તાજી=અરબ્બી ઘોડો

(૧૧૧) ગહનમેં-ગહના=આભૂષણ, ઘરેણાં ગરકાબ=નિમગ્ન, ડુબેલ, એટલે ઘરેણામાં લદબદ ફીલ=હાથી મેં=માં ધીલાફ=કવચ ગાજી=બહાદુર, વીર. અસ્પી=ઘોડો ફુલઝરી=એક પ્રકારની આતશબાજી, જેમાંથી અવાજ થઈ ફુલ ઝરે છે કોઠી ઝ ડની આતશબાજી. મહતાબ=એક પ્રકારની મીણબત્તી જેવી આતશબાજી જેમાથી રગ બેરગી તેજદાર પ્રકાશ પડે છે ગુલખાના=ગુલાબના ફુલની વાડી કોતલ=ઘોડા, ખાલી ઘોડા સાજ સજેલ શણગારેલ પણ અસવાર વગરનો ઘોડો. તુરગ=ઘોડા કશ=ખેંચી રાખેલ શાદીયાના=ખુશીનુ વાજું, આનન્દ-મંગલ સૂચકવાજું.

છત્ર ચમર ચહુ ઓર ઢરે અરૂ ઝહરેં લરકે ફુલ અપારા,
રજાવન્દી કરી રૂપીરાયકોં પહુંચે સ્યાંમ સસુરકે દ્વારા;
પોંખનકો અજ નારી નજાકત દાસી હાથ દીયેં ઉપહારા,
દેખી દામાદકી ખૂબી સસુયે નેકુ રહી ન શરીર સંભારા. ૧૧૨

ભૂલી ગઈ શર તાક ધોંસરા અચકાં આય નાક ગ્રહી લીનો,
નાર નમાય રહે નરહરસોં અવિલોકત અજ હરને હસ દીનો;
જાકે હાથ નાથ ત્રીભુવનકી સો સાહેબ સંસાર સુખ ભીનો,
ત્રીકમદાસ આસ પરિપૂરન અજીત જીત અરૂ પ્રીત અધીનો. ૧૧૩

ચોરી ચઢે ચતુર ચીંતામની વામભાગ રૂકમીની ગુણરાશી,
પાંનીપેં પાંની મીલાનકે ઓશર ગાવત ગારી નારી કરી હાંસી;

---

(૧૧૨) લરકે=સરકે છે, પુષ્પવૃષ્ટિ માફક ધીમે ધીમે પડે છે. રજાવંદી=પગે લાગી, રજા માગી, પરવાનગી માગી. પરણવા જવા વિદાયગિરિ માગી. નજાકત=સુકુમારતા. ઉપહારા=પોંખવાનો સામાન. નેકુ-નેક-નકએક=જરા પણ, કુછ, જરાપણ દેહનું ભાન ન રહ્યું

(૧૧૩) અચકાં-અચાનક=અજાનતાં આવી એકદમ નાક પકડી લીધું. પોંખવા ટાણે જમાઇને માથેથી ઉતારીને નાનકડુ ધોંસરૂં, ત્રાક, શર, ત્રેતરૂં સાસુ જમાઇને દેછે. આ રીવાજ હજી નાગરોમાં પ્રચલિત છે. જે રીતસર પોંખવા માંડી હતે તો તો જમાઇ, કયારે સાસુ નાક પકડશે તે જાણે, તેથી પકડવા ન દે અને મોઢું ફેરવી નાંખે. પણ આંહિતો પ્રભુના રૂપમાં અંજાઇ ભાન ભૂલી જવાથી શ્રીકૃષ્ણની સાસુએ એકદમ આવી, બીજું પોંખવાનું કાર્ય ભૂલી જઈ, નાક પકડી લીધું. જેથી પ્રભુને માથું નીચે નમાવી રાખવું પડયું. આ જોઈને રાંડ તથા પ્રભાને હસવું આવી ગયું. જાકે...ભીનો=પ્રભુ જેના હાથમાં ચૌદ લોકની લગામ છે તે પોતે, અજીત છતાં પ્રેમને એવા આધીન છે કે જીતાઇ ગયા, અને પોતાનું નાક પકડાવી પોતે નમતું માથું રાખ્યું, કારણ પોતે સંસાર સુખમાં મગ્ન છે.

(૧૧૪) વામ ભાગ=ડાબે પડખે. પાની=હથેલી પાની કે પાની મીલાન કે ઓસર=હસ્ત મિલાપ વખતે. ગારી=ગાળ, ફટાણાં. હજી પણ નિર્દોષ ફટાણાં

હય ગજ રથ સુખપાલ નાલકી બાસન બસન દાસ ઔર દાસી,
ધન ધેનુ મહામૂલ અભૂખન દીને બીમક બહન બીકાસી. ૧૧૪

સારી સાસ હાસ કરી કરીકે કહત કુંવર અબ કંગન ખોલો,
બૂજત બૂજત સાથ સખીનકો, ઇન હાથન તુમ ગીરીવર તોલો.
એક કહે મૈયા ન ખવાયો દૈયા માંગત ઘર ઘર ડોલો,
એક કહે લાજો જીન લાલા જાની અબે બસુદેવે બોલો. ૧૧૫

દોહા

એક કહે બસુદેવકો, કહો કહા બોલાય,
માંગો હાર્ય બીનતી કરો પરો લડેતી પાય. ૧૧૬

કર કોમલ ગાઢી કઠીન છુટયો ન છુટે દોર,
લાજ લુકાવત નૈન હરી હસત સખી મુખમોર. ૧૧૭

ગવાય છે 'હરબડી' નાગર લોકોમાં તેને કહે છે. તે બહુ દિલપસંદ રોમાંચ ખડાં કરે તેવી હોય છે. સુખપાલ=પાલખી, આસન

(૧૧૫) સારી સાસ=સાળી અને સાસુ કંગન=કંકણ, કડું, ચુડી. આ ઠેકાણે મીંઢોળ બાંધેલ દોરડી કાંડે-હાથે લગ્નમાં રંગીન નાડા છડીએથી મીંઢોળ બાંધે છે તે દોરો બૂજત=પૂછત; માહોમાંહે કહે કે. ઈન...તોલો=ગોવર્ધન પર્વત આ હાથે તમે ઉંચક્યો હતો કે? એક .....ડોલો=એક સખી કહે કે કંગન છોડી શકતા નથી તે શું તમારી માએ તમને ખવરાવ્યું પીવરાવ્યુ નથી લાગતુ; નહિંતર પોતાનું ઘર મુકી (દૈયા) ફર્યાં માટે ઘર ઘર તમે ભટકત નહિ.

(૧૧૬) એક...બોલાય=એક કહે કે દોરો નથી છુટતો માટે વસુદેવને બોલાવીએ, ત્યારે બીજી કહે કે બોલવીને શું કરવુ? હાર કબુલ કરી વિનતિ કરે અને કન્યાને પગે પડે એટલે થયું. લડેતી=જેને માથે સૌનો બહુ પ્રેમ છે તે છોકરી. દુલારી, લાડલી

(૧૧૭) લુકાવત=છુપાવત–સંતાડતી શરમને લીધે પ્રભુએ આંખ (મોંઢુ) સંતાડી દીધી, કારણ દોરડી ન છુટી

સવૈયા

પ્રાણુ પુતના પાન કીયે જબ સોતહુતે સુત કીં જો પલંગન,
તરણાવૃત તતછન હન્યો જબ કરતે કાંહાંન ધુટુરેન રીંગન;
લીલામાત્ર ઉઠાય લીયે ગીરી અરી જીતે કેતે કરી જંગન,
એર ન લગી બીલોવત સાયર સો કાયર ભયે ઓલત કંગન. ૧૧૮

દોહા

સબ સુખી ભોગી ભાવ તો બીના બ્યાહ બીવહાર;
સો સુખ લાગો લાડીલો દેત આનન્દ અપાર. ૧૧૯

કવીત

ગૌરસ્યામ જુગલજોર ધન દામીનીકી ભોર,
એઠે બીરાજે રથ આયે આપ ભોનકે;
તાગમેં તુરંગ બહુત હાથી અમ્બારી સોત,
દીને પોશાક પાક રૂપા અરૂ સોનકે,
ભૂપતિ ભૂદેવ, દેવ સેવા કરી વસુદેવ,
બીદા કરી પાય પરે બ્રહ્મા શીવ દોનકે;
પાયકે મુરાદ શાદ શાદ સબ જાદો સાથ,
ગાજતે નીશાન કીનો દ્વારામતિ ગોનકે. ૧૨૦

---

(૧૧૮) જ્યારે પુતનાના પ્રાણુ પી ગયા ત્યારે તો હજુ પારણે ઝુલતા હતા તથા તૃણાવર્તને માર્યો ત્યારે ઘુંટણે રીંખતા હતા અને રમત માત્રમાં ગોવર્ધન પર્વતને તોળી લીધો અને લડાઈમાં જેવા તેવા દુશ્મનો જીત્યા; તેમજ સમુદ્ર મથન કરવા ટાણે જેને વાર ન લાગી–એવા પ્રભુ દોરડી છોડવામાં કાયર થયા–થાકી ગયા–હારી ગયા–તે ન છુટી. ધુટુરન=ગોઠણથી. રીંગન–રીખવું. સાયર=સમુદ્ર.

(૧૨૦) ધન=વાદળું. દામીની=વીજળી. ગૌર...ભોર=જેમ ધન અને દામીની સોભે તેમ શ્યામ અને રૂકમણિની જુગલ જોડી શોભતી હતી, ત્યાં ભ્રમ થાતો હતો કે જાણે આ વાદળ અને વિજળી છે કે શું? ભોર=ભ્રમ, ભૂલ. ભોનકે=

સવૈયા

નીરખી હરખે પુરકી પરજા, વરખે મુક્તાફલ ફુલ લરે,
ઘર ઘર તોરન ધજા પતાકા મંગલ કલશ સુધાકે ધરે;
બડભાગી બસુદેવકી કીરતી, બેદ પુરાન પુકાર કરે,
ત્રીકમદાસ આસ પરીપુરન રહે ખવાસી બીચ ખરે; ૧૨૧
એક હુતે તબ આવન હુતોં, એક હુતે તબ અવિગત કહાયે;
એક હુતે તબ જપ જોગીનકે, ભોગીનકે મન કબહોં ન ભાયે;
જાન સુજાન બીચારી બદીલ, ખુદ ભલી કરીજો ભૂતલ આય;
લછમીનાથ દ્વારિકાં નાયક, કમલાબ્યાહે બડો જસ પાયે. ૧૨૨
હે કરૂણાકર હે કમલાવર, હે નરહર નટવર નગધારી
હે વ્રજબાલક, હે પશુપાલક, હે નંદલાલ લીલા અવતારી
હે રંછોર રસીક શીરમોર, નીહોર કરો અબ ઓર હમારી;
ત્રીકમદાસ આસ પરિપુરન, કૃપા કટાક્ષ કરો એક વારી. ૧૨૩

ભુવન કે, મહેલમાં, તાગ=પહેરામણિ અથવા તાગમેં તુરગ=રેશમી ગાદીવાળા ઘોડા અથવા તાક લઇએ તો નજર કરો તો ઘોડા હાથી દેખવામાં આવે. મુરાદ=ઈચ્છા, અભિલાષા પૂર્ણ થવાથી. શાદ=ખુશી, અથવા શાદીની ઇચ્છા પાર પડવાથી. શાદ=ખુશી. સાય=સમુહ. ગોંનકે=ગામના.

(૧૨૧) મુક્તાફળ=મોતી. સુધા=અમૃત, મીઠાં જળ. ખવાસી=ખવાસ, નોકર, ખાસ નોકર.

(૧૨૨) કવિ કહે છે કે જ્યારે પ્રભુ એક હતા ત્યારે અવિભાગ (અવ્યક્ત) કહેવાતા હતા, તથા યોગી લોકો તથા જપ કરવાવાળાને દિલપસંદ હતા, પણ સંસારી લોકોને સેવામાં ભક્તિમાં મઝા ન આવતી તેથી તેનો, પોતાના મનમાં વિચાર કરી પ્રભુએ (લછમી નાથે-નારાયણે) અવતાર લઇ, દ્વારકાનાયક થયા, અને રૂકમણિને પરણી જસ લીધો, તથા સંસારી લોકોને ને ગૃહસ્થાશ્રમનો મારગ બતાવી, તે આશ્રમમાં રહેતે છતે પરમ પદ પામવાનું સુલભ કર્યું.

(૧૨૩) નગધારી=ગોવર્ધન પર્વતધારી. નગ=પર્વત, પાહાડ. નીહોર=અનુગ્રહ.

દોહા

અધમ ઓધારન બીરદસોં, શ્રીરંછોર સુહાય;
નાંતર કીત તજી દ્વારિકાં, સો પરબતપર આય ૧૨૪

સોરઠા

તબ જાન્યો નીરધાર, અધમ ઓધારન હે હરિ,
પરબત કુલ અવતાર, દીનો ત્રીકમદાસકો. ૧૨૫

કુન્ડલીયા

કંચન મણીમય દ્વારકા, કમલાસી કલત્રાય,
ગરડાસન કૌસ્તુભ ગલે બાંની વીમલ જસ ગાય,
બાંની વિમલ જસ ગાય નયે નિત્ય પાર ન આવે,
તાકે ત્રીકમદાસ કોંન ગતી રીઝ રીઝાવે;
અપરાધી પૂર એબ એન મતિમંદ મલીન મન,
પરમ ઉદાર પ્રવીણ પ્રભુ હું દીન અકીંચન, ૧૨૬
ગુન છપે દધી સોરઠા દૃદશ એક કવીત,
દો દોહા પચાસપર દૈ કુંડલી ધરી ચીત,
દૈ કુંડલી ધરી ચીત તીસપર આઠ સવૈયા,
શતપત્ર બીસ અરૂતીન ભયે સબહી સુખ દૈયા,
નિત્ય વાચો વરણન કરો રૂકમીની રૂકમીનીનાથ ગુણ ગુણ છપે. ૧૨૭

॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

---

(૧૨૪) બીરદ=ટેક, પણ. નાંતર કીત=નહિ તો પછી કયાથી

(૧૨૬) કલત્રાય=કમળા, લક્ષ્મી જેવી સ્ત્રી પુરએબ=ખામીવાળો. બાની... અકિંચન=જો વાણી (સરસ્વતી) રોજ નવા નવા પ્રભુના જસ-ગુણ-ગાય તો પણ પાર ન આવે તો પછી હું ત્રીકમદાસ કોણ ગણુતિમાં કે પ્રભુ મારા ગાવાથી રીઝાયે, પણ પ્રભુ પરમ ઉદાર છે, તેથી તે રાજી થશે

પરિશિષ્ટ ૧ લું

પર્વત મેહેતા અને નરસિંહ મેહેતાનો સંબંધ

આદિ ગુર્જર ભક્ત કવિ શ્રીનરસિંહ મેહેતાનાં સમગ્ર કાવ્યો હજી સુધી પ્રાપ્ત થયાં નથી, અને જેટલાં છુટક છુટક કટકે કટકે મળ્યાં તેટલાં "ગુજરાતી" પત્ર અને પ્રેસના માલીક સ્વ. ઇચ્છારામે નરસિંહ મેહેતાકૃત કાવ્યસંગ્રહમા છાપ્યાં છે આ સંગ્રહ થતો હતો ત્યારે કેટલુક કામ મારા હસ્તક થયુ હતું, અને મને કેટલોક અનુભવ તેના અંગે મળ્યો, અને પ્રાચીન ગુજરાતી કાવ્યો વિષે પ્રીતિ થવાના સંસ્કારો તેમના તરફથી જ મારામાં પડ્યા છે. એ સંગ્રહ છપાયા પછી મહેતાજીના બીજાં ઘણાં પદો મળ્યાં છે અને તે મજકુર ગ્રન્થમાં ત્રણ પરિશિષ્ટો તરીકે છાપ્યાં છે. તે પછી પણ ઘણાં અપ્રકટ પદો મળ્યાં છે, જે મજકુર પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થઇ ગયા પછી ઉમેરી શકાયાં નથી. એ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ કરવાનો પ્રસંગ આવશે ત્યારે તેમા ઉમેરો, સુધારો વધારો કરવામા આવશે.

અત્રે એક વાતનો વાંચકોએ વિચાર કરવાનો છે. મારા મનમાં ઘણી વાર એવુ ઘોળાતુ હતુ કે કવિ નરસિંહ મેહેતાના કોઇ સમકાલીન સમભાવી ભક્તો કે કવિઓ હતા કે નહિ? અને હતા તો શા માટે તેઓના નામોનો ઉલ્લેખ તેનાં કાવ્યોમાં જણાતો નથી? અને ખાસ કરીને પોતાના કાકા પર્વત મેહેતાનો ઉલ્લેખ શા માટે નથી? કવિ નરસિંહ મેહેતાનાં કાવ્યોમાં ડાકોરરાયશ્રી રણછોડજીનું નામ નથી, તેમ પર્વતપતિશ્રી રણછોડજીનું નામ પણ નથી, તેનું શું કારણ હશે? આ સંશયનું કોઈ સંતોષકારક સમાધાન કરી શકતું નહોતું, પણ શ્રીરણછોડરાયજીએજ તેનુ સમાધાન કરેલુ મને લાગે છે. તે આ પ્રમાણે છે.

અપ્રસિદ્ધ પદોમાંથી હૂંડીનાં અને મામેરાનાં નરસિંહ મેહેતાનાં પોતાનાં રચેલાં પદો ત્રુટક મળી આવ્યાં, અને તે અમે ગુજરાતી પ્રેસના પંચાગમાં સ. ૧૯૮૬ના વર્ષની આવૃત્તિમાં છપાવ્યાં છે. આ હુંડીમાં બે પદો ઉમેરવાનાં રહીગયાં છે. તે બે પદો નરસિંહમેહેતા કાવ્યસંગ્રહમાં (આવૃત્તિ૧ લી સં.૧૯૧૭) પાને ૬૦૮ મે પદ ૧૦૦મુ અને ૧૦૧મુ છે તે છે. મામેરાનાં પદોમાંથી હજી છેવટનાં સમાપ્તિનાં પદો મળ્યા નથી, તે વિષે મેં ૧૯૮૬ના પચાગમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે. હવે નરસિંહ મહેતાના કાકા પર્વતદાસ મેહેતા, જેઓ પણ શ્રીદ્વારકાધીશ રણછોડરાયના પરમ ભક્ત હતા, અને જેમના ઉપર બોડાણાની માફક ભગવાન્ પ્રસન્ન થઈને સૂક્ષ્મ સ્વરૂપે માંગરોલ પધાર્યા, તેનું આખ્યાન લખવાનો પ્રસંગ, ગુજરાતી પ્રેસનું ૧૯૮૫ ના વર્ષનું પંચાંગ કાઢતી વખતે આવ્યો. તે વખતે પાટણના નાગર કવિશ્રી વિશ્વનાથ જાનીએ પર્વત મેહેતા અને નરસિંહ મેહેતાના મેળાપનો પ્રસંગ વર્ણવ્યો છે, તે યાદ આવવાથી બૃહત્કાવ્યદોહન ભાગ ૮ માંથી કાઢી તેની કવિતા સાથે છપાવ્યો છે. છતાં મનમાં ખટકો રહ્યાં કરતો હતો કે આવો સુભગ પ્રસંગ કાકાશ્રી પર્વત મહેતાને ઘેર આવ્યો છતાં નરસિંહનાં કાવ્યોમાં તે વિષે કેમ કશો ઉલ્લેખ જણાતો નથી? ઘણા જનોને મેં એ વિશે પૂછ્યું પણ કોઈ જેનું કંઇ પણ સમાધાન કરી શકયુ નહિ, પણ શ્રીરણછોડરાયે કૃપાળુ થઇને તેનો માર્ગ મને સુઝાડયો. એક વખત આ વિષયના વિચારમાં નરસિંહ મેહેતાકૃત કાવ્યસંગ્રહનું પુસ્તક લઇને અમસ્થાં પાનાં મેં ઉથલાવવા માંડયાં, એટલે સૌથી પહેલા પરિશિષ્ટનું પાનું ૪૯૮ ઉઘડયુ, અને તેના ઉપરનાં પદો ૮, ૯, ૧૦, અને ૧૧ વાંચ્યાં અને મારા પૂજ્ય પિતાશ્રીએ લખેલી તે ઉપરની ટીપ્પણી પણ વાંચી, એટલે મનમાં પ્રકાશ પડયો, અને એકદમ આનંદ થયો, કે જેની સાચી ઝંખના કરતો હતો તે શ્રીરણછોડરાય– 'નરસિંહચા સ્વામી' એ પૂરી પાડી છે. ખરે જ પરમેશ્વર સત્યસંકલ્પનો દાતા છે તે ખોટુ તો નથી જ. આ ચાર પદો અને વિશ્વનાથ જાનીનું પર્વત મેહેતાનું આખ્યાન એ બેને સંબંધ છે, એટલુજ નહિ પણ નરસિંહ મહેતા ને પર્વત મેહેતાને એટલે કે કાકાભત્રિજાને જેટલો છે, તેટલો સંબંધ છે.

મારા પૂજ્ય પિતાશ્રીએ આ ચાર પદો સંબંધમાં એવી કલ્પના કરીને ટીકા કરી છે કે આ ચાર પદો હારમાળા પ્રસંગનાં હોવાં જોઇએ. પણ તેમને પર્વત મહેતા અને નરસિંહ મેહેતાનાં પ્રસંગનો વિષય ધ્યાનમાં નહિ, એટલે તેમણે કરેલું અનુમાન દોષયુક્ત પણ સુંદર છે; કારણ કે આ ચાર પદો ભગવાન મોહિનીરૂપ ધારણ કરીને નરસિંહ મહેતાને કંઠે શોષ પડયો ત્યારે પાણી પાવાને આવ્યા, તે સંબંધનાં છે, એટલું તો ભગવત્કૃપાએ તેમને સહજ સ્ફુર્યું તો હતું જ. માત્ર એ કયા પ્રસંગને અંગે છે, એટલો તેઓ નિશ્ચય કરી શક્યા નહોતા.

હારમાળામાં ૩૦૦ પદોમાં આ કથાપ્રસંગ આવતો નથી. પણ તેમાં નરસિંહની સખી રતનબાઇનું નામ આવે છે, અને તે જ નામ આ ચાર પદોમાંથી ત્રીજા પદમાં છે, તે ઉપરથી આ પદોનો પ્રસંગ હારમાળાને લગતો હશે, એવું જે અનુમાન મારા પિતાશ્રીએ કર્યું છે, તે પ્રસંગ જોતાં ખોટું નથી. પણ તેનો સંપૂર્ણ નિશ્ચય આજે ત્રિકમદાસના ચરિત્ર અને કાવ્યના પ્રકાશન વખતે થાય છે. તેથી ગુજરાતના વૈષ્ણવ આસ્થાશીલ વિદ્વાનો આગળ આ વાર્તા રજુ કરવાની છૂટ લઉં છું. પ્રસ્તુત ચાર પદો નરસિંહ મેહેતાએ, પોતાના કાકા ભક્તરાજ શ્રીપર્વતદાસ મેહેતાને સાથે શ્રીદ્વારકાધીશનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ-ગોદનું સ્વરૂપ-માંગરોળ ગામે સં. ૧૫૦૧માં પધાર્યું, ત્યારે કીર્તન ઉત્સવ કરવાને ગયા ત્યારે ગાયાં હશે, એમ હવે સમજાય છે અને તેની સાક્ષી કવિશ્રી વિશ્વનાથ જાની પોતાના નરસિંહ મેહેતાના ચરિત્રમાં આપેલી હકીકતથી પૂરે છે. (જૂઓ અધ્યાય ૩ જો, પાનું ૪૬-૪૯.) આ ચાર પદો મજકુર અધ્યાયની સાથે રાખીને વાંચવાથી ખુલાસો સ્પષ્ટ સમજાશે.

નરસિંહ મેહેતા માંગરોળ ગામે તેના કાકા શ્રીપર્વત મેહેતાને ત્યાં શ્રીદ્વારકાધીશ ભગવાન્ રણછોડરાયજી પ્રસન્ન થઇ સૂક્ષ્મ રૂપે પધાર્યા, ત્યારે જે આનંદોત્સવ થઇ રહ્યો હતો, તેમાં ભાગ લેવાને ગયા હતા, અને ત્યાં આગળ હાજર થયેલા વૈષ્ણવો શ્રીરણછોડરાયનાં કીર્તનો કરવામાં એટલા તો એકતાન મસ્ગુલ બની ગયા કે નરસિંહ મેહેતાને કીર્તનો અભંગ ગાતાં કંઠે પાણીનો શોષ

પડયો, અને પાણી માંગ્યુ પણ તે કોઇએ સાભળ્યુ નહિ. એટલે ભગવાન મોહિનીનુ સ્વરૂપ ધારણ કરી સોનાની ઝારી લઇને મરમમ્રામા પાણી પાવા આવ્યા હતા. એનું વર્ણન પાટણના કવિ શ્રીવિશ્વનાથ જાનીએ નરસિંહ મેહેતાના જીવનચરિત્રના કાવ્યમા છટાથી કરેલું છે. નરસિંહ મેહેતાએ પોતે આ પ્રસગના ઘણા પદો રચેલાં હોવાજ જોઇએ, પણ તે બધા આજે પ્રાપ્ત થઇ શકતા નથી. તેમાથી માત્ર ચાર પ્રાપ્ત થયા છે, તે અત્રે છાપીએ છીએ. આ ઉપરથી નરસિંહ મેહેતા અને પર્વત મેહેતાનો સબધ હતો તે નરસિંહ મેહેતા પોતાના કાવ્યોથી અને વિશ્વનાથે જોડી આપેલી સાક્ષી-સાખથી સિદ્ધ થાય છે. અને પર્વત મેહેતા તથા નરસિંહ મેહેતા સ. ૧૫૦૧ માં આ ભૂતળ ઉપર વિદ્યમાન હતા તેનો એક અચુક પુરાવો આ ચાર પદોથી મળે છે વળી એમા ત્રીજા પદમા નરસિંહ મેહેતાની પુત્રી કુંવરબાઇ અને સખી રતનબાઇ, જે હારમાળાના પ્રસગમા પણ ભગવાનની સ્તુતિ કરતી વખતે સાથે હતા, તેઓ પણ આ પ્રસગે સાથે હતા એમ જણાય છે

અજમેર પાસે કીશનગઢના મહારાજા પાસે નરસિંહ મેહેતાનું, તેની ચાર સખીઓનું અને હારમાળાના પ્રસંગનું એક ચિત્ર છે, એમ ભ. શા. નિ શાસ્ત્રી વસતરામ જણાવે છે. આ ચિત્ર પ્રકટ થાય તો ઘણો લાભ ગુજરાતી ભાષાના ઇતિહાસમા થાય અમે તે પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયત્ન કરીએ છીએ

પદ ૧ લુ, રાગ સોરઠ

આ જોને કોઇ ઉભી રે, આળસ મોડે ટેક.
મ્હારિ બાજુ બંધ બેરખા પુચી, મનડુ મોહ્યુ છે એને મોડે,
ઝાંઝર ઝમકે ને વિછુવા ઠમકે, હિંડે છે વાંકે અંબોડે. આ.
સોવ્રણ ઝારી તે અતિરે સમારી, માંહી નીર ગંગોદક તોલે,
નરસૈયાને પાણી પાવાને, કારણ હરિજી પધારયા કોડે. આ.

પદ ૨ જી

મોહ્યા મોહ્યા મુનિવર રામા રે, ગોરી તારે તાજુડે, ટેક
રૂપ સ્વરૂપ કહ્યું નવ જાયે, મેં તો જાણી છે પ્રભુરી માયા રે ગોરી.

રુમઝુમ રુમઝુમ નેપુર બાજે, પાવશે તે ચીર અતિ ચાપે રે;
ધુધટમા મુખ એણી પેરે શોભે, મોટા મુનિજનનાં મન કાંપે રે. ગોરી
ગોરું શું વદન ને ગળસ્થળ ઝળકે, ઉપર દામણી લળકે રે,
સાળુડાની કોર એણી પેરે શોભે, જાણે ગગનમા વીજળી ચળકે રે. ગોરી
વશીકરણ વેણુ તમે કયારે ગુંથાવી, સુંદરી શણગાર વાળી રે;
આ ચોળી તમે કયાં શીવડાવી, જેને મોહી છે વ્રજનારી રે ગોરી.
ચપળ દ્રષ્ટે ચોદેશ ન્યાળે, માહિ મદનનો ચાળો રે;
નરસૈંયાચો સ્વામી જોયા સરીખડો, કોઇ એ સુંદરીનું વદન નિહાળો રે. ગોરી.

પદ ૩ જું

હરિ આવ્યા છે નારીના વેશે રે, એને કોઇ જુવો રે,
શિવ બ્રહ્મા જેનું ધ્યાન ધરે છે, તેને જોઇ જોઇ દુઃખડા ખુવો રે. એને.
બધવ એનો તત્ક્ષણે ઉઠયો(?) આવ્યો મંદિર જાણી રે;
રતનબાઈ ઘણુ વ્યાકુળ ફરે છે, તમો લ્યોને ગેહેતા પાણી રે એને.
પરમેશ્વરે પુત્રી કરી જાણી, સભા મધ્ય આણી રે;
અંતરધ્યાન થયો અલબેલો, વાત સહુ કોએ જાણી રે. એને.
જેજેકાર થયો જગમાહી, હરખ વાધ્યો છે હઇએ રે,
નરસૈંયાચો સ્વામી ભલે મળીયો, એના ચરણકમળ ચિત લઇએ રે. એને.

પદ ૪ થું

આ શો ચતુરાંનાં ચિત્તનો ચાળો રે, એને કોઇ ન્યાળો રે, ટેક.
બ્રહ્માએ તો નથી ઘડી ભામિની, એ તો આપે બનીને આવી રે,
ત્રણ લોકનું તેજ તારુણી, એ તો છબી છબિલે બનાવી રે. એને.
ઘડયુ ઘરેણું એનેરે હાથે, હાથે ભરી છે ચોળી રે;
સાળુડે ભાત નવ્નારી–કુંજરની, કસુંબાના રંગમાં બોળી રે.એને.
વાસ પુરયો એણે વન્દાવનમાં, ગોવર્ધન થકી આવે રે;
એ નારીની જાત જે કો જાણે, તેનો ફેરો ફાવે રે. એને.

કહીએ છીએ પણ કહ્યું ન માને, એ તો નારી નહિ ગિરધારી રે;
બ્રહ્મા ઇન્દ્ર શેષ શારદા, એનાં ચરણ તણા અધિકારી રે. એને.
અંતર હેત પોતાનું જાણી, એ તો આવે છે અંતરજામી રે;
વ્યભિચાર મૂકી જુઓ વિચારી, એ તો નરસૈંયાચો સ્વામી રે. એને.

આ ચાર પદોથી અને વિશ્વનાથ કવિની સાક્ષીથી નરસિંહ મેહેતા, માંગરોળના શ્રીરણછોડરાય અને પર્વત મેહેતાનો સંબંધ બેસે છે.

બીજી એક વિશેષ વાત અત્રે જણાવવાની છે. તે એ કે 'ગોવિંદ ગમન' નામના કાવ્યમાં નરસિંહ મેહેતે "નવ નારી કુંજર" ની અતિ સુંદર મનોહર કલ્પના કરી છે. આ કલ્પના અદ્ભુત છે, અને સંસ્કૃત કે પ્રાકૃત કોઇ પણ ગ્રન્થમાં નરસિંહ મહેતા પહેલાં તે વિષે ઉલ્લેખ આવતો નથી. મેં એટલા માટે ગર્ગસંહિતા, કૃષ્ણજન્મખંડ, હરિવંશ વગેરે મેહેતાજી પૂર્વેના ગ્રન્થો મૂળ જોયા, પણ તેમાં પણ આ વિષે કશો ઉલ્લેખ નથી; ત્યારે મેહેતાજીને આ આશ્ચર્યયુક્ત કલ્પના કયાંથી સ્ફુરી? એવો સવાલ મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે. સાક્ષરશ્રી ગોવર્ધનરામે 'દયારામના અક્ષર દેહ'માં નરસિંહ મેહેતાની આ 'નવ-નારી કુંજર'ની કલ્પનાના વખાણ ર્ક્યાં છે, પણ કોઇએ તેનું મૂળ શોધી કાઢી શકયું નથી; કોઈ ગ્રન્થમાં તેનું તો મૂળ સાંપડતું નથી, પણ તેનું મૂળ નરસિંહ મેહેતા પોતે જ પૂરૂં પાડે છે, એ જાણીને ક્યા સહૃદયીને આનંદ નહિ થાય! નરસિંહ મેહેતાનાં કાવ્યો અને ભક્તિનું મૂળ કોઇ પુરાણ સંસ્કૃત કે પ્રાકૃત ગ્રન્થમાં મળે તેમ લાગતું નથી; એનું મૂળ તો એનાં સ્વાનુભવયુક્ત પદોજ છે, અને એ સમજવા માટે પણ એના જેટલા જ સમભાવી અને સહૃદયી આસ્થાશીલ થવાની જરૂર છે. કવિ વિશ્વનાથ જાનીએ નરસિંહ મેહેતાની ઉક્તિ તરીકે જણાવેલું નરસિંહ મેહેતાનું કથન ખરે જ સત્ય છે કે

"મારૂં ગાયું ગાશે તે, ઘણા ગોદાં ખાશે;
સ્હમજીને ગાશે તો સુખે વૈકુંઠ જાશે."

માટે એનાં પદો વગેરે સમજીને વાંચવાવિચારવાનાં છે. એટલા માટે મારૂ માનવું એવું છે કે આ "નવનારીકુંજર" ની કલ્પનાનું મૂળ ઉપર જણાવેલા ૪ થા પદમાં છે. એમાં પાંચમી તીગીમાં કવિ કહે છે કે ભગવાને જે અદ્ભુત સૌન્દર્યયુક્ત મોહિની રમણીનું સ્વરૂપ ધર્યું હતું, તેના સાળુડા ઉપર ભાત "નવનારીકુંજર" ની હતી. જેમ કે—

"સાળુડે ભાત નવનારીકુંજરની, કસુંબાના રંગમા બોળી રે।

ભગવાને પહેરેલા સાળુ ઉપર નવનારી કુંજરની ભાત જોઇને નરસિંહ મેહેતે ગોવિંદગમનના કાવ્યમાં એની ગુથણી કરી છે, એમ હવે આપણને સ્પષ્ટ જણાય છે. એના પછી જ પાટણનાં પટોળાઓમાં અને જયપુરના ચિત્રોમા પણ નવનારીકુંજરનાં ચિત્રોનાં દર્શન થાય છે, એમ મારૂ સમજવું છે મારા પૂજ્ય પિતાશ્રી સ્વ. ઇચ્છારામે નરસિંહ મેહેતાના કાવ્યસંગ્રહમા આ ચાર પદો ઉપર જે ટીકા હારમાળાના પ્રસંગને ઉદ્દેશીને કરી છે, તે તે પ્રસગને બદલે પર્વત મેહેતાને ત્યાં બનેલા પ્રસગને લાગુ પાડવાની છે.

આ પ્રમાણે અનાયાસ કેટલોક ખુલાસો મળવાથી આનંદ થાય છે. પર્વતદાસ મેહેતા તથા નરસિંહ મેહેતો (કાકા અને ભત્રીજા), સવત ૧૫૦૬ માં ભૂતળ ઉપર માંગરોળ ગામમાં શ્રીરણછોડરાયનો કીર્તનોત્સવ કરવાને વિદ્યમાન હતા, એની ખાત્રી થાય છે. એટલે રા. રા. આચાર્ય આનન્દશંકર બાપુભાઇ ધ્રુવ, રા. રા. કનૈયાલાલ મા મુનશી અને તેમને પગલે ચાલી રા. રા. નરસિંહરાવ ભોળાનાથ દીવેટીઆ-એમણે નરસિંહ મેહેતાને સો એક વર્ષ પાછળ એટલે કે સં. ૧૫૭૨ અને તે પછી હઠાવવાની જે માગણી ગુર્જરાતના સાક્ષરવર્ગે આગળ કરી છે, તે સ્વીકારવાની હવે જરૂર લાગતી નથી, એવુ મારૂ નમ્ર મત છે.

નટવરલાલ ઈચ્છારામ દેસાઇ

પરિશિષ્ટ ૨ જું

નરસિંહ મેહેતાના સમયના કોયડાનો ઉકેલ

A ઐતિહાસિક પુરાવાઓ.

(૧) સોરઠી તવારીખ. અથવા તવારીખે સોરઠ. મૂળ ગ્રંથ ફારસી ભાષામાં રચનાર દિવાન રણછોડજી અમરજી (વિ. સં. ૧૮૮૧ ઈ. સ. ૧૮૨૫), અંગ્રેજીમાં ભાષાંતર કરનાર જેમ્સ બર્જેસ.

સોરઠી તવારીખ. ગુજરાતીમાં ભાષાંતર કરનાર બાણજી ગોકુલ પારેખ; છપાવનાર જાદવરાવ લીલાધરદાસ બુચ. (છપાયુ ઇ.સ. ૧૮૯૧) જુઓ નરસિંહ મેહેતાના જીવન, રાહ મંડલિક, અને મહમદ બેગડા સંબંધી ઉલ્લેખ પાનાં ૯૧ થી ૧૦૩ સુધી.

અંગ્રેજી પુસ્તકનાં પાનાં ૧૧૬ થી ૧૧૮ ઉપર અમદાવાદના બાદશાહ મહમદ બેગડાએ જૂનાગઢ જિત્યુ, છેલ્લા રાજા રાહ મંડલિક પાંચમાને (ગેઝેટીયર પ્રમાણે ત્રજાને) મુસલમાન બનાવ્યો, એ વગેરે હકીકત છે.

પાના. ૧૧૮ થી ૧૨૩ ઉપર પાંચમા રાહ મંડલિકના રાજ્યના નાશનાં અનેક કારણોમાં નરસિંહ મેહેતાને સંતાપવામાં આવ્યો તે પણ એક ગણાવેલું છે, અને નરસિંહ મેહેતાની તવારીખ આપેલી છે. તેમાં ખાસ કરીને હારમાળાનો પ્રસંગ પણ વર્ણવ્યો છે. ખુદ હારમાળામાં પણ મંડલિકનું રાજ યવનોના હાથમાં જશે એવા શાપનું કથન પણ મળે છે.

Page 121. Inspite of beholding so many evident miracles Raja Mandalik prohibited Narsinh Mehta from propagating the Vaishnav sect.

Page 122. If Hazrat Damodar-Rai will take off from his own neck a flower garland and give it to this Nagar, we will leave him to his own ways.

Page 123. Mehta Narsinha obtained garland in in Samvat 1512 and for the crime of insulting so innocent a worshipper of the god, the Mandalik dynasty lost the throne for ever.

Page 124. રાહ માંડલિકનો રાજકાળ સંવત્ ૧૪૮૯ થી ૧૫૨૯. આ માંડલિક રાજા તે રાહ માંડલિક પાચમો હતો.

મહમદ બેગડાએ પાંચમા રાહ માંડલિકને મુસલમાન બનાવ્યો અને તેનું રાજ્ય તેના બે દિકરાઓને આપ્યું હતું. તેઓ રાયજાદા કહેવાતા હતા. તેઓ અમદાવાદથી નિમાઇ આવતા થાણદારના હાથ નીચે રાજ્ય કરતા હતા. રાયજાદાનાં નામો અને તેમના વંશજોનાં નામો અને રાજ્યકાળનો સમય નીચે પ્રમાણે છે —

	ઇ. સ.	સંવત
ભૂપતસિંહ	૧૪૭૨–૧૫૦૩	૧૫૨૮–૧૫૫૯
ખેંગાર ૬ ઠો	૧૫૦૩–૧૫૨૪	૧૫૫૯–૧૫૮૦
નોંઘણુ ૬ ઠ્ઠો	૧૫૨૪–૧૫૫૧	૧૫૮૦–૧૬૦૭
શ્રીસિંહ	૧૫૫૧–૧૫૮૫	૧૬૦૭–૧૬૫૧
ખેંગાર ૭ મો	૧૫૮૫–૧૬૦૯	૧૬૫૧–૧૬૬૫

(૨) જૂનાગઢ રાજ્યના ઇતિહાસમાં તેમ જ 'બોમ્બે ગેઝેટીયર'માં મેજર જે. ડબલ્યુ વાટસને પણ પોતાની શોધખોળને પરિણામે ઉપર પ્રમાણે જ હકિગત જણાવી છે.

(૩) "સૌરાષ્ટ્ર દેશનો ઇતિહાસ" ભાગ ૧ લો. લખનાર જાણીતા સ્કોલર ભગવાનલાલ સંપતરામ. ગ્રન્થ છાપ્યો ઇ. સ. ૧૮૬૮માં.

તેઓ પણ ઉપલી બાબતને ટેકો આપે છે. જૂઓ પ્રકરણ ૭મું, પાનું ૧૭૯.

(૪) રાસમાળામાં કિન્લોક ફાર્બસ સાહેબ પાના ૪૬૫–૪૬૬ ઉપર, અને

(૫) 'મીડીવીઅલ ઇન્ડિઆ'માં ઇતિહાસકાર લેન પુલે ગુજરાતના રાજાઓના

પ્રકરણમાં મહમદ બેગડો, રાહ મંડલિકની (અને નરસિંહ મેહેતાની)' વાત જણાવી છે, તે ઉપર પ્રમાણે છે

' તે જ પ્રમાણે (૬) એલ્ફીન્સ્ટનના ઇતિહાસમાં, (૭) બોમ્બે ગેઝેટીઅરમાં, (૮) કર્નલ વૉકર સાહેબના રિપોર્ટમાં, (૯) વડોદરાના રાજકર્તાઓનાં પુસ્તકમાં, (૧૦) કાઠિયાવાડના ગેઝેટીઅર, એ સર્વમાં પણ ઉપર પ્રમાણે હકીકત જણાવેલી છે.

આ સર્વ ઐતિહાસિક આધારો ઉપરથી જણાશે કે મહમદ બેગડો, રાહ મંડલિક અને નરસિંહ મેહેતો સમકાલીન હતા, અને હારમાળાનો પ્રસંગ ચૂડાસમા રાહ મંડલિક પાંચમાના કાળમાં એટલે સ ૧૫૧૨માં બન્યો હતો, એમ ચોક્કસ ઠરે છે. રાહ મંડલિક પછી જુનાગઢની ગાદીએ જે જાગીરદારો થયા તેમા મંડલિક નામનો કોઇ રાજા ૧૫૭૨ સુધીમાં કે તે પછીથીયે થયો નથી અને મંડલિક નામથી ઓળખાયો યે નથી. કારણ શ્રીયુત મુનશી સૂચવે છે, તેમ "મંડલિક" એ કોઈ ભાયાતી રાજાને ઉદ્દેશનારી પદવી નથી, પણ વિશેષ નામ છે, અને એ નામના એક નહિ પણ પાચ પાંચ મંડલિક થયા છે.* મેહેતા નરસિંહના સમયનો રાહ મંડલિક તે પાંચમો મંડલિક હતો. એટલે રા. રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી અથવા તેમને પગલે ચાલનાર

રા. રા નરસિંહરાવ ભોળાનાથ દીવેટીઆ તર્ક કરે છે કે ૧૫૭૨ માં કોઇ બીજો મંડલિક (ખડીઓ) હશે તે, આમ ઐતિહાસિક પુરાવાને અભાવે તદ્દન ખોટો ઠરે છે.

રા. રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી, નરસિંહ મેહેતા ઉપર બંગાળના સાધુ વૈષ્ણવાચાર્ય શ્રી કૃષ્ણ ચૈતન્યની ભક્તિની અસર હતી, તે પુરવાર કરવા માટે હારમાળાનો પ્રસંગ જે ૧૫૧૨ માં બન્યો, તેનો સમય ખસેડી સ.૧૫૭૨માં બીજા કોઈક માડલિકના રાજ્યકાળમાં બન્યો હતો, એમ સાહિત્યની આલમમાં ઠસાવવા માંગે છે. પણ તેમ નિષ્ફળ છે,(એમ ઉપલા ઐતિહાસિક પુરાવાથી વાચનારને જણાશે. સંવત્ ૧૫૯૨માં જુનાગઢની ગાદી ઉપર ખેંગારસિંહ ૬ ઠો, અમદાવાદના બાદશાહના ખંડિયા તરીકે રાયજાદા ખેંગારસિંહ ૬ ઠ્ઠાને નામે રાજ્ય કરતો હતો. એના રાજ્ય કાળમાં હારમાળાનો પ્રસંગ બન્યો હોવાનો કશો પુરાવો મળતો નથી. એટલે રા. રા. કનૈયાલાલ મુનશીનો મુદ્દો સાચો ઠરતો નથી.

અમરેલીથી રા. રા. ભાઇ નમનસુખરાય વિનોદરાય મજમુદાર બી એ. એલ એલ. બી એક પત્રમાં લખે છે કે, "વળી નરસિંહ મેહેતાજીએ જે સખીઓના નામ પોતાના કાવ્યોમા લખેલાં છે, તે પોતે કોઈ પુરાણ કે કાવ્યમાથી લીધાં જ નથી, પરંતુ પોતે રાસ જે પ્રત્યક્ષ જોયો, તેમાં જે મુખ્ય સખીઓ હતી તથા તેણે પ્રત્યક્ષ જોયેલી તેમના નામ એ જ વર્ણનમાં લખ્યા છે ઓગણીસમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં ડાર્વીનની ઇવોલ્યુશન થીયરી (ક્રમિક ઉન્નતિવાદ)ના પરિણામરૂપે જે જડવાદ પ્રથમ ફેલાયલો તેના વાતાવરણમાં ઉછરેલા નરસિંહરાવભાઈ અને મારે સખેદ કહેવુ જોઇએ કે વડીલ આનન્દ-શંકરભાઇ જેવાને પ્રભુ સાક્ષાત્ દર્શન ભક્તોને દે છે એ વિગેરે વાત ગળે ન જ ઉતરે તેઓ તો હર્બર્ટ સ્પેન્સરના unknown and unknowable અજ્ઞાત અને અજ્ઞેયના અગમ્યવાદમાં ભટકતા હોય એમ લાગે છે. અથવા તો પોતાના Biographical History of Philosophy (શીલસૂરીનો

જીવનચરિત્રાત્મક ઇતિહાસ) નામના પુસ્તકમાં જે. લ્યુઇસ (J. Lewis) લખે છે તેમ (to know more, we must be more) વિશેષ જાણુ-વાને, આપણે પણુ વિશેષ થવું જોઇએ તથા (We can't be more) આપણે વિશેષ થઈ શકીએ જ નહિ એમ માનીયે છે. જ્યારે આર્ય ઋષિ-મુનિઓ તથા ભક્તોએ પોતપોતાના ઇષ્ટનાં સાક્ષાત્ દર્શન કર્યાના સેંકડો દાખલાઓ એમ બતાવી આપે છે કે (we can be more, and it may be unknown to some, but it is not unknowable. It can be known) આપણે મહાન્ થઇ શકીએ છીએ, અને કદાચ કેટલાકો તે જાણી-સમજી ન શકે, તો પણ તે કેવળ અવિજ્ઞેય કે અગમ્ય તો નથી જ. તે જાણી શકાય જ્ઞેય તેમ છે. આ હવે બહુ જ ધીમે ધીમે વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિમાં આવવા લાગ્યું છે. ડાર્વિન પછીનો જડવાદ તો ક્યારનોયે છિન્નભિન્ન થઇ ગયો છે, પણ છાતી ઠોકી નરસિંહને સાક્ષાત્ પરમ તત્વનાં દર્શન થયાં હતાં એ વાત કબૂલી શકતા નથી; કારણુ કે એવી નૈતિક હિમ્મત તેનામાં લાગતી નથી; તેથી પછી આમ તેમ વલખાં મારી વિતર્કકુતર્કો કરી અનુમાનના ગોળાઓ ફેંકે છે. નરસિંહ મેહેતાજીએ રાસ પ્રત્યક્ષ જોયો, અગર હારમાળા પ્રભુએ તેને આરોપી, એમ માને એટલે સરળ થઇ જશે. ન માને તો પણ હારમાળાના પ્રસંગને અને મંડલિકના કાળને કોઈ પણ કુતર્ક ફેરવી શકતા નથી; કારણ એ ઐતિહાસિક સત્ય હોઈ તે ચોક્કસ નિયત થયેલા છે."

એ છે કે જો ચૈતન્ય નરસિંહ મેહેતા પહેલાં થયો હોય અને તેની ભક્તિપ્રણાલિની અસર, મી. મુનશી કહે છે તેમ મહેતાજી ઉપર થઈ હોય તો નરસિંહ મેહેતાનાં કાવ્યોમાં ચૈતન્યનો ઉલ્લેખ આવવો જોઇએ, પણ તે ક્યાં છે? આવી દલીલોથી તો એમ ઠરે છે કે ચૈતન્ય પ્રભુ નરસિંહ મેહેતા પછી થયા. આમ દલીલ શા માટે ન થઈ શકે? જો એક બીજા કવિઓ એક બીજાનો ઉલ્લેખ કરે, એના ઉપર કેવળ તેના કાળનો નિર્ણય કરવામાં આવે તો, તેવા તર્કને શું કહેવું, તે સમજાતું નથી. ચૈતન્યના ગોવિંદરામના કડછામાં જુનાગઢમાં યવનરાજ હતું કે હિન્દુ રાજ હતુ તેનો ઉલ્લેખ પણ નથી, માટે આપણે શું સમજવું? તે પણ નહોતા, એમ જ કે? આ પ્રકારની દલીલ જ વિચિત્ર છે.

શ્રીચૈતન્ય પ્રભુ તો સં. ૧૫૭૨ માં જુનાગઢમાં આવી ગયા, પણ તે પહેલાં શ્રીવલ્લભાચાર્યશ્રી સં. ૧૫૫૦–૫૨ માં જુનાગઢ, પ્રાચી, પ્રભાસ, દ્વારકા, રમણદ્વીપ (બેટ દ્વારકા), નારાયણ સરોવર વગેરે સ્થળોએ આવી ગયા હતા. અને ચૈતન્ય કરતાં તો પુષ્ટિમાર્ગના મતને મળતી ઘણી વાનો નરસિંહ મેહેતાના ગ્રન્થો વગેરેમાં જોવામાં આવે છે. તેથી તો વલ્લભ સપ્રદાયના વૈષ્ણવો વગેરેમાં નરસિંહ મેહેતાને "બધૈયો" (વધાઈ ગાનારો) કહ્યો છે, અને તેનું એક પદ (જૂઓ નરસિંહ મેહેતા કૃત કાવ્યસંગ્રહ પાનું ૫૩૩, પદ ૧૨૧) પણ વારંવાર કહેવામાં આવે છે; અને ચાતુરી છત્રીશીના પદ અંક ૧૦ માં તો "પુષ્ટિ મારગ" શબ્દ ચોખ્ખો વાપરેલો જણાય છે. વળી દયારામ કવિ પોતાના રચેલાં 'પુષ્ટિપથરહસ્ય'માં કહે છે કે "પ્રકટ પહેલી નરસિંહ મેહેતે ગાઇ વધાઇ." (કડી ૮૨–૮૩ મી). આખા વલ્લભી વૈષ્ણવ સમાજની માન્યતાથી એટલું પુરવાર થાય છે કે નરસિંહ મેહેતો શ્રીવલ્લભાચાર્ય પૂર્વે જ થઇ ગયો. શ્રીવલ્લભાચાર્યનો જન્મ સં. ૧૫૩૫ માં થયો હતો. એટલે કંઇ નહિ તો નરસિંહ મેહેતો સં. ૧૫૩૫ પહેલાં તો થઇ ગયો હોવો જોઇએ, અને હારમાળાનો પ્રસંગ સં. ૧૫૧૨ શિવાય બીજા કોઇ પણ વર્ષ ઉપર ઠેલી શકાય તેમ નથી.

આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે નરસિંહ મેહેતો ચૈતન્ય તેમ જ વલ્લભાચાર્ય બન્નેની પૂર્વે થઈ ગયો છે. અને તેના ઉપર ચૈતન્યની કે વલ્લભાચાર્યના સિદ્ધાંતની છાયા નથી, તેમ લલિતા, ચન્દ્રાવલી, વિશાખા, આદિ રાધાની સખીઓના નામ આ આચાર્યોના કે તેમના શિષ્યોના ગ્રન્થો ઉપરથી મહેતાએ લીધા નથી, પણ શ્રીકૃષ્ણકૃપાએ પોતાને થયેલા પ્રત્યક્ષ સ્વાનુભવદર્શન ઉપરથી લીધેલાં છે, કારણ કે જે કેટલીક વાતો નરસિંહ મેહેતાના કાવ્યોમા આવે છે તે કોઇ પણ ગ્રન્થમા આવતી નથી, જેમકે ગોવિંદગમનમાં નવનારીકુંજરની વાત, અને સુરતસગ્રામમાં વર્ણવેલુ અદ્ભુત શૃંગાર અને વીરરસ જેવા વિરોધી રસનું એકીકરણ અને વર્ણન, "સુરતસંગ્રામ"મા ગ્રન્થકર્તા પોતે જ એક પાત્ર બની જઇ તેમા ઘૂમવુ, અને બીજા જયદેવ, નામદેવ, રામાનન્દ ભક્તોને ઘૂમાવવા, ગોપીભાવે ભગવાનનેપ્રકટ ભજવા, અને શગારમાળામાંની કેટલીક ભાવનાઓ વગેરે. આ સર્વ નરસિંહ મેહેતાની પોતાની સ્વાનુભવની ઉક્તિ છે. એવું દર્શન ચૈતન્યમાં કે વલ્લભાચાર્યના કે ચૈતન્યના શિષ્યોના રચેલા (ઉજ્જ્વલ નીલમણિ) વગેરે ગ્રંથોમા થતું નથી. તેથી એમ જ સિદ્ધ થાય છે કે નરસિંહ મેહેતો કોઇનો ઋણી નથી, તેમ ચૈતન્ય અને વલ્લભાચાર્યથી પહેલાજ થઇ ગયો છે.

C. નરસિંહ મેહેતાના સમકાલિન અને પછી થયેલા કવિઓ

વિક્રમના પદરમા અને સોળમા સૈકામાં ઘણા કવિઓ થઈ ગયા છે, અને તેમાના ઘણા નરસિંહ મેહેતાના સમકાલીન હતા એટલુજ નહિ પણ સોરઠ પણ જુનાગઢના વતની હતા. છતા પણ તેઓએ નરસિંહ મેહેતા સબધમા કશો ઉલ્લેખ કર્યો નથી, તેથી કઇ એમ પુરવાર ન થઇ શકે કે નરસિંહ મેહેતો તેઓના સમયમા નહોતો જ. એવો કોઇ કાયદો નથી કે નરસિંહ મેહેતા પછીય કે તેના સમયના કવિઓએ નરસિંહ મેહેતા સબધી કઇ ને કઇ ઉલ્લેખ પોતાના કાવ્યોમાં કરવો જ જોઇએ વિના કારણ તેઓ નરસિંહ મેહેતાનું નામ પોતાના કાવ્યોમા શા માટે લે? નરસિંહ મેહેતાના સમયમાં જ

પ્રભાસ પાટણમા કાયસ્થ કવિ કેશવદાસ સ. ૧૫૨૯ મા અને ભીમ સ ૧૫૪૦મા અને પછી ગૌરીચરિત્ર અને રાવણમદો રીસવાદવાળો શ્રીધર સં ૧૫૫૪ મા ખુદ્દ જૂનાગઢમા થઇ ગયો છે, છતા તેઓએ નરસિંહ મેહેતા સબધમાં કશો ઉલ્લેખ કર્યો નથી પણ તેથી કઇ એમ સિદ્ધ નજ થઇ શકે કે નરસિંહ મેહેતો તેઓની પહેલા થઇ ગયો નહોતો

રા મુનશી હારમાળાનો પ્રસગ સ ૧૫૭૨માં બન્યો એમ ઠરાવવા માગે છે આ જ સમયે એના જ ગામમા શ્રીધર કવિ થઇ ગયો છે, છતા તેણે નરસિંહ મેહેતાનુ નામ વિના કારણ પોતાના કોઇ ગ્રથમા લીધુ નથી, તેથી નરસિંહ મેહેતો તેનો સમકાલીન કે પૂર્વકાલીન નહોતો એમ ઠરતું નથી

તેમજ આખા સોરઠને ચાકે ચગાવે એવો રાજા પ્રેરિત હારમાળાનો પ્રસગ શ્રીધરના સમયમા એટલે કે સ ૧૫૭૨ મા બન્યો હોયતો તે એનો ઉલ્લેખ કર્યા વિના રહેજ નહિ. એથી હારમાળાનો પ્રસગ સ ૧૫૭૨ મા બન્યો નથી, એમ સમજવાને સબળ કારણ મળે છે

નરસિંહ મેહેતાના સમયના અને તેના પછીના જે કવિઓ ગુજરાતી ભાષામા થઇ ગયા છે, તેમાથી કોઇએ "ભક્તચરિત્ર' લખ્યુ હોય, અને તેમા નરસિંહ મેહેતાનુ નામ આવ્યુ ન હોય તો રા રા કનૈયાલાલ મુનશી જે જાતની દલીલ કરે છે તે માન્ય કરી શકાય પણ વસ્તુસ્થિતિ તેવી છે જ નહિ એટલે રા મુનશીની નરસિંહ મેહેતાને સમયચ્યુત કરવાની જે દલીલો છે તે સ્વીકારી શકાય તેવી નથી ઉલટી રા મુનશીની વિરૂદ્ધ જાય એવી એક દલીલ છે શુકદેવાખ્યાનના કર્તા બોરસદના ડોડિયા કુળના કવિ વસ્તાભાઇએ 'સાધુચરિત્ર' લખેલુ છે, અને તે મારા પૂજ્ય પિતાશ્રી સ્વ છચ્છારામે જોયુ હતું, અને તેમાં નરસિંહ મેહેતાનુ ચરિત્ર હતુ એમ તેમણે સ્પષ્ટ બૃહત્કાવ્યદોહનના ભાગ ચોથામાં વસ્તાભાઇ કવિનુ ચરિત્ર છાપ્યુ છે તેમા જણાવેલુ છે આ વસ્તો કવિ સ ૧૬૨૦મા થઇ ગયો છે, અને નરસિંહ મેહેતા સબધી તેની લખેલી હકીકત ખોટી તો હોઇ શકે નહિ દિલગીરીની વાત એટલી જ છે કે મારા

પિતાશ્રીએ પ્રસ્તુત કાવ્યની નકલ કરાવી નહિ લીધી; અને આજે તેની બીજી હસ્તલિખિત પ્રત મળતી નથી. રા. રા. મુનશી આવા સારા પુરાવાને અદ્દર ઉડાડી દે છે, કારણ કે તે તેમને ફાવતો આવતો નથી.

વળી સં. ૧૬૦૧ માં થઇ ગયેલા વડોદરાના કવિ નાકરે નાની ભક્તમાળ લખેલી છે, તે જો મળી આવે અને તેમાં મ્હેતાજીનું જીવનચરિત્ર હોય તો તે રા. મુનશીની દલીલને તોડનારૂં સબળ કારણ થઇ પડે ખરૂં.

નરસિંહ મેહેતા સંબંધમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ, મરૂભૂમિના ચારણ કવિ "હરિરસ" કાવ્યના કર્તા ઇશ્વરદાસ ચારણ, જેઓ સં. ૧૫૧૫ થી તે ૧૬૨૨ સુધી જીવતા હતા, તેમણે એક 'તિથિકાવ્ય' રચ્યું છે તેમાં આવે છે. આ કાવ્ય લીંબડીના મહારાજાશ્રીએ જે "હરિરસ" છપાવ્યો છે તેમાં આપેલું છે. કવિ ઇશ્વરદાસ ચારણ આ તિથિકાવ્યમાં પરમેશ્વરની સ્તુતિ કરતાં આ પ્રમાણે લખે છેઃ—

"હેતાં નાગરો લાજ, નોમેં નરસૈંયા તણી
મામેરૂં મહારાજ, સબળું પુર્યું શામળા."

આ કાવ્ય ક્યારે રચાયું હશે તે વિષે ઇશ્વરદાસના ચરિત્રકાર ચારણ શંકરદાનજીએ લખેલા ચરિત્ર ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે તે વિ. સં. ૧૬૨૧ માં રચાયું હોવું જોઇયે. ભક્ત તરિકે નરસિંહ મેહેતાનું વર્ણન અને ભગવાને મામેરા વખતે તેની રાખેલી લાજ, એ પ્રસંગ જોતાં નરસિંહ મેહેતો તેની પૂર્વ ઘણાં વર્ષ અગાઉ થઇ ગયેલો હોવો જોઇએ એમ પુરવાર થાય છે; અને તેથી નરસિંહ મેહેતાના જીવનકાળની જે મર્યાદા વિદ્વાનોએ બાંધી છે, તે રા. રા. મુનશીની દલીલોથી ખોટી ઠરી શકતી નથી.

નરસિંહ મેહેતાની ભક્ત તરિકેની ખ્યાતિ સોરઠની સીમા છોડીને મારવાડ અને વ્રજભૂમિ સુધી અને દક્ષિણમાં તથા મધ્ય પ્રાંત વગેરે દૂરના પ્રદેશોમાં તે વખતે વિક્રમના ૧૬મા ૧૭મા સૈકાઓમાં ફેલાઇ ગઇ હતી, અને

તેટલી પ્રસિદ્ધિ થવા માટે આપણે એક સૈકો મુકીએ તો નરસિંહ મેહેતો સં. ૧૫૦૦માં થઈ ગયેલો હતો એમ જ માની શકાય. વળી મૂળ મેડતા-મારવાડના પણ સં. ૧૫૯૫ પછી દ્વારકામાં આવી વસેલા મીરાબાઈએ "નરસિંહજીકા માયરા" કાવ્ય રચ્યું હતું તે માટે શંકા લાવવાનું કારણ નથી, અને સંવત ૧૭૧૦માં મધ્ય પ્રાંતના નાગપુર નગરના બીજા એક કવિ જેઠ-મલજીએ પણ હુંડી* રચેલી મળી આવે છે. સ્વ. ગોવર્ધનરામ ભાઇ તો જણાવે છે કે નરસિંહ મેહેતાની ખ્યાતિ એક ભક્ત તરિકે ઠેઠ કાશ્મીરથી કન્યાકુમારી સુધી પ્રસરેલી હતી. શ્રીવલ્લભાચાર્યજી પછી તેના પૌત્ર શ્રીકલ્યાણ-રાયજી જેઓ વિ. સં. ૧૬૨૦ માં હૈયાત હતા, તેમણે પોતાના એક સંસ્કૃત ગ્રંથમાં નરસિંહ મેહેતાનું નામ લખ્યું છે.†

હવે એક બીજો મુદ્દો વિચારીએ. શ્રીકૃષ્ણ પછી દ્વારકાધીશના વજ્રનાભના સ્થાપેલાં ત્રણ સ્વરૂપો હતાં:–બે મોટાં અને એક નાનું. તેમાંથી એક મોટું સ્વરૂપ સં. ૧૨૧૫માં ડાકોરના ભક્ત બોડાણાને માથે પધાર્યું, અને એક નાનું સં. ૧૫૦૧ માં પર્વત મેહેતાને માથે માંગરોળમાં પધાર્યું; અને ત્રીજું ત્રિકમજીનું સ્વરૂપ મૂળ દ્વારકામાં રહ્યું. નરસિંહ મેહેતાના કાવ્યમાં દ્વારકાપતિ–રમણદ્વીપપતિ(બેટપતિ)ની સ્તુતિ આવે છે. પર્વતપતિ રણછોડરાયની

---

* सुख उपज्यो पिवत परमान, करी सहायता श्रीभगवान,
सीर आरोग्यो श्रीजदुराय, नरसिंकी हुंडी सिकराय.

सोरठा

नगर नागपुर वास, नाम जेठमल जानिये
हरि भक्तनको दास, सवत सतरासो दशक.
समौ वेठ गुरुवार, ज्येष्ट शुक्ल पख अष्टमी,
हरिगुण कियो उचार, जो बाचे सीखै सुनै.

† આ હકીકત મને વૈ. મુળચંદ તુલસીદાસ તેલીવાળાએ કહી હતી શ્રીકલ્યાણરાયજીનો ગ્રન્થ મેં જાતે જોયો નથી.

સ્તુતિના પદો હજી મળ્યાં નથી, પણ માત્ર ચાર પદો એ પ્રસંગને લગતો મળ્યાં છે. એ શિવાય બીજો કશો ઉલ્લેખ નથી. ઓડાણા સબંધમાં કે દ્વારકાનાથ રણછોડરાયજી સંબધમાં તો એટલો પણ ઉલ્લેખ મળતો નથી, તો તેથી શું આપણે એમ સમજવું કે ઓડાણો નરસિંહ મેહેતા પહેલાં થઇ ગયા નથી? રા રા. મુનશીની આવા પ્રકારની દલીલો જરા પણ વજન આપવા જેવી નથી.

D. વિદ્વાનોની શકાનું સમાધાન

સ્વ ગોવર્ધનરામભાઇના પ્રથમ સાહિત્ય પરિષદ વખતે અપાયલા ભાષણ ઉપર વિવેચન કરતા આચાર્યશ્રી આનંદશંકરભાઇએ નરસિંહ મેહેતાને સમયચ્યુત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. અને નરસિંહના કાવ્યમા ચૈતન્યની ભક્તિની અને કબીરના મતની અસર જોવાનો અને ચૈતન્ય સંપ્રદાયમાંના ગ્રન્થોમાથી રાધાની સખીઓ લલિતા, વિશાખા, ચન્દ્રાવલી આદિનાં નામો લીધાં છે, એવું પુરવાર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. તે પછી ૧૯૨૬ રા. રા. કનૈયાલાલ મા. મુનશીએ એ જ વિષય સંબધમા શંકા-પોડથી ઉભી કરી નરસિંહ મેહેતાને સમયભ્રષ્ટ કર્યો છે અને તેના કાવ્યોમાં ચૈતન્યની અસર છે, એનુ પુરવાર કરવાનુ જબરૂ મથન કર્યું છે. જે વાત રા. રા આનંદશંકરભાઇએ જરા સદિગ્ધ રાખી હતી તેને રા મુનશીએ મઠાડીને સિદ્ધ બના વવા મથન કીધુ પણ તેની આ સોળે સોળ શંકાઓ સોળે સોળ આના મિથ્યા છે, તે સહેલાઇથી પુરવાર થઇ શકે તેમ છે. પણ અત્રે એ સંબધમાં ઝાઝું લખવાનું સ્થળ નથી, માટે તેની આખી ચર્ચામા ઉતરતા નથી.

સૌથી પહેલાં આચાર્યશ્રી આનંદશંકરભાઇએ નરસિંહ મેહેતાની જીવનકાળની પ્રચલિત તિથિ અને વર્ષ ખસેડવાની હિમાયત કરી હતી, અને લખ્યું હતું કે, "આ સ્થળે નરસિંહ મેહેતાની તારીખને લોકોક્તિ શિવાય અધિક પ્રમાણ ન હોય તો નરસિંહ મેહેતાની આજ સુધી મનાતી તારીખમાં

થોડાક વર્ષનો ફેરફાર કરવો ઉચિત છે." આમ લખ્યા પછી તેમણે નરસિંહ મેહેતા ઉપર કબીર અને ચૈતન્યની અસર છે, એવું કેટલાક ગ્રન્થગત ઉતરાઓથી જણાયું છે, તેથી નરસિંહ મેહેતાને આજ સુધી મનાતા આવેલાં વર્ષ ઉપરથી ૧૦૦ વર્ષ પાછળ હઠાવવાની સૂચના કરી હતી. પણ તેમણે કરેલી સૂચનામાં ભવિષ્યોત્તર વગેરે પુરાણોના પુરાવાથી કેટલોક બાધ આવતો હતો એટલે પ્રસ્તુત લેખને અંતે તેમનો મત ડામાડોળ થઈ ગયો, અને લેખના ઉપસંહારમા તેઓશ્રી લખે છે કે, "કહેવાની જરૂર નથી કે આજ સુધી મનાતી આવેલી તારીખ જો અચળ માલમ પડે તો ચૈતન્યને બદલે ભવિષ્યોત્તર પુરાણની કલ્પના કરીને નિર્વાહ કરવામા બાધ નથી." (જૂઓ. વસંત માસિકના સં. ૧૯૬૧ના શ્રાવણ અને ભાદ્રપદ માસના અંકો) આજ સુધી મનાતી આવેલી તારીખ અચળ છે, એ પુરવાર કરવાનુ કામ આપણુ છે, એને તે આ લેખદ્વારા કર્યું છે.

આ સંબંધમા જણાવવાનું કે નરસિંહ મેહેતો ભવિષ્યપુરાણ, ભાગવત, ગર્ગસંહિતા, પદ્મપુરાણ, ઉપનિષદો, સ્કન્દપુરાણ, બ્રહ્મવૈવર્ત, કૃષ્ણજન્મખંડ, નારદાદિ પાંચરાત્ર, સાત્વતતન્ત્ર, રાધિકાતન્ત્ર, ભારતનુ નારાયણપર્વ, હરિવંશ વગેરે ધર્મ ગ્રન્થોથી પૂરેપૂરો જાણીતો હતો, એટલુંજ નહિ પણ તેની પૂર્વે થઇ ગયેના ભક્ત જેવા કે જયદેવ, નામદેવ, રામાનંદ આદિ સન્તો અને ભક્તોના માહાત્મ્યથી પણ તે જાણીતો હતો એ ઉપરાંત જે કેટલીક નવી ભાવના, કલ્પના તેના કાવ્યાદિમાં જણાય છે, કે જે તેની પૂર્વેના કોઈ ગ્રન્થમાં કે સન્તોની વાણીમાં પણ જણાતાં નથી, તે તેને ભગવત્કૃપાથી થયેલા રાસાદિ લીલાનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન વગેરે સ્વાનુભવના પરિણામરૂપ જણાય છે. આ હકિગતને એના કાવ્યોમાથી જોઇએ તેટલો ટેકો મળી શકે તેમ છે. આધુનિક ચિકિત્સકો ભગવત્કૃપાના અદ્ભુત ફળાદિમાં માનતા નહિ હોવાથી તેઓ કેવળ તર્કથી ભક્તોનાં કાવ્યાદિ કસોટી જૂએ છે અને કંઇ સમાધાનપૂર્વક તાળો બેસાડી નહિ શકવાથી વાચનારને અનેક શંકામા તર્કવિતર્ક કરતો છોડી

મૂકે છે. નરસિંહ મેહેતાની ભક્તિની જ્વાળા કયાથી પ્રગ્ટી, તેનું મૂળ અન્ય ગ્રન્થોમાં જોવા જવા કરતાં તેના સ્વાનુભવયુક્ત કથનોમા જોવુ એ વધારે શ્રેયસ્કર છે. એ માન્યા શિવાય એનો બીજી કોઈ રીતે ખુલાસો થઈ શકે તેમ નથી

હોય એ સમ્ભવિત છે. વળી જુનાગઢ તૂટ્યા પછી અને મુસલમાનોનું ખંડિયા રાજ્ય સ્થપાયા પછી નરસિંહ મેહેતે જુનાગઢ છોડી છેલ્લાં વર્ષો દ્વારકામાં ગાળ્યાં હોવાં જોઇએ, એમ લાગે છે. આ રીતે તપાસતા તેનો અવસાનકાળ સ. ૧૫૫૫ સુધી જાય છે. તે આશરે ૮૦–૮૫ વર્ષ જીવ્યો હોય તો તે અસંભવિત તો નથી જ.

જો નરસિંહ મેહેતા અને વલ્લભાચાર્યજીનો મેળાપ ન થયો હોય પણ ઉક્ત વધાઇનું પદ તેની ભવિષ્યવાણી તરીકે, વૈષ્ણવો માને છે તેમ માનીએ તો પણ, નરસિંહ મેહેતો સં ૧૫૩૫ પહેલાં થઇ ગયો હતો, એટલું તો પુરવાર થાય છે. ચાતુરી છત્રીશીમાં આવતો 'પુષ્ટિ' શબ્દનો પ્રેમના અર્થમાં તો એને જ પહેલવહેલો ઉપયોગ કર્યો છે, એટલુ તો માન્યા શિવાય છૂટકો નથી. એટલે રા. મુનશીની માફક કોઇ કહે કે વલ્લભાચાર્યે નરસિંહ મેહેતા ઉપરથી બ્રહ્મવાદ, પુષ્ટિમાર્ગ, નિર્ગુણ ભક્તિ વગેરે સ્વીકારી, તો શા માટે તેમા શંકા લાવવી? આ લખાણનો હેતુ એવો નથી કે વલ્લભાચાર્યે નરસિંહ મેહેતા પાસેથી પુષ્ટિમાર્ગની પ્રણાલિકા મેળવી, એવું પુરવાર કરવુ નરસિંહ મેહેતાની ભક્તિ સ્વયંસ્ફુરિત છે. તે જ પ્રમાણે વલ્લભાચાર્યજીની એ છે પણ આ બે સ્વયં સ્ફુરણમાં નરસિંહને પહેલી સ્વયં સ્ફુરણ છે, એ કહેવાની મતલબ છે. અને ચાલુ પ્રસગને અંગે અન્ય સાધનો ઉપરથી નરસિંહ મેહેતો વલ્લભાચાર્યજી પહેલા થઈ ગયો, એટલે સં ૧૫૩૫ પહેલા થઇ ગયો, એ સિદ્ધ થાય છે. જો નરસિંહ મેહેતો રાહ મંડલિકનુ પતન જોવા જીવ્યો નહિ હોય તો સ. ૧૫૨૮ પહેલાં તે ભગવચ્ચરણ થયો હોવો જોઇએ અને તેવુ અનુમાન સ્વ. ઇચ્છારામ વગેરેએ કરેલું છે.

E. જ્યોતિષ રીતે પણ નરસિંહ સં. ૧૫૧૨ માં હતો, તેનો પુરાવો.

હવે માત્ર રા. રા. કનૈયાલાલ મુનશીએ એક સબળ દલીલ તરીકે કેટલીક જ્યોતિષની માહિતી આપી છે, અને હારમાળાની કેટલીક પ્રતોમાં ૧૫૧૨ના

મૂકે છે. નરસિંહ મેહેતાની ભક્તિની જ્વાળા ક્યાંથી પ્રકટી, તેનું મૂળ અન્ય ગ્રન્થોમાં જોવા જવા કરતાં તેના સ્વાનુભવયુક્ત કથનોમાં જોવું એ વધારે શ્રેયસ્કર છે. એ માન્યા શિવાય એનો બીજી કોઈ રીતે ખુલાસો થઈ શકે તેમ નથી.

નરસિંહ મેહેતો, જયદેવ, નામદેવ, રામાનંદના પછી થયો હતો, અને ચૈતન્ય, વલ્લભાચાર્યની પહેલા થયો છે. એટલે સં. ૧૫૦૫ પહેલાં થઇ ગયો તેમાં શક નથી. પણ તે પૂર્વે ક્યારે થયો? એ શોધી કાઢવાનું છે. સં. ૧૫૦૧ મા અને ૧૫૧૨ માં તે જીવતો હતો, એ ચોક્કસ છે, એટલે સ્વ. ઇચ્છારામે, સ્વ. મણિશંકર કીકાણીએ, સ્વ. આચાર્ય વલ્લભજી હરિદત્તે, વેદમૂર્તિ કમળનયનાચાર્ય વગેરેએ પાકી શોધખોળ કરીને જે કાળનિર્ણય કર્યો છે, તે જ અમને તો વાજબી લાગે છે. એટલે કે સં. ૧૪૭૦ માં તેનો જન્મ હતો તે સત્ય છે. બહુમાં બહુ તો કદાચ ૧૪૭૦ ને બદલે ૧૪૮૦ નો સવત માનો તો ચાલે. પણ તેને એથી અગાડી તો ઘસડી લાવી નહિ શકાય. માત્ર તે ભગવતશરણને ક્યારે પ્રાપ્ત થયો તે ચોક્કસ જણાયું નથી. પણ તેનાં, વલ્લભાચાર્યના અને વિઠ્ઠલનાથના આગમનના વધાઇનાં પદ* ઉપરથી, દયારામના કથન ઉપરથી, અને ચાતુરી ષોડશીનાં પદ અંક ૧૦માં આવતા "પુષ્ટિમાર્ગ" એ શબ્દ ઉપરથી;–મારું તો એમ માનવું થાય છે કે સંવત ૧૫૫૦-૫૨ માં શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનું આગમન દ્વારિકામાં થયું તે વખતે કદાચ આચાર્યશ્રીને નરસિંહ મેહેતા સાથે મેળાપ થયેલો હોવો જોઇએ, અને વલ્લભાચાર્યશ્રીનો ઉપદેશ તેને મળ્યો હોવો જોઇએ, અને નરસિંહ મેહેતાની નિર્ગુણ ભક્તિનો પ્રભાવ પણ આચાર્યશ્રી ઉપર પણ પડ્યો હોવો જોઇએ. એટલે તે વખતે નરસિંહ મેહેતો લગભગ ૮૦-૮૫ વર્ષનો

* નરસિંહ મેહેતાકૃત કાવ્યસંગ્રહ. પાનું ૫૩૩, પદ ૧૨૧ મું. એ ઉપરની મારા પિતાશ્રીની લખેલી ટીકા, દયારામ વગેરેના કાવ્યોનું કથન ધ્યાન બહાર રહી જવાથી ઉતાવળે લખાયલી છે, માટે યોગ્ય નથી.

હોય એ સમ્ભવિત છે. વળી જુનાગઢ તૂટયા પછી અને મુસલમાનોનું ખંડિયા રાજ્ય સ્થપાયા પછી નરસિંહ મેહેતે જુનાગઢ છોડી છેલ્લાં વર્ષો દ્વારકામાં ગાળ્યાં હોવાં જોઇએ, એમ લાગે છે. આ રીતે તપાસતા તેનો અવસાનકાળ સ. ૧૫૫૫ સુધી જાય છે. તે આશરે ૮૦–૮૫ વર્ષ જીવ્યો હોય તો તે અસભવિત તો નથી જ.

જો નરસિંહ મેહેતા અને વલ્લભાચાર્યજીનો મેળાપ ન થયો હોય પણ ઉક્ત વધાઇનું પદ તેની ભવિષ્યવાણી તરીકે, વૈષ્ણવો માને છે તેમ માનીએ તો પણ, નરસિંહ મેહેતો સ ૧૫૩૫ પહેલાં થઇ ગયો હતો, એટલું તો પુરવાર થાય છે. ચાતુરી છત્રીશીમાં આવતો 'પુષ્ટિ' શબ્દનો પ્રેમના અર્થમાં તો એને જ પહેલવહેલો ઉપયોગ કર્યો છે, એટલુ તો માન્યા શિવાય છૂટકો નથી. એટલે રા. મુનશીની માફક કોઇ કહે કે વલ્લભાચાર્યે નરસિંહ મેહેતા ઉપરથી બ્રહ્મવાદ, પુષ્ટિમાર્ગ, નિર્ગુણ ભક્તિ વગેરે સ્વીકારી, તો શા માટે તેમા શંકા લાવવી? આ લખાણનો હેતુ એવો નથી કે વલ્લભાચાર્યે નરસિંહ મેહેતા પાસેથી પુષ્ટિમાર્ગની પ્રણાલિકા મેળવી, એવું પુરવાર કરવુ. નરસિંહ મેહેતાની ભક્તિ સ્વયંસ્ફુરિત છે. તે જ પ્રમાણે વલ્લભાચાર્યજીની એ છે પણ આ બે સ્વયં સ્ફુરણમાં નરસિંહને પહેલી સ્વયં સ્ફુરણ છે, એ કહેવાની મતલબ છે. અને ચાલુ પ્રસગને અગે અન્ય સાધનો ઉપરથી નરસિંહ મેહેતો વલ્લભાચાર્યજી પહેલા થઈ ગયો, એટલે સં. ૧૫૩૫ પહેલાં થઇ ગયો, એ સિદ્ધ થાય છે. જો નરસિંહ મેહેતો રાહ મંડલિકનું પતન જોવા જીવ્યો નહિ હોય તો સ. ૧૫૨૮ પહેલા તે ભગવચ્ચરણ થયો હોવો જોઇએ અને તેવુ અનુમાન સ્વ. ઇચ્છારામ વગેરેએ કરેલુ છે.

E જ્યોતિષ રીતે પણ નરસિંહ સં. ૧૫૧૨ માં હતો, તેનો પુરાવો.

હવે માત્ર રા. રા. કનૈયાલાલ મુનશીએ એક સબળ દલીલ તરીકે કેટલીક જ્યોતિષની માહિતી આપી છે, અને હારમાળાની કેટલીક પ્રતોમાં ૧૫૧૨ના

માગસર માસ, શુકલ પક્ષ, સાતમની તિથિ એટલે માગશર સુદ ૭ મળતા આવે છે, પણ એક માત્ર વાર મળતો નથી આવતો. વર્ષ સાથે જે માસ, તિથિ, પક્ષ, વાર આપેલાં છે, જે પોતાને બંધ બેસતા નહિ લાગવાથી ૧૫૧૨ ને બદલે ૧૫૭૨નું વર્ષ હારમાળાના પ્રસગ માટે રા. મુનશીએ પસન્દ કર્યું છે, તે જરા તપાસી જોઇએ.

આના સમ્બન્ધમાં એટલો જ ખુલાસો કરવાનો કે માસ, તિથિ, પક્ષ, વાર મળતાં નહિ આવે તેથી તે બદલી નહિ લેતાં આખું ૧૫૧૨ નુ વર્ષ, જે સર્વ પ્રતોમા એક સરખુ મળતું આવે છે, તે જ એકદમ બદલી નાંખવુ અને ૧૫૭૨ નું ચોક્કસ વર્ષ ઠરાવી દેવુ, એ ઘણુ જોખમકારક છે; અને આટલા જ કારણસર નરસિંહ મેહેતાને સો એક વરસ પાછળ પાડવો એ કંઇ વાજબી ન ગણાય. તેનું કારણ કે સ. ૧૫૧૨નું વર્ષ, માગશર મહિનો, શુકલપક્ષ, સાતમની તિથિ અને રવિવાર, જે જ્યોતિષની ગણત્રીએ ખરા ઠરેલા છે, તે બીજી વિશ્વાસલાયક હારમાળાની સંખ્યાબંધ જૂની નવી પ્રતોમા મળી આવે છે. મતલબ કે જે જ્યોતિષની ગણત્રી રા. રા. મુનશીએ કરાવી તેને આધારે નરસિંહ મેહેતાને ૬૦ વરસ સમયચ્યુત કર્યો છે, તે ગણત્રી તો ઉલટી તેની સામે જાય છે, અને હારમાળાના પ્રસંગને માટે અને રાહમંડલિકના અસ્તિત્વને માટે સ. ૧૫૧૨ માગશર શુદ સાતમ ને રવિવાર એ તારીખ સાચાં પડે છે. આ વર્ષમાસાદિ માટે સુભાગ્યે હારમાળાની ઘણી જૂની પ્રતો મોજુદ છે, તે જોઇ તપાસી શકાય તેમ છે. એટલે સં. ૧૫૭૨નું નહિ, પણ ૧૫૧૨નું વર્ષ જ હારમાળાના પ્રસગ માટે ખરૂં ઠરે છે.

ભાવનગરના જ્યોતિષિ રા. રા. જગજીવન નરભેરામ બધેકા પાસે રા. રા. કનૈયાલાલ મુનશીએ ગણત્રી કરાવી છે, અને તે ઉપરથી સ. ૧૫૧૨ને માર્ગશર શુદ ૭ ને શનિવાર આવે છે, અને આ તારિખ–વાર કોઇપણ પ્રતમાં ન આવતા હોવાથી, રા. મુનશી સં. ૧૫૧૨નું વર્ષ સ્વીકારવાની ના પાડે છે,પણ બીજી બાજુએ વિચિત્ર રીતે સં. ૧૫૭૨નું વર્ષ પણ કોઇપણ પ્રતમાં

મળતું ન હોવા છતાં તેઓ તે વર્ષ સ્વીકારવાનો આગ્રહ શા માટે કરે છે, તે સમજાતું નથી. પણ જ્યોતિષિ બધેકાની ગણત્રીએ સં. ૧૫૭૨ ને માગશર શુદ ૭ ને સોમવાર આવે છે, માટે ૧૫૧૨ ને બદલે ૧૫૭૨નું વર્ષ સ્વીકારવાનો આગ્રહ તેઓ કરે છે. પણ શ્રીપિલાઇના પુસ્તક સાથે મેળવતાં રા. બધેકાજીની ગણત્રીમાં આવતા બધા વાર ખોટા ઠરે છે; માત્ર ૧૫૭૨નો માગશર શુદ ૭, ને સોમવાર ખરો આવે છે. પણ હારમાળાની કોઇ પણ પ્રતમાં ૧૫૭૨નું વર્ષ આવતું નથી, તો શા આધારે એ વર્ષ હારમાળાના પ્રસંગ માટે સ્વીકારવું, એ રા. મુનશી સમજાવતા નથી.

આ સંબંધમાં મેં મુંબઈના જુવાન ઉત્સાહી, અને આથન પંચાંગના પુરસ્કર્તા જોશી કૃષ્ણરામ વ્હાલજી શર્મા પાસે તપાસ કરાવી તો એક દિવસનો ફરક જણાયો. એટલે ૧૫૧૨ના માગશર શુદ સાતમે રા. જોશી બધેકાની ગણત્રીએ શનિવાર આવે છે, જ્યારે રા. કૃષ્ણરામની ગણત્રીએ રવિવાર નીકળ્યો. મારી પાસેની હારમાળાની કેટલાક પ્રતોમાં સં. ૧૫૧૨ ને માગશર શુદ ૭ ને રવિવાર ચોખ્ખાં લખેલાં મળે છે. આ સંબંધમાં વિશેષ ચોકસાઇ કરવા માટે મેં, મદ્રાસની સરકારે ઇ. સ. ૧૯૨૨ માં દિવાન બહાદુર એલ. ડી. સ્વામીકન્નુ પિલાઇ આઇ. એસ. ઓ; એમ.એ; બી.એલ. એમની પાસે લગભગ છેલ્લાં એક હજાર વરસનાં તિથિ-વાર વગેરે કઢાવીને તેનાં મોટાં ૮ વોલ્યુમો છાપી પ્રકટ કર્યાં છે, તે મંગાવીને તપાસી જોયાં. આ ગ્રન્થનું નામ 'ઇન્ડીયન એફીમરીસ" Indian Ephemeries છે. તેના પાંચમા ભાગમાં ઇ. સ. ૧૪૦૦ થી ૧૫૯૯ ની એફમરીઓ આપેલી છે. તે ભાગ મંગાવીને તપાસ્યો, તેમાં વિ. સં ૧૫૧૨ના માગશર શુદ ૭ને રવિવાર છે. તે દહાડે ઇ. સ. તા. ૧૬મી નવેંબર ૧૪૫૫ આવે છે. સાતમ ૮ ઘડી ૨૦ પળની જણાવી છે. નક્ષત્ર શત-ભિષા ૪૭ા ઘડીનું; હીજરી સન ૮૫૯ જિલહજ તા. ૫ મી છે. શાકે વર્ષ ૧૩૭૭ યુવા નામનો સંવત્સર છે, અને કલિયુગને બેઠાને ૪૫૫૬ વર્ષ વીત્યાં, એમ જણાવેલું છે.

આ ઉપરથી વાંચનારને સમજાશે કે જ્યોતિષિ બધેકાની ગણત્રીમાં પણ એક દિવસનો ફેર આવે છે. સરકારી પુસ્તકમાં આપેલી તારીખ તિથિ વધારે વિશ્વાસલાયક છે અને તે હસ્તલિખિત પુસ્તકમાં આપેલી એ જ વસ્તુથી મળતી આવે છે. એટલે હારમાળાનો પ્રસંગ વિ. સં. ૧૫૧૨ના માગશર શુદ સાતમ ને રવિવારે ચોક્કસ બન્યો, એમાં હવે જરાએ શંકાને સ્થાન રહેતું ન જોઇએ.

વાંચનારાઓની સુગમતા માટે જુની પ્રતોમાં મળતો વાર, જોશી બધેકાએ કાઢેલો વાર, અને દિ. બા. પિલાઇના પુસ્તકમાંથી નીકળતો વાર નીચે આપું છુ. વિશેષ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે ગુ. વ સોસાયટીના, ફાર્બસ ગુજરાતી સભાના, અને ગુજરાતી પ્રેસના સંગ્રહોમાંની હારમાળાની સર્વ પ્રતોમાં સં. ૧૫૧૨ જ આવે છે. માસાદિક કોઈ કોઈમાં જુદા આવે છે, પણ સં. ૧૫૭૨ નું વર્ષ કોઈ પણ પ્રતમાં આવતું નથી, એટલે સં. ૧૫૭૨ નું વર્ષ તો મુદ્દલ સ્વીકારવા જેવું નથી.

	જુની પ્રતના વાર	બધેકા વાર	પિલાઈ વાર
સં. ૧૫૧૨ માગશર સુદ	૭ સોમવાર	શનિવાર	રવિવાર.
,, ,, ચૈત્ર	,, ૭ સોમવાર	શુક્રવાર	શનિવાર.
,, ,, વૈશાખ	,, ,, સોમવાર	બુધવાર	સોમવાર

રા. રા. ક મા. મુનશીએ સ્વીકારેલું સં. ૧૫૭૨નુ વર્ષ કોઇ પ્રતમાં લખેલું નથી.

,, ૧૫૭૨ માગશર	,, ,, નથી.	સોમવાર	સોમવાર
,, ,, ચૈત્ર	,, ,, નથી.	મંગળવાર	સોમવાર

રા. રા. બધેકાની ગણત્રીમાં કેમ ફરક પડયો તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે કરીએ તો થઈ શકે. સંવત ૧૫૧૨ના માગશર શુદ ૬ ને શનિવાર હતો. આપણે વૈષ્ણવો ઉદયાત્ તિથિમાં માનનારા છીએ. એ દિવસે છઠ્ઠ ૧૨ ઘડી હતી, તે પછી શનિવારે બપોરે સાતમ બેસે છે, અને રવિવારે ઉદયાત

સાતમ ૮॥ ઘડીની હતી. દી. બા. પીલાઇએ ઉજ્જયનિ મધ્યમથી ગણત્રી કરી છે. હવે હારમાળાનો આખો પ્રસંગ શનિવારનો પાછલો દિવસ, આખી રાત, અને રવિવારની સવાર સુધીમાં બન્યો હતો. એટલે સાતમ શનિવારી પણ કહી શકાય અને રવિવારી પણ કહી શકાય. છેવટનો બનાવ રવિવારે સવારે બન્યો, એટલે સાતમ ને રવિવાર જ મનાયો અને લખાયો. આ ઉપરથી જણાશે કે વિ. સં. ૧૫૧૨ના માગશર શુદ ૭ ને રવિવાર હતો, એવું જે હસ્તલિખિત હારમાળાના પુસ્તકમાં મળે છે તે ખોટું નથી, પણ સાચું છે. એટલે બધેકાજી અને પીલાઇજી બન્ને સાચા કહીએ તો ચાલે, અને રા. રા. મુનશીજીએ એક દિવસના વારની હેરફેરને લીધે આખું વર્ષ બદલી નાંખવું ન જોઇએ.

આવી રીતે એક બે દિવસનો તફાવત તો આવે. દા. ત. પર્વત મેહેતાને ત્યાં રણછોડરાયજી પધાર્યા તે સં. ૧૫૦૧ ને માગશર શુદ છઠ્ઠ તો ચોકકસ છે. ત્રિકમદાસજીએ તે દિવસે બુધવાર આવતો હતો એમ જણાવેલુ છે. પીલાઇના પુસ્તકમાં માગશર શુદ છઠ્ઠને સોમવાર આવે છે. આમ બે દિવસનો ફરક આવે છે. શું આ ઉપરથી આપણે વાર બદલી લેવાને બદલે આખું વર્ષ, માસ પક્ષ અને તિથિ બદલી લેવાં એ વાજબી કહેવાય કે? કારણ કે વારનો ગોટાળો હમેશાં લહિઆઓ કરી નાખે છે. તેઓ જે વર્ષમાં કાવ્યની નકલ કરતા હોય તે વર્ષનો વાર કોઇવાર ઉમેરી દે છે પરાપૂર્વથી મનાતા આવેલા વર્ષ, માસ, પક્ષ અને તિથિ સામાન્ય રીતે ખોટાં હતાં નથી. વળી જ્યોતિષિઓની ગણત્રીઓમાં પણ ફરક પડે છે. એક વાર મળતો કદાચ ન આવે તો તેથી આખુંઆખું વરસ બદલી નાંખી ન શકાય. હવે ૧૫૦૧ને બદલે ૧૫૦૦નું વર્ષ લઇએ. એમાં માગશર શુદ છઠ્ઠને ગુરૂવાર આવે છે, પણ બુધવારે પાંચમનો ક્ષય છે, એટલે છઠ્ઠ બુધવારની મનાઇ હોવી જોઇએ. તેથી જો ૧૫૦૧ને બદલે ૧૫૦૦નું વર્ષ આ દાખલામાં માનીએ તો ચાલી શકે, પણ તેમ કરવાની જરૂર નથી. આમ જ્યોતિષ શાસ્ત્ર ઉપર કેવળ આધાર

રાખવો, તે કરતા જે વર્ષાદિ ઘણી પ્રતોમા મળતા આવે, અને કાર્ય સિદ્ધ થાય એ જ માન્ય રાખવાં એ શ્રેયસ્કર છે. "એકાદ દિવસની ભૂલ તિથિફેરથી થઇ શકે છે" એટલુ તો રા મુનશી પોતાના નિબધમા સ્વીકારે છે, તો પ્રામાણિક રીતે તેમણે હવે નરસિંહ મેહેતાના હારપ્રાપ્તિના પ્રસગનુ સ ૧૫૧૨ નું જ વર્ષ સિદ્ધ બનાવ તરીકે સ્વીકારવુ જોઇએ

આ ઉપરાત એક સ્વતત્ર પુરાવા તરીકે અમે સ્વ દેવશકર વૈકુંઠજી ભટ્ટે 'ગુજરાતી' પત્રના દીવાળી પર્વના ઈ સ ૧૯૧૪ના ખાસ અકમા તળાજાની ટેકરી અને ગોપનાથ મહાદેવ વિષે લખેલો લેખ રજુ કરીએ છીએ એમા આ વિદ્વાન્ મેહેતાજીએ જાતમેહનત કરીને કેટલીક શોધખોળને પરિણામે અને ભાટચારણના લખેલા ચોપડાને આધારે નરસિંહ મેહેતો સ ૧૪૭૦ મા જ જન્મ્યો હતો, અને સ ૧૫૦૪મા બીનખા થઇને ગયો હતો, તેનો પુરાવો આપેલો છે. ભાવનગરના એક ભૂતપૂર્વ અંગ્રેજ પ્રોફેસર મી એન્ટીએ લખેલી વિગતનો પણ હવાલો તેમણે આપ્યો છે આ ઉપરથી પણ વિદ્વાનો જોઇ શકશે કે રા. રા મુનશીની શંકાપ્રેરકશી ખોટી છે. અને નરસિંહ મેહેતાના સમય વિષેનો નહિ—કોયડાનો કોયડો વિનાકારણે તેમણે ઉભો કર્યો છે, અને પોતાની વિચારસરણીમા પોતે જ ગુચવાઇ ગયા છે

વળી નરસિંહ મેહેતા ઉપર સહજીઆ પથની કે ચૈતન્ય મતની કે વલ્લભા ચાર્યના મતની ભક્તિની મુદ્દન અસર જણાતી નથી, પણ એ સર્વ ભક્તિઓ નીકળી તે પહેલા સોરઠમા નરસિંહની વૈષ્ણવ ભક્તિની જ્વાળા સ્વતત્ર સ્વાનુભવ ઉપરથી પ્રકટી આખા હિન્દમા પ્રકાશ આપી રહી હતી, અને તેને વલ્લભાચાર્યના વૈષ્ણવોએ થોડા પરિવર્તન સાથે ઝીલી છે. આ વૈષ્ણવોમાં એક કવિ દયારામ પોતાના "પુષ્ટિપથ રહસ્ય" નામના ગ્રન્થમાં નરસિંહ મેહેતાને પોતાના પથનો 'બધૈયો' કહેતા લખે છે કે—

પ્રગટ પહેલી નરસિંહ મેહેતે ગાઇ વધાઇ,
શ્રીવલ્લભ શ્રીવિઠ્ઠલ પ્રગટ થશે વ્રજરાઈ   ૮૨
કરશે પ્રકટ પુષ્ટિમાર્ગ ત્યા તે અનુસરશે,
કેવળ શરણ યાત્રાથી નિ સાધન ભવ તરશે   ૮૩

આ સર્વ દાખલાદલીલો ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે નરસિંહ મેહેતાને સમયચ્યુત કરવાના અને તેનાપર પારકા પ્રદેશના આચાર્યોની અસર હોવાના રા આનદશકરભાઈના અને રા મુનશીના પ્રયત્નો મિથ્યા છે હવે નરસિંહનો જીવનકાળ વિ સ. ૧૪૭૦ થી ૧૫૫૫ સુધીનો ચોક્કસ આકી શકાય છે

આ લેખ લખવામા આરભની ઐતિહાસિક હકિકત રા રા ભાઇ નયનસુખરાયે પૂરી પાડી છે, તે માટે તેનો આભાર માનું છુ નરસિંહ મેહેતાના સમયનો કોયડો આ લેખથી સન્તોષકારક રીતે વિદ્વાનોમા ઉકેલાયો મનાશે, તો મારો પ્રયત્ન સફળ થયેલો માનીશ આ સમ્બન્ધમા કઇ દોષ કોઈની નજરમા આવે તો તે વિષે મને જણાવવા કૃપા કરવામા આવશે તો મારા ઉપર મોટો ઉપકાર થશે

આટલા વિવેચન ઉપરથી વાચનાર સમજી શકશે કે આ પુસ્તકના ૧૬ મા અને ૧૭ મા પાના ઉપર નરસિંહ મેહેતા અને પર્વત મેહેતા વગેરે સમ્બન્ધમા જે વર્ષો અને પેઢીનામુ વગેરે જણાવ્યા છે તે સાચા છે. અને

તેઓ બન્ને જૂનાગઢના છેલ્લા ચૂડાસમા રાજા રાહ મંડલિક(પાંચમો)ના અને અમદાવાદના મહમદ બેગડાના સમયમાં વિદ્યમાન હતા. પર્વત મેહેતાને ત્યાં રણછોડરાયનું સ્વરૂપ ૧૫૦૧માં પધાર્યું હતું, ત્યારે નરસિંહ ત્યાં હાજર હતો અને હારમાળાનો પ્રસંગ સં. ૧૫૧૨ માં રાહ મંડલિકના દરબારમાં જ થયો હતો; એ વગેરે બધી હકીગતો અને વર્ષો સાચાં છે: અને તે રા રા. આચાર્ય આનંદશંકરભાઇની, રા. નરસિંહરાવભાઇની, કે રા રા. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશીની તર્કશક્તિથી ચલિત થઈ શકે તેમ નથી. આ વર્ષો અને તારિખો અચળ જ છે. હવે એ માટે કોઇને સન્દેહ રહેવો ન જોઇએ.

વળી રા. રા. મુનશી કહે છે કે "ચૈતન્ય પહેલાં ગુજરાતમાં શુદ્ધ ભક્તિ પ્રકટી, એ ગર્વપ્રદ બનાવનું માન આપણને ખિન્ન હૃદયે છોડી દેવું પડશે" પણ હવે તેમ કરવાની જરૂર નથી, અને આ બીના ઐતિહાસિક ઉત્ક્રાન્તિને પણ વિરોધ કરનારી નથી. કારણ કે નરસિંહની ભક્તિનો પ્રકાર બધા આચાર્યોની ભક્તિના કરતા અનોખો જ છે, અને એ વિષય અત્રે સમજાવવાનુ પ્રયોજન નથી.

આજથી ૫૦–૭૫ વર્ષની વાત ઉપર હારમાળા કોની રચેલી માનવી ? પ્રેમાનંદની કે નરસિંહ મેહેતાની ? એ વિષય ઉપર મોટો વાદ ગુજરાતી વિદ્વાનોમાં ચાલતો હતો. પણ તે આજે પ્રેમાનંદના જન્મકાળ પેહલાંની એટલે સં. ૧૬૭૫ના વર્ષની અને ઓછી સંખ્યાના પદોની હારમાળાની ઘણી હસ્તલિખિત પ્રતો મળતી હોવાથી, પ્રસ્તુત વાદ શમ્યો છે, અને હારમાળા નરસિંહ મેહેતાની જ રચેલી છે, પણ પ્રેમાનંદની કે વિશ્વનાથ જાનીની રચેલી નથી, એ વિષયમાં કોઈ પણ સાહિત્યકારને શંકા રહેલી નથી. પણ આ દરમ્યાન પરપ્રાંતિય આચાર્યોની ભક્તિનો પ્રભાવ નરસિંહ મેહેતા ઉપર પડેલો જોવાની ખોટી લાલસા વિદ્વાનોમાં પેદા થવાથી નરસિંહ મેહેતાને સમયચ્યુત કરવાને કેટલાક તાર્કિક પુરાવાને આધારે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની પહેલી બેઠક પછી ચેષ્ટા થવા લાગી, અને તેની પુરવણી તરીકે હારમાળાના પ્રસંગ

બન્યાનો સમય એટલે ૧૫૧૨નું વર્ષ ફેરવી ૧૫૭૨નું ઠરાવવાનો જ્યોતિષની રીતે પ્રયત્ન થયો. પણ આ બન્ને પ્રયત્નોમાં ઐતિહાસિક હકિકત વિસારવામાં આવતી હતી; અને કેટલાક પ્રાથમિક મતાગ્રહને પુષ્ટ કરવાને અનુમાનો કરવામા આવ્યાં હતાં. આ સર્વ કહેવાતા પ્રમાણો અને શંકાઓનુ સમાધાન અન્ય વિદ્વાનોદ્વારા થતું રહ્યું છે અને તેમાં મારા તરફથી યત્કિંચિત્ ફાળો આ લેખ દ્વારા થાય છે. મને આશા છે કે આ નવીન વાદરૂપી આવરણનો ભંગ થયો છે, અને સાહિત્યના સ્વચ્છ આકાશમાં નરસિંહરૂપી ઇન્દુ સોળ કળા પરિપૂર્ણ પ્રકાશ આપી, ચાતક રસિક જનોને પદરૂપી ચન્દ્રિકાથી આહ્‌લાદકારી થાય, એ જ અભ્યર્થના છે.

નટવરલાલ ઈચ્છારામ દેશાઈ

પરિશિષ્ટ ૩ જું

ત્રિકમદાસનો પત્ર

શ્રીરણછોડજી સદા સહાય

ચિ. ભાઇ રેવાશંકર શ્રીડાકોરથી શુ. ત્રિકમદાસનો આશિર્વાદ. પ્રથમ વણારશીને મોકલો તે સાથે સમાચાર લખ(વા)ને તમને લખું છે, જે ઉછવ કરી સારૂ મુરત જોઇ આહી આવજો. તેને માસ ૨ થ(યા) ઉત્તર નથી. શુ જાણીયે વણારશી પોતો કે ન પોતો. શ્રી ઇછા. શરીરને માહા રોગે ઘેરૂ તેની વિગત આશારામ કહેશે. લાચાર કઠણ અવસર દેખી શ્રી ડાકોરનાથની છત્ર છાહા તજે આની પડયો છું, પછે જે ઇછા. તમે આશારામ પહોતે ને મુરત સારૂ આવે તો તાજપોરને મારગે સંપુરણ મહાવજતે વળવાની કોશીશ નકરતાં આની પહોચજો જે પ્રભુ મહેર કરે. એમ કરતા મુરત નાવે તો દશેરા પછી આશારામને તરત વિદાય કરજો. હરિ ઇછા તે ખરૂં. તમારા ભાઇઓને આંહીના દેણાલેણાથી વાકફ કર્યા છે. એજ. ઠાકોરજીની સેવાની ભલામણ કરતા આવજો. મુરાજજી વછરાજની હુંડીનો અવેજ હજી પોતો નથી, શાહુકાર દીન કરે છે તેનો બંદુબસ્ત તરત કરજો, જે આબરૂનુ કામ છે. ભાદરવા સુદ ૨. બીજા સમાચાર ચિરંજીવોને પત્રથી જણાશો.

(સંવત ૧૮૫૫)

પત્રનું લખાણ મજકુર પરિશિષ્ટ ત્રીજામા આપેલુ છે તે જૂઓ પાનુ ૨૦

મ્હેતાનું 'જન્મવર્ષ' ઉપલી વંશાવલિને આધારે માન્યું છે, તે કરતાં પચીશ વર્ષ મોડું માનવું પડે. પરન્તુ પેઢી દીઠ ૩૦ વર્ષ ગણવાનો રિવાજ છે તે માત્ર સમ્ભવથી ઘડાયો છે અને જેમ પેઢીઓ વધારે તેમ અકસ્માત્ અને અનિશ્ચિતતાના અંશનો સમ્ભવ વધારે."

[આ વંશવૃક્ષ સાચું નથી એમ હું કહેતો નથી. પણ એક જોવા જેવું છે કે એમાં પુરૂષોત્તમદાસની અટક "પંજા" કહી છે. પણ "પંજા" અટક નાગરી ન્યાતના "બ્રાહ્મણ" (વૈદિક) વર્ગમાં હોય છે, ગૃહસ્થવર્ગમાં જાણી નથી. પરન્તુ એ ખરૂં કે હાલ એ જ્ઞાતિના પેટાઓમાં જેવા ભેદ પડ્યા છે, તેવા નરસિંહ મ્હેતાના સમયમાં નહિ હોય".]

(જૂઓ "વસન્ત" માસિક પત્રનું વર્ષ ૨૯ મુ, અંક ૭ જો. ચૈત્ર સંવત ૧૯૮૬. પ્રસિદ્ધ ભાદ્રપદ ૧૯૮૬, પાનું ૧૦૦.)

આ ટીકા સમ્બન્ધમાં ખુલાસો એ છે કે, આ વંશવૃક્ષમાં મેં જે સંવત વર્ષો આપેલાં છે તે, ઐતિહાસિક જે સાધનો મળ્યાં તે ઉપરથી ગણતરી કરીને આપેલાં છે. એમાં પર્વતદાસ મેહેતાનો જન્મ આશરે સં. ૧૪૭૩ મેં મૂક્યો છે. તેનો આધાર ત્રિકમદાસની રચેલી "પર્વત પચ્ચીશી" છે. જૂઓ એ કાવ્યનું પદ ૭ જું, કડી ૬ ઠ્ઠી. પાનું ૨૭ મુ.

કાળનાં વર્ષો મેં મંગાવેલાં, પણ કોઇ તે બધા મૂળ પુરુષોના પૂરાં પાડી શક્યું નહોતું, એટલે જે સાધનો પ્રાપ્ત થયાં તે ઉપરથી મેં વર્ષો માંડયાં છે. ત્રિકમદાસના જન્મ અને ભગવતશરણનાં વર્ષો તેમના વંશજો પાસેથી ચોક્કસ મળે છે, અને તેમનું આખું જીવનચરિત્ર પણ મળ્યું છે; એટલે એ વર્ષો સંબંધમાં શંકાને જરાએ સ્થાન નથી. હવે પર્વતદાસ અને ત્રિકમદાસ વચ્ચે ૧૦ પેઢી અને ૩૪૭ વર્ષનું અંતર પડે છે. એટલે રા. રા. નરસિંહરાવભાઇ પેઢી દીઠ ૩૦ વરસ ગણે છે, તેને બદલે જો પેઢી દીઠ ૩૫ કે ૩૬ વરસ ગણશે તો જે ૫૭ વર્ષનો ગાળો, જે તેમને જણાય છે તે નીકળી જશે. સામાન્ય રીવાજ એવો છે કે એક શતકમાં ત્રણ પેઢીઓ સમાય; અથવા તો એક પેઢી દીઠ ઓછામાં ઓછાં ૩૦ વરસ અને વધુમાં વધુ ૪૦ વરસ મૂકાય છે. કારણ કે એક માણસને ૪૦ વરસની ઉમર સુધીમાં (જો તે પરણ્યો હોય અને વાંઝીયો ન હોય તો) તેને એકાદ બે પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ ગયેલી હોય છે. એટલે પેઢી દીઠ જો ૩૦ ને બદલે સરેરાશ ૩૫ કે ૩૬ વર્ષનું પરિમાણ સ્વીકારવામાં આવશે તો પર્વતદાસના જન્મવર્ષની શંકા ટળી જશે. આમ પેઢી દીઠ ગણત્રી કરવી એ સ્થૂળમાનની રીત છે, એટલે એના ઉપર બહુ મદાર તો બાંધી ન શકાય, અને તે જ વાત રા. રા. નરસિંહરાવે ઉપલા ફકરાના અંતમાં જણાવી છે તે યોગ્ય છે. પણ એ સંભવિત વર્ષ મળી રહ્યાં હોય તો પેઢી દીઠ વર્ષ ગણવાની સ્થૂળ રીત સિદ્ધાંતને ટેકો તો આપી શકે. આપણા દાખલામાં પર્વત મેહેતા ૧૪૩૩ માં જન્મ્યા અને ત્રિકમદાસ ૧૭૮૦ માં જન્મ્યા એટલું તો પહેલેથી નક્કી થાય છે, એટલે પેઢી દીઠ ૩૦ વરસ ગણવા કરતા ૩૫ કે ૩૬ વરસ ગણવામાં કંઇ હરકત આવતી નથી.

'વડનગરા નાગરોમાંના વૈષ્ણવ કુટુંબના ઇતિહાસ'*માં, રા. રા. કલ્યાણરાય જોહાભાઇ બક્ષીની સહાયથી અમૃતલાલ જટાશંકર બૂચે પણ ઉપર

* "વડનગરા નાગર "વૈષ્ણવ"નું વંશવૃક્ષ" એકઠું કરી છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર અમૃતલાલ જટાશંકર બૂચ. રાજકોટ. ઈ. સ. ૧૯૦૩

"ગર્ગ જોશી જશ ગાય જેનો સદા, નારદ નામ મુખથી ન મૂકે,
તે બ્રહ્મા દ્વાર આવીને ઉભા રહ્યા, ગોપિકા મુખ જોવાને ઢૂકે.

આનો સીધો સરળ અર્થ તો પ્રસિદ્ધ છે, પણ જો તેમા રહેલો ગર્ભિત વ્યગાર્થ વિચારિએ તો ગર્ગ **જોશી** શબ્દ ગર્ગસહિતા માટે, **નારદ** શબ્દ **નારદ પાંચરાત્ર** માટે અને **બ્રહ્મા** શબ્દ બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણ માટે નરસિંહ મેહેતે યોજ્યો છે, એમ મને લાગે છે. અને એમ સ્ત્રીકારીએ તો ભાગવતમા જે પ્રેમની વાતો પરીક્ષિત પ્રીછ્યો નહિ, તે ઉપના ત્રણ ગ્રથોમાં છે એવુ, આ બે ત્રણ પદો (કાવ્યસગ્રહનુ ૧૯ મુ, ૨૪ મુ, અને ૩૫ મુ પદ) એકઠા સાથે રાખીને સમજવાથી નરસિંહ મેહેતો આપણને કહેતો હોય, એવો લક્ષ્યાર્થ એમાથી ઉત્પન્ન થાય છે

રા રા નરસિંહરાવે ઉપનો એક ફકરો લખીને, પ્રો આનદશકર ધ્રુવની દલીલોનું, તેમ જ રા મુનશીની શકાોડશીનુ મર્દન કર્યું છે અને નરસિંહ મેહેતો કઈ નહિ તો સ ૧૫૩૫ પહેલો થઈ ગયો છે, એટલુ તો તેઓ સ્વીકારે છે એટલે મહેતાને સમયભ્રષ્ટ કરવાની અન્ય વિદ્વાનોની ચેષ્ટા તેમને સમત હોય એમ લાગતુ નથી એટલા માટે પહેલા અને બીજા પરિશિષ્ટોમા જ્યા જ્યાં પ્રોફેસર ધ્રુવ અને મુનશીના નામો સાથે રા રા નરસિંહરાવનુ નામ છે, તે ત્યા છાપ્યુ જ નહિ હોય, એમ સમજીને સુજ્ઞ

નટવરલાલ ઈચ્છારામ દેશાઈ

પ્રેમની વાત પરીક્ષિત પ્રોછયો નહિ, શુકજીએ સમજી રસ સંતાડ્યો;
જ્ઞાન વૈરાગ્ય કરી, ગ્રંથ પૂરો કર્યો, મુક્તિનો માર્ગ સુધો દેખાડ્યો.
મારીને મુક્તિ આપી ઘણા દૈત્યને જ્ઞાનિ વિજ્ઞાની સહુ મુનિરે જોગી,
પ્રેમને જોગ તો વ્રજતણી ગોપિકા, અવર વિરલા કોઇ ભક્ત જોગી.

(કાવ્યસંગ્રહ. પાનું ૪૭૮ મું, પદ ૨૪ મું.)

તમામ વૈષ્ણવોમાં એવી દૃઢ માન્યતા પરાપૂર્વથી ચાલી આવે છે કે શ્રીમદ્ભાગવતના દશમ સ્કન્ધમા રાસપંચાધ્યાયીમા શુકદેવજીએ, આસન્નમરણ પરીક્ષિત રાજાની પાસે શ્રીકૃષ્ણની પ્રેમલીલાનું આવેશપૂર્વક ભરપૂર શૃંગાર-રસનું વર્ણન કરવા માંડતા પરીક્ષિત રાજાએ વચમાં રસવિરૂદ્ધ પ્રશ્નો પૂછ્યાં; તેથી શ્રીશુકદેવજીએ એ વર્ણન અપૂર્ણું રાખ્યું અને છેવટે એકાદશ સ્કન્ધમાં જ્ઞાન–વૈરાગ્યની વાતો જણાવી પરીક્ષિતને, દૈત્યોને મારીને જેવી મુક્તિ મળે છે તેવી મુક્તિ અપાવી. આ જ માન્યતાનો ઉપલી કડીમા નરસિંહ મેહેતે પડઘો પાડ્યો છે, અને જે પ્રેમની વાતો ભાગવતમાં નથી તે વાત તેણે બીજા ગ્રંથોમાંથી સ્વીકારી, એવું ચોખ્ખું સમજાય છે.

વળી નરસિંહ મેહેતા પૂર્વે પણ ભાગવતમાં આવતી રાસાદિ લીલા ઓછી કેમ અને કૃષ્ણજન્મ ખંડ, ગર્ગસંહિતામાં આવતી લીલાઓ શૃંગારી વિશેષ કેમ, એવા પ્રશ્નો પૂછાતા, તેનો ઉત્તર પણ ઉપલી કડી નરસિંહ આપે છે. નરસિંહ મેહેતા પહેલાં ભાગવત અને જયદેવની અષ્ટપદીઓ ઉપરાંત પણ બીજું વૈષ્ણવ માર્ગનું તરતું લોકસાહિત્ય ઘણું હતું, એવું લાગ્યા વગર રહેતું નથી. આ સાહિત્ય તે કયું તે આપણે આજે ચોક્રમ જાણવાને આપણી પાસે સાધનો નથી. પણ નરસિંહ કાવ્યસંગ્રહના પાના ૪૭૬ ઉપર જે પદ ૧૯ મુ આપેલું છે, તે પદમાં એક કડી આ પ્રમાણે છે, અને તે વિચારવા

"ગર્ગ જોશી જશ ગાય જેનો સદા, નારદ નામ મુખથી ન મૂકે;
તે બ્રહ્મા દ્વાર આવીને ઉભા રહ્યા, ગોપિકા મુખ જોવાને ઢૂકે.

આનો સીધો સરળ અર્થ તો પ્રસિદ્ધ છે; પણ જો તેમાં રહેલો ગર્ભિત વ્યંગાર્થ વિચારિએ તો ગર્ગ જોશી શબ્દ ગર્ગસંહિતા માટે, નારદ શબ્દ નારદ પાંચરાત્ર માટે અને બ્રહ્મા શબ્દ બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણ માટે નરસિંહ મેહેતે યોજ્યો છે, એમ મને લાગે છે. અને એમ સ્વીકારીએ તો ભાગવતમાં જે પ્રેમની વાતો પરીક્ષિત પ્રીછ્યો નહિ, તે ઉપલા ત્રણ ગ્રંથોમાં છે એવું, આ બે ત્રણ પદો (કાવ્યસંગ્રહનું ૧૯ મું, ૨૪ મું, અને ૩૫ મુ પદ) એકઠાં સાથે રાખીને સમજવાથી નરસિંહ મેહેતો આપણને કહેતો હોય, એવો લક્ષ્યાર્થ એમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે.

રા. રા. નરસિંહરાવે ઉપલો એક ફકરો લખીને, પ્રો. આનંદશંકર ધ્રુવની દલીલોનું, તેમ જ રા. મુનશીની શંકાખોડશીનું મર્દન કર્યું છે અને નરસિંહ મેહેતો કંઈ નહિ તો સં. ૧૫૩૫ પહેલો થઈ ગયો છે, એટલું તો તેઓ સ્વીકારે છે. એટલે મહેતાને સમયભ્રષ્ટ કરવાની અન્ય વિદ્વાનોની ચેષ્ટા તેમને સંમત હોય એમ લાગતું નથી. એટલા માટે પહેલા અને બીજા પરિશિષ્ટોમાં જ્યાં જ્યાં પ્રોફેસર ધ્રુવ અને મુનશીનાં નામો સાથે રા. રા. નરસિંહરાવનું નામ છે, તે ત્યાં છાપ્યું જ નહિ હોય, એમ સમજીને સુજ્ઞ વાચકને વાંચવા વિનંતિ છે.

નટવરલાલ ઇચ્છારામ દેશાઇ

એક ઘર લઇ દીધું હોવું જોઇએ. ત્રિકમદાસને દાહ કર્યો ત્યાં ડેરી કરીને તે જગ્યા અમારા ગોરને કૃષ્ણાર્પણ કરેલી. તે સમાધિના લિંગને મહાદેવ માની હાલ તાજેતરમાં કોઇએ શિવાલય બંનાવ્યું છે, જે મેં ગયે વર્ષે નવું જોયું છે.xxxઅત્યારે હવે જે બાવાએ જીર્ણોદ્ધાર કર્યો તેણે મહાદેવનું નામ પાડી પાડીયું માર્યું છે.

આ શિવાલય તે ત્રિકમદાસને જ્યાં અગ્નિસંસ્કાર કરી તેના ઉપર ચણાવેલી ડેરી–તે છે, અને તે નાગરોનું શિવાલય એટલે તે મજુમદાર કુટુંબના નાગરોનું છે. (જૂઓ ચંદ્રવળાનો ૩૦ મો છંદ. પાનું ૫૬ મું.)"

રા. રા. નયનસુખરાય વિશેષમાં લખે છે કે "ઘર લઇને ઇચ્છારામજીને આપ્યું તથા તેની અને ગોમતીજીની વચ્ચેની પડતર જમીન લઇ ત્યાં ધર્મશાળા કરેલી અને ઠાકોરજીના દર્શન કરતાં, મંદિરમાંની ધજા દેખાય એમ તે જગ્યા, જે ગોમતીતટે છે તે અગ્નિસંસ્કાર કરી તેના ઉપર ડેરી ચણેલી. આ ડેરી અને ધર્મશાળા અમારા ગોરને દીધેલ અને તેની પાછવાડે જ હાલ જે ઇચ્છારામજીની બેઠક છે, તે ઘર ઇચ્છારામજીને માટે લીધું હોવું જોઇએ. કારણ કે આ ડેરી પાછળ ઇચ્છારામજીની બેઠક છે."

પેટલાદથી વ્રજલાલભાઇ, રા. રા. નયનસુખરાયના એક સ્નેહી, તેમના ઉપર લખેલા એક પત્રમાં ઇચ્છારામ ભટ્ટજી-સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે વિશેષ હકીકત લખી મોકલે છેઃ—

"ઇચ્છારામજીના પિતાનું નામ તપાસ કરતાં કોઇ રીતે પત્તો લાગતો નથી. તેના છોકરાનું નામ કૃષ્ણો અને તેના સ્ત્રીનું નામ ઇચ્છાબાઈ હતું. તેમનો દેહ ગોકુળ પાસે રાવળમાં પડયો હતો. તેમના ઠાકોરજી મારી પાસે હતા, પરંતુ તે શ્રી હવે સુરતવાળા મહારાજશ્રીને ત્યાં પધરાવ્યા છે."

આ ઇચ્છારામ ભટ્ટજી તે દયારામના ગુરૂ થાય અને ત્રિકમદાસના દેહાવસાન પછી તેનો ઇચ્છારામ ભટ્ટજીની સાથે સમાગમ થયો હોવો જોઇએ

નટવરલાલ ઇચ્છારામ દેસાઈ

પરિશિષ્ટ ૫ મું

ઇચ્છારામ ભટ્ટજી સમ્બન્ધી હકીકત

રા રા નયનસુખરાય પાસેના સ ૧૮૩૮ ના વર્ષના એક દસ્તાવેજ ઉપરથી એમ પણ સમજાય છે કે મૂળ પેટલાદના પણ ડાકોરમા આવી વસેલા, અણુભાષ્યના 'પ્રદીપકાર અને કવિ દયારામના ગુરુ ઇચ્છારામ ભટ્ટજીને કવિશ્રી ત્રિકમદાસજીએ રહેવાને માટે ડાકોરમા એક ઘર વેચાતુ લઈ આપેલુ આ દસ્તાવેજ ઉપરથી જણાય છે કે ઇચ્છારામ ભટ્ટજીના પિતાનું નામ વિઠ્ઠલજી હતું. આ વિષે ચોક્સી કરવા માટે રા. નયનસુખરાયે ડાકોરવાસી શ્રી હરિદાસ કેવળરામભાઇને લખેલુ તેઓ આ સબધમા એક પત્રમાં લખે છે કે —

"એને માટે મેં ભટ્ટજીના અનક્ષેત્રમા અને બીજા લાગતા વળગતાઓને પૂછતા કોઇને ભટ્ટજીના પિતાશ્રીનું નામ ચોક્કસ જાણવામા નથી પેટલાદ કે જ્યા તેઓશ્રીનુ મૂળ વતન હતુ ત્યા પણ તપાસ કરાવી, પણ સત્તાવાર ખબર કોઇ જાણતું નથી છતા અત્રે ભટ્ટજીના ક્ષેત્ર આગળ શ્રીગોમતી તટપર એક શિવાલય છે, તે નાગરોનું એમ કહેવાય છે ને તેને અગે થોડીક જમીન હતી તેમાંનો થોડોક ભાગ તે શિવાલયને તાબે લેવામા આવ્યો છે ઉપરાત સ. ૧૮૩૮ ની સાલની હકીકત શ્રીના મદિરમા મળે છે તે અત્રેના સસ્થાનને લગતી છે વિશેષમા વિનતિ કે આપની પાસે જે સ ૧૮૩૮ નો દસ્તાવેજ છે, તેમા જે નામો સાક્ષી૪ છે તે મોટા આધારરૂપ છે, અને તેમા કઇ શકા કરવા જેવુ નથી જે ઘરનો તે દસ્તાવેજ છે તે ઘર કયા અને ક્યુ તેનો અત્યારે પત્તો લાગવો અશક્ય છે પણ એ આધાર સો ટકા ખરો જ હોવો જોઇએ, માટે મને લાગે છે કે એ વિગત તમો છાપશો તો કશી હરકત નથી"

એક ઘર લઇ દીધું હોવું જોઇએ. ત્રિકમદાસને દાહ કર્યો ત્યાં ડેરી કરીને તે જગ્યા અમારા ગોરને કૃષ્ણાર્પણ કરેલી. તે સમાધિના લિંગને મહાદેવ માની હાલ તાજેતરમાં કોઇએ શિવાલય બનાવ્યું છે, જે મેં ગયે વર્ષે નવું જોયું છે.xxxઅત્યારે હવે જે બાવાએ જીર્ણોદ્ધાર કર્યો તેણે મહાદેવનું નામ પાડી પાટીયું માર્યું છે.

આ શિવાલય તે ત્રિકમદાસને જ્યાં અગ્નિસંસ્કાર કરી તેના ઉપર ચણા-વેલી ડેરી–તે છે, અને તે નાગરોનું શિવાલય એટલે તે મજુમદાર કુટુંબના નાગરોનું છે. (જૂઓ ચંદ્રવળાનો ૩૦ મો છંદ. પાનું ૫૬ મુ.)"

રા. રા. નયનસુખરાય વિશેષમાં લખે છે કે "ઘર લઇને ઇચ્છારામજીને આપ્યું તથા તેની અને ગોમતીજીની વચ્ચેની પડતર જમીન લઇ ત્યાં ધર્મશાળા કરેલી અને ઠાકોરજીના દર્શન કરતાં, મંદિરમાંની ધજા દેખાય એમ તે જગ્યા, જે ગોમતીતટે છે તે અગ્નિસંસ્કાર કરી તેના ઉપર ડેરી ચણેલી. આ ડેરી અને ધર્મશાળા અમારા ગોરને દીધેલ અને તેની પાછવાડે જ હાલ જે ઇચ્છારામજીની બેઠક છે, તે ઘર ઇચ્છારામજીને માટે લીધું હોવું જોઇએ. કારણ કે આ ડેરી પાછળ ઇચ્છારામજીની બેઠક છે."

પેટલાદથી વૃજલાલભાઇ, રા. રા. નયનસુખરાયના એક સ્નેહી, તેમના ઉપર લખેલા એક પત્રમાં ઇચ્છારામ ભટ્ટજી-સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે વિશેષ હકીકત લખી મોકલે છે:—

"ઇચ્છારામજીના પિતાનું નામ તપાસ કરતાં કોઇ રીતે પત્તો લાગતો નથી. તેના છોકરાનું નામ કૃષ્ણો અને તેના સ્ત્રીનું નામ ઇચ્છાબાઇ હતું. તેમનો દેહ ગોકુળ પાસે રાવળમાં પડયો હતો. તેમના ઠાકોરજી મારી પાસે હતા, પરંતુ તે શ્રી હવે સુરતવાળા મહારાજશ્રીને ત્યાં પધરાવ્યા છે.'

આ ઇચ્છારામ ભટ્ટજી તે દયારામના ગુરુ થાય અને ત્રિકમદાસના દેહાવસાન પછી તેનો ઇચ્છારામ ભટ્ટજીની સાથે સમાગમ થયો હોવો જોઇએ

નટવરલાલ ઇચ્છારામ દેશાઈ

(૩) ત્રિકમદાસજીને ગાયકવાડ સરકાર તરફથી મળેલું માન

श्री म्हाळसाकांत.

श्री राजा शाहु नरपति चरणी तत्पर गोविंदराव गायकवाड सेना खासखेल शमशेर बहादुर.

आज्ञापत्र सरकार राजश्री गोविंदराव गायक्वाड सेना खासखेल शमशेर बहादुर ता त्रिक्मदास भवानीदास मेहेता. सु. खमसतिसेन मयावअलफ सरकार चाकरीचे उपयोगी एकनिष्ट जाणून कृपावंत होऊन पालखी दिली असे तरी याचे अनुभव घेऊन सरकार चाकरी एकनिष्ठपणें करीत जाणें जाणीजे छ. ११ माहे जमादील आखर मोरतब सुद.

(જૂઓ ચન્દ્રકળા ૧૩. પાનું ૫૩) (A. D. 1795 Samvat 1851)

---

(४)

राजेश्री गोविंद चिंतामण व माणको नरहरराव नारो श्रीपत गोसावी यास अखंडित लक्ष्मी अलंकृत राजमान्य राजेश्री फत्तेसिंगराव गायक्वाड सेनाखास खेल समशेर बाहादुर दंडवत सुरसेन तीसेन मयावअलफ मेहेता त्रिक्मदास याची सालाबाद येणें प्रमाणें तपसील. × × × × ×

		१५०० वतन काठीयावाडचे मुलकगीरीचा
मण	सेर	१०० इनामी गाम मोजे गोलाधर
१॥	३	मोदीखान्यातून सीधा.

× × × × × × × × सदर प्रमाणें इनामी गाव सालाबाद प्रमाणें पाळून वेतनाचा ऐवज वे दिक्त देऊन मोदीखान्यातून सीधा देवीन जाणें जाणीजे छ. चन्द्र २० माहे सफर.

(A. D. 1790 Samvat 1846)

(५) राजश्रीया विराजित राजमान्य राजश्री त्रिकमदासभाई स्वामीचे सेवेशीं पो. **बावाजी आपाजी** सा. दंडवत. विनन्ती उपरी येथील कुशल जाणून स्वकीय कुशल लिहीत जावे. विशेष × × × × अगत्य धरून सदरहु प्रा. ऐवज पार पाडून देऊन नरसी पारेख याचें नांवें पावती पाठवावी. हें काम तुम्हीं कळकळीनें जरुर करावे. × लश्करांत प्राकुल माणूस लिहावयास तुम्हीं आज्ञा त्या अर्थी हरएक विषयीं वांकडे पडूं न यावे ...... तरी याचा उलगडा करून द्यावयाचे तुम्हांकडे आहे. सुज्ञाप्रति विशेष काय लिहिणें. हे विनंती.

कार्तिक सुद ५ संवत १८५४ मु. अकालानजीक जुनागढ

---

(૬) કવિપુત્ર ગવરીદાસે ભદ્ર (અમદાવાદ) સર કર્યું તે બાબત

સ્વસ્તિશ્રી અમદાવાદ સંસ્થાને સરવે ઉપમા જોગ રાજશ્રી ભાઇ ગવરીદાસ ત્રીકમદાસ વડોદરેથી લ. પરી. મંગળદાસ સખીદાસના જેગોપાળ વાંચજો. અત્ર કુશળ છે. તમારૂં પત્ર શુદી ૫ નું લખ્યું આવ્યું, તે વાંચી સમાચાર અક્ષરશઃ માલુમ થયો. સરવે શહેર હસ્તગત થઇ દ્વાહી ફરી ભદ્ર ઉપર તોપો ચાલુ એવું શ્રીમંત બાબાસાહેબે લખ્યું તેથી ઘણી ખુશી થઇ છે. ભાઇ લોકોએ ચાકરીની શર્ત કરી કસર કોઇએ રાખી નથી, સર્વ દોલતના વિભાગી લોક છે. સર્વનો મનોરથ શ્રીમંત પૂર્ણ કરશે. તમો પણ સરકાર ચાકરીમાં કસર રાખી નથી. સંવત ૧૮૫૬ આષાઢ સુદી ૧૧ ગુરવાર (ઇ. સ. ૧૮૦૦)

---

(૭) પર્વતનાથ શ્રીરણુછોડરાય માંગરોળ લૂટાતા જુનાગઢ પધાર્યા ત્યારે તેને વર્ષાસન મળતું હતું તે સમ્બન્ધી સનદની નકલ ૨૮૦ મા પાના પર આપી છે. સંવત ૧૮૦૧ માં દત્તોજી ગાયકવાડ (અગર પેશવા) સરકાર તરફથી **ચાખણું** ગામ નિભાવ માટે બક્ષીસ મળ્યું હતું. તથા સં. ૧૮૦૪ અને પછી સં. ૧૮૦૬ ના અરસામાં પહેલા નવાબે એ ઇનામ માન્ય રાખ્યું તથા દીવાન અમરજીએ પણ જારી રાખ્યું હતું. (જૂઓ પાનું ૭૭ મુ, અધ્યાય ૪ થો)

श्रीवरद

राजश्री कमावीसदार वर्तमान भावीला प्रांत सोरठ अखंडित लक्ष्मी अलंकृत राजमान्य श्री। फतेहसिंहराव गायकवाड दंडवत् सुरसन॰ समान सीतेन व अलफ वेदमूर्ति मांडणजी भट बीन मदनजी भट श्रीरणछोडजीचा सेवक वास्तव प्रमाणें मांगरोळकर याजला वैकुण्ठवासी पीलाजीराव गायकवाड याणी वर्षासन रु २०० दोनशें संवत् १७८४ चौन्यांयशीच्या सालीं सनदपत्र करून दिली होती व तीर्थरूप सेना खासखेल समशेर बहादुर यांनींही ताकीदपत्र दिलें होतें त्यास प्राचीन सनदपत्र व ताकीदपत्र अशी मांगरोळांत कस्बाती यांनीं दगा करून देसाई मारले व गांव लुटले त्यामध्यें भट मजकुरचे घर लुटलें गेलें त्याबरोबर कागदपत्र होते ते सर्व गेले म्हणोन भटजी लस्करांत नजीक चीतळ प्रा. मजकुरचे मुकामीं येऊन वर्तमान विदित केलें त्याजवरून तुम्हांस पत्र सादर असे कीं नीमे अमल सरकारचा त्याचे रु. १०० शंभर तुम्हीं देणें व नीमे अमल श्रीमंत प्रधान याचे असे त्याचे कमावीसदार आहेत त्याजला सांगोन बाकी रु. १०० शंभर ते देणे तुम्हांकडून हिला हरक्त न होतां वर्षासनचा ऐवज भटमजकुरास पावीत जाणें. धर्मकार्यास अन्तर न करणें पुनः प्रति वर्षास नूतन पत्राचा आक्षेप न करितां सुरक्षीत ऐवज (मरहर नीलेस) मा. र नीलेस पावतींत जाणें या पत्राची नक्ल तुम्हीं लिहून घेणें आणि हे पत्र भटजी मजकुरास भोगवटी यांसी असो देणें जाणीजे तारीख १३ माहे सफर मोहतव.

નયનસુખરાય વિનોદરાય મજમુદાર.

॰ (સુરસન ૧૧૬૮ છે, તેમાં ૬૦૦ ઉમેરતા ઈ સ. ૧૭૬૮ ને તેમાં ૫૬ ઉમેરતા સંવત ૧૮૨૪ આવે છે.)

પદોની અનુક્રમણિકા

પર્વત પચીશીનાં પદો (સચિત્ર)

પરબત નાથ શ્રીરણછોડ-રાયજીનાં પદો

આત્મકથનનાં પદો

ગુજરાતી પદ સંગ્રહ

(*આ પદમા ત્રિકમદાસજીને જ્યારે કેદ કરવામા આવ્યા ત્યારે ભગવાને જે સ્વરૂપે દર્શન આપ્યાં તે વખતનું વર્ણન છે.)

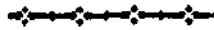
વ્રજભાષાનાં પદો

દ્વારકાનાથનો મહિમા

પલનાનાં પદ

ઢાઢીયાનાં પદ

શુદ્ધિ અને વૃદ્ધિ.

—પાનું ૧ લું શ્લોકમાં અને નોટમાં મંગળપુર અને માંગરોળ નામ છે, તે ઠેકાણે જીર્ણદુર્ગ અને જૂનાગઢ વાંચવું. હાલમાં પર્વતપતિ રણછોડરાય જુનાગઢ બિરાજે છે

—પાને ૨૦ મે છેલ્લેથી ૬ ઠ્ઠી લીટીમાં એવું લખાણ છે કે રણછોડજીનું કાવ્ય ત્રિકમદાસનું રચેલું સ. ૧૯૮૪ના પંચાગમાં છાપેલું છે. ત્યાં આગળ પ્રસ્તુત કાવ્ય ત્રિકમદાસનું રચેલું છે એમ નહિ વાંચવું પણ તેના પુત્ર રેવાશંકરનું રચેલું છે એમ વાંચવું આ આખું કાવ્ય બૃહત્ કાવ્ય દોહનના ૨ જા ભાગમા છપાયેલું છે.

—પાને ૨૧ મે વચમાં ત્રિકમદાસની રચેલી શ્રીડાકોરલીલા હજી પ્રસિદ્ધિમાં આવી નથી, એમ છાપેલું છે. આ ભાગ છપાયો ત્યારે અમારી પાસે ત્રિકમદાસનાં પદો કાવ્યો વગેરેની નકલ નહોતી, તેથી ઉપર પ્રમાણે છપાયું હતું. તે પછી રા. રા. ભાઈ નયનસુખરાય સાથે પરિચય થતાં તેમણે ત્રિકમદાસનું ચરિત્ર, રેવાશંકર કવિનું ચન્દ્રાવળા છંદમાં રચેલું પોતાના પિતાનું ચરિત્ર, ગુજરાતી પદો, વ્રજ ભાષાનાં પદો, શ્રીડાકોરલીલાનું વ્રજભાષાનું કાવ્ય, અને ફારસીમાં જબાનમાં રચેલું શ્રીરૂકમીની-વ્યાહનું કાવ્ય લખી મોકલ્યાં, એટલે તે સર્વ વસ્તુનો આ પુસ્તકમાં પાછળથી ઉમેરો થયો, અને અપ્રસિદ્ધ ગણેલાં કાવ્યાદિ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યાં છે. એટલો ફેરફાર ધ્યાનમાં રાખીને પાના ૧૯, ૨૦, ૨૧ વાળો ભાગ વાંચવા વિનતિ છે

—પાનું ૪૨ મું, પદ ૨૪ મું, કડી ૪થી, એમાં "જમરાણા" શબ્દ છે ત્યાં "જમરાજા" શબ્દ વાચવો

—પાના ૪૯ પરનું આખ્યાન પુરૂં થતાં પરિશિષ્ટ પાના ૨૩૫ ઉપર આપેલાં ૪ પદો ૩ જા અધ્યાયના વિષય સાથે વાંચવાથી તેનું રહસ્ય સમજાશે, અને કાકા પર્વતદાસ અને ભત્રીજા નરસિંહ મેહેતાનો સંબધ સમજાશે. પર્વત મેહેતાને ઘરે દ્વારકાથી રણછોડજીનું નાનું સ્વરૂપ પધાર્યું તે પ્રસગના નરસિંહ મેહેતાનાં રચેલાં બીજા પદો હોવાં જોઇએ, પણ તે હજી મળ્યાં નથી.

—પાનું પર મુ, કડી ૭ મી, લીટી ૨૭, નિઝામ લજાએ તે ઠેકાણે 'નિઝામલ લજાએ' શબ્દ મૂકી વાંચવું.

૧૧૪-૨૦ કડી ૪ થી **નોંધ**—આ કડી ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે પર્વત મેહેતાને માથે જે સ્વરૂપ માંગરોળમાં બિરાજતું તે ત્રિકમદાસના જીવન કાળમાં મુસલમાનોના બખેડાને લીધે જુનાગઢ પધાર્યું હતું. અને તે વખતે જે આનંદોત્સવ થયો અને કીર્તન ત્રિકમદાસે ગાયું તે પદ આજ છે. આ ઉપરથી માંગરોળવાળું સ્વરૂપ હાલમાં જુનાગઢ બિરાજે છે, એમ પુરવાર થાય છે.

૧૧૩ પદ ૨૧ ઉપર **નોંધ**—ત્રિકમદાસના જીવનપ્રસંગને લગતું આ પદ છે. તેઓ જ્યારે કેદમાં હતા ત્યારે હીરો ચુસી આપઘાત કરવાનો વિચાર કરતા હતા. તે વખતે શ્રીરણછોડરાયજીએ તેમને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપી તેમ કરતા અટકાવ્યા.

પાનું	કડી	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૨૫ કડી ૧	૫		મધુરા મુકટ	મયુરા મુકટ
૧૨૬ ૪	૨		ભંગ	ભૃંગ
૧૨૬ ૮	૧	"ચઢ બાલક અત્ર હેતસે વામધી" છે તેને સ્થાને સુધારવું કે "ચઢ બાલક અતિ હેત સેવા મધી"		
૧૨૬	૧૧	૨	સરોજસ	સરોજ
૧૨૬	૧૩	૧	જપોસો	જયાસો
૧૨૭	૧૫	૨	ચરનસો	ચર્ણસો
૧૨૭	૧૬	૨	તો ઉન	તોઉ ન
૧૨૭	૧૭	૨	સોધ	સોય
૧૨૮	૨૬	૨	નાથા	ધામા
૧૨૮	૨૯	૨	પરોસને	પરોને
,,	,,	,,	ગાદી	ગાડી
,,	૩૩	૧	ની ંદ	નીંદ ન
૧૩૧	૩૭	૪	સુખી	સાખ

પાનું	કડી	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૩૧	૪૦	૨	બની	મની
,,	,,	૩	બાગા	બાધા
,,	૪૧	૨	ગહ ગ્રહે	ગૃહ ગૃહે
૧૩૨	૪૧	૧	પોહોળ	પુષ્પ
,,	૪૪	૧	હોયઉ, નાથ	હો, યદુનાથ
,,	,,	૨	સીઅરી	ચબરી
૧૩૩	૪૯	૨	પુન	પુની

પું	પદ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૪૩	૭	૩	વાપ હરણુ	વાપ તમહરણુ
૧૪૬	૧૪	૧	નવની રજ	નવનીરજ
,,	,,	૯	જધા	જધા
,,	૧૫	૪	પ્રવેશ	આવેશ
૧૪૭	૧૯	૧	પીવતન	પીવત ન
,,	,,	૩	પરી રીઠ ગોરી	પરીરી ઠગોરી
૧૪૮	૨૧	૪	ભાંસ ન	ભાસન
૧૪૯	૨૭	૩	ઘુંદ ન	ઘુંદન
૧૫૦	૨૯	૪	સજ્જાન	સજ્જા
૧૫૦	૩૦	૨	કર	કરવ
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

પાનું	પદ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૫૬	૪૫	૧૪	અઞહી કોટી અનગ લાજે	અંઞ કોટી અનગટી લાજે
૧૫૬ છેલ્લેથી ૬ઠ્ઠી			વળણુ	વલણુ

૧૫૭ આરમ્ભમાં જ ઉમેરવાની કડી

(સાખી) પ્રેમ મગ્ન પુર બાસીયા, બલક બનૈયાં લેવ,
સુખસાગર રસ બસ બઢયો ઉમગી અસીસેં દેવ.

પાનું	પદ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૫૭	૪૬	૩	દ્રઢ	દ્દઢ
૧૫૮	૪૮	૧	રસ ના	રસના
,,	,,	૮	ક્ષયતાપ	ત્રયતાપ
,,	૪૯	૪	યો	નયો
૨૫૯	૫૦	૩	સોવિન	સોવત્
,,	૫૨	૪	અકી	હુબકી
૧૬૦	૫૫	૨	સકુચય	સકુચ
૧૬૧	૫૮	૫	પટલ	પટ
,,	૫૯	૨	કમોદ	કુમુદ
૧૬૨	૬૦	૧	મનન	મન ન
૧૬૨	૬૨	૩	માનત જ્યોં	માન તજ્યોં
૧૬૩	૬૩	૮	મિણ	મિલ
૧૬૩	૬૪	૩	કરણકુલ	કરણકુલ
૧૬૪	૬૭	૩	નન્દકો	નનન્દકો
૧૬૫	૭૨	૨	જાગ નૈંક	જાગ નિસ નૈંક
૧૬૭	૭૬	૩	કુન્દનાં	કુન્દનાં
૧૬૮	૮૦	૧	,,	,,
૧૭૦	૮૮	૩	ખીસેસી	વિશેસી
૧૭૨	૯૩	૨	મિલ.મિલ	મિલે
૧૭૨	૯૩	૪	બાંમની બાંમની	બાંમની

પાનું	પદ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૭૩	૯૭	૪	સુરતકે સલોન	સુરત કેલ
૧૭૫	૧૦૩	૯	સફરી લોદી ન	સફરીલોં દીન
”	”	૧૦	ન દીઈ ન	નદી ઈન
૧૭૬	૧૦૬	૧	ઠાઢીયા	દાઢીયા
૧૭૬	૧૦૬	૫	બરોં	બકસો
૧૭૬	૧૦૭	૨	બધી	બધી બલી
૧૭૬	૧૦૭	૬	કાહાં નર	કાહાનડ

સુધારો ૧. પરિશિષ્ટોમા જ્યા 'રાહ માંડલિક' શબ્દ મૂલમા વપરાયો હોય અને સુધારવો રહી ગયો હોય ત્યા ત્યા 'રાહ મંડલિક' શબ્દ વાપરવો રાહ એટલે રાવ અયવા રાજા, અને 'મડલિક' એ રાજાનુ વિશેષ નામ છે

સુધારો. ૨. પરિશિષ્ટ બીજામા section A ઐતિહાસિક પુરાવા નં ૧ (૧) સોરઠી તવારીખ, (૨) બૉમ્બે ગેઝેટિઅર (કાઠિયાવાડનો વિભાગ) વૉલ્યુમ ૮ મું, (૩) જુનાગઢ રાજ્યનો ઇતિહાસ, તથા (૪) સૌરાષ્ટ્ર દેશનો ઇતિહાસ-એમાં નરસિંહ મેહેતાનો, રાહ મડલિકનો અને મહમદ બેગડાનો ઉલ્લેખ છે, અને તેઓ સમકાલીન હતા એ જણાવવાને પ્રમાણભૂત ગ્રન્થ તરીકે નોંધ્યા છે.

બાકી રાસમાળામાં, લેન પુલની ચોપડીમા, એલ્ફીન્સ્ટનના ઇતિહાસમાં, વડોદરાના રાજકર્તાઓ એ નામના પુસ્તકમા, વોકર સાહેબના રિપોર્ટમા નરસિંહ મેહેતાનું નામ કે કથા (મડલિકના નાશના એક કારણ તરીકે જેવી રીતે સોરઠી તવારિખમાં છે તેમ) નથી. આ પુસ્તકોનો આધાર રાજા મડલિક પાચમો અને મહમદ બેગડો સમકાલીન હતા તે માટે તેનો કાળ નક્કી કરવાના વિશેષ પ્રમાણો તરીકે લીધો છે